

Донишгоҳи байналмилалии Тоҷикистон

Донишкадаи технологияи инноватсионӣ
ва коммуникатсионии Тоҷикистон

Ҳакимов Шоқир Қосимҷонович
Усмонов Фирдавс Нуруллоевич

ҲУҚУҚИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ

ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШКАДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ ВА
КОММУНИКАТСИОНИИ ТОҶИКИСТОН
КАФЕДРАИ ҲУҚУҚ ВА МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИ

Ҳакимов Ш. Қ.
Усмонов Ф. Н.

ҲУҚУҚИ
БАЙНАЛМИЛАЛИ
(Дастури таълимӣ)

Душанбе
"Ирфон", 2009

ББК 12.3.2.2 = 67 (одим)
Ҳ-12

**Шӯрои илмӣ – методи Донишкадаи технологияи инноватсионӣ
ва коммуникатсионии Тоҷикистон барои чоп тавсия кардааст
Суратчоласан № 3 аз 10.03.2009.**

Муқарризон:

Ҷураев Р.З. номзади илмҳои фалсафа, мудири кафедраи
фанҳои ҷамъиятии Академияи ВКД ҶТ.

Кабиров М.Т. номзади илмҳои сиёсатшиносӣ.

**Ҳуқуқи байналмилалӣ (Дастури таълимӣ) — Душанбе:
"Ирфон", 2009. — 303 с.**

Мухаррир: Бойматов Л.Д.

Дар дастури таълимӣ мафҳумҳои асосӣ, институтҳои умумӣ ва соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ таҳлил шудаанд. Тавачҷӯҳи маҳсус ба масъалаҳои робитаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуқуқи дохили давлатҳо дода шудааст. Ҳамчунин шартномаҳои байналмилалӣ дар робита бо Конститутсия ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидаанд. Дар китоб механизми бевосита татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла, механизми бевосита истифода бурдани онҳо дар фаъолияти судҳо ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ муфассал ва низ нақши меъёрҳои байналмилалӣ дар таъмин ва ҷимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд нишон дода шудаанд.

Китоб дар асоси санадҳои меъерӣю ҳуқуқии амалкунанда ва таҷрибаи истифодаи онҳо таълиф шуда, барои донишҷӯён, унвонҷӯён, устодони мактабҳои таҳсилоти олиӣ ҳуқуқӣ ва факултетҳо, ҳамчунин ба ҷамаи онҳое, ки ба масъалаҳои ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалӣ тавачҷӯҳ доранд, тавсия мешавад.

ББК 12.3.2.2

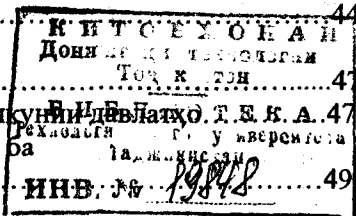
х 1201000000-238
М 501(12)-2009

ISBN 978 99947-63-67-2

© Ҳақимов Ш. Қ.
Усмонов Ф. Н. 2009

МУНДАРИҶА

Мукаддима.....	9
Қисми I	
БОБИ I. Мафҳум, ҳадаф ва низоми ҳуқуқи байналмилалӣ.....	13
1.1 Марҳилаҳои асосии инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ.....	13
1.2 Хусусиятҳои ҳуқуқи байналмилалӣ.....	16
1.3 Ирғибот ва тафовути ҳуқуқи байналмилалӣ ва оммавӣ ва хусусӣ.....	18
1.4 Низоми ҳуқуқи байналмилалӣ.....	19
БОБИ II. Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ.....	20
2.1 Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ.....	20
2.2 Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ.....	22
2.3 Тавзеҳи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ.....	24
2.4 Кодификатсия ва инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ.....	25
БОБИ III. Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ.....	26
3.1 Мафҳум ва хусусиятҳои принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ.....	26
3.2 Таснифоти принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ.....	28
3.3 Кодификатсияи принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ.....	33
3.4 Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ва Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	34
БОБИ IV. Субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ.....	35
4.1 Мафҳум ва намудҳои субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ.....	35
4.2 Ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои асосии субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ.....	41
4.3 Эътирофи байналмилалӣ. Намуд ва шаклҳои эътироф.....	42
4.4 Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ.....	44
БОБИ V. Ҳуқуққабулкунӣ давлатҳо.....	47
5.1 Мафҳум ва моҳияти ҳуқуққабулкунӣ давлатҳо.....	47
5.2 Ҳуқуққабулкунӣ давлатҳо оид ба шартномаҳои байналмилалӣ.....	49

5.3 Ҳуқуққабулқунии давлатҳо оид ба моликияти давлатӣ.....	51
5.4 Ҳуқуққабулқунии давлатҳо оид ба бойгонҳои давлатӣ.....	53
5.5 Ҳуқуққабулқунии давлатҳо оид ба қарзҳои давлатӣ.....	55
БОБИ VI. Қаламрав дар ҳуқуқи байналмилалӣ.....	56
6.1 Мафҳум ва намудҳои қаламрав дар ҳуқуқи байналмилалӣ.....	56
6.2 Тартиб ва табиати ҳуқуқи қаламрави давлатӣ.....	58
6.3 Марзҳои давлатӣ.....	60
6.4 Тағйири марзҳо ва баҳсҳои ҳудудӣ.....	63
6.5 Дарёҳои байналмилалӣ.....	66
БОБИ VII. Аҳолии дар ҳуқуқи байналмилалӣ.....	70
7.1 Мафҳуми аҳолии ва ҳаёти он.....	70
7.2 Шаҳрвандӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ.....	71
7.3 Мақоми ҳуқуқи шахси шаҳрванди надошта.....	74
7.4 Мақоми ҳуқуқи гуреза дар ҳуқуқи байналмилалӣ.....	75
7.5 Вазъи ҳуқуқи хориҷӣ.....	76
БОБИ VIII. Ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ.....	78
8.1 Мафҳум ва сарчашмаҳои ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ.....	78
8.2 Мафҳуми шартномаҳои байналмилалӣ ва таснифоти он.....	79
8.3 Забон ва номгуӣ шартномаҳои байналмилалӣ.....	81
8.4 Тарафҳо дар шартномаҳои байналмилалӣ.....	83
8.5 Тартиб ва марҳилаҳои бастанӣ шартномаҳои байналмилалӣ.....	83
8.6 Ҳолатҳои безътибор дониш ва қатъи амали шартномаҳои байналмилалӣ.....	85
БОБИ IX. Созмонҳои байналмилалӣ.....	87
9.1 Созмонҳои байналмилалӣ ва табиати ҳуқуқи онҳо.....	87
9.2 Функсия ва низомӣ мақомоти созмонҳои байналмилалӣ.....	88
9.3 Намудҳои созмонҳои байналмилалӣ.....	89
9.4 СММ. Оиннома, ҳадаф ва принципҳои он.....	90
9.5 Муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ.....	91

9.6 Созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ.....	104
БОБИ X. Ҳуқуқи робитаҳои хориҷӣ.....	111
10.1 Мафҳум, низом ва сарчашмаҳои ҳуқуқи дипломатӣ.....	111
10.2 Мақомоти робитаҳои беруна.....	113
10.3 Ҳайат ва функцияҳои намоёндагии дипломатӣ.....	114
10.4 Оғоз ва қатъи миссияҳои дипломатӣ.....	115
10.5 Корпуси дипломатӣ.....	116
10.6 Дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои намоёндагии дипломатӣ ва кормандони онҳо.....	116
10.7 Ҳуқуқи дипломатии миссияҳои махсус.....	119
10.8 Ҳуқуқи дипломатии созмонҳои байналмилалӣ.....	121
10.9 Мафҳум ва сарчашмаҳои ҳуқуқи консулӣ.....	122
10.10 Барқарор кардани муносибатҳои консулӣ.....	124
10.11 Дараҷа ва ҳайати коркунони муассисаҳои консулӣ.....	126
10.12 Функцияҳои консулӣ.....	127
10.13 Дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои муассисаҳои консулӣ ва ҳайати кормандони онҳо.....	128
БОБИ XI. Конференсияҳои байналмилалӣ.....	129
11.1 Мафҳуми конференсияҳои байналмилалӣ.....	129
11.2 Тартиби даъвати конференсияи байналмилалӣ.....	131
11.3 Қоидаҳои гузаронидани конференсияҳои байналмилалӣ ва қабули қарор дар конференсияи байналмилалӣ.....	132
11.4 Намояндагони давлатҳо ва мақомоти конференсияҳои байналмилалӣ.....	134
11.5 Намудҳои санадҳои конференсияҳои байналмилалӣ ва табиати ҳуқуқи онҳо.....	137
БОБИ XII. Масъулият дар ҳуқуқи байналмилалӣ.....	139
12.1 Мафҳум, сарчашма ва субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ. Кодификатсияи институти масъулият дар ҳуқуқи байналмилалӣ.....	139
12.2 Намуд ва шаклҳои масъулият дар ҳуқуқи байналмилалӣ.....	142
12.3 Асосҳои бавучудоии масъулият дар ҳуқуқи байналмилалӣ.....	145

12.4 Ҳолатҳое, ки аз масъулияти ҳуқуқи байналмилалӣ озод мекунамд.....	147
12.5 Масъулият барои ҷиноятҳои байналмилалӣ.....	148
12.6 Масъулияти шахсони воқеъӣ.....	149
12.7 Масъулияти созмонҳои байналмилалӣ.....	150

БОБИ XIII. Ба таври осоишта ҳал кардани

баҳсҳои байналмилалӣ.....	152
13.1 Мафҳуми баҳсҳои байналмилалӣ.....	152
13.2 Моҳияти ҳуқуқи принципи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ.....	153
13.3 Воситаҳои ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ.....	157
13.4 Саҳми созмонҳои байналмилалӣ дар ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ.....	161
13.5 Ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо дар иттиҳоди Аврупо ва Шӯрои Аврупо.....	164
13.6 Ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил.....	165
13.7 Ба таври осоишта ҳал намудани баҳсҳо дар муурофияҳои умумиаврупоӣ.....	166

Қисми II

Соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ

БОБИ I. Ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ.....	168
2.1.1 Мафҳум ва сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ.....	168
2.1.2 Принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ.....	174
2.1.3 Низоъҳои ҳарбӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ... ..	176
2.1.4 Иштирокчиёни низоъҳои ҳарбӣ. Ҳифзи қурбониёни ҷанг..	179
2.1.5 Усул ва воситаҳои амалиётҳои ҳарбӣ.....	183
2.1.6 Режими истилои ҳарбӣ. Бетарафӣ дар ҷанг.....	187
2.1.7 Таъмини меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ ва масъулият барои вайрон кардани меъёрҳои он.....	189
БОБИ II. Ҳуқуқи байналмилалӣ амният.....	193
2.2.1 Мафҳуми ҳуқуқи байналмилалӣ амният.....	193
2.2.2 Ҳадаф ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ амният.....	194

2.2. 3 Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ амният.....	195
2.2. 4 Воситаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба таъмини амнияти байналмилалӣ.....	197
БОБИ III. Ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ.....	203
2.3. 1 Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ... ..	203
2.3. 2 Мафҳум, хусусият ва сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ.....	205
2.3. 3 Намудҳои ҷиноятҳои байналмилалӣ. Таснифи ҷиноятҳои хусусияти байналмилалӣ дошта.....	210
2.3. 4 Саҳми созмонҳои байналмилалӣ дар мубориза бо ҷинояткорӣ.....	213
2.3. 5 Ёрии ҳуқуқи оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ва супоридани ҷинояткор.....	218
2.3. 6 Ҳамкориҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ.....	222
БОБИ IV. Ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ.....	225
2.4. 1 Мафҳуми ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ.....	225
2.4. 2 Субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ.....	227
2.4. 3 Сарчашмаҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ.....	230
2.4. 4 Ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ иқтисодӣ.....	234
2.4. 5 Танзими соҳаҳои алоҳидаи муносибатҳои иқтисодӣ.....	236
БОБИ V. Ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ.....	250
2.5. 1 Мафҳуми ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ.....	250
2.5. 2 Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ.....	251
2.5. 3 Ҷазоҳои баҳрӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ.....	253
БОБИ VI. Ҳуқуқи байналмилалӣ ҳавоӣ.....	258
2.6. 1 Мафҳум ва сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳавоӣ.....	258
2.6. 2 Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ҳавоӣ.....	262
2.6. 3 Танзими ҳуқуқи робитаҳои ҳавоии байналмилалӣ.....	267
2.6. 4 Режими ҳуқуқи фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	271
2.7. 5 Созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи авиатсияи граждани.....	273

БОБИ VII. Ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ.....	277
2.7. 1 Моҳияти ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ.....	277
2.7. 2 Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ.....	282
2.7. 3 Вазъи ҳуқуқи фазои кайҳонӣ. Моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ.....	285
2.7. 4 Вазъи ҳуқуқи кайҳонавардон.....	287
2.7. 5 Масъулият дар ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ.....	288
2.7. 6 Созмонҳои байналмилалӣ оид ба ҳамкориҳо дар гузаронидани таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ.....	289
БОБИ VIII. Ҳуқуқи байналмилалии муҳити зист.....	291
2.8. 1 Мафҳуми ҳуқуқи байналмилалии муҳити зист.....	291
2.8. 2 Принцип ва сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба муҳити зист.....	292
2.8. 3 Ҳамкориҳои давлатҳо оид ба ҳифзи муҳити зист.....	294
2.8. 4 Ҳифзи муҳити сайёра ва фазои кайҳонӣ.....	297
2.8. 5 Ҳифзи муҳити баҳрӣ.....	298
Манбаъҳои истифодашуда.....	300

МУҚАДДИМА

Ҳуқуқи байналмилалӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии, ки ҳуқуқшинос ва мутахассисони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ, коршиносони робитаҳои иқтисоди хориҷӣ тайёр мекунанд, ҳамчун фанни таълимӣ омӯхта мешавад.

Ҳуқуқи байналмилалӣ маҷмӯи мустақили ҳуқуқро меомӯзад, меъёрҳои он тавассути давлатҳо мувофиқ ва муқаррар гардида, ҷӣ дар муносибати байни давлатҳо ва дар қорҳои дохилии давлатҳо тадбиқ карда мешавад. Дар замони муосир вазъи умумии танзими ҳуқуқи байналмилалӣ, ҷойгоҳи он дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, меъёрҳои шартномаҳои байналмилалӣ ва қонунгузори Тоҷикистон арзишҳои ҳуқуқи байналмилалиро на танҳо барои дипломатҳо ва дигар мутахассисони соҳаи робитаҳои хориҷӣ муъайян мекунад, балки барои шахсоне низ чунин арзишҳоро муқаррар менамояд, ки онҳо бояд минбаъд дар соҳаи робитаҳои хориҷӣ қор кунанд ё дар мақомотҳо, созмонҳо ва муассисаҳои, ки тартиботи ҳуқуқи дохилиро таъмин менамоянд, қор мекунанд.

Дар марҳалаи муосир барои нигоҳ доштани танзими ҳуқуқи байналмилалӣ чунин омилҳо таъсир мерасонанд: тавсеаи субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, хусусияти дастовардҳои илму техника, афзудани таъсири афкори ҷомеаи байналмилалӣ, раванди устувор дар демократикунонии ҳаёти байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ, муқаммал гардидани системаи химояи ҳуқуқи инсон. Ин равандҳо ба таҳкими нақши меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқи Тоҷикистон низ таъсир мерасонанд. Дар натиҷаи таъсири равандҳои мазкур шароитҳо барои истифода бурдани имконияти арзишҳои олии иҷтимоӣ доштаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар фаъолият ва амали мақомотҳо, созмонҳо ва муассисаҳои дар соҳаи муносибатҳои дохилидавлатӣ ба вучуд меояд.

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, худидораи маҳаллӣ, Суди Конституционӣ, Суди Олий ва Суди Олии Иқтисодӣ, ҳамчунин прокуратура, мақомотҳои корҳои дохила ва амният, мақомотҳои андоз, нотариалӣ, хадамоти ҳуқуқии хоҷагиҳо, бонкҳо ва дигар шахсони ҳуқуқӣ иштирок мекунанд. Донишҷӯи шартномаҳои байналмилалӣ, тафсир ва истифода бурда тавонишҷӯи онҳо бо қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон шартӣ зарурӣ ва омили самарабахш барои ин мақомотҳо, муассисаҳо ва шахсони мансабдор мебошад.

Шахсоне, ки ба танзим, таъмин, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд робита доранд, бояд дар назар дошта бошанд, ки ҳуқуқ ва озодихоро дар Чумҳурии Тоҷикистон принципҳои меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва Конституцияи Чумҳурии Тоҷикистон эътироф менамоянд ва қарор медиҳанд. Шаҳрванди Чумҳурии Тоҷикистон ва шахси дар қаламрави он буда бояд бидонад, ки ҳангоми амалӣ намудани ҳуқуқҳои худ вай метавонад меъёрҳои шартномаҳои байналмилалӣ истифода барад ва баъзе ҷиҳатҳои муайяни ҳаёти ӯ на танҳо бо қонунгузори миллий, балки бо санадҳои байналмилалӣ низ дар иртибот аст.

Муаллифони китоби мазкур ба масъалаи робитаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуқуқи дохилидавлатӣ, на танҳо аз нуқтаи назари умуминазариявӣ, балки бо дарназардошти институтҳо ва соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нигаристанд. Бинобар ин, дар ин китоб баъзе масъалаҳои назарияи ҳуқуқ, ҳуқуқи конституционӣ ва фанҳои махсуси таълимии ҳуқуқӣ ба монанди ҳуқуқи маъмурӣ, ҳуқуқи меҳнат, ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи оила, ҳуқуқи ҷиноятӣ, муҳофизати шаҳрвандӣ ва муҳофизати ҷиноятӣ низ баррасӣ шудаанд.

Бояд зикр намуд, ки фанҳои таълимии ҳуқуқи байналмилалӣ аз ду қисм иборат аст: Қисми аввал - мафҳумҳои асосӣ ва институтҳои умумии ҳуқуқи байналмилалӣ, қисми дувум - соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ (агар вожаҳои маълумро истифода барем, - «қисми умумӣ» ва «қисми махсус»). Ин тарзи тақсирот борҳо дар Асосияти ҳуқуқи байналмилалӣ ва муассисаҳои илмӣ мавриди баҳси олимони мутахассисони соҳа буда ва дар барномаҳои таълимӣ баъзе

муассисаҳои таҳсилоти олии ва китобҳои нав низ истифода шудааст.

Густариши робитаҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои мухталиф бо давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ донишҷӯёни Донишкадаи технологияи инноватсионӣ ва коммуникатсионии Тоҷикистонро водор менамояд, ки фанни ҳуқуқи байналмилалиро ҷиддӣ ва дар сатҳи зарурӣ аз худ намоянд.

Қобили зикр аст, ки «Ҳуқуқи байналмилалӣ» ба донишҷӯён моҳияти муносибатҳои байналмилалӣи муосир ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсири принсипҳо ва меъёрҳои байналмилалӣ ба рушди ҳамкориҳо миёни давлатҳо, тарзи истифода бурдани воситаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бо мақсади ҳимояи манфиатҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳим будани ҳуқуқи байналмилалӣ дар фаъолияти сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба инбат гирифтани онро меомӯзад.

Донишҷӯёне, ки аз ҳуқуқи байналмилалӣ огоҳӣ пайдо кардаанд бояд битавонанд:

- аз ҷиҳати назариявӣ ва бо далелҳои ҳуқуқӣ асоснок кардани сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъйини нақши он дар инкишофи ҳуқуқи муосир;
- истифода бурдани танзими ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон барои ҳимояи ҳуқуқи шаҳрвандон дар ҷараёни татбиқи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ;
- эътироз ба кӯшишҳои тақаллубкорӣ ва ба тафсири нодурусти меъёрҳои амалкунандаи ҳуқуқи байналмилалӣ.

Донишҷӯён ҳамчунин бидонанд:

- хусусиятҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣи муосир ҳамчун низоми махсуси ҳуқуқ, ки муносибатҳои давлатҳои соҳибхатиёр ва воситаи муҳими рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ бударо танзим менамояд;
- принсипҳои умумиэтирофшудаи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва таҳкими онро дар ҳуқуқи байналмилалӣ;
- шаклҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ дар бораи даҳлат накардан ба қорҳои дохилии давлатҳо;

- масъалаҳои ҳуқуқи байналмилалии қаламрав ва сарҳади давлатӣ, вазъи ҳуқуқи онҳо, мақоми ҳуқуқи фазои баҳрӣ, ҳавой ва кайҳонӣ;
- моҳияти принципҳои ҳуқуқи байналмилалии эҳтиром ва риояи ҳуқуқи инсон, шаҳрвандӣ, вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ, масъалаҳои ҳуқуқи мубориза бо терроризми байналмилалӣ;
- мақоми ҳуқуқи байналмилалии намояндагии дипломатӣ ва муассисаҳои консулӣ ва кормандони онҳо, дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои шахсони мансабдор ва кормандони созмонҳои байналмилалӣ;
- шартномаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ доир ба қонунҳо ва одатҳои низоъҳои ҳарбӣ, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба воситаҳо ва тарзҳои бурдани амалиёти ҷангӣ, оид ба ҳимояи қурбониёни низоъҳои ҳарбӣ;
- асосҳои масъулияти байналмилалии давлатҳо барои вайрон кардани ҳуқуқи байналмилалӣ, шаклҳои масъулияти давлатҳо барои ғайриқонунӣ, асосҳои масъулияти шахсони воқеӣ барои ҷиноятҳо бар зидди сулҳ ва инсоният.

ҚИСМИ I

БОБИ I. МАФҲУМ, ҲАДАФ ВА НИЗОМИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

1.1. МАРҲИЛАҶОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар бораи ба вучудойии ҳуқуқи байналмилалӣ миёни олимони соҳа андешаҳои мухталиф вучуд доранд. Олимон ба вучудойии ҳуқуқи байналмилалиро бо ташкили давлат, ҳодисаи таърихӣ ва манфиатҳои инсонӣ дар иртибот мебинанд. Ақидаҳои олимонро оид ба масъалаи барасишаванда ба се гурӯҳ, ҷудо кардан мумкин аст:

Ба ақидаи олимони гурӯҳи аввал: Л.Оппенгейм (англис), Ф.Лист (олмонӣ), Н.Захарев (рус), ҳуқуқи байналмилалӣ дар асрҳои миёна дар натиҷаи таъсири давлати ягонаи муттамаказ дар Аврупои Ғарбӣ, ба вучуд омадааст.

Ҳамзамон мавриди зикр аст, ки баъзе аз намояндагони гурӯҳи аввал масъалаи ба вучудойии ҳуқуқи байналмилалиро ба ҷаҳони Вестфалӣ ва пайдоиши асари Г.Гратсия «Дар бораи ҳуқуқи ҷанг ва сулҳ» марбут медонанд.

Тибқи андешаи гурӯҳи дуввуми олимон: А.Гефтер (олмонӣ), Ф.Мартенъс, М.Таубе (рус) сабаби ба вучуд омадани ҳуқуқи байналмилалӣ дар асрҳои миёна таъсири дини насронӣ аст.

Мувофиқи ақидаи гурӯҳи севвум, олими Белгия А.Ривее ҳуқуқи байналмилалӣ натиҷаи таъсири идеяи “шахсият” дар дунёи қадим мебошад. Ба андешаи А.Ривее дар давлатҳои Шарқи Қадим ҳуқуқи байналмилалӣ вучуд надошт.

Назарияи марксизм-ленинизм ба вучудойии ҳуқуқи байналмилалиро бо пайдоиши давлат алоқаманд намуда, ҳуқуқи байналмилалиро дар ҳар як форматсияи ҷамъиятӣ вобаста ба

хусусиятҳои онҳо баррасӣ кардааст. Ҳар як форматсияи ҷамъиятӣ ба андешаи онҳо ба типии давлат ва ҳуқуқи замони марбути мувофиқ буд. Зеро ташаккули ҳуқуқи байналмилалӣ аз шаклири давлат вобаста буда дар натиҷаи ташкили давлатҳо ва ба воситаи онҳо низомии махсуси ҳуқуқи байналмилалӣ ба вучуд омад ва минбаъд муносибатҳои муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии низомиро танзим менамояд. Тағйири форматсияи иҷтимоӣ иқтисодӣ ба ҳуқуқи байналмилалӣ низ таъсир кардааст. Д.Б.Левин масъалаи бавучудойии ҳуқуқи байналмилалиро ба пайдоиши синфҳо дар ҷамъият ва давлат вобаста намуда, таърихи ҳуқуқи байналмилалиро бо дарназардошти дигар унсурҳои таърихӣ ба панҷ марҳила ҷудо кардааст:

Марҳилаи аввали ҳуқуқи байналмилалӣ: асрҳои XV ва XIV-и пеш аз мелод то асри V-уми мелодӣ;

Марҳилаи дуввуми ҳуқуқи байналмилалӣ: асрҳои VI-XV;

Марҳилаи сеvvуми ҳуқуқи байналмилалӣ: асрҳои XVI-XVIII;

Марҳилаи чоруми ҳуқуқи байналмилалӣ: солҳои 1789 то солҳои 1917;

Марҳилаи панҷуми ҳуқуқи байналмилалӣ: аз соли 1917 то имрӯз.

Дар адабиёти илмӣ дар бораи ташаккули ҳуқуқи байналмилалӣ навишта шудааст: агар мафҳуми ҳуқуқи байналмилалиро ҳамчун ҳуқуқи танзимкунандаи муносибатҳои қабилаву қавм шарҳ диҳем, он гоҳ бояд зикр намуд, ки ҳуқуқи байналмилалӣ то пайдоиши давлат дар давраи сохти обшинагии қабилавӣ вучуд дошт. Агар мафҳуми ҳуқуқи байналмилалиро ҳамчун танзимкунандаи муносибатҳои давлатҳо шарҳ диҳем, он гоҳ мафҳуми ҳуқуқи байналмилалӣ бо баробари ташкили давлат ба вучуд омадааст.

Ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳар як форматсияи ҷамъиятӣ иқтисодӣ хусусият ва ҷиҳатҳои хосро дошт. Ёдгориҳои фарҳангии, ки дар давлатҳои Шарқи Қадим, шаҳру давлатҳои Юнон ва Рими қадим ёфт шудаанд, аз он гувоҳи медиҳад, ки ҳуқуқи байналмилалӣ дар сохти ғуломдорӣ ба вучуд омадааст ва иродаи синфи ҳуқумронро ифода карда манфиатҳои онҳоро ҳифз менамуд. Ҳамин тавр, ҳуқуқи байналмилалӣ дар сохти ғуломдорӣ хусусияти ҷамъиятӣ ва минтақавӣ дошт.

Бозефтҳои ёдгориҳои Хитой қадим, Ҳиндустон, Бобулистон, Эрон, давлатҳои Африка, Юнон ва Рим аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар давлатҳои номбаршуда меъёрҳои ҳуқуқи сафирӣ, шартномаҳо ва тартиби бурдани ҷанг буданд. Дар сохти ғуломдорӣ бори аввал тартиби бастанӣ шартномаҳои байналмилалӣ ва принсипи назорат оид ба иҷрои шартнома муқаррар карда шуд. Минбаъд боиси бавучудойии заминаҳои яке аз принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ – принсипи аз рӯи вичдон иҷро кардани уҳдадорӣ байналмилалӣ шуд. Бо баробари инкишофи муносибатҳои ҷамъияти, ҳуқуқи байналмилалӣ низ такмил меёфт ва қоидаҳои нав ба вучуд меомаданд. Масалан, пеш аз оғози ҷанг давлате, ки ҳадафи ҷанг карданро дорад ҳатман ба давлати дигар дар бораи оғози ҷанг қаблан хабар меод ва баъд аз анҷоми ҷанг ҳатман шартнома дар бораи сулҳ мебастан ва риояи шартнома ро назорат мекард.

Ҳуқуқи байналмилалӣ дар асрҳои VI-XV дар муқоиса аз замони ғуломдорӣ тафовут дошт, зеро он дар заминаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ сохти ғуломдорӣ ба вучуд омада буд. Идеологияи сохти феодалий дин буд, бинобар ин дин бевосита ба ҳуқуқи байналмилалӣ таъсир мекард. Дар давлатҳои мусулмонӣ Қуръон сарчашмаи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ буд. Ҷанг ҳамчун шакли муносибати байналмилалӣ эътироф карда мешуд. Ҳар як феодал вобаста аз парокандагӣ ва ноустуворӣ худро мустақил эълон намуда меъёрҳои ҳуқуқи сафириро бо дарназардошти ҳадафҳои худ таҳия ва қабул мекард. Дар натиҷаи зуҳури омилҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, ҳуқуқи консулӣ низ ба вучуд омад. Дар сохти феодалий дар аксарияти давлатҳо ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахсӣ ва молумулкии хориҷӣ ва дахлнопазирии сафирон пазируфта шуд, ки он хусусиятҳои зеринро дошт: парокандагӣ, тобеъияти вассалӣ, ҷангҳои доимӣ, ноустуворӣ давлат.

Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун илм дар сохти феодалий ба вучуд омада дар сохти сармоядорӣ, хусусият ва ҷиҳатҳои прогрессивӣ дошт. Дар ин давра баъзе принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ қабул шуданд, аз ҷумла принсипи баробарии соҳибхотии давлатҳо, дахлат накардан ба қорҳои дохилии якдигар ва ғайра.

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз қабилӣ: тарзи бурдани ҷанг, дар вақти ҷанг ивазнамудани асирон, маҳдуд намудани забткориҳо низ таҳия шудаанд. Булғория, Сербия, Руминия ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф гардидаанд. Яке аз хусусиятҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар сохти сармоядорӣ ин буд, ки он манфиатҳои давлатҳои пуриқтидорро ифода мекард.

Хусусияти дигари ҳуқуқи байналмилалӣ ин замон дар он буд, ки сохти сармоядорӣ ба таври расмӣ ҳамаро “баробар” эълон намуд.

Давлатҳои сотсиалистӣ низ дар ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ муосир ва сиёсати ҷаҳон мавқеи муҳим дошт. Хусусан, қабули Декрет дар бораи сулҳ дар таърихи инсоният ба унвони яке аз санади хеле муҳим, эътироф шудааст.

1.2. ХУСУСИЯТҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Истилоҳи ҳуқуқи байналмилалӣ дар асри XIX пазируфта шудааст. То ин замон истилоҳи ҳуқуқи римӣ “ҳуқуқи халқ” истифода мешуд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ асосан истилоҳи “ҳуқуқи байналмилалӣ муосир” истифода шудааст. Истилоҳҳои номбаршуда бо истилоҳи “ҳуқуқи байнидавлат”-ҳо ҳаммаъно мебошанд. Истилоҳномаҳои ҳуқуқи байналмилалӣро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Истилоҳҳои сиёсӣ, дипломатӣ ва умумиҳуқуқӣ;
2. Истилоҳҳои ҳуқуқи байналмилалӣ.

Давлат, истиқлолият, худмуайянкунии халқу миллатҳо, сулҳ, амният, ҷанг ва ғайра истилоҳҳои сиёсӣ ва муносибатҳои дипломатӣ, дахлнопазирии дипломатӣ, округи консулӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва ғайра истилоҳномаҳои дипломатӣ мебошанд. Истилоҳҳои умуми ҳуқуқӣ аз меъёрҳои ҳуқуқ, сарчашмаҳои ҳуқуқ, субъекти ҳуқуқ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва ғайра иборат мебошад. Эътирофномаи байналмилалӣ, ҷиноятҳои хусусияти байналмилалӣ дошта, ёри ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноӣ, супоридани ҷинояткор ва ғайра ба гурӯҳи дуввум-истилоҳҳои махсуси ҳуқуқи байналмилалӣ дохил мешаванд.

Ҳуқуқи байналмилалӣ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ, шартномавӣ ва одатӣ буда дар натиҷаи созиши байнидавлатҳо ба вуҷуд омадааст ва муносибати байни иштирокчиёни субъектҳои

Тавре, ки дар боло зикр гардид яке аз хусусиятҳои муҳими ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти махсуси маҷбури доштани он аст. Чораҳои маҷбури ба давлате, ки меъёр ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалиро риоя намекунад, татбиқ карда мешавад. То соли 1928 чораи маҷбури дар ҳуқуқи байналмилалӣ асосан истифодаи қувваи ҷарбӣ буд. Дар ҳоли ҳозир истифодаи қувваи ҷарбӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноят мебошад, вале дар ҳолатҳои истисноӣ ҳамчун чораи дифоъ аз ҳамалот мавриди истифода қарор мегирад.

1.3. ИРТИБОТ ВА ТАФОВУТИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ОММАВӢ ВА ХУСУСӢ

Оид ба масъалаи ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ ва хусусӣ олимон ва мутахассисон ақидаҳои гуногун доранд. Ба ақидаи баъзе олимон ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ аз ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ ягон тафовут надорад. Тавре, ки дар боло ишора намудем, дар адабиёти ҳуқуқии охириҳои асри XIX ва асри XX истилоҳи “ҳуқуқи байналмилалӣ муосир” истифода шудааст. Ба ақидаи олимоне, ки ин истилоҳро истифода менамоянд, “ҳуқуқи байналмилалӣ муосир” ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ ва хусусӣ мешавад. Бо вучуди он, ки ҳуқуқи байналмилалӣ хусусиро ин олимон аз ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ ҷудо мекунанд, вале ҳамзамон ба андешаи онҳо истилоҳи “ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ” ва истилоҳи “ҳуқуқи байналмилалӣ муосир” умумиятҳои бисёр доранд.

Ба ақидаи гурӯҳи дигари олимон ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ яке аз соҳаҳои ҳуқуқи граждани аст.

Бо дарназардошти он, ки ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ муносибатҳои ҳуқуқи граждани, оилавӣ ва меҳнатиро бо элементи хориҷӣ меомӯзад ба андешаи баъзе олимон ҳуқуқи байналмилалӣ соҳаи комплекси ҳуқуқ аст.

Як гурӯҳ олимон, ҳуқуқи байналмилалӣ хусусиро соҳаи алоҳидаи ҳуқуқ эътироф намудаанд. Мо низ чунин ақидаро ҷонибдорем. Ба назари мо барои он ки ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ соҳаи ҳуқуқ шавад, пеш аз ҳама матлаб ва методи худро бояд дошта бошад.

Ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ матлаб ва методи махсус дорад, аз ин рӯ, аз дигар соҳаҳои ҳуқуқ тафовут дорад.

Ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ҳамчун соҳаи алоҳидаи ҳуқуқ, муносибатҳои хусусияти граждани доштаро бо элементи хориҷӣ танзим менамояд.

Ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ ва хусусӣ бо ҳамдигар иртибот доранд. Робитаи ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ ва хусусӣ дар он аст, ки меъёрҳои онҳо ҳадафи ягона доранд. Ин ҳадаф ба вучуд овардани шароитҳои ҳуқуқӣ барои ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи гуногун аст. Ҳамзамон қобили тазаккур аст, ки ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ аз ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ тафовут дорад: Якум, Муносибатҳои мухталифро танзим мекунад мебошад. Ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ асосан муносибатҳои сиёсии субъектҳои ҳуқуқи байналмилалиро танзим менамояд. Масалан, масъалаҳои таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ, соҳибхониҳои давлатҳо, даҳлат накардан ба қорҳои дохилии дигар давлатҳо масъалаҳои халғи силоҳ ва ғайра. Ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ, муносибатҳои хусусияти граждани доштаро бо элементи хориҷӣ танзим менамояд.

2. Субъекти ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ шахсони ҳуқуқӣ, воқеъӣ ва дар баъзе мавридҳо давлат мебошад. Дар ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ шахси воқеъӣ субъект шуда наметавонад.

3. Дар ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ, шартномаи байналмилалӣ, одатҳои байналмилалӣ, қонунгузори дохилии давлатӣ ва таҷрибаи судии арбитражи ҳамчун сарчашма эътироф шудаанд, вале дар ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ қонунгузори дохилии давлатӣ ва таҷрибаи судию арбитражи сарчашма шуда наметавонанд.

1.4. НИЗОМИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Робитаи объективӣ доштаи тарафҳои элементҳои ҳадафҳои мушахас доранд низоми ҳуқуқи байналмилалӣ номида мешавад. Ба низоми ҳуқуқи байналмилалӣ принципҳои меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз ҷумла шартномавӣ ва одатӣ қарорҳои мақомотҳои созмонҳои байналмилалӣ, суди байналмилалӣ, инчунин институтҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва институтҳои эътирофи байналмилалӣ, институти ҳуқуқ қабулкунӣ оид ба шартнома, институти ҷавобгарии байналмилалӣ ва ғайра дохил мешаванд. Ҳар як соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ низоми махсус ва

мустақил дорад ва дар доираи ҳадафи муъайян серсоха буда дар ягонагӣ низоми ҳуқуқи байналмилалиро ташкил медиҳанд.

Низоми ҳуқуқи байналмилалӣ аз низоми илми ҳуқуқи байналмилалӣ тафовут дорад. Низоми илми ҳуқуқи байналмилалӣ дар мактаб ва чараёнҳои гуногуни илмӣ, ки характери субъективӣ доранд ба вучуд омада минбаъд инкишоф ёфтааст. Низоми ҳуқуқи байналмилалӣ мураккаб буда ба ду қисм ҷудо мешавад: умумӣ ва махсус. Ба қисми умумӣ мафҳум, ҳадаф, сарчашмаҳо, принципҳо, меъёрҳо, субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ғайраҳо дохил мешавад.

Қисми махсус, соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалиро, аз ҷумла, ҳуқуқи байналмилалии ҷиноӣ, ҳуқуқи байналмилалии ҳавоӣ, баҳрӣ, кайҳонӣ, экологӣ, иқтисодӣ ва ғайраро фаро мегирад.

БОБИ II. САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

2.1. МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Қоидаи рафтори ҳатмие, ки давлатҳо ва дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф мекунанд, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ номида мешавад.

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз одатҳо ва меъёрҳои муносибати байналмилалӣ, ки онҳоро субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои дутарафа риоя мекунанд, тафовут дорад. Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ қоидаҳои ҳатмӣ мебошанд, вале одатҳо ё меъёрҳои муносибати байналмилалӣ ҳатмӣ нестанд. Вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ асос барои ҷавобгарии ҳуқуқи байналмилалӣ мешавад, вайрон кардани одатҳо бошад боиси ба вучуд омадани чунин ҷавобгарӣ намешавад. Ба меъёрҳои муносибати байналмилалӣ қоидаҳои одоби муоширати дипломатии дохил мешаванд.

Ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ моҳияти меъёру ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибат бо ҳамдигар ҳуқуқҳои худро амалӣ мекунанд, уҳдадорӣҳоро иҷро ва риоя мекунанд. Ҳуқуқ ва

ӯҳдадорихои ҳуқуқи байналмилалиро меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар менамоянд.

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ амали иштирокчиёни муносибатҳои байналмилалиро муъайян намуда, муносибатҳои байни субъектҳои ҳуқуқи байналмилалиро танзим мекунанд.

Баъзе меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва муайянкунандаи заминаҳои тартиботи байналмилалӣ мебошанд.

Агар давлат принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалиро вайрон кунад, иттиҳоди байналмилалӣ чунин амалро ҳамчун таҳдид ба тартиботи байналмилалӣ қабул мекунанд. Принципҳои баробарии соҳибистиқлолӣ, даҳлат накардан ба қорҳои дохилӣ, истифода набурдани қувва ё таҳдид бо қувва, риоя кардани ўҳдадорихои байналмилалӣ, ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ, ба унвони принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф шудаанд.

Муносибатҳои байналмилалӣ вежагиҳои хос дорад, бинобар ин боиси гуногунии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ низ шудааст. Гурӯҳи муносибатҳои якхелаи байналмилалӣ дар навбати худ боиси ба вучуд омадани гурӯҳи дигар ва маҷмӯи якхелаи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ шуда институтҳо ва соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалиро ташкил медиҳанд. Институти ҳуқуқи байналмилалӣ-гурӯҳи меъёрҳои ҳуқуқи мебошанд, ки муносибатҳои якхелаи байналмилалиро танзим менамоянд. Масалан, институти ҷавобгарии байналмилалӣ барои ҳуқуқвайронкуниҳо.

Меъёрҳои ҳуқуқи ва институтҳои соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалиро ташкил медиҳанд.

Объекти соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ муносибатҳои якхелаи байналмилалӣ мебошанд. Масалан, муносибатҳои байналмилалӣ, ки тартиби бастанӣ шартномаҳои байналмилалиро танзим мекунанд, ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ, ё муносибатҳои байналмилалӣ, ки ба фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ иртиботдоранд ҳуқуқи созмонҳои байналмилалиро танзим менамоянд ва ғайра. Баъзе соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла, ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ, ҳуқуқи дипломатӣ таърихи нисбатан тӯлонӣ доранд. Дигар соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла, ҳуқуқи кайҳонӣ дар замони муосир ба вучуд омадаанд. Манфиатдор

будани иттиҳоди байналмилалии давлатҳо оид ба самарабахш танзим намудани муносибатҳои байналмилалӣ боиси ба соҳаҳо ҷудо шудани ҳуқуқи байналмилалӣ шудааст.

Ташаққули меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз ташаққули меъёрҳои ҳуқуқи дохилии давлати тафовут дорад.

Дар муносибатҳои байналмилалӣ ягон мақомоти қонунгузор меъёрҳои ҳуқуқиро бе иштироки субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ қабул карда наметавонад. Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар менамоянд.

Созиши субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ асоси ташаққули меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аст. Субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ қоидаҳои, ки хусусияти ҳатмии ҳуқуқӣ доранд, муайян менамоянд.

Бо дар назардошти он, ки дар муносибатҳои байналмилалӣ мақомоти болоӣ вучуд надорад, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро асосан субъектҳои риоя, иҷро ва амалӣ мекунанд.

Созиши субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нисбати меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ифода ёфта ё баён нашуда мешаванд. Дар ҳолати яқум меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро меъёрҳои шартномавӣ ва дар ҳолати дуввум меъёрҳои одатӣ менамоянд.

Дар ҷараёни иштирок дар робитаҳои байналмилалӣ ва доимӣ зимни муносибат бо якдигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мувофиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ амал мекунанд ва ба моҳияти онҳо тағйирот ворид намуда, дар баъзе мавридҳо, меъёрҳои нави ҳуқуқи байналмилалиро ба вучуд меоранд.

2.2. САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Истилоҳи сарчашмаи ҳуқуқ моҳияти моддӣ ва расмӣ дорад. Истилоҳи сарчашмаҳои ҳуқуқ ҳамчун сарчашмаҳои моддӣ шароитҳои моддӣ ҳастии ҷамъият аст. Сарчашмаи расмӣ ҳуқуқ чунин шакле мебошад, ки дар он меъёри ҳуқуқ ифода бошад. Сарчашмаҳои расмӣ ҳамчун категорияҳои ҳуқуқӣ эътироф шудаанд ва ҳадафи аз худ кардани илми ҳуқуқшиносиро дорад.

Сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ натиҷаи чараёни ба вучуд овардани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад.

Моддаи 34-и статуси суди байналмилалии СММ номгуи сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалиеро муайян намудааст, ки дар асоси онҳо суд бояд баҳсҳоро баррасӣ намояд:

Якум, конвенсияҳои умумӣ ва махсуси байналмилалие, ки давлатҳои баҳсқунанда, қоидаҳои онҳоро эътироф менамоянд.

Дуввум, одатҳои байналмилалие, ки ҳамчун далели таҷрибаи умумӣ ва меъёри ҳуқуқӣ эътироф шудаанд.

Севвум, принципҳои умумии ҳуқуқ, ки онҳоро давлатҳои мутамаддини дунё эътироф кардаанд.

Чорум, қарорҳои судӣ ва таълимоти олимони миллатҳои гуногун оид ба ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун воситаи ёрирасон барои муайян кардани меъёрҳои ҳуқуқ.

Конвенсияҳои умумӣ шартномаҳои мебошанд, ки аксарияти давлатҳо аъзои он мебошанд ё метавонанд аъзои он шаванд. Конвенсияҳои умумӣ меъёрҳоеро доранд, ки барои тамоми иттиҳоди байналмилалӣ ҳатмӣ аст.

Конвенсияҳои махсус шартномаҳои мебошанд, ки теъдоди иштирокчиёни он маҳдуд буда барои онҳо риояи қоидаҳои ин шартномаҳо ҳатмӣ аст.

Чунин қоидаҳои рафтори субекти ҳуқуқи байналмилалие, ки дар натиҷаи амали яхела ба вучуд омадааст ва ҳамчун меъёри ҳуқуқ эътироф шудааст, одати байналмилалӣ шуда метавонанд.

Қарорҳои созмонҳои байналмилалие, ки мевқеъи мувофиқашудаи давлатҳо мебошанд, ҳамчун асос сабаби ба вучуд омадани одат мешаванд.

Бо бавучудодии қоидаи рафтор чараёни ташаккули одат хотима намеёбад. Давлатҳо агар ҳамчун меъёри ҳуқуқ қоидаи рафторро эътироф кунанд, он ба одат табдил меёбад. Қувваи ҳуқуқии меъёрҳои одатӣ бо меъёрҳои шартномавӣ баробар мебошад.

Квалификатсияи қоидаи рафтор ҳамчун одат масъалаи мураккаб мебошад. Дар муқоиса аз меъёрҳои шартномавӣ, одатҳо бо санади ягона дар шакли хаттӣ расмият дароварда намешаванд. Бинобар ин барои муқаррар кардани одатҳо воситаҳои ёрирасон истифода мешаванд. Масалан, қарорҳои судӣ ва таълимотҳо, қарорҳои созмонҳои байналмилалӣ ва баъзе санадҳои давлатҳо.

Қарорҳои суди байналмилалии СММ ва судҳои байналмилалӣ воситаҳои ғирасон мебошанд.

Дар баъзе мавридҳо қарорҳои судӣ заминаи ба вучудии меъёри одатии ҳуқуқи байналмилалӣ шудаанд.

Кори олимони ҳуқуқшиносони эътирофшуда низ дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ будааст. Дар ҳоли ҳозир низ аҳамияти таълимотҳо ва назарияҳои онҳоро истисно кардан мумкин нест, зеро ки онҳо дар баъзе мавридҳо барои дарки қоидаҳои алоҳида муфиданд. Ҳамчун воситаи ғирасон барои муайян кардани моҳияти одат амали яктарафа ва санадҳои давлат низ ғрӣ мерасонад. Қонунгузориҳои дохили ва дигар санадҳои меъёри метавонанд далели эътирофи қоидаи рафтор ҳамчун одат шаванд.

2.3. ТАВЗЕҲИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро аз рӯи якҷанд асос тавзеҳ медиҳанд.

1. Аз рӯи амалшон ба меъёрҳои умумӣ ва (маҳдуд) тақсим мешаванд.

2. Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз рӯи танзимои ҳуқуқӣ дизпозитивӣ ва императивӣ мешаванд. Меъёрҳои умумӣ муносибатҳои мебошанд, ки дар он ҳамаи давлатҳо ё аксарияти онҳо иштирок мекунад ва масъалаҳоеро, ки марбут ба манфиатҳои умумибашарӣ бошанд ва ё қобили қабули аксарияти давлатҳо бошанд, танзим менамоянд. Ин гуна меъёрҳои ҳуқуқиро меъёрҳои маъмул низ меноманд. Субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, хусусан новобаста аз низомҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ меъёрҳои умумиро эътироф кардаанд. Меъёрҳои Оинномаи СММ, Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои дипломатӣ (соли 1961), Конвенсияи Женева дар бораи ҷимояи қурбониёни ҷанг (соли 1949) меъёрҳои умумӣ мешаванд.

Меъёрҳои маҳдуд муносибатҳои ду ва зиёда аз ду давлатҳоро танзим мекунад. Ҳадаф ва моҳияти чунин меъёрҳои манфиати ин давлатҳоро ифода мекунад.

Меъёрҳои императивӣ меъёри ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳади амали муайяноро мушаххас ва муқаррар менамояд. Хусусияти хоси

таҷрибаи байналмилалӣ дар асри XX дар он буд, ки аз байни меъёрҳои императивӣ меъёрҳои *jus cogens* ҷудо мешуданд.

Дар бораи меъёрҳои императивӣ дар моддаи 58 Конвенсияи Вена оид ба ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ гуфта шудааст: Меъёрҳои ҳатмии ҳуқуқи байналмилалиро ҳамаи мамлакатҳо қабул ва эътироф мекунанд, рад кардани он номумкин аст ва тағйир додани он танҳо тибқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки характери кулӣ доранд, анҷом мешавад. Меъёрҳо, ки қувваи олии ҳуқуқи доранд, юс когенс (*jus cogens*) меноманд. Дигар меъёрҳои байналмилалӣ, аз ҷумла принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муосир, принципҳои махсус ва баъзе меъёрҳо (дар бораи масъулияти дипломатӣ, пешгирӣ ва ҷазодиҳии ҷиноятҳо, ки характери байналмилалӣ доранд) ба он мувофиқ бошанд. Ҳамзамон мавриди зикр аст, ки санади ҳуқуқи байналмилалӣ, ки меъёрҳои императивӣи характери *jus cogens* доштара қайд кардааст, вучуд надорад.

Ба сабаби аз тарафи давлатҳо эътироф шудани баъзе меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки асоси тартиботи байналмилалиро ташкил медиҳад, меъери *jus cogens* ба вучуд омад.

Меъери дизпозитивӣ меъере мебошад, ки субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар доираи он метавонанд амал, ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои дутарафара дар муносибатҳои мушаххас вобаста аз ҳолатҳо, муайян кунанд. Масалан, мувофиқи ҳуқуқи байналмилалӣ умумӣ дар обҳои назди ҳудуди қисми қаламравӣ давлат моҳидорӣ хориҷиён манъ аст. Аммо ду давлат байни худ созишнома баста бошанд, мувофиқи он дар обҳои назди марзиҳои худ ба моҳидорӣи киштиҳои якдигар иҷозат медиҳанд.

2.4. КОДИФИКАТСИЯ ВА ИНКИШОФИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Кодификатсияи ҳуқуқи байналмилалӣ гуфта, танзими меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣро меноманд, ки субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ онҳоро амали кунанд.

Кодификатсия меъёрҳои амалкунандаи ҳуқуқи байналмилалӣро ба низомӣ муайян мебарорад. Аммо вазифаи кодификатсияи ҳуқуқи байналмилалӣ бо ин маҳдуд намешавад ва

заифи он аз зарурат дар натиҷаи дигаргунии меъёрҳои амалкунанда, тағйир меёбад.

Кодификатсия расмӣ ва ғайри расмӣ мешавад. Кодификатсияи расмӣ дар шакли шартномаҳои байналмилалӣ амалӣ мешавад. Мақоми махсусро дар ҷараёни кодификатсия СММ дорад. Дар заминаи СММ Комиссияи ҳуқуқӣ байналмилалӣ фаъолият дорад, ки онро соли 1947 Асамблеяи Генералии СММ ҳамчун мақоми ёрирасон барои кодификатсия ва рушди ҳуқуқӣ байналмилалӣ таъсис кард. Комиссия 34 аъзо дорад. Ҳайъати Комиссияро Асамблеяи Генералии СММ интихоб мекунад. Зимни фаъолияти худ ин Комиссия лоиҳаҳои бисёр таҳия намудааст. Ба пешниҳоди ҳамин Комиссия соли 1958 дар Женева Конвенсия дар бораи робитаҳои дипломатӣ ва консулӣ қабул шудааст.

Дар СММ оид ба кодификатсия ва инкишофи прогрессивии ҳуқуқӣ байналмилалӣ дигар комитетҳо ва комиссияҳо, чун: Комиссия оид ба ҳуқуқӣ инсон, Комитет оид ба истифодаи фазои кайҳон бо мақсадҳои ошоишта ва ғайра фаъолият доранд.

Кодификатсияи ғайрирасмиро олимони алоҳида, институтҳо, созмонҳои ғайриҳуқуматӣ таҳия мекунанд. Бахусус Ассотсиатсияи ҳуқуқӣ байналмилалӣ ва институти ҳуқуқӣ байналмилалӣ ба кодификатсия ва рушди прогрессивии ҳуқуқӣ байналмилалӣ аз роҳи гузаронидани таҳқиқот ва тайёр кардани лоиҳаи конвенсияҳо оид ба масъалаҳои мухталифи муносибатҳои байналмилалӣ, саҳми арзанда гузоштаанд.

БОБИ III. ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

3.1. МАҲҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар ҳақиқат мафҳуми принципҳои асосии ҳуқуқӣ байналмилалӣ баҳсталаб мебошад, зеро он дар бисёр маврид бо меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ ҳаммаъно мебошад. Аммо дар асл байни онҳо тафовут вучуд дорад. Пеш аз ҳама, мафҳуми ҳуқуқӣ байналмилалӣ васеъ аст, чун он принципҳои асосии ҳуқуқӣ

байналмилалиро ифода менамояд. Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ба фаъолияти муайяни давлат робита дорад.

Масалан, мувофиқи принципи даҳолат накардан ба корҳои дохилии дигар давлат давлат ӯҳдадор аст, ки аз ҳама гуна даҳолат ба корҳои дохилии дигар давлат худдорӣ намояд. Аммо ҳама гуна фаъолияти давлатро ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ меёриҳои ҳуқуқи байналмилалӣ танзим намудааст. Бинобар ин, принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ асоси таҷассуми бевосита дар меёриҳои ҳуқуқи байналмилалӣ буда, онро субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун асоси ҳуқуқӣ дар эътироф кардаанд. Иртиботи принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ бо меёриҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар он зоҳир мешавад, ки дар натиҷаи вайроншавии меёриҳои ҳуқуқи байналмилалӣ сабаби риоя нашудани принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мегардад ё баръакс. Масалан, агар иштирокчиҳои шартнома муқаррароти шартномаро иҷро накунад, сабаби ба инобат нагирифтани принциби аз рӯи вичдон иҷро накардани ӯҳдадорӣ байналмилалӣ мешавад. Аз ҷониби дигар, принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣ асосии давлат аст. Масалан, агар ба яке аз давлатҳои аъзои СММ дигар субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ҳучуми муссалаҳона кунад, он гоҳ тибқи модаи 51 Ойинномаи СММ давлат, ҳуқуқи дифоъ аз худро дорад. Аммо мувофиқи принципи бо таври осоишта ҳал намудани баҳсҳои байналмилалӣ (банди 3-ми модаи 2-ми Ойинномаи СММ) ҳар як давлат, новобаста аз ҳолатҳои бавҷудомада баҳсҳои байналмилалиро бояд ба таври осоишта ҳал намоянд. Тавре, ки мисоли дар боло зикр шуда бар меояд, на ҳама вақт принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣ асосии давлат амал мекунад. Бинобар ин категорияҳои “принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ” “меёриҳои ҳуқуқи байналмилалӣ” “ҳуқуқи ӯҳдадорӣ асосии давлат” гуногун буда дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣ ҷойгоҳи муайянеро доранд.

Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ду функцияро иҷро менамоянд.

1. мусоидат кардан ба муносибатҳои байналмилалӣ мӯътадил.
2. таҳким ва инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ.

1. Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалиро ҳамаи субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф намуда дар таҷрибаи муносибатҳои байнидавлатӣ татбиқ мекунанд.

2. Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ низ хусусияти умумӣ дорад, яъне доираи амалӣ он ҳосил давлат ё минтақаҳои ҷудогона нест, балки ба ҳамаи субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ яксон татбиқ мешавад.

3. Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ бевосита дар сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ таҷассум ёфтаанд, аз ҷумла, дар Ойинномаи СММ; Эълومия “Дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ доир ба ҳамкориҳо ва муносибатҳои дӯстонаи байни давлатҳо мувофиқи Ойинномаи СММ” аз 24 октябри соли 1970; Санади Хотимагии Машваратии сарони давлатҳо доир ба амният ва ҳамкориҳо дар Аврупо аз 1 августи соли 1975; Эълумия “Дар бораи роҳ надодан ба интервенсия ва даҳлат кардан ба қорҳои дохилии дигар давлат” аз 9 декабри соли 1981; Эълумия “Дар бораи принциби даст кашидан аз таҳдид ба қувва ва истифодаи он дар муносибатҳои байналмилалӣ” аз 18 ноябри соли 1987 ва ғайра.

4. Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ бо ҳамдигар алоқаманд ва аз ҳамдигар вобаста мебошанд. Масалан, агар принциби эътироми ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон вайрон шавад, принциби аз рӯи виҷдон иҷро кардани уҳдадориҳои байналмилалӣ низ халалдор мешавад.

3.2. ТАСНИФОТИ ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалиро вобаста аз моҳият, аҳамияти таърихӣ ва тарзи қабули онҳо ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

Гурӯҳи аввал принципҳои дастгирии сулҳ ва амнияти байналмилалӣ буда, аз принципҳои зерин иборат мебошанд:

1. принциби ягонагии қаламрави давлат;
2. принциби истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва;
3. принциби ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ;
4. принциби вайрон накардани сарҳади давлатӣ;

5. принсипи ягонагии қаламрави давлат, ки баъди қабули Санади Хотимавии Машварати Сарони давлатҳо доир ба амният ва ҳамкори дар Аврупо 1 августи соли 1975 қабул шудааст. Моҳияти принсипи мазкур ба таври зерин дар санади Хотимавай муқаррар шудааст: эҳтироми ягонагии қаламрав ҳар як давлат, манъи ҳама гуна амале, ки ба ҳадаф ва принципҳои Оинномаи СММ муҳолиф мебошад, ҳамчунин манъи ҳама гуна амалиётҳои, ки ягонагии қаламрав ва истиқлолияти сиёсии давлатҳои иштирокчии санади Хотимавиरो ҳалалдор менамояд. Принципҳои ягонагии қаламрави давлат бо принципҳои истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва, вайрон накардани сарҳади давлатӣ, баробарҳуқуқӣ ва худмуъайянқунии халқҳо дар иртиботанд. Принсипи истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва бевосита дар санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ дар охири асри XIX, аз ҷумла дар Аҳднома “Дар бораи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ”, ки соли 1899 қабул гардидааст, инъикос шудааст.

Дар бораи принсипи мазкур дар Оинномаи СММ, Эълومия “Дар бораи принципҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ ” (соли 1975) ва Санади Хотимавай муфассал гуфта шудааст. Тибқи санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ моҳияти принсипи истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва дар он аст, ки истифода намудани ҳама гуна қувва ва таҳдид бо қувва ҳамчун воситаи тарзи ҳалли баҳс, манъ мебошад. Қайд намудан ба маврид аст, ки тибқи эълумияи соли 1970 ҳама гуна таҷовуз ҷинояти зидди сулҳ аст ва тарафи таҷовузкор ба ҷавобгарии байналмилалӣ кашида мешавад. Принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ соли 1928 ҳамчун принсипи асосии ҳуқуқӣ байналмилалӣ эътироф карда шуд. Ин принсип таърихи тӯлонӣ дорад, аммо дар таҷрибаи муносибатҳои байналмилалӣ аксарияти баҳсҳои бавучудомара бо роҳи ҷанг ва хушунат ҳал шуданд. Бинобар ин соли 1928 принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ ҳамчун принсипи асосии ҳуқуқӣ байналмилалӣ пазируфта шуд. Минбаъд ҳар як субъекти ҳуқуқӣ байналмилалӣ ўҳдадор шудааст, ки ҳама гуна баҳсҳои бавучудомара ба таври осоишта ҳал кунад.

Ин принсип дар Оинномаи СММ бомаврид инъикос ёфтааст, вале ҳамзамон қайд намудан зарур аст, ки Оинномаи СММ ҳолатҳои дигари ҳал намудани баҳсҳои байналмилалӣ, аз ҷумла бо роҳи зӯрӣ низ муқаррар намудааст.

1. тибқи моддаи 51 Оинномаи СММ ҳар як давлат дар ҳолати ҳуҷуми давлати дигар ҳуқуқи мудофиа аз худро доро мебошад.

2. Агар амалиёти давлатӣ таҷовузкор сулҳ ва амнияти байналмилалиро ҳалалдор кунад, дар асоси қарори Шурои Амнияти СММ нисбати ин давлат аксуламали қатъиро татбиқ менамояд. (моддаи 39 ва 42 Оинномаи СММ).

Моҳиятан принципи бо таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ ва принципи истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва умумиятиҳои бисёр доранд.

Принципи вайрон накардани сарҳади давлатӣ тибқи Эълومия “Дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ” аз 24 октябри соли 1970 қабул шудааст. Ин принцип мувофиқи Эълумия ҳамчун қисми принципи истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва истифода мешуд, аммо ба унвони Принципи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ аз 1 августи соли 1975 эътироф шуд. Санади Хотимавии Машварати сарони давлатҳо доир ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо принципи вайрон накардани сарҳади давлатиро ҳамчун принципи мустақил дар муносибатҳои байналмилалӣ қабул кард.

Гуруҳи дуввум принципҳо, - принципҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ аз принципҳои зерин иборат мебошад:

1. принципи баробарии соҳибихтиёрии давлатҳо
2. принципи ҳамкориҳои давлатҳо
3. принципи даҳолат накардан ба корҳои дохилии дигар давлат

4. принципи аз рӯи вичдон иҷро кардани уҳдадорӣҳои байналмилалӣ

Принципи баробарии соҳибихтиёрии давлатҳо тартиботи ҳуқуқи байналмилалиро дастгирӣ менамояд, ки ҳадафи он таъмини пурраи баробарҳуқуқӣ ва эътироми иштирокчиён мебошад. Мувофиқи ин принцип ҳар як давлат уҳдадор аст, эътироми истиклолияти дигар иштирокчиёнро дар масъалаи моликият, қонунгузорӣ, иҷроия, ҳокимияти судӣ риоя кунад ва низ набояд ба сиёсати хоричии он давлатҳо даҳолат кунад. Баробарии соҳибихтиёрии давлатҳо яке аз асосҳои муносибатҳои байналмилалӣ муосир мебошад, ки дар банди 1-и моддаи 2-и Ойинномаи СММ инъикос гардидааст. Дар банди 1-и моддаи 2-и

Ойинномаи СММ гуфта шудааст «Созмон дар асоси баробарии соҳибхитиёрии ҳама аъзоён таъсис ёфтааст».

Аҳамияти иҷтимоии принсипи баробарии соҳибхитиёрии давлатҳо эҳтимолияти баробарҳуқуқии иштирокчиён дар муносибатҳои байналмилалӣ новобаста аз сохти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии онҳо мебошад. Эълومия “Дар бораи принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ” аз 24 октябри соли 1970 мафҳум ва таркиби принсипи баробарӣ ва соҳибхитиёрии давлатҳоро муқаррар намудааст. Мувофиқи Эълумия таркиби принсипи баробарии соҳибхитиёрии давлатҳо ба ин зайл муъайян шудаанд:

1. баробарҳуқуқии давлатҳо
2. ҳар як давлат ҳуқуқи истифодаи пурраи истиқлолиятро дорад;

3. ҳар як давлат ўҳдадор аст, ки ҳуқуқи субъективии дигар давлатҳоро эҳтиром намояд;

4. ягонагии қаламрав ва истиқлолияти сиёсии давлат дахлнопазир мебошад;

5. ҳар як давлат ҳуқуқи озодона интиҳоб кардани низоми иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии худро дорад;

6. ҳар як давлат вазифадор аст, ки ба таври ихтиёрӣ ва пурра ўҳдадориҳои байналмилалӣ худро иҷро кунад ва барои ҳамзистии осоишта бо дигар давлатҳо ҳуқуқ дорад.

Дар маҷмӯъ элементҳои зикршуда мафҳуми принсипи баробарии соҳибхитиёрии давлатҳо мебошанд.

Принсипи ҳамкориҳои давлат бори нахуст ҳамчун принсипи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф шуда, дар банди 3-и м1-и Ойинномаи СММ инъикос ёфтааст: “Амали намудани ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ характери гуманитарӣ дошта заминаи риояи эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои инсон, сарфи назар аз ҷинс, наҷод, забон, дин ва ғайра мебошад”.

Эълумия “Дар бораи принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ” аз 24 октябри соли 1970 ҳамкориҳои давлатҳоро ҳамчун вазифа барои ҳар як давлат муқаррар намудааст. Принсипи даҳолат нақардан ба корҳои дохилии дигар давлат дар банди 7-и моддаи 2-и Ойинномаи СММ инъикос ёфтааст: «СММ ба корҳои, ки салоҳияти дохилии ҳар як давлат мебошанд, ҳуқуқи даҳолат қардан

надорад”. Принсипи мазкур ба чуз аз эълומияи соли 1970 ва санади Хотимавай, дар Эълумия “Дар бораи роҳ надодан ба интервенсия ва даҳолат ба корҳои дохилии давлат” аз 9 декабри соли 1981 оварда шудааст.

Тибқи принсипи даҳолат накардан ба корҳои дохилии дигар давлат субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ўҳдадор мебошанд, ки аз даҳолати ошкоро ва пинҳонӣ ба корҳои, ки салоҳияти дохилии дигар давлат мебошанд, бояд худдорӣ намоянд. СММ ҳама гуна амалҳои террористӣ ва зўрвариро, ки соҳти давлатии муайяно таъғир медиҳад, маҳкум мекунад. Дар ҳолати вайрон кардани принсипи мазкур, созмонҳои байналмилалӣ ва давлати ҳуқуқҳои поймол гашта, чораҳои қатъӣ меандешанд.

Принсипи аз рӯи вичдон иҷро кардани ўҳдадориҳои байналмилалӣ таърихи тӯлонӣ дорад. Он дар заминаи принсипи назорати шартномаҳои байналмилалӣ ба вучуд омадааст. Дар муқаддимаи Оинномаи СММ гуфта шудааст: “ шароите, ки метавонанд риояи боадолат ва эҳтиромро оид ба иҷрои ўҳдадориҳои аз шартнома ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба вучуд омадаро таъмин намояд, моҳияти принсипи мазкурро ташкил медиҳад”. Аҳдномаи Вена - “Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ ” ки 23 май соли 1969 қабул шудааст ва аз 27 январӣ соли 1980 мавриди амал қарор дода шудааст, дар моддаи 26 мафҳуми принсипи аз рӯи вичдон иҷро кардани ўҳдадориҳои байналмилалӣ чунин шарҳ дода шуда аст: ҳар як шартномаи амалкунанда иштирокчиёни онро ўҳдадор намудааст, ки аз рӯи вичдон ба таври ҳатми иҷро кунад.

Гуруҳи севвуми принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ “принсипи ҳимояи ҳуқуқи инсон, халқ ва миллатҳо” мебошад, ки аз принсипҳои зерин иборат мебошад: 1.принсипи баробарҳуқуқӣ ва худмуъайянкунии халқу миллатҳо; 2. принсипи эҳтироми ҳуқуқ ва озодии асосии инсон.

Принсипи баробарҳуқуқӣ ва худмуъайянкунии халқу миллатҳо натиҷаи инқилоби буржуазӣ ва демократӣ мебошад ва ҳамчун принсипи байналмилалӣ баъди ҷанги якуми ҷаҳон пазируфта шудааст. Принсипи баробарҳуқуқӣ ва худмуъайянкунии халқу миллатҳо барои аз зулми мустамликадори озод гаштани халқу давлатҳо нақши муҳим дорад. Тибқи ин принсип ҳар як

давлат бе монеа метавонад мустақилона низоми сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии худро муъайян намояд.

Принсипи эҳтироми ҳуқуқ ва озодии инсон боиси қабул шудани санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва талошҳои инсоният шудааст. Ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон муъайянкунандаи қадр қиммат ва ҷойгоҳи инсон дар ҷомеа мебошад.

Барои қабули ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва принсипи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ санадҳои зерини ҳуқуқи байналмилалӣ заминаи хуберо фароҳам овардаанд:

1. Банди 3-и моддаи 1-и Оинномаи СММ эҳтироми ҳуқуқ ва озодии асосии инсон ҳамчун ҳадафи СММ пазируфта шуда аст;
2. Эълومияи ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948;
3. Муоядаи байналмилалӣ “Дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ” аз 16 декабри соли 1966;
4. Муоядаи байналмилалӣ “Дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ” аз 16 декабри соли 1966;
5. Муоядаи Аврупоӣ “Дар бораи ҳуқуқ ва озодии инсон ” аз 4 ноябри соли 1950:

Санади Хотимавии Машваратии сарони давлатҳо оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо аз 1 августи соли 1975 эҳтироми ҳуқуқ ва озодии асосии инсонро ҳамчун принсипи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф намуд. Тибқи принсипи эҳтироми ҳуқуқ ва озодии асосии инсон ҳар як субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ уҳдадор мебошад, ки дар қаламравӣ худ таъмини ҳуқуқ ва озодии асосии инсонро кафолат диҳад. Бинобар ин, қайд кардан ба маврид аст, ки моҳияти асосии принсипи эҳтироми ҳуқуқ ва озодии асосии инсон дар он мебошад, ки шартномаҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои дохилидавлатӣ дар якҷоягӣ ин принсипро эътироф менамоянд.

3.3. КОДИФИКАТСИЯИ ПРИНСИПҲОИ АСОСИИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Оинномаи СММ аввалин санади ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад, ки принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми муайяне даровардааст. Дар моддаи 1 ва 2-и Оинномаи СММ ҳафт принсипи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ зикр гардидааст. Ҳар як

субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ бояд дар фаъолияти худ ин принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалиро риоя намояд:

1. Принципи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ (п.3м.2);
2. Принципи баробарҳуқуқӣ ва худмуъайянқунии халқу миллатҳо (п.2м.1.);
3. Принципи баробарии соҳибхитиёрии давлатҳо (п.1м.2);
4. Принципи аз рӯи вичдон иҷро кардани ўдодориҳои байналмилалӣ (п.2м.2);
5. Принципи истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва (п.4м.2);
6. Принципи ҳамкориҳои давлатҳо (п.3м.1);
7. Принципи даҳолат накардан ба қорҳои дохилии дигар давлат (п.7м.2).

Қобили тазаққур аст, ки санади ҳуқуқи байналмилалӣ, ки бе восита масъалаи принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалиро танзим менамоянд, аз ҷумла, Эълумия “Дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои байни давлатҳо тибқи Оинномаи СММ”, қабул шудааст. Мафҳум ва ҷойгоҳи принципҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ бо таври қомил дар ин Эълумия зикр шудааст.

Санади Хотимагии Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо аз 1 августи соли 1975 принципҳои ҳуқуқ ва озодии асосии инсон, вайрон накардани сарҳади давлатӣ ва ягонагии қаламрави давлатро ҷун принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф намуд. Дар ҳоли ҳозир дар муносибатҳои байналмилалӣ 10 принципи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ бевосита амал мекунад.

3.4. ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхитиёр муносибати худро бо дигар давлатҳо дар асоси сиёсати сулҳҷӯена ва ҳамзистии осоишта амали намуда соҳибхитиёрӣ ва истиқлолияти дигар давлатҳоро эътироф кунад. Инчунин ҳангоми амали намудани муносибатҳои хориҷӣ Тоҷикистон дар асоси

меъёрҳои байналмилалӣ ба густариши ҳамкориҳои муфид манфиатдор аст.

Принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ дар моддаи 2 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтаанд. Асоси сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра ба принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ мувофиқат мекунад. Эътироми ҳуқуқ ва озодии инсон авлабияти сиёсати дохилии давлат буда рӯя ва ҳифзи он дар Тоҷикистон кафолат дода шудааст. Баробарҳуқуқӣ ва худмуайянкунии тамоми халқу миллатҳо низ дар Конститутсияи ҚТ эътироф шудаанд.

Зарурияти таҷассуми принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он мебошад, ки Тоҷикистонро субъекти комилҳуқуқи байналмилалӣ ва Конститутсия санади ҳуқуқии хусусияти сиёсӣ дошта, мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз даҳлат кардан ба корҳои дохилии дигар давлат, истифода бурдани қувва ва таҳдид бо қувва дар ҳалли масъалаҳои байналмилалӣ дар муносибатҳои хориҷии худ худдорӣ менамояд. Ҳамкориҳои байналмилалиро дар асоси принсипҳои эътирофи соҳибхитӣ ва истиқлолияти давлатҳо дар шаклҳои дучониба ва бисёрҷониба ба роҳ мемонад. Ҳамаи ўҳдадорӣҳо, ки тибқи шарномаҳои байналмилалӣ бо давлатҳои гуногун бастааст, аз рӯи виҷдон иҷро мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар фаъолияти худ ҳамаи принсипҳоро рӯя намуда онҳоро тибқи Конститутсия ҳамчун асос барои таъйини муносибатҳои хориҷӣ гирифтааст.

БОБИ IV. СУБЪЕКТОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

4.1. МАҲУМ ВА НАМУДҲОИ СУБЪЕКТҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар бораи мафҳуми ҳуқуқи байналмилалӣ дар назарияи давлат ва ҳуқуқ ва он ҳамчун соҳаи алоҳидаи ҳуқуқ муфассал гуфта шудааст.

Ҳуқуқи байналмилалӣ муносибатҳои байналмилалиро танзим намуда хусусияти ҳуқуқӣ дорад. Ҳадафи танзими ҳуқуқи

байналмилалӣ на муносибатҳои дохилидавлати, балки байналмилалӣ мебошад.

Муносибатҳои ҳуқуқӣ аз дигар муносибатҳои ҷамъиятӣ тафовут доранд. Ин субъектҳо ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои ҳуқуқӣ доранд, ки онҳоро меъёрҳои ҳуқуқ муқаррар кардаанд.

Санади мушаххас, ки меъерро нисбати чунин субъектҳо муқаррар намудааст, ҳуқуқи субъективӣ мебошад. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ чун қоида ҳуқуқи субъективӣ ба ўҳдадориҳои субъективии дигар субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ муҳолиф аст.

Системаи меъёрҳои ҳуқуқии дар давлат амалкунанда, ҳуқуқи объективӣ аст.

Низоми меъёри ҳуқуқи объективӣ ба таври кулӣ ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад, вале дар ҳуқуқи байналмилалӣ субъектҳо таъсири бештар доранд ва вазифаи асосии онҳо бо дарназардошти манфиати ҳамаи субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ амал кардан аст.

Ҳамин тавр, субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ буда бо дар назардошти имконият ва табиати ҳуқуқии худ, ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқ ва ўҳдадориҳо доранд дар тайёр ва амалӣ кардани меъёрҳои он иштирок мекунанд. Субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ иштирокчиин бевоситаи муносибатҳои байналмилалӣ буда тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқ ва ўҳдадориҳо доранд.

Хусусияти мақоми ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ он аст, ки субъектҳо ҳуқуқу ўҳдадориҳо доранд, иштирокчиёни асосӣ ба амалӣ кунандагони меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ низ мебошанд.

Субъектҳо ва мақоми ҳуқуқии онҳо ба характери низоми муносибатҳои байналмилалӣ ва сатҳи инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ вобастагӣ доранд. Намудҳои субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба ин зайланд:

1. Давлат
2. Созмонҳои байналмилалӣ
3. Миллат ва халқҳое, ки барои истиқлолият ва бунёди давлати соҳибхитиёр мубориза мебаранд.
4. Шаҳрҳои озод

Одатан намудҳои субъектҳои ҳуқуқи байналмилалиро ба 2 гуруҳ тақсим мекунанд.

Ба гуруҳи аввал давлат ва дар баъзе ҳолатҳо халқу миллатҳо, ки барои истиқлолият мубориза мебаранд, дохил мешаванд.

Ба гуруҳи дуввум созмонҳои байналмилалӣ ва халқу миллатҳои озодихоҳ дохил мешаванд.

Хусусияти субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ вобаста ба объекти танзим дар он аст, ки ин муносибатҳои байналмилалӣ сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ новобаста аз низоми муносибатҳои дохилидавлатӣ манфиатҳои ду ва якчанд давлатро дар бар мегиранд.

Бинобар ин, субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бояд қобилияти ҳуқуқи мустақилона иштирок намуданро дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ дошта бошанд.

Моҳият ва ҳаҷми қобилияти ҳуқуқдорӣ байналмилалӣ субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ мувофиқи маҷмуи он ҳуқуқу ўҳдадорӣҳо, ки ҳуқуқи байналмилалӣ пешбинӣ намудааст, муъайян карда мешаванд.

Тавре ки маълум аст давлат субъекти асосии ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Бинобар ин ҳуқуқи байналмилалӣ вобаста ба талаботҳои объективӣ танзими ҳуқуқи муносибати байни давлатҳо ба вучуд омадааст. Муддати тӯлонӣ давлат субъекти ягонаи байналмилалӣ буд. Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муосир асосан муносибатҳои байни давлатҳоро танзим намуда мақоми онҳоро ҳамчун субъекти асосӣ муъайян кардааст.

Ҳамин тавр, давлат субъекти умумизътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад.

Дар байни субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ давлати соҳибистиқлол мавқеи муҳим дорад. Маҳз давлат дар қаламрави худ волоият дорад ва тамоми масъалаҳои дохилӣ ва хориҷиро мустақилона ҳал менамояд. Дигар хусусияти сиёсӣ ва ҳуқуқӣ давлат соҳибхитӣ мебошад. Соҳибхитӣ нишонаи асосии давлат ва принсипи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф шудааст. Ҳадафи асосии принсипи баробарии соҳибхитӣ давлатҳо таъмини пурраи баробарии ҳуқуқи ва эътироми иштирокчиёни он мебошад.

Мавриди зикр аст, ки давлат, ҳамчун субъекти ҳатмӣ дар муносибатҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ аст, зеро ҳамаи ниҳодҳои ҷомеа дар давлат фаъолият мекунанд. Ба ақидаи Д. Б. Левин “Давлати соҳибхӯшӣ шакли асосии ҳаёти халқҳо мебошад”.

Пайдоиши давлат ҳамчун субъекти муносибатҳои байналмилалӣ воқеияти таърихи буда як организми иҷтимоӣ аст.

Ин маъноӣ онро дорад, ки вазъи ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ аз давлат вобастагӣ дорад.

Хусусиятҳои муҳими давлат ҳамчун субъекти асосӣ, инчунин дар он ифода меёбанд, ки давлати соҳибистиқлол сарчашмаи ҳуқуқӣ байналмилалӣ мебошад. Зеро давлатҳо бо роҳи бастанӣ созишномаҳо меёришанд ҳуқуқӣ байналмилалӣро ба вуҷуд оварда, созмонҳои мухталифи байналмилалӣро таъсис медиҳанд, ки саҳми онҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ зиёд аст.

Давлат ҳамчун субъекти ҳуқуқӣ байналмилалӣ хусусияти универсалӣ дошта дар ҳама гунна муносибатҳои байналмилалӣ бевосита иштирок мекунанд.

Одатан дар илми ҳуқуқӣ байналмилалӣ чунин элементҳои давлат ба назар мерасад: аҳолии, қаламрав, ҳокимият ва истиқлолият.

Субъекти ҳуқуқӣ байналмилалӣ мақомоти давлатӣ, шахсони ваколатдор, ки давлатро намояндагӣ мекунанд ва давлат мебошад. Бинобар ин дар ҳама ҳолат субъект давлат буда, барои амали мақомотҳои худ масъулият дорад.

Субъект бевосита тобеи ҳуқуқӣ байналмилалӣ буда статуси мустақили байналмилалӣ дорад.

Созмонҳои байналмилалӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқӣ байналмилалӣ дар нимаи дувуми асри XIX ташаккул ёфтаанд.

Манфиатҳои миллӣ ва байналмилалӣ давлатҳо зарурияти ҳамкориро тақозо менамояд. Таъмини амнияти байналмилалӣ амалӣ кардани фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва гуманитарӣ бо дар назардошти принсип ва меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ густариши муносибатҳои дӯстона ва муттақобилан судманд давлатҳоро водор кард, ки созмонҳои мухталифи байналмилалӣро таъсис диҳад. Маҳз барои ҳалли ин вазифаҳо давлатҳо созмонҳои байналмилалӣро таъсис доданд. Ин созмонҳо ҳамчун субъекти

ҳуқуқи байналмилалӣ ваколатҳои мушаххас доранд, ки барои татбиқи ҳадаф ва вазифаҳои ойинномавии онҳо зарур аст.

Дар замони муосир, созмонҳои байналмилалӣ дар рушди ҳамкориҳои байналмилалии давлатҳо нақши муҳим доранд ва дар муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ғаёлона иштирок мекунанд.

Субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ будани созмонҳои байналмилалӣ аз иродаи давлатҳои таъсисдиҳандагон вобаста буда, одатан ойинномаҳо ғаёлолияти онҳоро танзим менамояд.

Хусусияти созмонҳои байналмилалӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ дар он аст, ки дар созмонҳои байналмилалӣ яке аз аломатҳои муҳим чун соҳибихтиёри вучуд надорад.

Таъсиси созмонҳои байналмилалӣ созмонҳои байналмилалӣ асосан характери шартномавӣ дошта он дар натиҷаи розигӣ ва иродаи давлатҳо муассисони созмонҳои байналмилалӣ ба вучуд меоянд. Бинобар ин ҳадаф, принципҳо, тартиби ғаёлолият ва салоҳияти ҳар як созмонро давлатҳои-аъзо, ойиннома ва дигар санадҳои таъсисӣ муқаррар мекунанд. Чунин созмонҳо ҳамкориро дар бахшҳои мушаххаси муносибатҳои байналмилалӣ анҷом медиҳанд.

Моҳияти субъекти ҳуқуқ будани созмонҳои байналмилалиро Ойиннома ва дигар санади муассисон муъайян мекунад.

Субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ будани созмонҳои байналмилалиро санадҳои байналмилалӣ эътироф кардаанд. Хусусиятҳои хоси созмонҳои байналмилалиро Суди байналмилалии СММ низ муъайян кардааст. Суди байналмилалии СММ муқаррар намудааст, ки созмон чун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ўҳдадориҳоеро, ки аз меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бармеояд, иҷро менамояд. Созмон воситаи ҳамкориҳои давлатҳо мебошад. Тавре, ки Ассамблеяи Генералии СММ қайд намудааст потенциали СММ “Аз ҳамкориҳои давлатҳои аъзоёни он вобаста аст”.

Ҳамин тавр, созмонҳои байналмилалӣ ба категорияҳои субъектҳои дуввуминдараҷа дохил мешаванд, ки ҳадаф ва салоҳиятҳои он дар ойинномаҳои онҳо муъайян карда шудааст.

Халқу миллатҳои озодихоҳ ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ дар натиҷаи ҳаракати миллий-озодихоҳӣ, баъди ҷанги дуҷумми ҷаҳон дар ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф шудаанд.

Дар ҳуҷҷатҳои СММ одатан суҳан на дар бораи халқ ва миллатҳо, балки дар бораи ҳаракатҳои миллий-озодихоҳӣ меравад. Ба андешаи мо чунин ақида то як андоза дуруст аст, зеро масъала дар бораи, вазъи ҳуқуқии махсуси миллатҳои озодихоҳ танҳо дар он ҳолат ба вуҷуд меояд, ки агар мубориза ба сатҳи ҳаракати миллий-озодихоҳӣ расида бошад. Моҳиятан, дар чунин ҳолатҳо суҳан дар бораи субъекти ҳуқуқ будани давлатҳои меравад, ки онҳо дар ҳолати ташкили давлати мустақил қарор доранд. Субъекти ҳуқуқ будани ҳаракатҳои миллий-озодихоҳӣ ва субъекти ҳуқуқ будани давлат бо он тафовут дорад, ки вай як ҳаракати тадриҷӣ ва муваққатӣ аст. Яке аз принсипҳои, ки ба раванди ҳаракати миллий-озодихоҳӣ таксон додаст, принсипи баробарҳуқуқӣ ва худмуайянкунии халқу миллатҳо мебошад. Нақши принсипи мазкур хусусан баъд аз замони аз мустамлика озод шудани халқу давлатҳо бештар шуда, дар якҷанд санадҳои байналмилалӣ, аз ҷумла: дар Оинномаи СММ аз 26 июни соли 1945; Эълумия дар бораи эътирофи истиқлолияти халқу мамлакатҳои мустамликавӣ аз 14 декабри соли 1969; Эълумия дар бораи принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз 24 октябри соли 1970 ва ғайраҳо инъикос ёфтааст. Бо вуҷуди он, ки ҳуқуқ ба худмуайянкунӣ дар ҷаҳон барои ҳамаи миллатҳо ё халқҳо дода шудааст, вале ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ мамлакат ё халқҳои эътироф мешаванд, ки барои озодии худ мубориза бурда, соҳти муайяни ҳокимияти худро таъсис дода ба маркази ягона муттаҳид шуда, тавоноии аз номи миллат ё халқ дар муносибатҳои байналмилалӣ суҳан карданро доранд ва барои субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ шудан мубориза мебаранд. Чунин субъект на гурӯҳи мусаллаҳ, балки гурӯҳи муташаккил мебошад, ки фармондеҳи ягона дорад, ки вай ҳамчун роҳбари сиёсӣ эътироф шудааст.

Дар ин робита нуқтаи назаре вуҷуд дорад, ки мувофиқи он баёнгари асосии соҳибхитиёри халқ аст ва танҳо халқ субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ шуда метавонад.

Дар сарчашмаҳои аврупоӣ истилоҳи «миллат» аз мафҳуми латинии «natio-халқ» гирифта шуда, дар ҳоли ҳозир шакли

таърихан ташаккулёфтаи умумияти қавмии одамонро, ки ба ҷои истилоҳи халқият аст, ифода мекунад.

Мафҳуми “халқ” дар истилоҳи “худмуъайянкунии халқҳо” ки дар моддаи 1 Оинномаи СММ зикр шудааст, дар муқоиса аз мафҳуми “миллат” дурустар аст, зеро мумкин аст аҳолии қаламрави давлат сермиллат бошад, ё ин ки ҳанӯз ҳамчун миллат ташаккул наёфта бошад. Имрӯзҳо низ баъзе халқҳо барои озодию истиқлолияти миллии мубориза мебаранд.

Ҳамин тавр, дар амалияи байналмилалӣ принципи баробарҳуқуқӣ ва худмуъайянкунии халқу миллатҳо ҳамчун заминаҳои ҳуқуқии маҳдуд намудани режими мустамликавӣ ва ташкили давлатҳои мустақил аст ва дар созмонҳои умумии байналмилалӣ ва конференсияҳои даъватнамудаи онҳо ҳаракатҳои миллии-озодихоҳӣ статуси нозиронро доранд¹.

Шаҳрҳои озод ва Ватикан субъектҳои ғайри мустақил мебошанд. Шаҳрҳои озод чунин шаҳр-давлатҳои мебошанд, ки худидоракунии дохилии сиёсиро доранд ва дар асоси шартнома ба онҳо статуси ҳуқуқи байналмилалӣ дода шудааст. Онҳо имконияти дар муносибатҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ ва то андозаи муъайян дар муносибатҳои сиёсии ҳуқуқи байналмилалӣ иштирок карданро доранд.

Шаҳрҳои озод тибқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ таъсис дода мешавад. Бинобар ин санади олии ҳуқуқӣ барои шаҳрҳои озод шартномаи байналмилалӣ аст ва дар асоси шартномаи байналмилалӣ субъекти махсус будани шаҳрҳои озод муъайян карда мешавад.

4.2. ҲУҚУҚ ВА ҶАДДАРИҶОИ АСОСИИ СУБЪЕКТҶОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Ҳуқуқ ва ҷаддориҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ масъалаҳои инъикос мекунад, ки барои фаъолият дар доираи муносибатҳои байналмилалӣ зарур мебошанд.

Ҳуқуқ ва ҷаддориҳои асосӣро меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар мекунад. Субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқ ва ҷаддориҳои мушаххасро дар доираи низоми ҳуқуқи байналмилалӣ доранд.

Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъектҳои ҳуқуқи байналмилалиро вобаста аз хусусияти меъёр ба 3 категория тақсим мешавад:

1. Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои асосие, ки аз принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ бар меоянд

2. Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои, ки сарчашмаи онҳо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ буда, характери умумӣ доранд ва давлатҳои алоҳида ба он тағйирот даровардаанд.

3. Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои, ки танҳо ба субъектҳои алоҳида дахл дорад ва дар асоси шартномаҳои (созишномаҳои) мушаххас, ки миёни субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба тасвиб расидаанд.

Ҳуқуқҳои асосии субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ :

А) ҳуқуқ барои мустақилона амали намуда ҳамаи ҳуқуқҳои қонунии худ

Б) Баробарии соҳибхитиёрии давлатҳо

В) Ҳуқуқ барои худмуъайянкунии ҳалқу миллатҳо

Г) Ҳуқуқ барои худмуҳофизаткунии инфиродӣ ва дастаҷамъӣ бар зидди ҳучуми мусаллаҳона

Д) Ҳуқуқ барои мустақилона ҳал намудани тақдири сиёсии худ уҳдадориҳои асосии субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ

А) Даҳолат накардан ба қорҳои дохилӣ ва хориҷии давлатҳои дигар

Б) Эҳтиром намудани принсипи дахлнопазирии қаламрав ва соҳибхитиёри

В) Ба таври осоишта бо дигар давлатҳо ҳал намудани баҳсҳои худ

Г) Ҳучум накардан

Д) Аз рӯи вичдон иҷро намудани уҳдадориҳои байналмилалӣ

4.3. ЭЪТИРОФИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ. НАМУД ВА ШАКЛҲОӢ ЭЪТИРОФ

Эътирофи байналмилалӣ санади яктарафаи ихтиёрии давлат мебошад, ки пайдоиши давлатҳои нав ҳамчун субъекти нави байналмилалӣ ва намояндагии онро дар ҷаҳон ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ бо мақомоти олии наво, ки дар натиҷаи таҳаввули дохилӣ (инкилоб, табадулоти ҳарби-сиёсӣ ва ғ.) ба вуҷуд омадааст муъайян мекунад. Уҳдадорӣ эътироф вуҷуд надорад. Ин

ҳуқуқи давлат аст. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ ду назарияи эътироф вучуд дорад:

1. Конститутсионӣ

2. Декларативӣ

Мувофиқи назарияи конститутсионӣ, давлат дар он ҳолат субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ мешавад, агар он бо роҳи конститутсионӣ ба вучуд ояд ва онро дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф кунанд.

Ин назария бар зидди истиқлолияти давлатҳои мебошад, ки дар натиҷаи ҳаракатҳои миллӣ - озодихоҳӣ ба вучуд омада буданд. Таҷрибаи сиёсӣ ва давлатдорӣ беасос будани ин назарияро собит кард. Тибқи назарияи Декларативӣ аз лаҳзаи ба вучуд омадани давлат он ҳамчун субъекти нави ҳуқуқи байналмилалӣ бояд эътироф карда шавад, новобаста аз он, ки онро дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф кардаанд ё не.

Ин назария дар ҳуқуқи байналмилалӣ муосир асосҳои зарурӣ дорад. Мувофиқи принсипи баробарии соҳибхитиёрии ҳамаи давлатҳои новобаста аз замони ба вучуд омадани давлатҳои ҳамаи онҳо ҳуқуқи баробар доранд. Ҳар як давлат бояд мустақилияти дигар давлатҳоро эътироф кунад.

Бинобар ин ба вучуд омадани давлати нав ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ аз лаҳзаи пайдоиши он муъайян карда мешавад.

Эътирофи пайдо шудани давлати нав маънои эътироф кардани ҳукумати онро дорад. Дар баъзе ҳолатҳои ҳарду намуди эътироф оқибатҳои баробар доранд. Бояд зикр намуд, ки баъди ба вучуд омадани собиқ давлати Шӯравӣ, давлатҳои хориҷӣ ҳукумати Шӯравиро эътироф карданд, ки ин эътирофи давлати нав низ буд.

Масъалаи эътирофи ҳукумат дар ҳолате ба вучуд меояд, ки дар давлат ҳукумати нав бо роҳи ғайри конститутсионӣ, дар натиҷаи инқилоб ё табaddулот ҳокимиятро гирифта бошад.

Ҳангоми иваз шудани ҳукумат бо риояи тартибе, ки конститутсия муқаррар кардааст, масъалаи эътироф кардан ба вучуд намеояд.

Эътирофкардани ҳукумат чунин маъно дорад, ки давлатҳои дигар ин ҳукуматро ҳамчун намоёнди қонунӣ ва ягонаи давлат дар муносибатҳои байналмилалӣ эътироф менамоянд.

Давлатҳои эътирофкунанда ҳукумати нав ба вучудомадаро ҳамчун мақомоте, ки ҳокимиятро мустақилона дар қаламрави давлатӣ худ ба амал мебарорад, эътироф мекунад.

Чунин шаклҳои эътирофи байналмилалӣ вучуд дорад.

1. Эътирофи де-юре.

2. Эътирофи де-факто.

Мувофиқи шакли эътирофи де-юре давлати нав пурра ва қатъӣ бе ягон маҳдудият эътироф карда шуда бо он муносибатҳои дипломатӣ барқарор карда мешаванд.

Дар натиҷаи эътирофи де-юре, давлати навро ба таври расмӣ ва комилан эътироф карда, ба он муносибатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ (дипломатӣ) барқарор карда мешаванд.

Тибқи эътирофи де-факто давлат ба таври расмӣ қисман эътироф карда шуда, бо он муносибатҳои иқтисодиву тиҷоратӣ барқарор карда мешаванд, ки он характери муваққатӣ дорад.

Эътирофки де-факто дар он ҳолатҳое ҷой дорад, ки агар давлати эътирофкунанда нисбати устувории давлати эътирофшаванда эътимоди комил надошта бошад.

Тафовути ин ду шакли эътироф аз ҳадди оқибатҳои ҳуқуқие, ки дар муносибатҳои ду тарафа ба вучуд меоянд, вобастагӣ доранд.

4.4. ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Тавре, ки маълум аст 9-сентябри соли 1991 дар давлатдорӣ муносири тоҷик тағйиротҳои сифатан нави кулӣ буд, дар ҳамин рӯз Шӯрои Олии ҶТ изҳороти сиёсӣ «дар бораи истиқлолияти давлатии ҶТ»-ро қабул кард. Дар изҳороти мазкур гуфта шудааст: «Дар муносибатҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти байналмилалӣ дар фаъолияти барои ноил шудан ба сулҳи пойдор, барҳам додани силоҳи ядрӣ ва дигар силоҳи қатли ом, роҳ надодан ба истифодаи қувва дар ҳалли баҳсҳо ва ихтилофҳои байни давлатҳои соҳибхитӣ саъй намуда, ҳамкориро байни онҳо дар ҳалли масъалаҳои ҳаматарафа, ки дар назди башарият истодааст, вусъат медиҳад». Ҳамчунин дар изҳороти ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои барқарор кардан ва густариши робитаҳои хориҷӣ дар асоси шартномаҳо бо дар назардошти манфиатҳои миллӣ қайд гардидааст.

Қобили тазаккур аст, ки қаблан Эълomia дар бораи соҳибхитиёрии ҚТ 24 августи соли 1990 қабул шуда буд, вале он ба шароити давлати ягонаи ИҚШС мувофиқ буд. Бо вучуди ин аҳамияти ин эълomiaро дар ба вучуд овардани заминаҳои истиқлолият қайд бояд намуд. Маҳз ин хуччати муҳими сиёсӣ раванди муайяно дар масъалаҳои истиқлолият муқаррар карда соҳибхитиёрии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ягонагӣ ва волоиятӣ ҳокимияти давлатӣ дар қаламравӣ ҚТ ва соҳибхитиёрии онро дар муносибатҳои хориҷӣ ифода карда аст. Инчунин зарурияти эътирофи шаклҳои мухталифи молиякият, кафолати ҳуқуқи озодаҳои инсон низ дар ин Эълomia хеле возеху равшан инъикос гардидааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистонро зиёда аз 160 давлат ва дигар субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ эътироф кард. Бо 110 давлат робитаи дипломатӣ барқарор шудааст аз ҷумла: Олмон, Хитой, Эрон, Покистон, Ҳиндустон, Туркия, Русия, Афғонистон, ИМА Туркманистон, Қазоқистон, Ўзбекистон ва дигар давлатҳо дар кишвари мо сафоратхонаи худро доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ вобаста аз шароит ва имконияти молиявии худ кӯшиш карда истодааст, ки дар мамлакатҳои хориҷа сафоратхонаҳо ва намоёндагҳои худро дошта бошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчи созмонҳои байналмилалӣ бонуфузи ҷаҳони муосир, аз ҷумла: СММ(2.03.1992), САҲА(26.02.1992), Созмони Конференсияи Исломи (1.12.1992), Созмони Ҳамкориҳои Иқтисодӣ (18.01.1993), ЮНЕСКО (6.04.1993), ББРТ(МБРР), БАБ(МВФ), КБМ(МФК), МАР, (27.04.1993), Асотсиатсияи байналмилалӣ оид ба кафолати сармоя (27.04.1993), ВМО(9.09.1993), ИКАО (3.10.1993), СБМ(МОТ) (26.11.1993), СБС(ВОЗ) (04.1993), ЮНИДО (9.06.1993) ва ғайра мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчи шартномаҳои дучониба ва бисёрҷониба буда, ба санадҳои байналмилалӣ бисёрҷониба, аз ҷумла: Конвенсияи Вена “Дар бораи ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ” аз 23.05.1969; Конвенсия “Дар бораи муносибатҳои дипломатӣ” аз 18 апрели соли 1961; ва Конвенсия “Дар бораи муносибатҳои консулӣ” аз 24 апрели соли 1963 ва ғайра дохил шудааст.

Назарию ҳуқуқи байналмилалӣ барои ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф шудани давлатҳо, доштани чунин аломатҳои хосро зарур меонад:

1. доштани ҳуқуқ ва ўқдадориҳои байналмилалӣ
2. иштирок кардан дар муносибатҳои байналмилалӣ
3. доштани тавоноӣ дар ташкили меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ
4. паҳн шудани ҷавобгарии байналмилалӣ ба он

Ба ҳуқуқҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳуқуқ ба худмуайянкунӣ, дахлнопазирии қаламрав, истиқлолият, баробарии соҳибхитӣерӣ, ҳуқуқи аъзо шудан ба созмонҳои байналмилалӣ, ҳуқуқи бастанӣ шартномаи байналмилалӣ, ҳуқуқи ҳамкорӣ кардан бо дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Ўқдадориҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ўқдадориҳои мебошанд, ки аз санадҳои байналмилалӣи эътирофшуда бар меоянд; Давлати Тоҷикистон ҳифзи ҳуқуқ ва озодии инсонро дар қаламрави худ таъмин карда аз амалиётҳои, ки хилофи меъёр ва принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ мебошанд, худдорӣ менамояд.

Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муносибатҳои байналмилалӣ бояд бар хилофи манфиатҳои халқи Тоҷикистон набошад.

Дар ташаккули меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тавасути бастанӣ шарномаи байналмилалӣ иштирок мекунад.

Намуд ва шаклҳои ҷавобгарие, ки ҳуқуқи байналмилалӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар намудааст, барои амалиётҳои, ки ба принцип ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муҳолиф мебошад, татбиқ мешавад. Ҳамин тавр, Ҷумҳурии Тоҷикистон субъекти комилҳуқуқи байналмилалӣ мебошад.

БОБИ V. ҲУҚУҚҚАБУЛКУНИИ ДАВЛАТҲО

5.1. МАҲҲУМ ВА МОҲИЯТИ ҲУҚУҚҚАБУЛКУНИИ ДАВЛАТҲО

Ҳуқуқи байналмилалӣ давлатҳоро ҳамчун иштирокчии муносибати байналмилалӣ ҳангоми дигар шудани мақоми ҳуқуқи онҳо, яъне ҳангоми ҳамроҳшавии як давлат ба давлати дигар, ҷудо шудани як қисми он ё тақсим шудани он ба якчанд давлатҳои мустақил, ба вучуд меоянд, танзим менамояд. Масалан, соли 1990 муттаҳид шудани собиқ Ҷумҳурии демократии Олмон ва Ҷумҳурии Федеративии Олмон ва таъсиси давлати ягонаи Олмон; соли 1991 ҷудо шудани Латвия, Литва ва Эстония аз ИҶШС ва дертар барҳам хӯрдани ИҶШС ва дар заминаи он ба вучуд омадани 15 давлати мустақил, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон; дар қаламравӣ собиқ Ҷумҳурии Федеративии Сотсиалистии Югославия ҳамчун давлатҳои мустақил ба вучуд омадани Босния ва Герцоговина, Македония, Словакия, Хорватия, Сербия, Черногория ва таъсиси давлати иттифоқии Югославия; тақсим шудани Чехословакия ба давлатҳои мустақили Чехия ва Словакия.

Барҳам хӯрдани давлат ё баръакс ба вучуд омадани он пеш аз ҳама натиҷаи омилҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ғайраҳо мебошанд. Дар эътирофи давлатҳои нав принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин таҷрибаи давлатҳо ва созишҳои байналмилалӣ саҳми ҳалкунанда дорад.

Нақши ҳуқуқи байналмилалӣ дар чунин ҳолатҳо дар он аст, ки аҳамияти дигаргуниҳоро аз ҷиҳати ҳуқуқӣ муъайян намуда, бо он оқибатҳои ҳуқуқиро алоқаманд мекунад, ки он дар институти ҳуқуққабулкунии давлатҳо ифода меёбад.

Табдили давлат, ҷавобгар будан дар қаламрави муъайян ва амали намудани ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои дар ҳамин вақт вучуд дошта ҳуқуққабулкунии давлатҳо аст.

Ҳуқуққабулкунӣ яке аз институти муҳими ҳуқуқи байналмилалӣ буда, солҳои охир дар таҷрибаи байналмилалӣ васеъ паҳн шудааст.

Мавриди зикр аст, ки дар робита ба дигаргуниҳои низоми сиёсӣ ҷамъиятии давлатҳо, ба монанди Россия соли 1917 дар

натичаи инкилоб Ҷумҳурии Федеративии Совети Сотсиалистии Россия ба вучуд омад ва соли 1922 Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравӣ Сотсиалистӣ, ки соли 1949 ба Ҷумҳурии Халқии Чин шуд, дар Куба баъди табодуллоти ҳарбӣ-сиёсӣ соли 1959 чунин тарзи ҳуқуққабулкунӣ татбиқ карда шуд.

Дар амалӣ намудани ҳуқуққабулкунӣ новобаста аз шумораи давлатҳо, иштирокчиёни он ду тараф мебошад. Якум, давлати собиқ, ки онро пурра ё қисми он намояндагӣ карда ва ҷавобгар; дар муносибатҳои байналмилалӣ дорад, иваз мекунад ва давлати ворис, яъне он давлате, ки ба зиммаи он ҳамаи масъулият мегузарад. Агар давлати ворис давлати собиқро иваз наояд “даврани ҳуқуққабулкунӣ” номида мешавад, ки дар натиҷаи он амалӣ намудани ҷавобгарии зикршуда ба зиммаи давлати ворис мегузарад.

Объекти ҳуқуққабулкунӣ қаламравӣ давлати собиқ мебошад. Одатан, чун қоида асоси ба вучудоии ҳуқуққабулкунӣ муттаҳид шудани давлат, тақсим шудани давлат, аз давлат ҷудо шудани як қисми қаламравӣ он ва гузаптани он ба давлати дигар мебошад.

Дар бораи танзими ҳуқуқи байналмилалӣ ҳаминро бояд зикр намуд, ки ҳуқуққабулкунӣ дар соҳаҳои муъайян амалӣ мешавад. Масалан, ҳуқуққабулкунии давлат нисбати шартномаҳои байналмилалӣ моликияти давлатӣ, бойгонҳои давлатӣ, қарзҳои давлатӣ, қаламрави давлатӣ, сарҳади давлатӣ узвият дар созмонҳои байналмилалӣ ва дар мақомотҳои он.

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки дар робита ба ҳуқуққабулкунии давлат амал мекунанд асосан хусусияти меъёрҳои одатиро доранд ё онҳоро созишномаҳои давлатҳои манфиатдор муқаррар менамоянд. Масалан, Конвенсияи Вена дар бораи ҳуқуққабулкунии давлатҳо оид ба шартномаҳо аз 23 августи соли 1978 ва Конвенсияи Вена дар бораи ҳуқуққабулкунии давлатҳо оид ба моликияти давлатӣ, бойгонҳои давлатӣ ва қарзҳои давлатӣ аз 8 апрели соли 1983 қабулшуда, масъалаҳои дар боло ишора шударо ба танзим мебароранд. Лоихаи ин Конвенсияҳо ҳамчун воситаи таъмини асосҳои ҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ қабул шудааст, вале бо риояи тартиби муқарраргардида теъдоди муъайяни давлатҳо то соли 1993 онро ба

тасвиб нарасониданд бинобар ин ҳарду конвенсия мавриди амал қарор нагирифт. Воқеан, ин Конвенсияҳо барои ҳалли масъалаҳои ҳуқуққабулкунӣ давлатҳо аҳамияти муҳим доранд ва баъзе ҳолатҳоеро дар бар мегиранд, ки таҷрибаи умумиэтирофшударо дар худ инъикос менамоянд.

Ин конвенсияҳо аз принсипи бармеоянд, ки мувофиқи он масъалаҳои ҳуқуққабулкунӣ давлатҳо бо созиши байни давлатҳо ҳал карда шуда, танҳо дар ҳолати набудани созиш, истифода мешаванд. Инчунин конвенсияҳо эзоҳ доранд, ки масъалаҳои дар конвенсияҳо пешбинишударо бо меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ танзим менамоянд.

Дигар нуктаи асосии конвенсияҳо ин аст, ки қоидаҳои он нисбати ҳуқуққабулкунӣ мувофиқи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва Оинномаи СММ таъбиқ мешаванд.

Якчанд созишнома оид ба масъалаҳои ҳуқуққабулкунӣ миёни давлатҳо баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил қабул карда шуданд. Хусусан, Меморандум «Дар бораи ҳамдигарфаҳмӣ оид ба шартномаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, ки манфиатҳои умумӣ доранд», Созишнома «Дар бораи тақсим кардани моликияти ИЧШС дар мамлакатҳои ҳориҷӣ» Созишнома «Дар бораи ҳуқуққабулкунӣ оид ба бойгонихои давлатии ИЧШС», Қарори Шӯрои сарони Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил Оид ба масъалаҳои ҳуқуққабулкунӣ аз 20 март соли 1992-ро зикр намудан мувофиқи мақсад буда аҳамияти муҳими таърихӣ доранд.

5.2. ҲУҚУҚҚАБУЛКУНИИ ДАВЛАТҲО ОИД БА ШАРТНОМАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Мувофиқи Конвенсияи Вена аз соли 1978 ва таҷрибаи байналмилалӣ масъалаҳои ҳуқуққабулкунӣ давлатҳо оид ба шартномаҳо вобаста аз он, ки асос барои ҳуқуққабулкунӣ чӣ аст, ҳал карда мешаванд.

Агар давлат муттаҳид шавад ба вучуд омадани як давлати ворис, ҳал кардани шартномае, ки ҳангоми ҳуқуққабулкунӣ ба давлатҳои муттаҳидшуда қувваи қонунӣ дошт, ба давлати ворис эътироф шуда қувваи қонунӣ ҳудро нигоҳ медорад, то замоне, ки тарафҳо созишномаи нав қабул нанамоянд. Ин шартнома танҳо ба

он қаламрави давлати ворис, ки хангоми ҳуқуққабулкунӣ қувваи қонуний дошт истифода мешавад. Аммо дар шартномаи дутарафа тарафҳои созиш метавонанд шартҳои онро дигар кунанд. Ҳамин тавр, давлати ворис ва дигар аъзоёни шартномаи бисёртарафа бо теъдоди маҳдуди давлатҳои иштирокдошта созиш карда метавонанд.

Ҳангоми тақсимшавии як давлат ва ба ҷои он ба вучуд омадани давлатҳои ворис, ҳамаи шартномаҳои, ки дар тамоми қаламрави давлат амал мекарданд, ба ҳаммаи давлатҳои, ки дар натиҷаи тақсимшавии як давлат ба вучуд омаданд, амал мекунанд, то замоне, ки тарафҳо ба дигар созиш наоянд.

Агар қисми ҷудошудаи як давлат ба ҳайати давлати дигар дохил шавад, он гоҳ шарномаҳои давлатҳои собиқ дар ин қаламрав қувваи худро гум мекунад ва шартномаҳои давлати ворис амал мекунанд. Ҳуқуққабулкунии давлатҳо масъалаи ӯҳдадорихоро оид ба истифодаи ягон қаламрав ё маҳдудкунии онро, ки шартнома ба ғойдаи давлати дигар ҳал кардааст, дар бар намегирад.

Дар ҳалли масъалаи ҳуқуққабулкунӣ доир ба мероси шартномавии ИҶШС он давлатҳои ворисе, ки Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро таъсис доданд мувофиқи Конвенсияи Вена аз соли 1978 масъалаҳои муъайяно дар асоси созиши давлатҳои ворис ҳал карданд.

Тибқи ҳуҷҷатҳо оид ба таъсисии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил давлатҳои аъзои ин иттиҳод иҷрои ӯҳдадорихоӣ собиқ Иттиҳоди Шӯравиро кафолат медиҳанд.

Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар Созишнома «Дар бораи ҳамдигарфаҳмӣ оид ба шартномаҳои ИҶШС», ки манфиатҳои ду тарафа ва аҳамияти махсус дар рушди устувори минбаъдаи муносибатҳо бо дигар давлатҳо доранд, зарур донистанд, ки муносибатҳои умумиро дар ҳалли масъалаҳои ҳуқуққабулкунӣ оид ба шартномаҳо муъайян наоянд.

Дар қарори Шӯроӣ сарони Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба масъалаҳои ҳуқуққабулкунӣ, ки 12 март соли 1992 қабул шуда, зикр гардидааст, ки ҳамаи шартномаҳои байналмиллалӣ ИҶШС барои давлатҳои ИДМ манфиатҳои умумӣ доранд. Ҳар як давлати Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил масъалаи иштирок намуданро дар ин шартномаҳо вобаста аз хусусияти мушаххаси шартнома, характер ва мазмуни онҳо мустақилона ҳал мекунад.

5.3. ҲУҚУҚҚАБУЛКУНИИ ДАВЛАТҲО ОИД БА МОЛИКИЯТИ ДАВЛАТӢ

Меъёрҳои асосии ин масъаларо Конвенсияи Вена «Дар бораи ҳуқуққабулкунӣ давлатҳо оид ба моликияти давлатӣ, бойгонҳои давлатӣ ва қарзҳои давлатӣ аз соли 1983» муқарар кардааст. Режими ҳуқуққабулкунӣ ба ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ паҳн намегардад, чунки ин меъёрҳо ба моликияти давлатӣ собиқ тааллуқ дорад.

Моликияти давлатии давлати собиқ молу мулк, ҳуқуқ ва манфиатҳои мебошад, ки ҳангоми гузаштани он ба давлати ворис мувофиқи ҳуқуқи дохили ба давлати собиқ тааллуқ дошт.

Мувофиқи Конвенсияи Вена (соли 1983) ҳамчун қоидаи кулӣ агар тарафҳо оид ба ҳолатҳои дигар аҳду паймон накарда бошанд, гузаштани моликияти давлатӣ ба ҷуброн амалӣ мешавад.

Меъёри ҳуқуққабулкунӣ режими нобаробарро ҳангоми гузаштани моликияти манқул ва ғайри манқул муқаррар намудааст.

Дар сурати муттаҳид шудани давлатҳо ва таъсиси як давлати ворис ҳамаи моликияти давлати собиқ ба давлати ворис мегузарад.

Ҳангоми тақсими давлат ва дар қаламрави он ба вучуд омадани ду ва ё зиёда давлати ворис:

- моликияти ғайриманқули давлати собиқ ба он давлати ворис мегузарад, ки моликият дар қаламрави он қарор дорад.

- моликияти ғайриманқули берун аз ҳудуди давлати собиқ буда, ба давлати ворис тавре, ки дар Конвенсияи Вена (соли 1983) пешбини шудааст, “аз рӯи саҳми одилона мегузарад”;

- моликияти манқули давлати собиқ, ки фаъолияти он ба масъалаи ҳудуди алоқаманд буда, объекти ҳуқуққабулкунӣ мебошад ва ба давлати вориси дахлдор мегузарад;

- дигар моликияти манқул бошад ба ворис “аз ҳиссаи одилона” мегузарад.

Ҳамаи ин ҳолатҳо вақте амалӣ мешаванд, агар давлат бо ворисони дахлдор оид ба шартҳои дигар аҳду паймон накарда бошад.

Агар давлат қисми қаламрави худро ба дигар давлат диҳад, тартиби гузаштани моликияти давлатӣ дар асоси Созишномаи ин давлатҳо танзим мешавад. Дар сурати набудани чунин созишнома,

қисми қаламрави моликияти ғайриманқули давлатӣ собиқ, ки объекти ҳуқуққабулкунӣ мебошад, ба давлати ворис мегузарад.

Ин гуна қоида ҳангоми чудо шудани қисми қаламрави давлат ва дар заминаи он таъсиси давлат ва ё муттаҳид шудани он бо дигар давлатҳо низ татбиқ мешавад. Доир ба ин масъалаҳо давлати собиқ ва давлати ворис метавонад дар бораи шартҳои дигари гузаштани моликият аҳду паймон кунад.

Дар сурати ҷудошавии давлат, масъалаи ҳуқуққабулкунӣ оид ба моликияти манқул ва ғайриманқули давлати собиқ дар хориҷа ба вучуд меояд. Чунин моликият ба давлати ворис “аз рӯи ҳиссаи одилона” мегузарад. Дар чунин ҳолат эҳтимолияти ҷуброни одилона низ вучуд дорад.

Соли 1991 иштирокчиёни ИДМ - Созишнома «Дар бораи моликияти собиқ ИҶШС дар хориҷа» - ро қабул кард. Мувофиқи Қарори Шӯрои сарони давлатҳои ИДМ аз 20 марти соли 1992 мақомоти махсус-Комиссияи ҳуқуққабулкунӣ оид ба шартномаҳо, бойғониҳои давлатӣ, моликияти давлатӣ, қарзҳо ва активҳои собиқ ИҶШС таъсис дода шудааст. Фаъолияти Комиссия нишон дод, ки ифодаи аниқи қоидаҳои умумии ҳуқуққабулкунӣ вучуд надорад. Бинобар ин бо қарори марбута Комиссия барҳам дода шуд. 6 июли соли 1992 Созишнома «Дар бораи тақсими тамоми моликияти ИҶШС дар хориҷа» қабул карда шуд. Дар созишномаи ишорашуда ҳиссаи ҳар як давлати иштирокчи дар ғоиз муқарар шуд, ки мувофиқи он моликияти зикршуда бо риоя кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои тарафҳо, ба таври зерин тақсим шуда буд: Озарбойҷон-1,64 %; Белоруссия-4,13 %; Қазоқистон-9,86 %; Қирғизистон-0,45%; Молдавия-1,29%; Россия-61,34%; Тоҷикистон-0,83%; Туркменистон-0,70%. Созишнома мазкур натавонист бисёр масъалаҳоро ҳал намояд.

Бо мақсади танзими ҳуқуқи моликияти Федератсияи Россия дар хориҷа бо Фармони Президенти Федератсияи Россия аз 8 феввали соли 1993 “Дар бораи моликияти давлатии собиқ Иттиҳоди ҶШС дар хориҷа” ба тасвиб расид, ки тибқи он Россия ҳамчун давлатӣ вориси ИҶШС ҳамаи ҳуқуқ ба моликияти манқул ва ғайри манқули ИҶШС ки дар хориҷа буд, инчунин иҷроӣ ҳаммаи он ўҳдадорихоеро, ки бо истифодабарии ин моликият алоқаманд аст, ба зиммаи худ гирифт.

Баъзе давлатҳо низ оид ба ин фармон муносибати худро муайян карданд. Вазорати қорҳои хориҷии Украина изҳор намуд, ки ҳама гуна қарори яктарафа оид ба муайян кардани статуси худ ҳамчун давомдиҳандаи ИЧШС хилофи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ буда, боиси ҳалалдор шудани ҳуқуқи дигар давлатҳо, субъектҳои ИЧШС гардидаст.

Бо дарназардошти таҷрибаҳои нишондодашуда, гуфтан мумкин аст, ки роҳи аз ҳама эътимодбахш, созишномаи дутарафа дар бораи ҳуқуққабулкунӣ аст ва он имконият медиҳад, ки хусусияти ҳар як ҳолат ба назар гирифта шавад. Маҳз барои ҳамин аҳмияти он дар Конвенсияи Вена дар бораи ҳуқуққабулкунӣ (1978) низ таъкид шудааст.

5.4. ҲУҚУҚҚАБУЛКУНИИ ДАВЛАТҲО ОИД БА БОЙГОНИҲОИ ДАВЛАТӢ

Бойгониҳои давлатии давлати собиқ ҳуҷҷатҳои мебошад, ки дар заминаи онҳо ин давлат ба вучуд омадааст ва дар лаҳзаи ҳуқуққабулкунӣ ба он мувофиқи ҳуқуқи дохилии давлатӣ тааллуқ дошт ва дар зери назорати онҳо барои мақсадҳои гуногун нигоҳ дошта мешуд.

Тибқи созиши давлатҳои манфиатдор ва мувофиқи қарори мақомоти дахлдори давлатӣ барои гузаштани бойгониҳои давлати собиқ ба давлати ворис мумкин аст ҷуброн муқаррар карда шавад. Қоидаҳои умумии гузаштани бойгониҳо ва тартиби пардохти ҷубронкун муайян карда шудааст.

Мувофиқи Конвенсияи Вена «Дар бораи ҳуқуққабулкунии давлатҳо оид ба моликияти давлатӣ, бойгониҳои давлатӣ ва қарзҳои давлатӣ» аз соли 1983 аз давлати собиқ талаб карда мешавад, ки онҳо дар хусуси пешгирӣ кардани зарар ва нест шудани бойгониҳо, ки ба давлатӣ ворис мегузаранд, ҳамаи тадбирҳоро пешбинӣ намояд.

Дар сурати муттаҳид шудани давлат ва таъсиси як давлати ворис ба он бойгониҳои давлатии давлати собиқ мегузарад.

Дар натиҷаи тақсимшавии давлати собиқ ва ба вучудомадани якҷанд давлатҳои ворис, қисми бойгониҳои давлати собиқ, ки бояд дар қаламрави давлати ворис нигоҳ дошта шавад ин худуд ба давлати ворис мегузарад. Ба он ҳамчунин қисми дигари

бойғониҳое мегузарад, ки ба қаламрави давлати ворис муносибатҳои бевосита доранд.

Давлат ва ворисони дахлдор метавонанд оид ба ҳолатҳои дигар низ аҳду паймон кунанд. Гузариши бойғониҳои давлати собиқ ба давлати ворис тавре, ки дар Конвенсияи Вена аз соли 1983 пешбинӣ шудааст, “ба таври одилона ва бо дар назардошти ҳамаи ҳолатҳои зарурӣ” амалӣ мегардад.

Агар аз давлат қисми қаламрави он чудо шавад ва дар қаламрави он давлати мустақил ба вуҷуд ояд, қисми бойғониҳои давлати собиқ бо мақсади идора кардани қаламрави ҷудошуда, бояд дар қаламрави давлати навтаъсис ҷойгир шуда ба давлати ворис гузарад.

Ҳамчунин қоидаҳо дар ҳолатҳои, ки агар қисми ҷудо шудаи давлат бо давлати дигар муттаҳид шавад, татбиқ карда мешаванд.

Мувофиқи созиши байни давлати собиқ ва давлати ворис мумкин аст, шартҳои дигари гузаштани бойғониҳо муқаррар карда шаванд, вале шарту шароитҳо ҳуқуқи халқҳои ин давлатҳоро ба инкишоф ва ба гирифтани маълумот дар бораи таърих ва мероси фарҳангии онҳоро бояд ҳалалдор накунад.

Агар зарурияти додани қисми қаламравӣ як давлат ба давлати дигар ба вуҷуд ояд, гузаштани бойғониҳои давлатиро созишнома миёни ин давлатҳо танзим менамояд. Ҳангоми набудани чунин созишнома, қисми бойғониҳои давлати собиқ, ки бояд дар қаламрави давлати ворис ҷойгир шавад ба давлати ворис мегузарад. Ба давлати ворис, ҳамчунин он қисми бойғониҳое, ки ба қаламрави давлати ворис бевосита робита дорад мегузаранд.

Конвенсияи соли 1983 принсипи нигоҳ доштани ягонагии фонди бойғониҳои давлатиро муқаррар намудааст. Ин принсипро Созишнома «Дар бораи ҳуқуққабулкунӣ оид ба бойғониҳои давлатии ИҶШС дар ИДМ» 6 июли соли 1992 низ эътироф кардааст. Дар асоси принсипи ягонагӣ ва тақсимнашавандаи фондҳои бойгонӣ, иштирокчиёни Созишнома ба он фондҳое, ки дар натиҷаи ғайриқонунии мақомоти олии давлати Россиян то инкилобӣ ва ИҶШС, ки берун аз қаламрави иштирокчиёни он нигоҳ дошта шудаанд, даъво надоранд.

Ҳамзамон иштирокчиёни созишнома таҳти юрисдиксияи онҳо гузаштани бойғониҳои давлатӣ, аз ҷумла бойғониҳои сатҳи умумитифоқии дар ин қаламрав бударо, дучониба эътироф

карданд. Ҳамин тавр, тақсимкунии бойғониҳо вобаста аз қаламрав ба вучуд меояд.

5.5. ҲУҚУҚҚАБУЛКУНИИ ДАВЛАТ ОИД БА ҚАРЗҲОИ ДАВЛАТӢ

Ҳуқуққабулкунии қарзҳои давлатӣ мувофиқи Конвенсияи Вена (соли 1983) танҳо ба қарзҳои давлатие тааллуқ дорад, ки ба онҳо ҳама гуна ўҳдадорӣ молиявии давлати собиқ дар назди субъекти дигари ҳуқуқи байналмилалӣ дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ ба вучуд омадааст. Ҳуқуққабулкунӣ оид ба қарзҳои давлатӣ ба ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои қарздиҳанда, дахл надоранд. Замони гузаштани қарз ба давлати ворис вақти ҳуқуққабулкунӣ мебошад, агар дар созиши байни давлатҳои манфиатдор ва ё қарори мақомоти дахлдори байналмилалӣ дигар ҳолат пешбинӣ нашуда бошад.

Ҳангоми муттаҳид шудани давлатҳо ва ба вучудомадани як давлати ворис, қарзҳои давлатии давлатҳои собиқ ба давлати ворис мегузарад.

Дар ҳолати тақсимшавии давлат ба якчанд қисмҳо, агар давлатҳои ворис оид ба ҳолатҳои дигар ягон шартнома баста набошанд, гузаштани қарзи давлатӣ ба онҳо аз рӯи ҳиссаҳои одилона, аз ҷумла бо дарназардошти молу мулк, ҳуқуқ ва манфиатҳои, ки ҳамчун қарзи давлатӣ ба онҳо гузаштааст, муъайян карда мешавад.

Агар дар созиши тарафҳо, ҳолати дигаре пешбинӣ нашуда бошад, ҳангоми ҷудо шудани қисми қаламрави давлат ва дар ҳудуди он ба вучуд омадани давлати ворис ва ё вақте, ки қисми ҷудошудаи қаламрав бо дигар давлат муттаҳид мешавад, ҳамингуна қоидаҳо татбиқ карда мешаванд.

Ҳалли масъалаи ҳуқуққабулкунӣ оид ба қарзҳои давлатии ИҶШС то барҳам хурдани ин давлат баррасӣ шуда буд. 28 октябри соли 1991 миёни Арманистон, Белоруссия, Қазоқистон, Молдова, Россия, Тоҷикистон, Туркменистон ва қарздиҳандагони мамлакатҳои Ғарб Меморандум дар бораи ҳамдигарфаҳмӣ дар хусуси қарзи берунии кредиторҳои хориҷии ИҶШС ва ҳуқуққабулкунии он ба тасвиб расида буд.

Баъди ин, ки чанд созишномаи дутарафа ва бисёртарафа баста шуд, шартномаи муҳим дар бораи ҳуқуққабулкунӣ оид ба қарзҳои хориҷии давлат ва активҳои ИҶШС низ (аз 4 декабри соли 1991) баста шуд. Шартномаи мазкур, қарзҳоеро тибқи Конвенсияи Вена (соли 1983) муъайян намуд. Дар он шартнома дар бораи уҳдадорӣҳои молиявӣ дар назди субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва кредиторҳои хориҷӣ гуфта шудааст.

Бояд гуфт, ки бо вучуди он, ки қарз мутаносибан тақсим карда шуд, вале масъала ҳал нашуд.

Танзим нагардидани ин масъалаҳо ба густариши муносибатҳои молиявӣ бо давлатҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ таъсири манфӣ расонид. Дар робита ба ин масъала Россия соли 1993 қарори қатъӣ пешниҳод намуд, ки мувофиқи принципҳои он бастанӣ шартномаи дутарафа пешбинӣ шуда буд. Ин принципҳоро қарори ҳукумати Федератсияи Россия аз 17 майи соли 1993 ҳиссаҳои ҷумҳуриҳои ИҶШС бо дарназардошти теъдоди ҳақиқии давлатҳо, ки дар шартномаи соли 1991 имзо гузошта буданд, муъайян карда шуд. Моҳи январӣ соли 1992 Федератсияи Россия ҷавобгарии умумиро барои қарзҳои хориҷии ИҶШС ба зиммаи худ гирифт. Бо мақсади ҷубронкунӣ, ҷумҳуриҳои дигар ҳиссаҳои худро, ки активҳои ИҶШС буданд ба Россия гузарониданд.

БОБИ VI. ҚАЛАМРАВ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

6.1. МАҲҶУМ ВА НАМУДҶОИ ҚАЛАМРАВ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Ҷазои гуногуни кураи замин, рӯи об ва замин, ҷазои ҳавоӣ ва зерзаминии он, ҳамчунин ҷазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонии дар он буда қаламрав номида мешавад.

Мавриди зикр аст, ки режими ҳуқуқи рои дар қаламрави рӯи замин меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба се намуд тақсим мекунад: 1) қаламрави давлатӣ. 2) қаламрави режими байналмилалӣ дошта. 3) қаламраве, ки режими омехта дорад.

Қаламраве, ки ба давлати мушаххас дахл дорад ва давлат дар ин қаламрав ҳаман ҳуқуқҳои худро ба амал мебарорад қаламрави давлатӣ аст. Хусусиятҳои асосии қаламрави давлатӣ мансубият ва волей мебошад.

Фазое ки ба ягон давлати дигар тааллуқ надорад ва дар истифодабарии умумии давлатҳо мебошад қаламрави режими байналмилалӣ меноманд. Масалан, баҳри кушод, фазои ҳавоии дар болои он воқеъ гардида ва қари баҳри берун аз шелфи континенталӣ буда, фазои беканори уқёнуси ҷаҳон, ки ба он истиқлолияти ягон давлат паҳн намегардад, баҳри кушод аст. Режими ҳуқуқи байналмилалӣ баҳри кушодро меёрҳои марбута ва шартномаҳои байналмилалӣ ва одатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар менамояд ва муносибатҳои байни давлатҳоро оид ба баҳри кушод ва ба таври мақсаднок истифодабарии онро ба танзим мебарорад.

Ба қаламрави режими омехта шелфи континенталӣ ва минтақаи иқтисодӣ дохил мешаванд. Ин ноҳияҳо ба ягон давлат иттиҳод намекунад ва дар тобеияти онҳо нестанд, аммо давлатҳои назди соҳилӣ, барои гузаронидани тадқиқот ва коркарди захираҳои табиӣ, ки ба шелфи континенталӣ ва минтақаи иқтисодӣ пайваست мебошад, ҳуқуқ доранд. Ин ҳуқуқҳоро ҳуқуқи байналмилалӣ, масалан Аҳднома дар бораи шелфи континенталӣ ва Аҳдномаи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ, ки соли 1982 қабул карда шудааст муъайян мекунад. Дар доираи асноди ҳуқуқи байналмилалӣ ишорашуда ҳар давлат қонуну қоидаҳои қабул мекунад, ки онҳо намудҳои фаъолияти мушаххасро ба танзим мебароранд.

Режими махсуси ҳуқуқи байналмилалӣ дар Антарктика шартномаи соли 1959 муъайян кардааст. Мувофиқи шартномаи мазкур Антарктика барои таҳқиқоти илмӣ барои ҳаман давлатҳо боз аст. Бо вучуди он, ки ягон қисми Антарктика дар тобеияти давлати дигар нест, даъвои қаламравӣ оид ба Антарктика дар байни давлатҳо вучуд дорад.

Фазои кайҳонӣ берун аз қаламрави замин мебошад, бинобар ин режими ҳуқуқии онро принципҳои ва меёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳонӣ муъайян менамоянд. Дар ин робита Шартнома дар бораи принципҳои фаъолияти давлатҳо оид ба таҳқиқот ва истифодабарии фазои кайҳон, моҳ ва дигар ҷирмҳои

осмонӣро, ки 27 январи соли 1967 қабул шудааст, махсус қайд кардан мумкин аст.

6.2. ТАРКИБ ВА ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ҚАЛАМРАВИ ДАВЛАТӢ

Ба таркиби қаламрави давлатӣ замин, об ва қаъри дар зери онҳо воқеъ гардида, ҳамчунин фазои ҳавоие, ки замин ва обҳоро иҳота мекунад, дохил мешавад ва ҳудуди он бо сарҳади давлатӣ муайян мегардад.

Ба қаламрави замини давлат ҳамаи хушкӣе, ки дар ҳудуди сарҳад воқеъ гардидааст, дохил мешавад.

Қаламрави обии давлат аз обҳои дохилӣ ва баҳрии қаламравӣ иборат аст. Мувофиқи Конвенсияи СММ “Оид ба ҳуқуқи баҳрӣ” 1) обҳои баҳрӣ; 2) обҳои бандарҳо; 3) обҳои халиҷҳо, ки соҳилҳои он ба як давлат тааллуқ доранд, агар бари он аз 24 мили баҳри зиёд набошад, инчунин халиҷҳои таърихӣ обҳои дохилӣ мебошанд. Ба обҳои дохилӣ, инчунин обҳои дарёҳо, кӯлҳо ва обанборҳо, ки дар ҳудуди сарҳади як давлат воқеъ гаштаанд, дохил мешаванд. Ба баҳри қаламрави хати наздисоҳилӣ обҳои баҳрие, ки бараш мувофиқи Конвенсияи соли 1982 на зиёда аз 12 мили баҳрӣ аст, дохил мешаванд.

Фазои ҳавоие, ки дар ҳудуди сарҳади обӣ ва хушкӣи он воқеъ гардидааст, таркиби қаламрави ҳавоии давлат аст.

Дар ҳудуди қаламрави худ, давлат соҳибхтиёр будани худро ба амал мебарорад, ки онро волоияти қаламравӣ меноманд. Волоияти қаламравӣ қисми таркибӣ истиқлолияти давлат мебошад.

Моҳияти волоияти давлат ҳокимияти олии давлати мушаххас нисбати ҳамаи шахсон ва созмонҳои дар ҳудуди он воқеъгардида мебошад. Дар қаламрави як давлат фаъолияти ҳокимияти оммавии давлати дигар истисно мешавад.

Давлат дар ҳудуди қаламрави худ, ҳокимияти олиро ба воситаи низоми мақомоти давлатӣ дар соҳаҳои қонунгузорӣ, иҷроия, маъмурий ва судӣ ба амал мебарорад.

Ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, маъмурий ва судии давлат ҳам ба шаҳрвандон ва созмонҳо, ки дар давлатӣ мушаххас

фаъолият доранд ва ҳам ба шаҳрвандон ва созмонҳои хориҷӣ, шахсони бетабаъан дар ҳудуди давлат буда, паҳн мегардад.

Волоияти қаламравӣ дар он низ зоҳир мегардад, ки давлат дар ҳудудҳои худ, мувофиқи қонун метавонад нисбати шаҳрвандон ва шаҳрвандони хориҷӣ воситаҳои маҷбуруниро истифода барад.

Волоияти қаламрави давлат, аз қабилӣ ҳуқуқдорӣ дар ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ низ робита дорад, яъне ҳуқуқи мақомоти судӣ ва маъмури оид ба баррасӣ ва ҳал кардани баҳсҳои гуногун дар қаламрави мушаххас дар доираи ваколати ин мақомот сурат мегирад.

Мувофиқи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳаққи ҳалли масъалаҳои ҳуқуқиро давлат ба шахсон, иншоотҳо, воситаҳои нақлиёти миллий, ки берун аз сарҳади давлат мебошанд, муқаррар мекунад. Давлат ҳаққи ҳалли масъалаҳои ҳуқуқиро нисбати киштиҳои ҳарбии худ дар баҳрҳои кушод, киштиҳои ҳавоие, ки берун аз марзи давлати хориҷӣ буда, инчунин доир ба объектҳои ба кайҳон фиристодашуда, ба амал мебарорад.

Фазои хушкӣ ва обҳо, фазои ҳавой ва қабри замин ба қаламрави давлатӣ дохил мешаванд. Ин муҳит аз захираҳои табиӣ иборат буда дар соҳаи кишоварзӣ ва саноат, ҳамчунин дар фаъолияти ҳаррузаи инсон истифода мешавад.

Ҳамаи ин захираҳои моддӣ қаламрави давлатро ташкил медиҳад ва мувофиқи ҳуқуқи байналмилалӣ ба давлате тааллуқ дорад, ки дар ҳудуди он ҷойгир шудааст. Масалан, принсипи дахлнопазирӣ ва ягонагии қаламрави давлатӣ ва принсипи дахлнопазирӣ сарҳади давлатӣ қафолати таъмини муҳити табиӣ ва таркиби он мебошад.

Бе розигии давлат қаламрави онро, хусусан замин ва қабри онро давлатҳои хориҷӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии онҳо бо мақсадҳои хусусӣ истифода бурда наметавонанд. Масалан, бе чунин розигӣ кандани маъданҳои фойданок ё моҳиғирӣ дар обҳои қаламрави давлати хориҷӣ, ғайриқонунӣ мебошад. Ҳар давлат масъалаи иҷораи шахсони хориҷиро барои истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ мустақилона ҳал мекунад.

Яке аз шаклҳои иҷозат додан ба истифодабарии захираҳои табиӣ бастанӣ созишномаҳои консессионӣ мебошад, ки он миёни соҳиби ин сарватҳо ва шахси ҳуқуқии хориҷӣ баста мешавад.

Шартҳои чунин созишномаҳоро қонунгузориҳои дохилии давлат ба танзим мебарорад.

6.3. МАРҶОИ ДАВЛАТӢ

Сарҳади давлатӣ қаламрави давлатиро муайян мекунад. Сарҳади давлатӣ хатте мебошад, ки аз рӯи он ҳудуди давлат таъйин мегардад. Сарҳади давлат аз хатти хушкӣ, обӣ ва ҳавоӣ иборат аст. Сарҳади хушкӣ давлат дар асоси шартномаи дутарафаи давлатҳои ҳамсоя муқаррар карда мешавад ва ин шартнома дар маҳали муайяне қайд мегардад. Чун қоида ин сарҳад бо дар назардошти рельефи маҳал, яъне кӯҳҳо, дарёҳо ва ғайра гузаронида мешавад. Дар баъзе мавридҳо сарҳад аз рӯи хати рости байни ду нуқта ҳамчунин аз рӯи меридианҳо ё параллелҳо муайян карда мешавад. Сарҳади обии давлат ба сарҳади дарёҳо, кӯлҳо, обанборҳо ва баҳрҳо тақсим мешавад. Сарҳад аз рӯи дарёҳо мувофиқи розигии тарафҳои наздизоҳилии муқаррар мегардад. Хати марз дар дарёҳои киштигард аз рӯи умқи об ва дар дарёҳои маъмулӣ, аз миёни дарёҳо муқаррар мешавад.

Дар кӯлҳо ва обанборҳо сарҳад аз рӯи хати росте, ки баромадҳои сарҳади хушкӣро бо кӯл ё обанбор мепайвандад, муқаррар карда мешавад. Сарҳади баҳрии давлат ҳудудҳои берунӣ баҳри қаламравӣ эътироф шудааст.

Ҳудуди берунӣ баҳри қаламравро қонунгузориҳои давлати наздизоҳилии мувофиқи принципҳо ва меъёрҳои эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар менамояд.

Мувофиқи Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ, ҳар як давлат ҳақ дорад, ки васеъгии баҳри қаламравиро то ҳадди муайян вале на зиёда аз 12 мили баҳрӣ муқаррар кунад. Тақсими сарҳади баҳрӣро миёни давлатҳои ҳамсоя ё муқобил қарор доштаро созишномаи дутарафа муқаррар менамояд.

Ба сарҳади ҳавоии қаламрави давлат ҳадди баланд ва паҳлуии фазои ҳавоӣ дохил мешавад. Сарҳади паҳлуии фазои ҳавоӣ сатҳи амудие мебошад, ки бо хати хушкӣ ва обии сарҳади давлатӣ мегузарад.

Оид ба сарҳади ҳавоӣ ягон созишномаи махсус қабул нашудааст.

Сарҳади хушкӣ ва обӣ одатан миёни давлатҳои ҳамсоя дар асоси шартнома муъайян карда мешавад. Дар чунин ҳолат хати гузаштани сарҳади хушкӣ ва қисман обӣ муфассал дар шартномаи байналмилалӣ инъикос гардида ва дар нақшае, ки қисми чудонашавандаи шартнома мебошад, дарҷ мегардад. Ҷараёни муъайян кардани сарҳади шартномавиرو «делимитатсия» меноманд.

Барои таъйини хати хушкии сарҳад дар маҳали муъайяншуда давлатҳои ҳамсоя комиссияи муштарак ва босалоҳиятро таъсис медиҳанд, ки он вазъи сарҳадро дар он маҳал бо роҳи сохтани нишонаҳои махсуси сарҳадӣ, муъайян мекунад. Ин ҷараёнро «демаркатсия» меноманд.

Ба ғайр аз сарҳадҳои шартномавӣ сарҳадҳои таърихан шаклгирифта вучуд доранд, ки вазъи онҳо дар шарномаи байни давлатҳои ҳамсарҳад ба таври мушаххас муайян нашудааст, аммо дар муддати тӯлонӣ дар маҳалҳо роия шуда, то андозае аз тарафи давлатҳои ҳамсарҳад, чунин вазъ эътироф шуда буданд. Ин гуна эътироф, одати ҳуқуқи байналмилалиро ба амал бароварда дар ин асос барои давлатҳои ҳамсоя ҳуқуқи ҳатмӣ мегардад.

Вазъи чунин сарҳадҳоро созишномаҳои гуногуни давлатҳои ҳамсарҳад тасдиқ карданаш мумкин аст.

Давлатҳои ҳамсоя барои таъмин кардани дахлнопазирии сарҳад режими муъайяни сарҳадро муқаррар менамоянд. Он ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои тарафҳоро оид ба тартиби нигоҳ доштани хати сарҳад дар маҳалҳо, ҳамчунин тартиби ворид ва хуруҷро муъайян мекунад. Режими сарҳадро низ созишномаи дутарафа ва ҳам қонунгузории дохилии давлат муқаррар менамояд.

Мохияти шартномаи режими сарҳад масъалаҳои пайдоиши хати сарҳад ва нишон додани он дар маҳал, роия ва дар сатҳи зарурӣ нигоҳ доштани нишонаҳои сарҳадӣ, комиссияҳои муштаракӣ назоратӣ, намоёндагони сарҳадии ваколатдор, низоми истифодабарии обҳои сарҳадӣ ва роҳҳои нақлиётӣ ва роҳҳои оҳане, ки хати сарҳадро убур мекунанд, мебошад.

Хати миёнаи дарёҳои сарҳадие, ки аз рӯи он хати сарҳад мегузарад бо сабабҳои гуногуни табиӣ дигаргун мешаванд. Бинобар ин дар шартнома, одатан, масъалаи дигаргун шудан ё нашудани хати сарҳад дар дарё, дар ҳолати дигаргуниҳои табиӣ

эзоҳ дода мешавад. Яктарафа дигаргун кардани сатҳи об мумкин нест.

Бо мақсади таъмин намудани тартиботи зарурӣ дар ноҳияҳои наздисарҳадӣ, давлатҳо режими махсуси сарҳадиро муъайян менамоянд, ки бо қонунгузориҳои дохилӣ ба танзим дароварда мешавад. Таҳкими муносибатҳои дӯстона ва густариши ҳамкориҳои осоиштаи давлатҳои ҳамсарҳад аз сари вақт ба танзим даровардани масъалаҳои сарҳадӣ дар асоси ҳусни тафохум вобастагӣ дорад.

Дар таҷриба барои ҳалли ин гуна масъалаҳо, институти комиссарҳои сарҳадиро нақши хеле муҳим доранд.

Тартиби таъйин, ҳуқуқ ва вазифаҳои комиссарони сарҳадӣ, салоҳият ва дигар масъалаҳоро созишномаи дутарафаи давлатҳои ҳамсоя дар бораи режими сарҳад ва шартҳои ба танзим даровардани ҳодисаҳои, ки дар сарҳад рӯй медиҳанд, муъайян мекунад. Тибқи ин созишномаҳо намояндагони ваколатдори сарҳадӣ ҳуқуқ доранд, ки тамоми тадбирҳоро барои пешгирӣ аз вайронкардани қоидаҳо дар сарҳад андешанду садди роҳи ба таври ғайриқонунӣ гузаштан аз сарҳад шаванд; ҳамаи ҳодисаҳои марбут ба вайронкунии режими сарҳадӣ тафтиш карда онҳоро аз роҳи дипломатӣ ҳал намоянд, даъвоҳои, ки дар ҳусуси додани товони зарар дар асоси вайрон кардани қоидаҳо дар сарҳад пайдо шудаанд, баррасӣ кунанд; тартиби баргардонидани молу мулк, ки ба қаламрави давлати ҳамсоя гузаштааст, муъайян намоянд.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ муосир таваҷҷӯҳи бештар ба устувории шартномаҳо оид ба сарҳади давлатӣ дода мешавад. Одатан шартномаҳои байналмилалӣ амали худро бо сабабҳои ба охир расидани мӯҳлати он, ҳангоми бекор шудани шартнома, оғози ҷанг, қатъ мегардонанд.

Ҳадафи чунин шартномаҳо қатъиян муқаррар кардани сарҳад буда ба муддати муваққатӣ баста намешаванд.

Дар шартнома оид ба сарҳад, вазъ ва шартҳои бекор кардани он вучуд надорад. Ҳатто оғози ҷанг низ боиси қатъ гардидани шартнома намегардад. Бинобар ин яктарафа бекор кардани шартнома дар бораи сарҳад ғайриқонунӣ мебошад. Дигар кардани шартҳои шартнома фақат бо розигии тарафҳо гузаронида мешавад. Дар ҳолатҳои истисноӣ, бинобар сабабҳои ҷиддӣ дигар шудани шартҳои шартномаҳои байнидавлатиро бекор кардан

мумкин аст, кайд гардидааст дар моддаи 62 Конвенсияи Вена. «Дар бораи ҳуқуқи шартномаҳои байналмиллалӣ». Аммо дар банди 2-и ҳамин модда муқаррар гардидааст, ки эрод ба шартномаҳои, ки сарҳадро муъайян менамоянд, паҳн намегардад.

Мавриди зикр аст, ки Конвенсияи Вена «Дар бораи ҳуқуққабулкунии давлатҳо оид ба шартномаҳо» (соли 1978) ҳуқуққабулкунии давлатҳоро доир ба сарҳадҳои, ки шартнома муқаррар кардааст, ба танзим медарорад. Шартномаҳоро дар бораи сарҳад давлати меросгир бояд, ба пурраги риоят кунад.

6.4. ТАҒЙИРИ МАРЗҲО ВА БАҲСҲОИ ҲУДУДИ

Принсипҳои пойдорӣ ва дахлнопазирии сарҳади давлатӣ, ягонагӣ ва дахлнопазирии қаламрави давлатӣ ҳамчунин устувории шартномаҳо оид ба сарҳади давлатӣ имконияти ба таври осоишта дар асоси созишномаи дутарафа тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ тағйир додани сарҳадро истисно намекунад.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ се ҳолат ҳамчун асосҳои тағйир додани сарҳад пешбинӣ шудааст, ки онҳо бо тағйир ёфтани қаламрав вобастагӣ доранд.

Асоси якум, ба амал баровардани ҳуқуқи худмуъайянкунии халқҳо ва миллатҳо, ки дар натиҷаи тақсимшавӣ ё ҳамроҳшавии давлатҳо ва халқҳо ба вучуд меояд, ки оқибати он муқаррар кардани сарҳади нав ё барҳам долани сарҳади кӯҳна мешавад.

Асоси дуввум, иваз кардани қитъаҳои хурди қаламравӣ миёни давлатҳои ҳамсарҳад бо мақсади ҷойгиршавии қуллаи хати сарҳадӣ дар маҳалҳо аст. Масалан, мувофиқи шартномае, ки миёни ИҶШС ва Полша 15 феввали соли 1951 баста шудааст, ҳарду тараф қитъаҳои сарҳадии ҳаҷман баробарро иваз карданд. Мувофиқи созишномаи дигар, ки миёни ИҶШС ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон 2 декабри соли 1954 баста шудааст, ҳар ду тараф дар асоси манфиатҳои дутарафа қитъаҳои муъайяни қаламрави худро иваз карданд.

Асоси сеvvуми тағйири сарҳади давлатӣ дар ҳолате ба вучуд меояд, ки як давлат ба ивази ҷубронпулӣ қисми хурди қаламрави худро ба давлати ҳамсоя медиҳад. Чунин ивазкуниҳоро бояд шартномаи байналмилалӣ ба расмият дарорад ва давлатҳо ба тасвиб расонанд.

Ҳамчунин тарафҳо ҳангоми гузаронидани демаркатиya ё редемаркатиyaи сарҳад метавонанд қаламрави худро ба қисмҳои ба ҳам баробар иваз кунанд. Ҳамин тавр, мувофиқи протоколе, ки миёни ИҶШС ва Норвегия Дар бораи редемаркатиyaи сарҳадӣ ба имзо расида буд, тарафҳо бо розигии якдигар ҳудуди баробари худро иваз карданд.

Баҳсҳо ва муҳолифатҳо дар бораи сарҳад ё қисмҳои алоҳидаи қаламрав, натиҷаи чараёни таърихӣ азхудкунии қаламрави нав ва муқаррар кардани сарҳади давлатӣ мебошад. Ин гуна баҳсҳо чанд ҳолати хоса доранд:

Дар ҳолати яқум сарҳади демилитатсияшуда ва сарҳади демаркатиyaшуда вучуд надоранд. Мавзӯи баҳс дар кучо ва чӣ хел муқаррар намудани сарҳад мебошад.

Дар ҳолати дуввум ду демилитатсияи сарҳад, ки аз ду шартнома бар меояд, вучуд дорад. Дар чунин ҳолатҳо мавзӯи баҳс қонунӣ будани кадоме аз шартномаҳо аст, ё ин ки баҳс оид ба маънидодкунии яке аз демилитатсия меравад.

Дар ҳолати севвум баҳс дар бораи ба кадом тараф тааллуқ доштани қисми муъайяни қаламрав меравад, масалан, ҷазира. Ин баҳсҳо як категорияи мавзӯро ташкил медиҳанд, хусусан баҳсҳои қаламравиро, ки асоси онро масъалаи ҳуқуқии ба кадом тараф тааллуқ доштани қисмҳои ҳудуди муъайян ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, баҳси қаламравӣ бо дар назардошти бархӯрди манфиатҳои ҷонибҳо доир ба амали меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ, шартномавӣ ё одатӣ муъайян карда мешавад.

Қобили тазаккур аст, ки эътироф намудани баҳси ҳудудӣ маънои эътироф кардани қаламрави муъайяно дорад, ки муттаалликияти ҳуқуқии он аниқ ва қатъӣ муқаррар нашудааст.

На ҳамаи муҳолифатҳо, баҳси ҳудудӣ мебошанд. Ҳангоми демаркатиyaи сарҳад дар баъзе мавридҳо, албатта дар хусуси муқаррар кардани хати сарҳад муҳолифатҳо пайдо мешаванд, ки оҳоро комиссияи муштарак оид ба демаркатиyaи сарҳад ҳал мекунад.

Даъвои ҳудудии як тарафа на ҳама вақт боиси пайдо шудани баҳси қаламравӣ мешавад. Давлате, ки чунин даъво пешниҳод кардааст, меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалиро, ки вазъи хати сарҳад ё ба кадом тараф тааллуқ доштани ҳудудро муъайян мекунанд мавриди баҳс қарор намедиҳанд, вале далелҳои пешниҳод

менамоянд, ки ба кадом тараф тааллуқ доштани ин қаламрав бояд дақиқ муъайян карда ва ё тағйир дода шавад.

Баҳсҳои ҳудудӣ мисли дигар баҳсҳо бояд бо риоят кардани принципи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо ҳал карда шавад.

Дар баъзе ҳолатҳо натиҷаи баҳси ҳудудӣ боиси низоми ҷарбӣ гардид. Бинобар ин дар чунин ҳолатҳо риояи принципи бо роҳи осоишта ҳал кардани баҳсҳо хеле муҳим аст, зеро маҳз ҳамин принцип водор мекунад, ки ҷонибҳо имконияти худро барои ҳал кардани баҳс ва худдорӣ кардан аз ҳама гуна амалҳои, ки ба сулҳ ва амнияти байналмилалӣ таҳдид мекунад, равона кунанд.

Дар миёни далелҳои зиёде, ки барои муъайян кардани ҳолати ҳақиқии сарҳад истифода мешаванд, дар ҷои аввал ва асосӣ меъёрҳои марбути шартномаҳои, ки сарҳадро муқаррар мекунанд, қарор доранд. Маҳз чунин меъёрҳои шартномаҳо ирода ва розигии тарафдорро ба таври мушаххас дар бораи ҳолати сарҳад ифода мекунанд. Албата, нақшаҳои ҷуғрофӣ низ то андозае ҳамчун далел ҳангоми муъайян намудани ҳолати хати сарҳадӣ, мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Хусусан, нақшаи ҷуғрофӣ, ки ба шарномаҳо оид ба делимитацияи сарҳад ҳамроҳ карда шудаанд, аҳамияти калон доранд. Дар ин нақшаҳо хатти сарҳадӣ мувофиқи шартҳои дар шартнома қайд гардида, гузаронида мешавад. Он нақшаҳо, ки мақомоти ҳукумати бе мувофиқа бо тарафи дигар ҷоп кардааст, хусусиятҳои, ки нақшаҳои шартномавӣ бояд дошта бошанд, надоранд. Ҳамзамон мавриди зикр аст, ки дар баъзе мавридҳо ин нақшаҳо аҳамияти хеле муҳим доранд. Чун қоида, расман бо ташабуси як тарафи баҳсқунанда ҷоп кардани нақша ва эътирофи он, боиси эътирози тарафи дигар мегардад.

Баҳсҳои ҳудудӣ дар баъзе мавридҳо боиси аз ҷониби яке аз тараф эътироф кардани сарҳади воқеӣ низ мешавад. Чунин эътироф аҳамияти муҳим дорад ва сабаби аз байн рафтани баҳсҳои марзӣ шудааст. Эътироф дар шакли хаттӣ ё дахонӣ мазмуни ба таври ошкоро эътироф намуданро дорад. Ҳолате, ки барои эътироз асос вучуд дорад, вале эътирози расми набошад эътирофи хомӯшона аст. Ҳар ду ҳолат ҳам ифодаи ризоият оид ба вучуд доштани сарҳади ҳақиқӣ ё дар ҳақиқат соҳиби қаламрави муъайян буданро, ифода менамояд. Эътирофи хомӯшона чанд маротиба дар

қарори судҳо ва арбитражҳои байналмилалӣ оид ба баҳсҳои ҳудудӣ татбиқ карда шудааст. Тибқи эътирофи хомӯшона (назарияи Эстонпель) давлат бояд мунтазам амал карда, далели эътирофшударо рад накунад. Далели аввали ҷой надоштани эътирофи сарҳад ё ҳақ доштан ба ҳудуди муъайян, пешниҳоди эътироз мебошад. Баҳси ҳудудӣ эътирози як тараф дар хусуси амали тарафи дигар оид ба сарҳад ё ҳудуди баҳснок мебошад.

Чунин эътироз асоси ҳуқуқӣ доштани мавқеи муайяни як тараф оид ба вазъи муъайяни сарҳад ва ғайриқонуни будани амали тарафи дигарро ифода менамояд. Ҳамин тавр, эътироз ҳамчун воситаи тасдиқ кунанда мавқеи давлатро дар баҳси ҳудудӣ муъайян мекунад, вале ҳуди баҳсро моҳиятан ҳал намекунад.

Давлатҳои ҳамсоя барои таъмин кардани дахлнопазирии сарҳад, режими сарҳадро муқаррар мекунад. Онҳо ҳуқуқ ва вазифаҳои тарафҳоро оид ба дар як ҳолати зарурӣ нигоҳ доштани хати сарҳад дар маҳалҳо, ҳамчунин тартиби ворид шудан ва убури сарҳадро муъайян менамоянд. Режими сарҳадро созишномаи дутарафа ва қонунгузориҳои дохилии давлат муқаррар мекунад.

6.5. ДАРӢҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

ДарӢҳои байналмилалӣ дарӢҳое мебошанд, ки аз қаламрави ду ва зиёда аз ду давлат мегузарад ва ҳадафи муносибатҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ давлатҳои наздизоҳилӣ мешаванд. Дар муқоиса аз дарӢҳои байналмилалӣ, дарӢҳои миллий пурра аз ҳудуди як давлат мегузарад ва манфиатҳои дигар давлатҳоро ҳалалдор намекунад.

Обҳои дарӢҳои байналмилалӣ барои киштиронӣ, корҳои саноатӣ ва кишоварзӣ истифода бурда мешаванд.

Таввасути дарӢи байналмилалӣ убур ё тақсими қаламрави якҷанд давлатҳо, робитаи манфиатҳои давлатҳои наздизоҳилӣ, ки сабаби пайдо шудани ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои дутарафа оид ба дарӢ мешавад, баррасӣ намудан мумкин аст.

Қондан асосӣ дар ин маврид аз он иборат аст, ки ҳар давлати наздизоҳилӣ бояд обҳои дарӢи байналмилалиро тавре истифода барад, ки ба ҳуқуқҳои дигар давлатҳои наздизоҳилӣ дар истифода бурдани обҳои ин дарӢ зарар нарасонад. Ҳамаи давлатҳои наздизоҳилӣ дар истифодабурдани обҳои дарӢи байналмилалӣ, ҳуқуқҳои баробар доранд. Истифода бурдани обҳои дарӢи

байналмилалӣ бо мақсади дар боло зикршуда, дар асоси бастанӣ шартнома миёни давлатҳои наздизоҳилий ба танзим дароварда мешавад.

Дарёҳои байналмилалӣ ба дарёҳои барои киштигардии байналмилалӣ кушода, ки аз қаламрави якчанд давлатҳо мегузарад ва дарёҳои сарҳадӣ, ки қаламрави якчанд давлатҳоро тақсим мекунад, ҷудо мешавад. Аммо чунин тасниф шартӣ мебошад, зеро як дарё дар як қитъа, аз қаламрави якчанд давлатҳо мегузарад, дар дигар қитъа бошад, тақсим мекунад. Ҳамин тавр, режими киштигардии байналмилалӣ дар дарёи сарҳадӣ вучуд дорад. Инчунин дар дарёе, ки аз чанд давлат мегузарад, вучуд надоштаниш мумкин аст, вале дар ҳар ду ҳолат дарёҳои байналмилалӣ мебошанд, зеро ҳам дар ҳолати набудани созишномаи байналмилалӣ давлатҳои наздизоҳилий дар истифодабарии ин дарёҳо ҳуқуқ ва уҳдадорӣ доранд.

Дар дарёҳои байналмилалӣ режими киштигардиро ҳудуди давлатҳои наздизоҳилий муқаррар менамояд.

Дар асоси созишномаи давлатҳои наздизоҳилий киштиҳои давлати наздизоҳилий ҳуқуқ доранд аз обҳои дарёе, ки ба қаламрави дигар давлат дохил мешавад, гузаранд. Мавриди зикр аст, ки бо дарназардошти манфиатҳои тиҷоратии давлатҳои наздизоҳилий барои ҳаракати озодӣ киштиҳои тиҷоратии давлатҳо иҷозат дода мешавад. Аммо ин на уҳдадорӣ, балки ҳуқуқи ин давлатҳо мебошад. Бинобар ин киштиҳои давлатҳои дар наздизоҳил набуда ҳуқуқи аз дарёҳои байналмилалӣ гузаштанро надоранд.

Баъзе масъалаҳои киштиронӣ дар дарёҳои байналмилалӣ дар Конвенсияи Барселона ва Статут дар бораи роҳҳои обии киштиронӣ (соли 1921) дарҷ гардидаанд. Аммо ин ҳуҷҷатҳои муҳимро давлатҳо ҷонибдорӣ накардаанд. Масъалаи аз нав баррасӣ кардани ҳуҷҷатҳои дар боло ишорагударо Ассоциацияи ҳуқуқи байналмилалӣ дар Конференсияи Хельсинкӣ (соли 1966) мавриди муҳокима қарор дод ва дар натиҷа лоиҳаи моддаҳои дар бораи намудҳои гуногуни истифодаи обҳои дарёҳои байналмилалӣ таҳия ва қабул намуд. Мувофиқи ин ҳуҷҷат ба ҳар як давлати наздизоҳилий ҳуқуқи киштиронии озод дар дарёи байналмилалӣ дода шуд. Акнун давлатҳои наздизоҳилий метавонанд чунин ҳуқуқро ба давлатҳои дар назди соҳил набуда, диҳанд. Бо вучуди он, ки ҳуҷҷати Хельсинкӣ як аҳдномаи расмӣ намебошад ва риояти

он барои давлатҳо ҳатмӣ нест, аммо дар ин ҳуччат шартҳои тамоюли инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ инъикос ёфтааст.

Дар ҳоли ҳозир қоидаҳо ва шартҳои гузаштани киштиҳои хоричӣро аз дарёҳои байналмилалӣ дар ҳолати мушаххас созишномаҳои байналмиллалӣ давлатҳои наздизоҳилий муъайян кунад. Ин созишномаҳо, чун қоида озодии киштирониро барои давлатҳои наздизоҳилий ва дар баъзе мавридҳо барои ҳамаи давлатҳо медиҳад. Бо мақсади расонидани кӯмак оид ба иҷрои ин созишномаҳо Комиссияҳои дарёӣ, ки аз намояндагони давлатҳои наздизоҳилий иборатанд, таъсис дода мешаванд. Ба дарёҳои байналмилалӣ Дунай, Рейн, Нигерия, Конго, Амазонка ва дигар дарёҳоро дохил кардан мумкин аст.

Масалан, киштигардии байналмилалӣ дар дарёи Дунай-ро Конвенсия дар бораи режими киштигардӣ дар дарёи Дунай (соли 1948) ба танзим даровард. Мувофиқи моддаи 1-и аҳднома киштигардӣ дар дарёи Дунай, озод ва боз барои ҳамаи шаҳрвандон, ҳаракати киштиҳои тиҷоратӣ ва молҳои ҳамаи давлатҳо дар асоси баробарӣ, нисбат ба бочу хирочи бандарӣ, ҳамчунин киштигардӣ ва шартҳои киштигардии тиҷоратӣ эълон шудааст. Ҳаракати киштиҳои ҳарбии ҳамаи давлатҳои дар назди соҳил набуда, манъ шудааст. Ҳаракати киштиҳои ҳарбӣ, политика ва гумрукии давлатҳои наздизоҳилий танҳо дар ҳудуди сарҳадҳои ин давлатҳо мумкин аст ва дар қисмҳои боқимонда, бе розигии давлатҳои дахлдор мумкин нест. Комиссия оид ба дарёи Дунай, ки аз намояндагони давлатҳои наздизоҳилий иборат аст, назоратро оид ба иҷрои конвенсия чорӣ мекунад, фаъолияти давлатҳои наздизоҳилиро мутобик менамояд ва ба ҳамкории онҳо дар ин соҳа кӯмак намуда маслиҳат ва тавсияҳои худро медиҳад.

Ба истифодабарии давлатҳои байналмилалӣ бо мақсадҳои ғайри киштигардӣ, сохтмони сарбанд барои неругоҳи барқию обӣ ва обёрикунӣ, партови обҳои саноатӣ, моҳигирӣ ва ғ. дохил мешавад. Дар ҳоли ҳозир чунин намуди истифодаи дарёҳои байналмилалӣ ривоч дорад. Тамоми масъалаҳои истифодаи обҳои байналмилалӣ бояд дар асоси созишномаҳои байни давлатҳои наздизоҳилий ҳал гардад. Ҳуччати ягона ва умумие, ки равобитаи давлатҳоро дар ин соҳа ба танзим медарорад, Қоидаҳои Хелсинкӣ мебошад, ки соли 1966 қабул шудааст. Ин қоидаҳо аз моддаҳои муфассал иборат буда, намудҳои гуногуни истифодабурдани об, аз

ҷумла тақсими об, пешгирии ифлоскунӣ ва ғ, муқаррар мекунад. Асоси ҳамаи намудҳои истифодаи обҳои байналмилалӣ аз тарафи як давлат бояд ба обҳои ин дарёи байналмилалӣ, ки дар ҳудуди дигар давлатҳо мегузарад, зарар нарасонад. Дар дигар ҳолат бояд шарнома баста шавад.

Қоидаҳои умумие, ки ҳангоми сохтмони ниругоҳҳои барқиро обӣ дар дарёҳои байналмилалӣ пайдо мешаванд, «Аҳдномаи Вена дар бораи энергияи обии ҷараёни дарёҳо» (соли 1923), ба танзим мебарорад. Ҳамаи корҳо оид ба истифодабурдани нерӯи об, ки боиси дигаргунии муҳити зисти маҳали дигар давлат мешавад ё ба давлатҳои дигар зарар мерасонад, бояд дар асоси созишномаҳои давлатҳои манфиатдор гузаронида шавад.

Мувофиқи созишномаҳои байналмилалӣ доир ба масъалаҳои обёрикунӣ ҳангоми истифодабурдани обҳои дарёҳо икдоми як давлати наздизоҳилий ба давлати дигари наздизоҳилий набояд зарар расонад.

Дар чунин ҳолат аввалин масъалаи ва таъйини шартҳои тақсимкунии об дар байни давлатҳои наздизоҳилий мебошад. Тибқи Қоидаҳои Хельсинкӣ ҳар давлати наздизоҳилий, аз рӯи инсоф истифода бурдани об саҳми худро дорад.

Дар асоси принсипи аз рӯи инсоф истифодабурдани об, давлати наздизоҳилий бояд ҳамаи омилҳо ва навъҳои ифлоскунӣ ё зиёдшавии онро, ки ба давлати дигар зарари ҷиддӣ мерасонанд, пешгирӣ намояд.

Ҳамаи намудҳои истифодаи обҳои дарёҳо ба захираҳои моҳӣ дар ҳудуди дигар давлат зарар мерасонад. Бинобар ин дар ҳолати ба вучуд омадани муҳолифат дар ин соҳа миёни давлатҳои наздизоҳилий бояд созишнома баста шавад.

Муҳимтарин масъалаҳои оид ба истифодабурдани обҳои дарёҳо дар созишномаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ба давлатҳои ҳамсоя низ ҳамин тавр ҳал мешуданд. Масалан, созишнома миёни Иттиҳоди Шӯравӣ ва Полша (соли 1964) дар бораи хоҷагии обдорӣ дар дарёҳои сарҳадӣ, ҳамчунин созишномаи Иттиҳоди Шӯравӣ ва Финляндия (соли 1964) дар бораи низоми обҳои сарҳадиро номбар кардан мумкин аст. Тибқи шартномаи миёни Иттиҳоди Шӯравӣ ва Полша (моддаи 9) дар обҳои сарҳадӣ бе розигии тарафҳо корҳои

муъайяро, ки ба хоҷагии оби ҷонибҳо таъсири манфӣ мерасонанд, набояд анҷом мебуданд.

Бояд зикр кард, ки комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ мувофиқи супориши маҷмааи умумии СММ лоиҳаи моддаҳои дар бораи ғайрикиштигардӣ ва истифодаи обҳои дарёҳои байналмилалӣ таҳия мекунад.

БОБИ VII. АҲОЛИ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

7.1. МАҲУМИ АҲОЛӢ ВА ҲАЙАТИ ОН

Гуруҳи шахсони воқеӣ, ки дар ҳудуди давлати мушаххас зиндагӣ мекунад ва дар тобеъияти қонунҳои он мебошанд, аҳоли номида мешаванд.

Ба ҳайати аҳолии давлат шаҳрвандони давлат, шаҳрвандони хориҷӣ, шахсони шаҳрванди надошта яъне апатридҳо, инчунин шахсони душарвандӣ дошта, яъне бипатридҳо дохил мешаванд. Ин ақидаро олимони соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла Г.И.Тункин, С.В.Черниченко, В.И.Менжинский, Н.Т.Блатова низ пазируфтаанд.

Ҳади ҳуқуқи озодиҳои аҳолиро хусусиятҳои иқтисодии иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва миллии ҳар як давлат муъайян мекунад:

Шаҳрванд аз дигар гуруҳҳои аҳоли ҳуқуқи озодиҳои бештар дорад. Вазъи ҳуқуқии хориҷиён, шахсоне, ки ҳанӯз шаҳрванд нестанд ва шахсони душарвандӣ дошта аз низоми сиёсии давлате, ки дар он истиқомат доранд ва аз сатҳи пазириши ҳуқуқи озодиҳои инсон, тавассути давлати мазкур, вобаста мебошад.

Дар танзими вазъи ҳуқуқии аҳоли санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нақши муҳим доранд. Соли 1975 ҳамчун яке аз принципҳои мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ, принциби эҳтироми ҳуқуқ ва озодии инсон эътироф шуд. Мувофиқи ҳамин принцип давлат ҳамчун субъекти муносибатҳои байналмилалӣ бояд қонунгузори дихлидавлатии худро ба санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон мутобиқ гардонад.

Ҳуқуқу озодии инсон тибқи Ойинномаи СММ, Эъломияи ҳуқуқи башар, Муойидаҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон ва дигар санадҳои байналмилалӣ муқаддас аст. Бо мақсади мубориза бурдан барои риояи ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир, даҳҳо созмонҳои байналмилалӣ таъсис дода шудаанд, аз ҷумла Созмони Миллалӣ Муттаҳид, САҲА ва ғ. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун давлати мустақил ва субъекти муносибатҳои байналмилалӣ дар конститутсияи худ ҳуқуқ ва озодии инсонро ба воситаи қонунҳо ва санадҳои байналмилалӣ, ки эътироф намудааст, ҳифз менамояд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи соҳти конститутсионӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ дар ҳолатҳои истисноӣ маҳдуд карда мешавад.

7.2. ШАҲРВАНДИ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ

Робитаи ҳуқуқӣ ва сиёсии шахси воқеъӣ бо давлат шаҳрвандӣ аст. Шаҳрванд ҳуқуқ ва ўҳдадориро дар муносибат бо давлати мушаххас дорад ва дар тобеъи ҳокимияти давлат мебошад. Дар хусуси мутааллиқияти шахси воқеъӣ ба давлат дар қонунгузории давлатҳо калимаҳои гуногун истифода шудаанд. Масалан, дар мамлакатҳои, ки шакли давлатиашон ҷумҳуриявӣ аст, истилоҳи “шаҳрванд”, дар давлатҳои, ки шакли давлатиашон монархия мебошад “тобеъият” ва дар баъзе мавридҳо истилоҳи “миллат” низ ба ҷои истилоҳи “шаҳрванд” истифода бурда шудааст.

Вазъи ҳуқуқӣ, тартиби қабул ба шаҳрвандӣ ва роҳҳои маҳрумӣ аз шаҳрвандиро қонунгузории ҳар давлатӣ ба таври муфассал муайян мекунад.

Тартиби қабул ба шаҳрвандиро ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд. Гурӯҳи аввал, тартиби умумӣ дар бораи қабул шудан ба шаҳрвандӣ ва гурӯҳи дуввум тартиби истисноӣ ном дорад. Тартиби умумӣ ду тарзи қабулшавиро ба шаҳрвандӣ муқаррар кардааст: 1) дар натиҷаи таваллуд. 2) дар натиҷаи натурализатсия.

Тартиби истисноӣ барои қабул шудан ба шаҳрвандӣ чунин аст: 1) гирифтани шаҳрвандӣ ба тариқи гурӯҳӣ ё натурализатсияи коллективӣ (трансфер); 2) опатсия-интихоби шаҳрвандӣ; 3) реинтегратсия-барқароркуни ба шаҳрвандӣ. Тарзи гирифтани

шаҳрвандӣ дар натиҷаи таваллуд дар асоси принципҳои зерин ба амал бароварда мешавад: 1)Принсипи ҳуқуқи хунӣ(миллӣ); 2)Принсипи ҳуқуқи хокӣ(ҳудудӣ).

Мувофиқи принсипи ҳуқуқи хунӣ шаҳрвандии шахс дар асоси мансубияти шаҳрвандии падару модараш новобаста аз ҷои таваллуд муъайян карда мешавад.

Принсипи мазкур дар баъзе давлатҳои Аврупо аз ҷумла, Австрия, Норвегия, Финляндия, Италия маъмул аст. Мувофиқи принсипи ҳуқуқи хокӣ бошад, шаҳрвандиро шахс новобаста аз манфиати шаҳрвандии волидайнаш ва вобаста аз ҷои таваллуд мегирад.

Принсипи ҳуқуқи хокӣ дар давлатҳои Америкаи Лотинӣ татбиқ мешавад. Ба ғайр аз принципҳои номбаршуда принсипи дигар, яъне принсипи омехта низ ҳангоми гирифтани шаҳрвандӣ маъмул аст. Мувофиқи ин принсип кӯдаки шаҳрванди давлати муъайян, ки дар дохил ва хориҷи он таваллуд ёфтааст ва ё кӯдаки шаҳрванди хориҷӣ, ки дар қаламрави он таваллуд шудааст, ҳамчун шаҳрванди ин давлат пазируфта мешавад. Чунин принсипро дар ИМА, Англия, Франция, Ҳиндустон эътироф намудаанд. Роҳи дигари пазируфта шудан ба шаҳрвандӣ натурализатсия мебошад, ки дар натиҷаи он шахс шаҳрванди дигар давлатро аз бешаҳрвандиаш ё шаҳрванди дигар давлат буданаш, қабул менамояд.

Ба тарзи натурализатсия гирифтани шаҳрвандӣ чунин аст: 1) қабули шаҳрвандӣ аз тарафи шахси бешаҳрванд; 2) дар натиҷаи никоҳи шаҳрванди як давлат бо шаҳрванди давлати дигар; 3) бо роҳи ба фарзанди қабул кардани кӯдак, ки бешаҳрванд ё шаҳрванди дигар давлат мебошад.

Дар баъзе давлатҳо муҳлат ва шартҳои бо роҳи натурализатсия пешбини шудааст қабул кардани шаҳрванд: Масалан, дар Франция, ИМА-5сол, Англия, Норвегия-7сол, Испания-10 сол, муқаррар шудааст. Шартҳои дигари пешбинишуда дониستاني забон, истиқомати доимӣ, эътирофи асосҳои сохти конституционӣ ва ғайра мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар асоси Конуни ҚТ “Дар бораи шаҳрвандии ҚТ

1. аз рӯи таваллуд; 2. аз рӯи ба қайдгирии он; 3. дар натиҷаи қабул шудан ба шаҳрвандӣ; 4. дар натиҷаи барқарор шудан ба

шаҳрвандии ҶТ; 5. бо роҳи интихоби шаҳрвандӣ(оптатсия) дар сурати тағйир ёфтани мансубияти давлати қаламрав ва аз руи асосҳои дигаре, ки шартномаҳои байналмиллалӣ ҶТ муқаррар кардаанд, ҳар шахс метавонад шаҳрванди Тоҷикистон шавад.

Се шартӣ қабул кардан ба шаҳрвандии ҶТ вучуд дорад: 1) шахс ҳаҷдаҳсола ва қобили амалкунӣ дошта бошад. 2) барои шаҳрвандии ҶТ дархост намояд. 3) дар ҶТ истиқомати доимӣ дошта бошад.

Шартҳои, ки ба шаҳрвандии ҶТ қабул шуданро осон мекунад: 1) шаҳрванди собиқ ИҶШС бошад; 2) фарзандхонд кардани кӯдаке, ки шаҳрванди ҶТ аст; 3) кашфиётҳо дар соҳаи илму техника ва ғ, дошта бошад. Ҳамчунин соҳиби касбу ҳунаре бошад, ки ба ҶТ манфиат оварад; 4) дар эҳёи ҶТ ва амалӣ намудани ормону арзишҳои умумибашарӣ хизматҳои шоиста дошта бошад; 5) паноҳгоҳ ёфтани дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон; 6) қаблан аз руи таваллуд шахс ё яке аз ҳешовандони наздики ӯ шаҳрванди ҶТ бошад; 7) дар ақди никоҳи шаҳрванди ҶТ бошад.

Мақомотҳои давлатии босалоҳият масъалаҳои шаҳрвандиро баррасӣ менамоянд: Президенти ҶТ; Комиссия оид ба масъалаҳои шаҳрвандии назди Президенти ҶТ; Вазорати корҳои дохилии ҶТ; Вазорати корҳои хориҷии ҶТ; намояндагӣҳои дипломатӣ ва консулгарӣҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нисбати фарзандоне, ки волидайнашон шаҳрвандони ҶТ мебошанд, принсипи хунӣ, новобаста аз ҷои таваллуд, татбиқ мешавад.

Нисбати фарзандҳои шахсони бешаҳрванд бошад, принсипи ҳокӣ татбиқ мешавад. Яъне, кӯдаконе, ки дар қаламрави ҶТ таваллуд меёбанд ва волидайнашон шахси шаҳрванди надошта мебошанд, ҳамчун шаҳрванди ҶТ эътироф карда мешаванд. Фарзандони шаҳрвандони хориҷие, ки дар қаламрави ҶТ таваллуд шудаанд, агар давлати дигар ӯро шаҳрванди худ қабул накунад, ба шаҳрвандии ҶТ пазируфта мешавад.

Асосҳои рад намудани қабул ба шаҳрвандии ҶТ инҳоро мебошанд: 1) шахси дархосткунанда тарафдори зуран тағйир додани асосҳои соҳти конститутиони ҶТ бошад; 2) аъзои ҳизбҳо ва дигар созмонҳои байналмилалӣ, ки фаъолияти онҳо ба моҳияти давлатдорӣ ҶТ мувофиқ набошад; 3) маҳкумшуда, ҳамчун шакли маҳрумӣ аз озодӣ барои амале, ки мувофиқи қонунҳои ҶТ

таъқиб мешавад, дар ҷойҳои адои ҷазо бошад; 4) шаҳрванди давлати дигар бошад ва бо ӯ дар бораи душаҳрвандӣ созишномаи байналмилалӣ баста нагуфта бошад.

Шаҳрвандӣ дар ҳолатҳои зерин қатъ мегардад: 1) дар натиҷаи тарки шаҳрвандӣ; 2) дар натиҷаи аз даст додани шаҳрвандӣ; 3) дар натиҷаи бекор намудани қарор дар бораи ба шаҳрвандӣ қабул кардан; 4) дар натиҷаи маҳрум кардан аз шаҳрвандӣ; 5) дар натиҷаи тағйири қаламравӣ (оптатсия).

7.3. МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ШАХСИ ШАҲРВАНДИ НАДОШТА

Шахси шаҳрванди надошта ҳолати ҳуқуқие мебошад, ки маҳрумияти шахсиятро аз шаҳрвандӣ нишон медиҳад. Шахси шаҳрванди надоштаи мутлақ ва нисбӣ мешавад. Шахси шаҳрванди надоштаи мутлақ, шахси шаҳрванди надошта аз лаҳзаи таваллуд мебошад. Шахси шаҳрванди надоштаи нисбӣ, дар натиҷаи гум кардани шаҳрвандӣ пайдо мешавад. Давлат ӯҳдадор аст, ки вобаста аз вазъи ҳуқуқии шахсони шаҳрвандӣ надошта ҳуқуқу озодиҳои онҳоро дар қаламрави худ маҳдуд накунад.

Принсипи вазъи ҳуқуқии шахсони шаҳрванди надоштаро қонунгузори давлат муъайян менамояд. Оид ба шахси шаҳрванди надошта дар Қонуни ҶТ “Дар бораи шаҳрванди дар ҶТ” чунин гуфта шудааст: “Шахсе, ки ба шаҳрванди ҶТ мансуб нест ва оид ба мансубияти худ ба шаҳрвандии давлати дигар далелу бӯрҳон надорад, шахси бешаҳрванд фаҳмида мешавад”. Мувофиқи моддаи 32-и Қонуни ҶТ “Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар ҶТ” шахсони шаҳрванди надошта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари шаҳрвандони хориҷӣ, ба истиснои баъзе ҳолатҳо, ҳуқуқу озодиҳо ва ӯҳдадориҳо дорад. Масалан, шаҳрванди хориҷӣ таҳти ҳимояи давлати худ қарор дорад. Чунин ҳуқуқро шахсони шаҳрвандӣ надошта надоранд.

Санадҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Конвенсия дар бораи вазъи ҳуқуқии шахси шаҳрвандӣ надошта аз 28 сентябри соли 1954 ва Конвенсия дар бораи кам кардани бешаҳрвандӣ, аз 30 августи соли 1961 вазъи ҳуқуқии шахсони шаҳрвандӣ надоштаро танзим менамоянд.

Ҳадафи Конвенсия дар бораи вазъи ҳуқуқии шахси шаҳрвандӣ надошта ҳама гуна маҳдудиятҳоро вобаста аз вазъи ҳуқуқии шахси шаҳрванди надошта дар қаламрави давлати мушаххас манъ менамояд. Ҳифзи ҳуқуқҳои молумулкӣ ва фаъолияти озоди иқтисодӣ, инчунин баъзе имтиёзҳо дар соҳаи маориф ва меҳнат низ ба шахсони шаҳрвандӣ надошта дар Конвенсия пешбинӣ шудааст.

7.4. МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ГУРЕЗА ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Мавриди зикр аст, ки мафҳуми “гуреза” дар ниммаи аввали солҳои 20-уми асри ХХ баъди ҷанги якуми ҷаҳон ба вучуд омад. Гуреза шахсе мебошад, ки ҷои истиқомати доимӣ доштаашро дар натиҷаи таҳдид, амалиётҳои ҷарбӣ ва дигар ҳолатҳои фавқулода тарк намудааст. Бо мақсади таъмини ҳуқуқҳои гурезагон дар СММ Комисариати Оли оид ба гурезагон (соли 1951) таъсис дода шуд. Мафҳуми “гуреза” дар аввал мазмуни маҳдуд дошт ва минбаъд бо мурури замон, тағйир ёфт. Бинобар ин дар шартнома ва қатъномаҳои созмонҳои байналмилалӣ истилоҳи “гуреза” ба маънии гуногун истифода шудааст.

Дар Тоҷикистон қонуни ҶТ “Дар бораи гурезаҳо” ва Қонуни ҶТ “Дар бораи муҳожирони иҷборӣ” дар робита ба вазъияти ба амал омода баъди ҷанги шаҳрвандии аввали солҳои 20-уми асри ХХ қабул карда шуд.

Мафҳуми гурезаро қонун чунин муъайян кардааст: “Гуреза шахсест, ки шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон набуда, бинобар мавҷудияти тарсу ҷароси асоснок таҳти таъқибот қарор гирифтаниш бо сабаби мансубияти наҷодӣ, миллий, этниқодӣ динӣ, сиёсӣ, мансубият ба гурӯҳи муъайян ё таҳдиди хатар ба ҳаёти ӯ ва аҳли оилаи ӯ, ба амният ва озодии оммавӣ, вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ ва сабабҳои дигаре, ки ба таври ҷиддӣ ҳуқуқи инсонро поймол мекунанд, ҳудуди мамлақати зисти доимии худро иҷборан тарк намудааст ё хоҳиши тарк кардан дорад, ба Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст ё хоҳиши омадан дорад”.

Дар хусуси “муҳожирони иҷборӣ” дар моддаи 1-и Қонун “Дар бораи муҳожирони иҷборӣ” гуфта шудааст: «Муҳожирони иҷборӣ шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ё шахси дар қаламрави

ҷумҳурӣ истиқомати доимӣ дошта мебошад, ки маҳали истиқомати доимии худро дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи зӯрварие, ки нисбати ӯ зоҳир шудааст ё хатари воқеӣ, ки аз рӯи нишонаҳои наҷодӣ, мансубияти миллӣ, маҳал, эътиқоди динӣ, забон, ақидаҳои сиёсӣ, ҳамчунин аз рӯи мансубият ба гурӯҳи муъайяни иҷтимоӣ мавриди таъқибот қарор гирифта метавонанд, бинобар қонуншиканиҳои оммавие, ки ҳуқуқи инсонро маҳдуд мекунанд, маҷбуран тарк намудааст».

Ба шахсони ҷиноят содир карда ё ҷиноятҳои зиддӣ сулҳ ва амнияти байналмилалӣ, содир намуда, мақоми ҳуқуқии муҳоҷири иҷборӣ ё гуреза дода намешавад.

Мақоми ҳуқуқии муҳоҷири иҷборӣ ва гуреза дар ҚТ ба мӯҳлати се сол дода мешавад.

Шахсони статуси гуреза дошта метавонанд аз ҳуқуқҳои зерини махсус истифода баранд: 1. Доир ба масъалаҳои, ки ба шахси статуси гуреза дошта ва дигар масъалаҳои, ки ба статуси гуреза дахл дорад ба таври ройгон аз хизмати тарҷумон истифода барад; 2. ҳуқуқи интихоби ҷои зист дар манзили хешовандондоранд, агар онҳо рози бошанд; 3. аз мақомоти бо салоҳият дар бораи хешу таборе, ки дар ин давлат зиндагӣ мекунанд ва молу мулкдоранд ҳуқуқи маълумот гирифтаниро дорад; 4. дар асоси шартномаҳои барои шаҳрвандони хориҷӣ муқарраркардаи қонунгузори ҚТ ҳамчун моликият ва харидани амволи ғайри манқул ва машғул шуданиро ба фаъолияти иқтисодӣ, аз ҷумла соҳибкорӣ дорад; 5. ҳуқуқи бозгашти ихтиёриро ба кишваре, ки пештар истиқомат мекард, дорад.

Шахсоне, ки статуси гуреза дорад, қонунгузори давлате, ки дар он муваққатан истиқомат мекунад бояд риоя намоянд. Дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил Созишномаи ИДМ “Дар бораи ёрӣ ба гурезагон ва муҳоҷири иҷборӣ” аз соли 1995 мавриди амал қарор дода шудааст.

7.5. ВАЪЪИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДОНИ ХОРИҶӢ

Ҳар як давлат бо дар назардошти уҳдадории байналмилалӣ дар қонунгузори худ ваъъи ҳуқуқии хориҷиёро муқаррар менамояд. Дар адабиёти илмӣ ва санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ доир ба мафҳуми “хориҷиён” андешаҳои гуногун вучуд

доранд. Масалан “хориҷиён шахсоне мебошанд, ки шахрвандии давлате, ки дар он қору ғаболият доранд қабул накардаанд, шахрванди дигар давлат мебошанд ё шахрванди ягон давлат намебошанд”. Дар қонунгузори Полша, Канада, Булгория, Мексика, яъне ҳамаи шахсоне, ки шахрванди ин давлатҳо нестанд, хориҷиён номида мешаванд.

Ба маънои маҳдудаш “хориҷиён гуфта шахсонеро меноманд, ки онҳо дар ҳудуди давлати муъайян зиндагӣ мекунанд, аммо шахрвандии он давлат намебошанд”.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи ҳуқуқии “хориҷиён”-ро моддаи 1-и Қонуни ҚТ «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шахрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар намудааст: “Шахрвандони хориҷӣ дар ҚТ шахсоне эътироф мешаванд, ки шахрванди ҚТ намебошанд ва ҳуҷҷате доранд, ки мансубияти онҳоро ба шахрвандии давлати дигар тасдиқ мекунад”.

Дар ин меъёр мафҳуми хориҷиён маҳдуд аст, зеро дар ин меъёр он ба статуси шахсони шахрванди надошта, чизе гуфта нашудааст.

Маҷмӯи ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳо, ки қонунгузори дохилидавлатӣ ва шартномаҳои байналмилалӣ ба хориҷиён додааст, вазъи ҳуқуқии онҳоро муқаррар менамояд.

Вазъи ҳуқуқии хориҷиён режимҳои миллий ва махсус доранд. Дар адабиёти илмӣ дар бораи режими шароити мусоид ва имтиёзнок низ гуфта шудааст. Режими илмӣ аз қонунгузори дохилидавлатӣ бар меояд, режими махсусро шартномаҳои байналмилалӣ муқаррар кардаанд.

Режими миллий он дар баробари шахрвандони давлатӣ дар он истиқоматдошта дорони ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳо будани хориҷиёнро муъайян мекунад.

Моддаи 16 Конститутсияи ҚТ режими миллиро оид ба хориҷиён дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муъайян намудааст.

Агар нисбати шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ягон давлат маҳдудиятҳо муқаррар шавад, давлати Тоҷикистон низ нисбати шахрвандони он давлат дар қаламрави худ аксуламал яъне тадбирҳои ҷавобиро татбиқ менамояд, ки реторсия номида мешавад.

Тартиби ба хориҷиён додани ҳуқуқҳои махсус бо риояи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ, режими махсус номида мешавад.

Хориҷиён ҳуқуқ ва уҳдадориҳо доранд, ки риоя ва иҷрои онҳоро қонунҳои давлате, ки дар он истиқомат мекунанд, муқаррар менамояд.

БОБИ VIII. ҲУҚУҚИ ШАРТНОМАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

8.1. МАҲУМ ВА САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ ШАРТНОМАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Шартномаҳои байналмилалӣ дар шакли хаттӣ ҳамчун созиши давлатҳо ханӯз дар охири асри IV ва ибтидои асри III-и пеш аз мелод баста шудаанд.

Хусусияти ин шартномаҳои байналмилалӣ дар он буд, ки онҳо асосан масъалаҳои сулҳ ва ҷири ҳарбиро ба танзим медароварданд. Албатта вобаста ба инкишофи муносибатҳо предмети танзими масъалаҳои шартномаҳо васеъ гардида минбаъд шартнома дар бораи сарҳаду тиҷорат ва ҳуқуқи хориҷиён низ баста мешуданд. Дар соҳти феодалӣ шартномаҳо муносибатҳои консулӣ, баҳрӣ ва дигар масъалаҳоро танзим менамуданд. Бинобар ин шартномаҳои бисёртарафа пайдо шуданд.

Бо мурури замон дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ, нақши шартномаҳои байналмилалӣ бештар гардид ва дар ҳоли ҳозир ингуна шартномаҳо ҳамчун сарчашмаи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ шинохта шудаанд.

Ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ маҷмӯи принципҳо ва меъёрҳои мебошад, ки он фаъолияти давлат ва дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалиро хангоми бастан, иҷро кардан ва қатъ намудани амали шартномаҳои байналмилалӣ ба танзим медарорад.

Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ санадҳои байналмилалӣ мебошанд: Масалан, Конвенсияи Вена “Дар бораи ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ” аз 23 майи соли 1969; Конвенсияи Вена “Дар бораи ҳуқуқи шартномаҳо миёни давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ва миёни созмонҳои байналмилалӣ” аз 21 марти соли 1986.

Мавриди зикр аст, ки ба шартномаҳое, ки иштирокчиёни он созмонҳои байналмилалӣ мебошанд, Конвенсияи Вена “Дар бораи ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ” аз 23 майи соли 1969 паҳн намегардад. Бинобар ин дар Вена 21 марти соли 1986 Конвенсия “Дар бораи ҳуқуқи шартномаҳо миёни давлату созмонҳои байналмилалӣ ва миёни созмонҳои байналмилалӣ” қабул гардид, ки он шартномаҳои байни созмонҳои байналмилалиро ба танзим медарорад.

Ҳуқуқи шартномаи байналмилалӣ қоидаҳо ва ҳаёти иштирокчиёни шартнома, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳо, тартиби ратификатсия ва безътибордонистани шартнома, шартҳои амали шартнома ва тартиби тафсири онро дарбар мегирад.

8.2. МАҲУМИ ШАРТНОМАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ТАСНИФОТИ ОН

Шартномаи байналмилалӣ созиши ду ва зиёда аз ду давлатро ба танзим медарорад, ки он асоси бавучудойӣ, тағйирёбӣ ва қатъ гардидани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳо дар ин ё он соҳаи муносибатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мегардад.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ қоидаҳои ягонаи умуми-этирофшудае, ки критерияи меъёри асосии таснифоти шартномаҳои байналмилалӣ шудаанд, вучуд надорад. Бинобар ин шартномаҳои байналмилалиро вобаста аз шумораи иштирокчиёнашон ба шартномаҳои дутарафа ва бисёртарафа ҷудо мекунанд.

Бо дарназардошти ҳаёти иҷтимоии субъектҳои шартномаҳои байналмилалиро ба шартномаҳои байни давлатҳои низомии иҷтимоию иқтисодӣ гуногун (сотсиалистӣ, сармоядорӣ ва ғ.) тақсим менамоянд.

Вобаста аз моҳияти ҳадаф ва масъалаҳое, ки шартномаҳои байналмилалӣ ба танзим медароранд, чунин намудҳои шартномаҳои байналмилалиро номбар кардан мумкин аст:

1. шартномаи сиёсӣ;
2. шартномаи иқтисодӣ;
3. шартномаҳо доир ба ҳамкориҳо дар соҳаи илм ва фарҳанг;
4. шартномаҳои маъмури-ҳуқуқӣ;
5. шартнома дар бораи нақлиёт ва алоқа;

6. шартномаҳо дар бораи тандурустӣ ва ғ.

Шартнома дар бораи сулҳ; шартнома дар бораи дустӣ; шартнома дар бораи мубориза зидди таҷовуз; шартнома дар бораи бетарафӣ; шартнома дар бораи истифода набурдани қувва; шартномаи минтақавӣ оид ба амнияти дастаҷамъӣ; шартнома дар бораи сарҳад; шартнома дар бораи барқарор кардани муносибатҳои дипломатӣ ва ғайра шартномаҳои сиёсӣ мебошанд.

Дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчии зиёда аз 100 шартномаи байналмилалӣ, аз ҷумла 75 шартномаи иқтисодӣ ва 50 шартномаи сиёсӣ ҳама ба ҳисоб мераванд.

Шартномаҳои тиҷоратӣ; созишномаҳо дар бораи қарз; шартнома дар бораи ҳамкориҳои иқтисодӣ; шартнома дар бораи интегратсияи ёрии техникӣ; созишномаҳо дар бораи ҳамкориҳо оид ба сохтмони иншооти гуногун ва ғайра шартномаҳои иқтисодӣ мебошанд.

Шартномаҳо дар бораи ҳамкориҳои фарҳангӣ шартномаҳои мебошанд, ки хусусияти иҷтимоӣ фарҳангӣ ва гуманитарӣ доранд.

Шартномаҳои, ки масъалаи ёрии ҳуқуқиро баррасӣ менамоянд, шартномаҳо дар бораи ёрии ҳуқуқӣ номида мешаванд. Чунин шартномаҳо, масалан, Конвенсия дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба қорҳои шаҳрвандӣ, оилавӣ ва ҷиноӣ мебошанд, ки онро 22 январи соли 1993 дар шаҳри Минск, Кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил қабул кардаанд, 26 июни соли 1993 Ҷумҳурии Тоҷикистон низ шартномаи мазкурро ратификатсия намуд.

Шартномаҳои байналмилалӣ кушода ва пушида мешаванд. Шартномаҳои кушода чунин шартномаҳои мебошанд, ки ба онҳо давлатҳои дигар ҳуқуқи ҳамроҳ шуданро доранд.

Ба шартномаи пушида давлатҳои дигар ҳуқуқи ҳуқуқи ҳамроҳ шуданро надоранд ба ғайр аз ҳолатҳои истисноӣ. Масалан, агар ҳадаф ва сохти иҷтимоӣ иқтисодии он, бо давлатҳои аъзои ин шартнома мувофиқ бошад, метавонанд аз чунин ҳуқуқи истифода баранд.

Сохти шартномаи байналмилалӣ одатан аз се қисм иборат аст:

1. қисми муқаддимаӣ
2. қисми асосӣ

3. қисми хулосавӣ

Дар қисми муқадимавӣ номи давлатҳои иштирокчи ва ҳадафи бастанӣ шартнома, нишон дода мешавад.

Дар қисми асосӣ моддаҳои шартнома, объекти шартнома, ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ тарафайн, шартҳои таъмини иҷроӣ шартнома инъикос мегардад.

Дар қисми хотимавӣ, муҳлати амали шартнома, замон ва макони ба имзо расидани шартнома, тартиби рағификатсияи шартнома, забони шартнома, шартӣ мавриди амал қарор додани он, шартӣ безътибордонистани шартнома, тартиби дароз кардани муҳлати он ва агар шартнома бисёртарафа бошад, тартиби ҳамроҳшавӣ ба шартнома нишон дода мешавад.

8.3. ЗАБОН ВА НОМГҶИ ШАРТНОМАҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Ҳангоми бастанӣ шартномаи байналмилалӣ дар асоси ризоӣти тарафҳо забони шартнома, муъайян карда мешавад. То асрҳои миёна забони шартномаҳои байналмилалӣ асосан забони латинӣ буд. Аз нимаи дуюми асри XVIII ҳуҷҷатҳои расмӣ дипломатӣ ва шартномаҳои байналмилалӣ забони франсузӣ шуд. Баъди ҷанги якуми ҷаҳон забонҳои франсузӣю англисӣ дар Лигаи Миллатҳо забонҳои расмӣ эътироф гардид. Инқилоби Октябрӣ принсипи баробарҳуқуқии забонҳоро дар муносибатҳои байналмилалӣ ҷорӣ кард, ки тибқи он минбаъд шартномаҳои дутарафа ҷун қоида бо ду забон, яъне бо забонҳои тарафҳои шартнома, навишта ва баста мешуданд. Дар замони муосир дар Созмони Миллалӣ Муттаҳид забонӣ англисӣ, франсузӣ, русӣ, испанӣ, хитой, арабӣ ва немисӣ ҳамчун забонҳои расмӣ эътироф карда шудаанд. Истилоҳи “шартнома” дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун розигии иродаи ду ва зиёда субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва номгӯи мушаххаси ҳуҷҷатҳое, ки субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бастаанд, истифода мешавад.

Қоидаҳои умумиэътирофшудае, ки номгӯи ҳуҷҷатҳои ягонаи байни давлатҳо ба имзо расидаро муқаррар кунанда, вучуд надорад. Ҳамзамон бояд зикр намуд, ки дар амалия ҷунин номгӯи шартномаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба назар мерасанд: шартнома,

созишнома, конвенсия, хартия, протокол, эълomia, изҳорот, мубодилаи мактубҳо ё нотаҳо.

Шартнома ҳуҷҷати байналмилалии созиши байни давлатҳо буда аз дигар номгуҳои шартномаи байналмилалӣ бо мазмун, тартиби ба расмиздарорӣ ва муҳлати амалаш тафовут дорад. Шартнома қоида ва ҳолатҳоеро муқаррар менамояд, ки масъалаҳои муҳими муносибатҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангиро ба танзим мебарорад.

Шартномаро сардори давлат имзо ва парламент ратификатсия мекунад. Одатан чун қоида муддати амали шартномаро тарафҳо муъайян менамоянд.

Ҳамин тавр гуфтан мумкин аст, ки номгуҳои шартнома ҳамчун ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ аз шартномаи сулҳ, шартнома дар бораи бетарафӣ, шартнома дар бораи ҳучум накардан, шартнома дар бораи кӯмакҳои тарафайн, шартномаи тиҷоратӣ ва ғ. иборат аст.

Созишнома яке аз номгуҳои шартномаҳои байналмилалӣ буда, дар муқоиса аз шартнома муносибатҳои байналмилалӣ нисбати маҳдуд маҳдуд ва мушаххасро дар бар мегирад. Созишнома баъди тасвиби он аз ҷониби мақомоти марбутан ҳокимияти давлатӣ мавриди амал қарор дода мешавад. Муҳлати амали созишнома маҳдуд мебошад.

Конвенсия яке аз номгуҳои ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ буда баъзе масъалаҳои махсусро, аз ҷумла ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, маъмуриро танзим менамояд.

Пакт ҳуҷҷати дутарафа ва бисёртарафаи байни давлатҳо буда соҳаи мушахаси ҳамкориҳои муносибатҳои байналмилалии онҳоро муъайян мекунад. Масалан, Пакти байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии инсон (соли 1966.).

Протокол ҳуҷҷати хусусияти ёрирасон дошта аст. Протокол ҳангоми тамдиди муҳлати шартнома ва ҳамроҳ шудан ба шартнома қабул мешавад.

Эълomia ва изҳорот аз ҷониби ду ва зиёда аз ду давлат доир ба масъалаи муносибати байни онҳо дар соҳаи алоҳида қабул ва паҳн карда мешавад.

Санади «Хотимавӣ» чун қоида ҳуҷҷате аст, ки дар натиҷаи баррасии ва қабули он дар машварати байнидавлатӣ дастрасии ҷомеа мешавад. Масалан, санади хотимавии Машварат оид ба амният ва

ҳамкориҳо дар Аврупо, ки 30 июль- 1 августи соли 1975 дар Хельсинки баргузор гардида буд.

Ивазнамоии нусхаҳои ботантанаи мактуб ё нотаҳо доир ба масъалаҳои мушаххаси муносибатҳои байнидавлатиро табодули мактубҳо ё нотаҳо меноманд.

8.4. ТАРАФҲО ДАР ШАРТНОМАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Тарафҳо дар шартномаи байналмилалӣ, субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла халқу миллатҳои озодихоҳ ва созмонҳои байналмилалӣ мебошанд. Давлат баъди соҳибистиклол гардиданаш қобилияти ҳуқуқии пурра ва иштирокчиӣ муносибатҳои шартномавӣ шуда метавонанд. Вобастагии иштироки давлат аз шартномаи байналмилалӣ, пеш аз ҳама дар муносибат оид ба манфиат, объект ва ҳадафи шартнома ифода меёбад.

Яке аз тарафҳои дигари шартномаи байналмилалӣ халқ ва миллатҳои барои истиқлолият мубориз мебошанд. Онҳо бо давлатҳо доир ба масъалаҳои ташкили давлати мустақил, кӯмакҳои снэӣ ва иқтисодӣ ва ғайраҳо шартнома мебанданд.

Созмонҳои байналмилалӣ низ яке аз тарафҳои шартномаҳои байналмилалӣ мебошанд. Аммо қобилияти ҳуқуқи шартномавии созмонҳои байналмилалӣ, дар муқоиса аз давлатҳо маҳдуд мебошад. Зеро онҳо ҳуқуқи бастанӣ шартномаи байналмилалиро бо давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ дигар доранд, агар ҳадафи ойинномавиашон мувофиқат кунад.

8.5. ТАРТИБ ВА МАРҲИЛАҲОИ БАСТАНИ ШАРТНОМАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ барои бастанӣ ҳамагуна шартномаҳои байналмилалӣ бо дар назардошти манфиатҳои ҳуқуқ доранд.

Дар конститутсияи давлатҳо ваколат ва салоҳияти мақомоти давлати оид ба бастанӣ шартномаҳои байналмилалӣ ба таври мушаххас муъайян карда шудааст. Ба ғайр аз конститутсия, ҳар давлат оид ба тартиби бастанӣ, иҷро намудан, рӯя кардан ва безъитбор сохтани шартномаҳои байналмилалӣ қонунҳо қабул менамоянд. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Қонун “Дар бораи тартиби бастан, ратификатсия намудан, иҷро кардан ва безътибор сохтани шартномаҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон” 25 июни соли 1993 қабул шуда буд. Ин қонун шартҳои бастан, ратификатсия намудан, иҷро кардан ва безътибор донистани шартномаҳои байналмилалӣ, байнидавлатӣ ва байниҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқаррар намуда доир ба ҳамаи шартномаҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста аз шакл ва номҳои онҳо татбиқ мешавад.

Тибқи конститутсия ва қонунгузори аксарияти давлатҳо сардори давлат, роҳбари ҳукумат ва вазири қорҳои хориҷӣ, сардори намоёндагии дипломатӣ ки бе ваколати махсус бо давлате, ки дар он қор мекунад, метавонад шартномаи байналмилалӣ бандад.

Инчунин намоёндагиҳои давлатҳо дар назди созмонҳои байналмиллалӣе, ки бе ваколати махсус дар созмонҳои байналмиллалӣ метавонад гуфтушунид барад.

Шахсони мансабдори дигар танҳо дар асоси ваколати махсус аз номи давлати мушаххас ҳуқуқи бастан шартномаи байналмилалӣро доранд.

Ҳангоми бастан шартномаҳои байналмилалӣ ҳар як давлат новобаста аз нуфузи аҳоли, иқтисодӣ, потенциалӣ ҳарбӣ ва ҳудуди он баробар ҳуқуқ мебошанд.

Ҷараёни бастан шартномаи байналмилалӣ аз марҳалаҳои зерин иборат аст:

- а) тайёр кардани лоиҳаи шартномаи байналмилалӣ
- б) имзо намудани шартномаҳои байналмилалӣ
- в) ратификатсияи шартномаи байналмилалӣ
- г) ба қайд гирифтани шартномаи байналмилалӣ
- д) нашр кардани шартномаи байналмилалӣ

Дар таҷрибаи байналмилалӣ се шакли тайёр кардани лоиҳаи шартномаи байналмилалӣ вучуд дорад:

1. бо роҳи гуфтушунид
2. дар конференсияи байналмилалӣ
3. созмонҳои байналмилалӣ

Дар замони муосир одатан доир ба масъалаҳои муҳими амнияти байналмилалӣ лоиҳаҳои шартномаҳои байналмиллалӣро Созмони Миллалӣ Муттаҳид таҳия менамояд.

Марҳилаи дуввуми бастан шартномаи байналмилалӣ имзо намудани шартномаи байналмилалӣ аст, ки аҳамият ва оқибати

ҳуқуқӣ дорад. Шартномаҳои байналмилалӣ асосан баъди ба тасвиб расидан ба қувваи амал медароянд. Ратификатсияи шартномаи байналмилалӣ дар натиҷаи баррасии шартномаи байналмилалӣ дар мақомоти олии намоёндагӣ ва қонунгузори ҳокимияти давлатӣ розигии худро доир ба тасдиқи шартномаи байналмилалӣ додани парламент аст. Баъди ратификатсия шартномаи байналмилалӣ қисми таркиби низоми қонунгузори шуда дар тамоми қаламрави давлат қувваи ҳатмии ҳуқуқӣ пайдо мекунад.

Шартномаҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои ратификатсия ба Маҷлиси Олӣ на дертар аз як моҳи баъди имзо шуданашон ҳукумати ҶТ бо пешниҳоди Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақилона ё якҷоя бо дигар вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунад. Мувофиқи Қонуни ҶТ “Дар бораи тартиби бастан, ратификатсия намудан, иҷро кардан ва безъитбордонистани шартномаҳои байналмилалӣи ҶТ” дар бораи дӯстӣ, ҳамкорӣ ва ёри байни ҳамдигарӣ, шартномаҳо дар бораи даст кашидан аз истифодаи қувва ё таҳдид бо истифодаи қувва, шарномаҳои сулҳ, шартномаҳои ҳудудгузори қаламрави ҶТ бо давлатҳои дигар ва инчунин шартномаҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳангоми бастан онҳо тарафҳо дар бораи минбаъд ратификатсия намудани онҳо қарор қабул карданд, ратификатсия менамояд. Шартномаҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро Котиботи Созмони Миллалӣ Муттаҳид ё мақомоти дахлдори созмонҳои дигари байналмилалӣ, Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд мегирад.

Шартномаҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ҳамаи марҳилаҳои бастан шартномаи байналмилалиро гузаштан дар “Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва рӯзномаҳои «Ҷумҳурият», «Народная газета» ва «Халқ Овози» нашр мешаванд.

8.6. ҲОЛАТҲОИ БЕЪЪТИБОР ДОНИСТАН ВА ҚАТЪГАРДИИ АМАЛИ ШАРТНОМАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар амалияи муносибатҳои байналмилалӣ ду ҳолати безъитбордонистани шарномаи байналмилалӣ вучуд дорад:

1. пурра безъитбордонистани шартнома

2. қисман безътибор донистани шартнома

Пурра безътибор донистани шартнома дар он ифода меёбад, ки шартнома, новобаста аз иродаи давлатҳои иштирокчи ин шартнома безътибор шудааст ё не, аз лаҳзаи баста шудани ин шартнома безътибор дониста мешавад. Шартномаи байналмилалӣ дар ду ҳолат пурра безътибор дониста мешавад:

1. шартномаи байналмилалӣ дар натиҷаи таҳдид бо қувва баста шуда бошад ва мавриди амал қарор додани он боиси вайроншавии принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ гардад.

2. аз лаҳзаи баста шудани шартномаи байналмилалӣ ба принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муҳолиф бошад.

Шартномаи байналмилалӣ дар ҳолатҳои зерин қисман безътибор дониста мешавад:

1. шартномаи байналмилалӣ бо роҳи фиреб баста шуда бошад;

2. дар вақти бастании шартномаи байналмилалӣ ба ҳадоғиҳо роҳ дода шуда бошанд.

3. бастании шартномаи байналмилалӣ ба вайрон кардани ҳолати ҳуқуқии дохилидавлатӣ сабаб шуда бошад;

4. намояндаи ваколатдорро ҳангоми бастании шартномаи байналмилалӣ ҷониби дигар харида бошад;

5. дар натиҷаи таҳдиди яке аз тарафҳои шартномаи байналмилалӣ баста шуда бошад.

Амали шартномаҳои байналмилалӣ дар ҳолати зерин қатъ гардида эътироф карда мешавад:

А) гузаштани мӯҳлати шартнома

Б) иҷро кардани ҳамаи ўҳдадорӣҳо, ки дар шартнома нишон дода шудааст.

В) аз нав баррасӣ шудани шартнома

Г) денонсатсия

Д) бекор кардани шартнома

Амали шартномаи байналмилалӣ дар ҳолатҳои зерин қатъ шудани мумкин аст:

1. набудани имконият барои иҷро кардани шарту шароити шартнома. Масалан, ҳангоми ҷанг ва ғ.

2. тағйирёбии ҳолат, яъне барҳам хӯрдани субъекти шартномаи байналмилалӣ.

3. шартномаи байналмилалӣ ба меъёрҳо ва принципҳои умумии эътирофшудаи байналмилалӣ муҳолифат кунад.

БОБИ IX. СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

9.1. СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ОНҲО

Бархӯрди манфиатҳои субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва густариши робитаҳои хориҷӣ созмонҳои байналмилалӣ шуданд. Зарурияти таъсиси нахустин созмонҳои байналмилалӣ дар асри XIX ба вучуд омаданд. Албатта, дар солҳои аввали фаъолиятшон созмонҳои байналмилалӣ нуфузу эътибори баланд надоштанд. Тавре ки аз таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ маълум аст, аз дигар созмонҳои байналмилалӣ Лигаи Миллатҳо таъсири зиёдтар дошт (солҳои 1919-1946). Бешубҳа Лигаи Миллатҳо аз ӯҳдаи таъмини ҳуқуқи инсон, аз ҷумла низоъҳои ҳарбии давлатҳоро ҳал карда натавонист, аммо бо вучуди он дар таърихи инсоният нақши арзандае дошт.

Ҷанги дуввуми ҷаҳон боиси паст шудани обрӯи ин созмони бонуфуз гардид ва минбаъд сабаби таъсиси созмони байналмилалӣи бонуфузтар Созмони Милали Муттаҳид гардид. Имрӯз тақрибан 4000 созмонҳои байналмилалӣи давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар ҷаҳон фаъолият доранд.

Дар бораи мафҳуми созмонҳои байналмилалӣ дар адабиёти илмӣ ақидаҳои гуногун омадааст. Дар асоси таҳлилу баррасии онҳо ба андешаи мо пазируфтани мафҳуми зерин оид ба созмонҳои байналмилалӣ мувофиқи мақсад аст. Иттиҳоди давлатҳо, ки дар асоси шартномаи байналмилалӣ бо мақсади умумӣ ва доимӣ баҳри ҳамкорӣи муштарак, эътироми соҳибхитиёрии давлатҳои аъзо таъсис дода шуда, мақомотҳои доимӣ доранд, ҳадаф ва фаъолияти онҳо ба меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мувофиқ аст, созмони байналмилалӣ номида мешавад.

Созмонҳои байналмилалӣро давлатҳои мустақил бо мақсадҳои муъайян ва муҳлати бемаҳдуд таъсис медиҳанд. Дар замони муосир ҳадафи асосии созмонҳои байналмилалӣ дар

якҷоягӣ бо давлатҳо новобаста аз ҳадафҳои ҳал намудани масъалаҳои мухталифи байналмилалӣ мебошад. Бинобар ин созмонҳои байналмилалӣ дар ҳал намудани бахсҳои байналмилалӣ, таъмини ҳуқуқи инсон, аз байн бурдани хатарҳо ва таҳдидҳо дар ҳаҷон таъсири муасир дорад.

Дар бораи табиати ҳуқуқии созмонҳои байналмилалӣ ва аломатҳои он низ андешаҳои мухталиф вучуд дорад.

Масалан олими рус С.Ю.Марочкин ҳафт аломате, ки табиати ҳуқуқии созмонҳои байналмиллалиро муъайян менамояд, бо маврид нишон дода тавонистааст:

Якум. Созмонҳои байналмиллалиро давлатҳо дар асоси ҳуҷҷатҳои таъсиси таъсис медиҳанд.

Дуюм. Созмонҳои байналмиллалӣ дар асоси Ойиннома фаъолият менамоянд ва салоҳиятҳои мушаххас доранд.

Сеюм. Созмонҳои байналмилалӣ мақомоти доимии худро доранд.

Чорум. Созмонҳои байналмилалӣ дар асоси принципи баробарии соҳибхитиёрии давлатҳо-аъзо таъсис дода мешавад.

Панҷум. Барои давлатҳои аъзо қарорҳои созмонҳои байналмилалӣ қувваи ҳуқуқии ҳатмӣ доранд.

Шашум. Созмонҳои байналмилалӣ ҳамчун шахси ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои муъайяно доранд.

Ҳафтум. Намояндагони созмонҳои байналмилалӣ имтиёз доранд ва дахлнопазир мебошанд, ки барои таъмин намудани фаъолияти муътадил ва рушди устувори онҳо зарур аст.

9.2. ФУНКСИЯ ВА НИЗОМИ МАҚОМОТИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Созмонҳои байналмилалӣ функцияҳоеро доранд, ки он иҷрои самарабахши вазифаҳои ба зиммашон гузопташударо таъмин менамояд. Функцияҳои созмонҳои байналмилалӣ танзимӣ, назоратӣ, фаврий, ахборӣ ва кодификатсионӣ мешаванд.

Дар замони муосир функцияҳои танзимкунандаи созмони байналмилалӣ аҳамияти муҳим доранд. Қабули қарор, ҳадафи муъайян, принципҳо ва қоидаҳои рафтори давлатҳо функцияҳои муҳими созмони байналмилалӣ мебошанд.

Функсияи назоратӣ аз ба амалбарории назоратӣ доир ба мувофиқати рафтори давлатҳои аъзо ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иборат мебошад.

Амалияи байналмилалӣ функсияи фавриро ҳамчун функсияи маъмурии созмонҳои байналмилалӣ эътироф кардааст. Масалан, амалиётҳои СММ оид ба дастгири намудани сулҳ ва амнияти байналмилалӣ расонидани ёрии техникӣ ба давлатҳои рӯ ба инкишоф ва ғайра функсияҳои фаврии созмонҳои байналмилалӣ мебошанд.

Нашр намудани маводҳои созмонҳои байналмилалӣ функсияи иттилоотии онҳо мебошад. Механизми чорӣ намудани функсияи созмонҳои байналмилалӣ мақомотҳои ойнномавии онҳо мебошад.

Мақомотҳои созмонҳои байналмилалӣ номҳои гуногун доранд. Масалан, мақомоти олии СММ-Ассамблеяи Генералӣ; ББРИ(МФСР), ББА (МВФ), АБР(МАР), ББТР(МБРР), КБМ(МФК)-Шӯрои идоракуни; МАГАТЭ, ЮНИДО, ЮНЕСКО, Конференсияи Генералӣ; МСЭ-Салоҳияти конференсия; ВКС, ВМО, СУТ(ВОЗ) Конгресс, ФАО, ВОИС-конференсия; САҲА(ОБСЕ), ИДМ-Шӯрои сарони давлату ҳукуматҳо мебошанд.

Низомии мақомотҳои асосии созмонҳои байналмилалӣ чунин аст:

1. Оли
2. Иҷроиявӣ
3. Маъмури
4. Комитет ва комиссияҳои махсус

9.3.НАМУДҲОИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Созмонҳои байналмилалӣ дар асоси критерияи муъайян тасниф карда мешаванд:

1. Вобаста ба характери аъзоёнаш созмонҳои байналмилалӣ созмонҳои байнидавлатӣ ва ғайриҳукуматӣ мешаванд. Иштирокчии аввал давлат мебошад. (СММ, САҲА, СКИ, СҶШ ва ғ.)

Иштирокчии дуввуми созмонҳои байналмилалӣ иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, шахсони алоҳида мебошанд. Масалан, Кумитаи байналмиллалӣ Салиби Сурх, Ассотсиатсияи ҳуқуқи байналмилалӣ ва ғ.

2. Вобаста ба аъзоён созмонҳои байналмилалӣ универсалӣ ва минтақавӣ мешаванд. Созмонҳои байналмилалӣ универсалӣ СММ, ЮНЕСКО, МОТ, СКИ ва ғайра мебошанд, ки ҳамаи давлатҳои ҷаҳон дар фаъолияти он иштирок карда метавонанд.

Созмонҳои байналмилалӣ минтақавиро бошад, танҳо давлатҳои як минтақаи муъайян таъсис медиҳанд. Масалан, ИДМ, Лигаи давлатҳои Араб, Созмони ягонаи Амрико.

3. Вобаста ба ваколатдорон созмонҳои байналмилалӣ салоҳияти умумӣ ва махсус доранд.

СММ ва ИДМ ҳамчун созмонҳои байналмилалӣ салоҳияти умумӣ доранд. ЮНЕСКО, ЮНИДО, МОТ ва ғайра салоҳияти махсус доранд.

4. Вобаста ба статуси иҷтимоӣ сиёсӣ созмонҳои байналмилалӣ ба чор ғурӯҳ ҷудо мешаванд:

21.1 созмонҳои байналмилалӣ, ки иштирокчи онҳо давлатҳо мебошанд, ки соҳи иҷтимоӣ гуногун доранд;

21.2 созмонҳои байналмилалӣ давлатҳои соцсалистӣ

21.3 созмонҳои байналмилалӣ мамлакатҳои озодихоҳ

21.4 созмонҳои байналмилалӣ давлатҳои сармоядорӣ

9.4. СММ. ОЙИННОМА ВА ПРИНСИПҲОИ ОН

Созмони Милалӣ Муттаҳид созмони байналмилалӣ универсалӣ мебошад, ки онро: ИҶШС, ИМА ва Британияи Кабир Франция, Чин таъсис додаанд. Заминаҳои таъсиси СММ якҷанд санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ мебошад. Масалан: Эълומияи Вашингтон (соли 1942); Эълумияи вазирони корҳои хориҷӣ ИҶШС, ИМА ва Британияи Кабир дар Техрон (соли 1943); Қарори конференсияи Крим (1945).

Ойинномаи Созмони Милалӣ Муттаҳид дар шаҳри Сан-Франсиско 26 июни 1945 қабул шудааст ва аз 24 октябри ҳамон сол ба қувваи ҳуқуқӣ даромад. Ойинномаи СММ аз 19 боб ва 111 модда иборат мебошад. Дар боби аввал ҳадаф ва принсипҳои СММ инъикос ёфтаанд. Ҳадафи СММ дастгирии сулҳ ва амнияти байналмилалӣ мебошад ва дар ин асос андешидани чораҳои дастаҷамъӣ бо мақсади аз байн бурдани ҳама гуна амалҳои таҷовузкорона ва хатару таҳдидҳо, ки сулҳу суботро халалдор

мекунанд. Ҳамчунин рушди муносибатҳои дӯстона байни миллатҳо дар асоси принципи эҳтиром ва баробарҳуқуқӣ ва худмуъайянқунни халқҳо ҳадафи СММ мебошад. Принципи ҳуқуқи байналмилалӣ дар Ойинномаи СММ дарҷ гардидааст. Принципиҳое, ки дар Ойиннома инъикос гардидаанд, баробарии соҳибхитӣерӣ, аз рӯи вичдон иҷро кардани уҳдадорихои байналмилалӣ, ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ, баробарҳуқуқӣ ва худмуъайянқунни халқҳо, ҳамкориҳо, истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва, даҳолат накардан ба корҳои дохилии дигар давлат ва ғайра мебошанд.

Асамблеяи Генералӣ, Шӯрои амният, Шӯрои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, Шӯрои парастор, Суди байналмилалӣ ва Котибот низоми мақомоти СММ-ро ташкил медиҳад.

9.5. МУАССИСАҲОИ МАҲСУСТАРДОНИДАШУДА СММ

Баъзе созмонҳои байналмилалӣ, ки ҳамчун муассисаи маҳсустардонидашудаи СММ фаъолият дорад дар асри XIX таъсис дода шуда буданд. Баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳон ин созмонҳои байналмилалӣ бо Созмони Милалӣ Муттаҳид шартнома баста ва статуси муассисаи маҳсустардонидашударо гирифтанд. Дар ҳоли ҳозир якҷанд муассисаи маҳсустардонидашудаи СММ дар кишварҳои мухталиф барномаҳои гуногунро хеле самарабахш татбиқ менамоянд. Масалан, Созмони умумиҷаҳонии метеорологӣ ВМО яке аз чунин муассисаҳои маҳсустардонидашудаи СММ буда дар заминаи созмони байналмилалӣ метеорологӣ, ки соли 1873 таъсис ёфта, ба вучуд омадааст. То соли 1939 ин созмони байналмилалӣ ғайриҳукумати буд ва минбаъд ба созмони умумиҷаҳонии метеорологӣ табдил дода шуд ва созмони байналмилалӣ байни ҳукумати гардид. Ойинномаи ин созмон дар конференсияи Вашингтон соли 1947 пазируфта шуд ва баъди тасвиб дар давлатҳо, 23 март соли 1950 эътибори қонунӣ пайдо кард. Тибқи Ойиннома ин созмон чунин сохтор дорад:

Мақомоти олии он Конгресси умумиҷаҳонии метеорологӣ мебошад. Ҳамаи давлатҳои аъзо дар конгрес намоёндаи ваколатдори худро доранд. Конгрес дар чор сол як маротиба даъват мешавад.

Конгрес масъалаи буҷет, барнома ва сиёсати умумии созмонро баррасӣ намуда дар доираи ваколатҳояш ҳуҷҷатҳои марбутаро қабул мекунад.

Мақомоти иҷроияи Созмони умумиҷаҳонии метеорологӣ - Шӯрои иҷроия мебошад, ки ба ҳайати он 36 нафар аъзо, аз ҷумла, президент, 3-ноибӣ президент, 6-президенти ассотсиатсияи минтақавӣ ва 26 директори хадамоти метеорологӣ ва гидрометеорологии давлатҳои аъзо дохил мешаванд.

Ба истиснои президентҳои ассотсиатсияи минтақавӣ аъзои Шӯро дар Конгрес интихоб мешаванд. Президентҳои ассотсиатсияҳои минтақавӣ дар ассотсиатсия интихоб мешаванд. Мавриди зикр аст, ки мӯҳлати ваколоти президентҳои ассотсиатсияи минтақавӣ ва аъзоёни ҳайати Шӯро гуногун буда, ваколоти аъзоёни ҳайати Шӯро мӯҳлати фаъолияти Конгресс дар як давра аст, нисбати ваколоти президентҳои ассотсиатсияи минтақавӣ бошад ин меъёр татбиқ карда намешавад.

Шӯро иҷроии резолютсияҳои конгрес ва регламентҳои техникаи онро назорат мекунад. Ин Шӯроҳам чунин татқиқот мегузарад ва доир ба масъалаҳои мавриди таҳқиқ тавсияҳо медиҳад, амалиёти байналмиллалиро дар ин соҳа талаб менамояд ва ҳамкориҳои давлатҳои аъзоро ба роҳ менамояд.

Ассотсиатсияҳои минтақавии-метеорологӣ дар Аврупо, Осиё, Африко, Америкаи Шимолиро Марказӣ, Америкаи Ҷанубӣ, қисми Ҷанубу Ғарбии Уқёнуси Ором фаъолияти худро ба таври густурда ба роҳ мондааст.

Ҳадафи ассотсиатсияҳои зикршуда ҳамоҳанг намудани фаъолияти давлатҳои аъзо бо Созмони умумиҷаҳонии метеорологӣ дар соҳаи метеорология мебошад. Забони кори СУМ англисӣ, арабӣ, испанӣ, хитой, русӣ ва франсавӣ мебошад.

Дар котибот Котиби генералӣ роҳбарӣ мекунад. Котибот мақомоти доимӣ ва маъмурии созмон аст.

Ситод - қароргоҳи СУМ дар Женева (Шветсария) буда, Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1993 ба созмони умумиҷаҳонии метеорологӣ аъзо шудааст.

Созмони умумиҷаҳонии моликияти интеллектуалӣ (СУМИ)- низ муассисаи махсусгардонидашудаи СММ буда дар асоси Конвенсияи Париж оид ба ҳифзи моликияти саноатӣ соли 1883 ва Конвенсияи Берн оид ба ҳимояи асарҳои адабӣ ва бадеӣ соли 1886

таъсис ёфтааст. Конвенсия оид ба таъсиси СУМИ соли 1967 дар Стокголм ратификатсия шуда ва аз соли 1970 амал мекунад. СУМИ 17 декабри соли 1974 дар асоси резолютсияи 3346 Асамблеяи Генералии СММ, ба муассисаи махсусгардонидашудаи СММ табдил дода шуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 феввали соли 1994 аъзои Созмони умумиҷаҳонии моликияти интеллектуалӣ мебошад.

Ҳадафи СУМИ таъмин ва таҳкими эҳтиром ба моликияти интеллектуалӣ дар ҷаҳон, рушди молҳои саноатию фарҳангӣ ва фаъолияти эҷодӣ мебошад.

Сохтори мақомоти СУМИ. Мақомоти олии СУМИ Конференсия аст. Ба ҳайати конференсия намоёндагони ваколатдори давлати аъзо дохил шуда метавонанд.

Мақомоти иҷроияи СУМИ Асамблеяи Генералӣ мебошад. Котиботи Созмони умумиҷаҳонии моликияти интеллектуалӣ Бюрои байналмилалӣ аст. Котиботи СУМИ мақомоти маъмурии созмон буда вазифаи асосии он таъмини масъалаҳои техникии иҷлосияҳо ва иҷрои лоиҳаҳо, ҳамчунин танзими густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ давлатҳои аъзо дар соҳаи моликияти интеллектуалӣ мебошад.

Роҳбари Бюрои байналмилалӣ Директори генералӣ мебошад. Забони қори СУМИ англисӣ, арабӣ, испанӣ, русӣ ва франсаӣ мебошад. Ситод - қароргоҳи СУМИ дар Женева (Швейтсария) мебошад.

Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ СУТ низ муассисаи махсусгардонидашудаи СММ аст. Ойинномаи созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ бо вучуди он, ки соли 1946 қабул шуд, вале баъди 26 давлати аъзои СММ Ойинномаи созмони умумиҷаҳонии тандурустиро ратификатсия намудан 7 апрели соли 1948 ба қувваи амал даромад.

СУТ 6-созмони минтақавӣ дорад, ки тақрибан 170 давлат аъзои он мебошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ соли 1992 аъзо шуд.

Ҳадафи созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ мусоидат намудан ба саломатии ҷомеа дар ҳамаи давлатҳо аст.

Мақомоти олии СУТ Асамблеяи умумиҷаҳонӣ аст, ки ҳар сол як бор даъват мешавад ва дар он масъалаҳои буҷет, сиёсат ва

барномаи созмон мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Ҳайати он аз намояндагони ҳамаи давлатҳои аъзо иборат аст.

Мақомоти иҷроияи СУТ Шӯрои иҷроия иборат аз 30-нафар аст. Шӯрои иҷроия ҳар сол на камтар аз ду маротиба ҷамъ мешавад.

Ба котибот Директори генералӣ роҳбарӣ мекунад ва ба котибот кормандони маъмурию техникӣ низ дохил мешаванд.

Забони қори СУТ англисӣ ва франсаӣ мебошад. Ситод - қароргоҳи созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ дар Женева (Шветсария) ҷой дорад.

Иттиҳоди умумиҷаҳонии почта (ИУП) созмони махсусгардонидашудаи СММ буда онро дар асоси шартномаи Берн 9 октябри соли 1874 22 давлат таъсис дода аст ва аз 1-июли соли 1875 ба ҷаҳон оғоз кардааст. То соли 1878 ин созмон "Иттиҳоди умумии почта" буд ва аз соли 1947 муассисаи махсусгардонидашудаи СММ шуд. Ҷаҳонии Иттиҳоди умумиҷаҳонии почтаро аз 1-апрели соли 1959 Конвенсияи умумиҷаҳонии почта, танзим менамояд, ки он 3-октябри соли 1957 дар Конгресси Почта дар Оттава қабул шудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 1994 аъзои Иттиҳоди умумиҷаҳонии почта мебошад.

Ҳадафи ИУП ислоҳи норасоӣҳо дар хизматрасонии почта ва рушди ҳамкориҳо байни халқҳо дар бахшҳои иқтисод, фарҳанг ва ҳаёти иҷтимоӣ, ҳамчунин ёрии техникӣ расонидан ба давлатҳои рӯ ба тарақӣ ниҳода мебошад.

Мақомоти олии ИУП Конгресси умумиҷаҳонии почта мебошад, ки ба он намояндагони ваколатдори давлатҳои аъзо дохил мешаванд. Конгресси умумиҷаҳонии почта дар панҷ сол як маротиба даъват мешавад ва дар он Конвенсияи умумиҷаҳонии почта, ҳамчунин созишномаҳои ёрирасон ва пешниҳодҳои намояндагони давлатҳои аъзо баррасӣ мешаванд. Бо дархост ва розигии аз 2-3 давлатҳои аъзо конгресси ҷаҳонӣ низ даъват карда мешавад.

Мақоми иҷроияи он, Шӯрои иҷроия мебошад, ки ба ҳайати он 40 аъзо дохил мешавад. Шӯрои иҷроияро бо дарназардошти намояндагии ҷуғрофӣ конгресс интихоб мекунад.

Шӯрои иҷроия бевосита фаъолияти Иттиҳоди умумиҷаҳонии почтаро дар байни конгресҳо таъмин мекунад ва маҷлисҳои худро сола як маротиба даъват мекунад.

Мақомоти дигари созмон Шӯрои машварати оид ба тадқиқоти почта буда, ҳайати он 35 нафар аъзо дорад, ки онҳоро Конгрес интихоб мекунад. Шӯрои машваратӣ тадқиқот мегузаронад, оид ба масъалаҳои иқтисодӣ, техникӣ ва оперативӣ тавсияҳои медиҳад, ки ба почта дахл дорад. Ин Шӯро таҷрибаи ҳамкориҳои техниро низ ба давлатҳои рӯ ба тараққӣ меомӯзад ва ҳайати он дар як сол як маротиба ҷамъ мешавад.

Котибот - Бюрои байналмилалӣ буда, онро Директори генералӣ роҳбарӣ мекунад ва он ба муҳлати 5-сол интихоб мешавад.

Ситод-қароргоҳи умумиҷаҳонии почта дар Берн (Швейтсария) аст.

Ассотсиатсияи байналмиллалии Рушд (АБР).
Ассотсиатсияи байналмиллалии Рушд муассисаи махсусгардонидашудаи СММ мебошад ва он бо ташаббуси бунёди байналмиллалии аъсор ва Бонки умумиҷаҳонии Рушд ва тармим (БУРТ) соли 1959 таъсис дода шудааст. То соли 1960 АБР ҳамчун филиали БУРТ буд. Ҳадафи АБР додани қарзҳои дарозмуҳлат барои бартараф кардани бӯҳрони иқтисодӣ ба давлатҳо мебошад.

Мақомоти роҳбарикунандаи АБР Шӯрои идоракуни ва директори иҷроия мебошад. Ин мақомот ҳамзамон дар тобеияти БУРТ буда президенти БУРТ ҳамзамон президенти АБР мебошад. АБР шахсони мансабдор ва кормандони масъул надорад, бинобар ин кормандони масъул ва шахсони мансабдори БУРТ ҳамзамон корҳои АБР-ро иҷро мекунанд ва барои иҷрои ин вазифаҳои иловагӣ музди меҳнат намегиранд.

Ситод қароргоҳи АБР дар Вашингтон (ИМА) мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 апрели соли 1993 аъзои Ассотсиатсияи байналмиллалии рушд шудааст.

Созмони байналмиллалии баҳрӣ (СББ) ҳамчун муассисаи махсусгардонидашудаи СММ дар асоси Конвенсия дар бораи таъсиси созмони байналмиллалии баҳрӣ дар конференсияи баҳрии СММ соли 1948 тибқи қарори марбута таъсис дода шуд. Вақте, ки 21 давлат ин ҳуҷҷатро ба тасвиб расониданд, аз 17 март соли 1953 СББ ба фаъолият оғоз кард.

Ҳадафи СББ таъмини амният дар баҳр, ҳифзи муҳити зисти он ва рушди тичорат мебошад.

Мақомоти олии СББ Ассамблея мебошад, ки ҳамаи намояндагони давлатҳо аъзои он ва чаласаи СББ дар ду сол як маротиба даъват карда мешавад. Ассамблея сиёсати созмонро муҳокима намуда ҳайати Шӯро ва Комитет оид ба амниятро дар баҳр интихоб мекунад.

Дар байни иҷлосияҳои Ассамблея ба кори СББ Шӯро роҳбарӣ мекунад. Шӯро мақомоти иҷроияи СББ буда ба ҳайати он 32 нафар аъзо дохил мешаванд.

Шӯро чор комитети асосӣ дорад.

1. Комитет оид ба амният дар баҳр
2. Комитет оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ
3. Комитет оид ба ҳифзи муҳити баҳр
4. Комитет оид ба ҳамкориҳои техникаӣ

Мақомоти дигари СББ - котибот ва роҳбари он котиби генералӣ мебошад. Забони кори созмон англисӣ, испанӣ, франсавӣ. Ситод-қароргоҳи СББ дар Лондон аст.

Конфронси байналмилалӣ авиатсияи граждани соли 1944 дар Чикаго доир гардид ва дар он Конвенсия дар бораи авиатсияи граждани байналмилалӣ қабул шуд. Ин Конвенсия баъди риояи шартҳои муқарраргардида 4 апрели соли 1947 мавриди амал қарор гирифт. Конвенсияи мазкурро аксарияти давлатҳои ратификатсия намудаанд.

Ҳадафи СБАГ таъмини амният ва рушди авиатсияи граждани байналмилалӣ дар ҷаҳон аст.

Мақомоти олии созмон Ассамблея мебошад ва ба он намояндагони ваколатдори ҳамаи давлатҳои аъзо дохил мешаванд. Ваколати Ассамблея 3-сол буда, сиёсати созмон, буҷет ва дигар масъалаҳоро баррасӣ намуда қарорҳои қабул мекунад.

Мақомоти иҷроияи СБАГ Шӯро аст ва то ҳол ба он 40-давлат дохил шудааст. Шӯроро Ассамблея интихоб мекунад.

Роҳбари Шӯро президент мебошад. Мақомоти дигари СБАГ котибот буда, роҳбарии онро Котиби генералӣ ба зима дорад. Забони кори созмон англисӣ, испанӣ, русӣ ва франсавӣ мебошад. Ситод-қароргоҳи СБАГ – Монреал (Канада) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба созмони байналмилалӣ авиатсияи граждани 3 октябри соли 1993 пазируфта шудааст.

Созмони байналмилалии меҳнат (СБМ).

Созмони байналмилалии меҳнат соли 1919 дар асоси Шартномаи Версал ҳамчун муассисаи мустақил дар мувофиқа бо Лигаи Миллатҳо таъсис дода шудааст.

Ҳадаф аз таъсиси ин созмон пешгири кардани низоҳон ҳарбӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ мебошад. Адолати иҷтимоӣ эҳтироми ҳуқуқи инсон, таъмини шароити мусоиди зиндагӣ ва меҳнат, беҳтар кардани шароити шуғл, баланд бардоштани иқтисодиёт ва ғайра мебошанд.

Созишнома дар бораи барқарор кардани робита миёни созмонҳои байналмилалии меҳнат бо СММ 14 декабри соли 1946 ба тасвиб расидааст, ва СБМ аввалин муассисаи махсусгардонидашудаи СММ мебошад. Бо дарназардошти саҳми ин созмон ба муносибати 50-солагии фаъолиятиаш ба СБМ соли 1969 ҷоизаи ҷаҳонии Нобелӣ дода шудааст. Соли 1919 ба СБМ 45 давлат аъзо буд, дар ҳоли ҳозир зиёда аз 170 давлат ба он дохил шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 ноябри соли 1993 ба ин созмони бонуфуз аъзо шуд. Ин созмон аз соли 1919 то соли 1993 171 аҳднома 181 тавсияҳо доир ба масъалаҳои меҳнат қабул намудааст. СБМ марказҳои омӯзишию таҳқиқоти низ дорад. Масалан, Маркази омӯзиши байналмилалии СБМ дар Турин (Италия) соли 1965 таъсис дода шудааст ва то имрӯз ин марказ зиёда аз 50 ҳазор муттаҳасисро барои 170 давлати ҷаҳон тайёр намудааст. Дар маркази омӯзиши байналмилалии СБМ муттаҳасисони муассисаҳои таҳсилоти Олӣ ва миёна, менеҷери корхонаи хусусиву давлатӣ, директорҳои омӯзишгоҳҳои касбии техникаӣ, роҳбарони корхонаҳои гуногун, хидматчиёни давлатӣ ва ғайра тайёр карда мешаванд.

Ба ғайр аз ин марказ СБМ Институти байналмилалии таҳқиқоти иҷтимоӣю меҳнатӣ дар Женева дорад, ки он муассисаи таҳсилоти Олӣ ва маркази илмӣ дар сибсати иҷтимоӣю меҳнат мебошад. Институти мазкур аз соли 1960 бо корҳои таълимӣ ва илмӣ-таҳқиқоти машғул аст.

Мақомоти Олии СБМ Конференсияи байналмилалии меҳнат мебошад, ки дар як сол як маротиба даъват мешавад. Функсияи асосии ин мақомот таҳияи меъёрҳои иҷтимоӣ байналмилалӣ, аз ҷумла аҳднома тавсия ва резолютсия мебошад.

Конференсияи байналмилалии меҳнат дар ҳар ду сол як маротиба барномаи корӣ ва буҷети СБМ-ро тасдиқ мекунад. Давлатҳои аъзо ба СБМ ҳаққи аъзоӣ месупоранд. Буҷаи СБМ дар солҳои 1994 ва 1995 466,5 млн. доллари ИМА буда аст.

Ҳар як давлати аъзо дар Конференсияи байналмилалии меҳнат чаҳор намоienda дорад. 2 нафар аз ҳукумат, 1 нафар аз соҳибкорон, 1 нафар аз коргарон. Ин хусусияти фарқкунандаи СБМ аз дигар созмонҳои байналмилалӣ мебошад. Чаҳор намоiendaи ҳар як давлат ҳуқуқи овоздиҳӣ доранд. Дар давраи байни Конференсияҳо кори СБМ-ро Шӯрои маъмури роҳбарӣ ва таъмин мекунад. Ҳайати Шӯро 56 намоienda дорад. Аз онҳо 26 намоiendaи давлат, 14 соҳибкор ва 14 нафар коргар мебошанд, ки ба мӯҳлати 3 сол интихоб мешаванд.

Котиботи СБМ Бюрои байналмилалии меҳнат мебошад, ки 1800 нафар коргар дорад ва онҳо намоiendaи 110 халқиятҳои чаҳонро намоiendaгӣ мекунанд. Ситод – қароргоҳи Бюро дар Женева ҷойгир шудааст. Бюрои шӯба ва филиалҳои он дар 40 давлат фаъолият доранд. Вазифаи Бюро ҷамъ ва паҳн кардани ахборот, расонидани ёри ба давлатҳои аъзо, танзими барномаи ҳамкорииҳои техникийи СБМ, гузаронидани таҳқиқотҳои махсус мебошад.

Котиби Генералиро дар Бюро Шӯрои Маъмури таъйин мекунад.

9. Корпоратсияи байналмилалии молиявӣ

Корпоратсияи байналмилалии молиявӣ созмони байналмилалии давлатӣ ва муассисаи махсусгардонидашудаи СММ мебошад.

Ин созмон соли 1956 ҳамчун филиали ББРТ таъсис ёфта аст ва дар ҳоли ҳозир зиёда аз 140 давлат аъзои КБМ мебошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон 24 апрели соли 1993 аъзои Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ мебошад. Ҳадафи корпоратсияи байналмилалии молиявӣ расонидани ёри молиявӣ ва сармоягузорӣ ба соҳибкорони хусусӣ ва лоиҳаҳои давлатӣ мебошад.

Манбаи даромади Корпоратсияи байналмилалии молиявӣ ҳаққи аъзогии давлатҳои аъзо мебошад. Мақомоти КБМ Шӯрои идоракуни ва Директори иҷроия мебошанд. Президенти ББРТ ҳамзамон президенти КБМ аст.

Ситод-қароргоҳи КБМ- дар Вашингтон (ИМА) аст.

Бонки байналмиллалии рушд ва таҷдид (ББРТ)

Бонки байналмиллалии рушд ва таҷдид ҳамчун созмони байналмилалӣ 27 декабри соли 1945 таъсис дода шудааст ва аз соли 1946 баъди риояи муқаррароти ойнномавии он ба таври расмӣ ба фаъолият шурӯъ кард. ББРТ Муассисаи махсусгардонидашудаи СММ буда бидуни ягон истисно танҳо давлатҳо аъзои он шуда метавонанд, ки аъзои бунёди байналмиллалии аъсор (ББА) бошанд. Зиёда аз 160 давлат аъзои ББРТ шудаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Бонки байналмиллалии рушд ва таҷдид 27 апрели соли 1993 пазируфта шудааст.

Ҳадафи ББРТ тавассути сармоягузори мусоидат намудан дар тақмили истеҳсолот, бештар ҷалб намудани сармоия хусусии хориҷӣ ба давлатҳои аъзо ва ба вучуд овардани шароити мусоид мебошад.

Мақомоти олии ББРТ сармоягузори Шӯрои идоракунии мебошад ва ҳамаи салоҳиятҳои дар робита ба фаъолияти бонк дорад. Ба он аз ҳар як давлати аъзо як нафар муовин ва як нафар шахси идоракунанда дохил мешавад. Шӯро агар ягон зарурияти фавқулода набошад дар як сол як маротиба даъват мешавад.

Мақомоти иҷроияи ББРТ директорони иҷроия мебошад, ки ба ҳайати он 22 нафар директор дохил мешавад.

Шӯрои идоракунии президенти ББРТ-ро интихоб менамояд. Президент ба фаъолияти ББРТ-ро роҳбарӣ мекунад.

Забони кори ББРТ – англисӣ мебошад. Ситод-қароргоҳи ББРТ дар Вашингтон (ИМА) аст, шӯбаҳои дар Париж ва Токио ҷойгир шудааст.

Фонди байналмиллалии аъсор (ФБА) созмони байналмиллалии байниҳукумати ва муассисаи махсусгардонидашудаи СММ аз соли 1945 фаъолият дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ФБА 27 апрели соли 1993 пазируфта шуд. Мақомоти Олии ФБА-Шӯрои идоракунии мебошад ва солие як маротиба даъват мешавад. Як нафари идоракунанда ва муовини он аз ҳар давлат аъзои шӯроинтихоб мешавад. Шӯрои идоракунии авлабияти сиёсати созмонро муъайян мекунад.

Мақомоти иҷроияи - Шӯрои идоракунии Шӯрои иҷроия мебошад. Забони кори ФБА- англисӣ аст. Ситод-қароргоҳи ФБА дар Вашингтон (ИМА) аст.

Иттиҳоди байналмиллалии робитаи барқӣ-ИБРБ

Иттиҳоди байналмилалии робитаи барқӣ дар заминаи Иттиҳоди байналмилалии телеграф таъсис дода шудааст. Иттиҳоди байналмилалии телеграф соли 1865 дар Париж таъсис дода шуда буд. Аз соли 1934 Иттиҳоди байналмилалии телеграф ба Иттиҳоди байналмилалии робитаи барқӣ- табдил дода шуд. ИБРБ соли 1947 Ойинномаи навро қабул кард. Дар асоси Ойиннома ҳамчун муассисаи махсусгардонидашудаи СММ эътироф шудааст.

Ҷадафи ИБРБ рушди ҳамкориҳо оид ба беҳтар кардани робитаи барқӣ ва таъмини аҳолии бо барқ мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Иттиҳоди байналмилалии робитаи барқӣ апрели соли 1994 дохил шудааст.

Мақомоти олии созмон конференсия мебошад, ки дар 6 сол як маротиба-даъват мешавад. Дар конференсияи байналмилалӣ дар бораи робитаи барқӣ, бастани шартномаҳо бо дигар созмонҳо, интиҳоби ҳайати Шӯрои маъмурӣ ва сиёсати созмон мавриди баррасӣ қарор мегирад. Мақомоти иҷроияи созмон Шӯрои маъмурӣ мебошад, ки ба ҳайати он 43 аъзои иттиҳод, дохил мешаванд.

Шӯрои маъмурӣ ҳар сол як маротиба даъват карда мешавад. Вазифаи асосии Шӯрои маъмурӣ назорат оид ба иҷрои қарорҳои қабулгашта, тасдиқи буҷети солона, мувофиқа намудани фаъолияти ИБРБ бо дигар созмонҳои байналмилалӣ мебошад.

Мақомоти доимии дигари созмон котиботи генералӣ, комитети байналмилалии суръат, ду комитети машваратии байналмилалӣ: комитети машваратии байналмилалӣ оид ба радио, комитети машваратии байналмилалӣ оид ба телеграф ва телефо. Бюро оид ба инкишофи телекоммуникатсия ва ғайра низ мақомоти доимии ББРТ мебошад. Ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомот доимӣ Ситод-қароргоҳи ИБРБ Шӯрои маъмурӣ аст.

Забони кории ИБРБ англисӣ, испанӣ ва франсаӣ мебошад. Ситод қароргоҳи ИБРБ дар Женева (Швейтсария) аст. Фонди байналмилалии рушди кишоварзӣ (ФБРК.)

Созишнома дар бораи таъсиси Фонди байналмилалии рушди кишоварзӣ дар конфронси СММ 13 июни соли 1976 қабул шудааст. ФБРК аз 30 ноябри соли 1977 фаъолият дорад. ФБРК созмони байналмилалии байни ҳукумати ва муассисаи махсусгардонидашудаи СММ мебошад.

Ба ФБРК давлатҳое аъзо мешаванд, ки аъзои СММ, муассисаҳои махсусгардонидашудаи он ва ё МАГАТЕ бошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин созмон 26 январи соли 1994 дохил шуд.

Мақомоти олии созмон - Шӯрои идоракунӣ мебошад ва ба он намоёндагони ҳамаи давлатҳои аъзо дохил мебошанд.

Мақомоти иҷроияи ФБРК Шӯрои иҷроия 18 аъзо дорад, Шӯрои идоракунӣ Шӯрои иҷроияро ба муҳлати 3 сол интиҳоб мекунад.

Раиси ФБРК Шӯрои идоракуниро таъйин мекунад. Забони кории ФБРК англисӣ, арабӣ, испанӣ, ва франсавӣ мебошад. Ситод-қароргоҳи ФБРК дар РИМ (Италия) ҷойгир шуда аст.

СММ доир ба масъалаҳои маориф, илм ва фарҳанг-ЮНЕСКО.

Ойинномаи ЮНЕСКО дар конфронси Лондон соли 1945 қабул шудааст ва баъди 20 давлат ин ойинномаро ратификатсия кард 4 ноябри соли 1946 ЮНЕСКО ба ғаёлият шурӯъ кард.

Ҳадафи ЮНЕСКО таъмини сулҳ ва амният дар ҷаҳон бо воситаи густариши ҳамкориҳо байни давлатҳо дар соҳаи маориф, илм, фарҳанг ва иттилоот мебошад. Мақомоти Олии ЮНЕСКО Конфронси генералӣ мебошад, ки дар 2 сол як маротиба гузаронида мешавад ва он сиёсат, барнома ва буҷети созмонро баррасӣ менамояд. Шартномаҳо ва тавсияҳо қабул гардида эътироф мешаванд, агар дар натиҷаи баррасии масъалаҳо аз 2/3 аъзоён барои қабули он овоз дода бошанд.

Мақомоти ЮНЕСКО - Шӯрои иҷроия мебошад, ки ҳайати он иборат аз 51 нафар аъзо мебошад ва онҳоро Конференсияи генералӣ ба муҳлати 4 сол интиҳоб мекунад.

Иҷлосияҳои Шӯрои иҷроия дар як сол 2 маротиба баргузор мегардад ва оид ба ғаёлияти худ дар конференсияи генералӣ ҳисобот медиҳад.

Роҳбарӣ котибот котиби генералӣ мебошад. Ваколати котиби генералӣ 6 сол аст.

Забони кории ЮНЕСКО- англисӣ, арабӣ, испанӣ, хитой, русӣ ва франсавӣ мебошад.

Ситод-қароргоҳи ЮНЕСКО дар Париж аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин созмон 6 апрели соли 1993 аъзо шудааст. СММ оид ба инкишофи саноат-ЮНИДО

ЮНИДО дар иҷлосияи 21-уми Ассамблеяи Генералии СММ 17 ноябри соли 1966 таъсис дода шудааст. Ҳадафи Асамблеяи Генералии СММ оид ба рушди саноат вусъат бахшидани раванди индустриякунонӣ дар давлатҳои ру ба инкишоф, ҳамчунин ҳамоҳангсозии фаъолияти СММ мебошад. ЮНИДО 16 январи соли 1967 баъди пазируфта шудани санадҳои таъсиси он аз ҷониби аксарияти давлатҳо ба фаъолият шурӯъ намуд. Соли 1975 иҷлосияи 7-уми махсуси Асамблеяи Генералии СММ дар бораи таъсии Комитет оид ба таҳияи Ойинномаи ЮНИДО ҳамчун муассисаи махсусгардонидашудаи СММ қарор қабул кард.

8 апрели соли 1979 дар Конференсияи СММ Ойинномаи ЮНИДО ҳамчун муассисаи махсусгардонидашудаи СММ ба тасвиб расид.

Ҳамин тавр, ЮНИДО дар соли 1985 шурӯъ ба фаъолият кард ва аз ҳамин сол ЮНИДО ҳамчун муассисаи махсусгардонидашудаи СММ эътироф шуд.

Аъзои ЮНИДО он давлатҳое шуда метавонанд, ки аъзои СММ, муассисаҳои махсусгардонидашуда ва ё аъзои МАГАТЭ бошанд.

Ҳадафи ЮНИДО кӯмак расонидан ба рушди давлатҳои ру ба тараққӣ, барқарор кардани тартиботи нави байналмилалӣ мебошад.

Мақомоти Олии ЮНИДО Конференсияи генералӣ мебошад, ки дар ду сол як маротиба даъват карда мешавад.

Конференсияи Генералӣ принцип ва сиёсати созмонро баррасӣ менамояд, тавсияҳо медиҳад, тадбирҳои махсусро оид ба сиёсати созмон амали менамояд, иҷрои қарорҳои созмонро назорат мекунад.

Мақомоти иҷроияи Конференсияи Генералӣ Шӯро оид ба рушди саноат мебошад, ки ҳаёти он 53 нафар аъзо дорад. Маҷлиси Шӯро ҳар сол як маротиба даъват карда мешавад.

Мақомотҳои дигари ёрирасон дар ЮНИДО комитети барнома ва буҷет мебошад, ки он 23 нафар аъзодорад ва дар Конференсияи генералӣ ба муҳлати 2 сол интиҳоб карда мешаванд. Мақомоти маъмурии ЮНИДО – котибот аст. Котиби генералӣ роҳбари котибот мебошад. Муҳлати фаъолияти котибот 4 сол аст.

Ситод-қароргоҳи ЮНИДО дар Вена (Австрия) аст.

Созмони кишоварзӣ ва озуқаворӣ дар СММ-ҶАО муассисаи махсусгардонидашудаи СММ мебошад, ки 16 октябри соли 1945 таъсис дода шудааст.

Ҷадафи ҶАО баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, беҳтар кардани истеҳсолот ва рафъи бенавоӣ аст.

Мақоми Олии ҶАО-Конференсия мебошад, ки дар 2 сол як маротиба доир мегардад ва маҳз конференсия сиёсат, буҷет, барномаи ҶАО-ро муъайян менамояд.

Мақомоти иҷроияи ҶАО-Шӯро мебошад, ки 49 аъзо дорад. Конференсия ҳайати Шӯро ва Котиби генералиро интихоб мекунад, Котиби генералӣ ба фаъолияти ҶАО-роҳбарӣ намуда оид ба фаъолияти худ дар конференсия ҳисобот медиҳад.

Забони кории ҶАО – англисӣ ва Ситод-қароргоҳи ҶАО дар Рим (Италия) мебошад.

Муассисаҳои махсусгардонидашударо вобаста ба фаъолияти онҳо ба се гурӯҳ тақсим менамоянд:

Гурӯҳи аввал: муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ, ки характери иқтисодӣ доранд; ББРТ, ББА, КБМ, ҶАО, ИКАО, ИМО, ИУП, МСЭ, ВМО, ББРИ, ЮНИДО.

Гурӯҳи дувум муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ, ки характери иҷтимоӣ доранд, аз қабилӣ СБМ ва СУТ.

Гурӯҳи сеvvум муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ, ки характери фарҳангии гуманитарӣ доранд. Масалан ЮНЕСКО ва ВОИС аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ созишҳои байниҳукумати характери универсалӣ дошта мебошанд, ки ҳамкорӣро дар соҳаҳои махсус дар робита бо СММ ба амал мебароранд.

Дар моддаи 57- и Ойинномаи СММ аломатҳои хоси муассисаҳои махсусгардонидашуда аз ин зайл нишон дода шудааст.

1. Созишҳои дар асоси созишномаҳои байниҳукумати таъсис дода мешаванд.

2. Ҷавобгарии байналмиллалӣ онҳоро санадҳои таъсисиашон муқаррар менамояд.

3. Дар соҳаи махсус ҳамкорӣ мекунад.

4. Бо Созмони Миллалӣ Муттаҳид робитаи доимӣ доранд.

Муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ созмонҳои байналмилалӣ доимӣ мебошанд. Аз соли 1945 то имрӯз танҳо як муассисаи махсусгардонидашуда созмони байналмилалӣ оид ба кори гурезагон фаъолият густарда надорад. Ин созмон аз лаҳзаи таъсисаш созмони муваққатӣ буд. Муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ буда, метавонанд бо давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ шартнома банданд ва дар муносибатҳои байналмилалӣ озодона иштирок намоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди истиқлолият аъзои як чанд муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ гардид. Масалан ЮНЕСКО (6.04.93); ББРТ, БАА, КБМ, МАР (27.04.93); СУМ (9.09.93); ИКАО (3.10.93); СБМ (26.11.93); СУТ (04.92); ЮНИДО (9.06.93); ИФАД(26.01.94); ВОИС(14.02.94); МСЭ(04.94); ВПС (9.06.94).

9.6. СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МИНТАҚАВӢ

Зарурияти таъсиси созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ таъмини амнияти минтақа ва эҳтимолияти низоъхоро бо роҳи озоишта ҳал кардан, ҳамчунин бо дар назардошти принцип ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, рушди ҳамкориҳо миёни давлатҳо дар минтақа аст. Дар ҳоли ҳозир дар ҷаҳон якчанд созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ бонуфуз вучуд дорад, аз ҷумла, Созмони Ягонагии Африка, Лигай Давлатҳои Араб, Созмонҳои Давлатҳои Америка, Шӯрои Аврупоӣ, Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Европа, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва ғ.

Созмони Ягонагии Африка бонуфузтарин созмони байналмилалӣ минтақавӣ дар ҷаҳони муосир мебошад, зеро 50 давлати африқоӣ аъзои ин созмон мебошанд. Созмони давлатҳои Африқаро дар конференсия сарони давлат ва ҳукуматҳои мамлакатҳои мустақили Африка 25майи соли 1963 дар Адис-Абеба таъсис додаанд.

Ҳуҷҷати таъсисии ин созмон Хартия аст. Ҳадафи Созмони Ягонагии Африка тибқи моддаи 2-и Хартия таҳкими ягонагии давлатҳои Африка, мувофиқгардонӣ ва густариши ҳамкориҳо миёни давлатҳои аъзо дар соҳаи сиёсат, нақлиёт, алоқа, маориф, фарҳанг, амният ва мудофия, ҳифзи соҳибхитиёрӣ ва ягонагии

ҳудуд ва истиқлолияти давлатҳои Африка, барҳам додани ҳама гуна шаклҳои мустамликадорӣ дар минтақа, густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ тибқи Ойинномаи СММ ва Эълумия дар бораи ҳуқуқи инсон мебошад.

Ба созмони ягонагии Африко ҳар як давлати соҳибистиқлоли Африка ба таври ихтиёрӣ аъзо шуда метавонанд.

Мақомоти асосии созмони ягонагии Африка-Конференсияи сарони давлат ва ҳукуматҳо, Шӯрои Вазирон, Котиби генералӣ, Комиссия оид ба миёнаравӣ, мусолиҳа ва арбитражӣ мебошанд.

Мақомоти олии Созмони Ягонагии Африка конференсияи сарони давлат ва ҳукуматҳои Африка мебошад. Конференсия салоҳияти баррасии масъалаҳоро оид ба манфиатҳои умумии ҳамаи давлатҳои Африка ва муъайян кардани сиёсати созмон, ҳамчунин муҳокимаи сохтор, функсия ва фаъолияти дигар мақомотҳои созмонро дорад.

Сессияи конференсияи сарони давлат ва ҳукуматҳо ҳар сол як маротиба даъват карда мешавад. Сессияи фавқуллода бо розигии аз 2/3 ҳиссаи аъзоён даъват мешавад. Ҳар як давлат дар конференсия як овоз дорад.

Мақомоти дигари созмон - Шӯрои Вазирон мебошад, ки ба ҳайати он вазирони корҳои хориҷӣ ва дигар вазирҳои давлатҳои аъзо, ҳамчун намоёндаи ваколатдор, дохил мешаванд. Шӯрои Вазирон ба Конференсияи сарони давлат ва ҳукуматҳо ҳисобот медиҳанд ва қарорҳои конференсияро иҷро мекунад.

Сесияҳои Шӯрои Вазирон соле ду маротиба ва сесияҳои фавқуллода бо розигии 2/3 ҳиссаи аъзоён даъват карда мешавад. Мақомоти маъмурӣ ва дохилии Созмони ягонагии Африка Котибот ва роҳбарии онҳоро котиби генералӣ ба зимма дорад. Ситод-қароргоҳи Котибот дар Аддис-Абеба (Эфиопия) буда он ҳамаи корҳои муқаррарии созмонро иҷро мекунад. Котиботи иҷроияи Созмони ягонагии Африка дар назди СММ фаъолият менамояд. Созмони ягонагии Африка статуси назоратчии доимиро дар СММ дорад.

Комиссия оид ба миёнаравӣ, мусолиҳа ва арбитражӣ, иборат аз 21 нафар ҳуқуқшиносони касбӣ ба мӯҳлати панҷ сол интихоб мешаванд. Салоҳияти Комиссия баррасии баҳсҳои миёни давлатҳои аъзои созмон мебошад. Вале дар амал ин вазифаро бисёртар Конференсияи сарони давлат ва ҳукуматҳои Африка иҷро

мекунад. Бинобар ин Комиссия дар муқоиса аз дигар мақомотҳои Созмони Ягонагии Африка эътибори нисбатан камтар дорад.

Мувофиқи Хартия Созмон дигар Комиссияҳои махсусгардонидашуда дорад:

1. Комиссия оид ба масъалаҳои маориф ва фарҳанг
 2. Комиссия оид ба масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ
 3. Комиссия оид ба масъалаҳои тандурустӣ, беҳдошти ва ҳурукворӣ
 4. Комиссия оид ба мудофия
 5. Комиссия оид ба масъалаҳои илм, техника ва таҳқиқот
- Ба ғайр аз ин комиссияҳо соли 1964 ду Комиссияи нав низ таъсис дода шудааст:

1. Комиссияи ҳуқуқшиносони Африка

2. Комиссия оид ба масъалаи нақлиёт ва алоқа

Вазифаи комиссияи махсусгардонидашуда таъмини ҳамкориҳои миёни давлатҳои Африка мебошад.

Кумита оид ба ёри ба ҳаракатҳои милливу озодихоҳӣ статуси махсус ва бучет буда нисбатан мақомоти мустақил мебошад.

Ситод-қароргоҳи кумита оид ба ёри ба ҳаракатҳои милли-озодихоҳӣ дар Эс-Саламе (Танзания) воқеъ аст. Вазифаи кумита танзими фаъолияти ҷунбишҳо ва ёри расонидан ба ҳаракатҳои милли озодихоҳӣ дар Африка мебошад.

Ситод-қароргоҳи Созмони ягонагии Африка дар Адис-Абеба.

Созмони дигари байналмиллалии минтақавӣ Лигаи давлатҳои Араб аст, ки Ойинномаи он 22 марти соли 1945 дар конференсияи давлатҳои араб қабул ва аз 10 майи соли 1945 мавриди амал қарор дода шудааст. Тибқи Ойиннома ҳадафи Лигаи давлатҳои Араб таъмини муносибатҳои миёни давлатҳои аъзо; мутобиқ гардонии фаъолиятҳои сиёсӣ ва густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ, молиявӣ, тижоратӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ; таъмини соҳибхитиёри ва истиқлолияти онҳо; баррасии ҳама гуна масъалаҳои, ки ба манфиатҳои давлатҳои араб аст.

Ойинномаи Лигаи давлатҳои Араб шартҳои ҳалли низоъҳои давлатҳои аъзоёни созмон, аз ҷумла тадбирҳои оид ба пешгирии хатару таҳдидҳои, ки вазъи минтақаро муташаниҷ менамоянд.

Бештар аз 20 давлат аъзои Лигаи давлатҳои Араб мебошанд. Бояд зикр кард, ки давлати ғайриараб Сомали низ аъзои ин созмон шудааст.

Мақомоти олии Лига Шуро. Намояндагони ваколатдори ҳамаи давлатҳои созмон аъзои Шуро мебошанд. Шуро дар Конференсияи сарони давлат ва ҳукуматҳои Араб масъалаҳои муҳимро баррасӣ менамояд. Мақомоти маъмурии созмон котиботи генералӣ аст, ки ҳамаи қорҳои созмонро иҷро мекунад.

Дар Лигаи давлатҳои Араб мақомотҳои Шурои иқтисодӣ, Шурои муштараки мудофия ва Комиссияҳои доимии махсусгардонидашудаи низомӣ, ҳуқуқӣ ва нефт фаъолият мекунад. Лигаи давлатҳои Араб дар СММ статуси назоратчиро дорад.

Созмони давлатҳои Америка созмони байналмилалӣ минтақавӣ буда 36 давлати Америкаи Лотинӣ ва ИМА аъзои ин созмон мебошанд.

Шартномаи байниамерикой оид ба ёрии тарафайн (соли 1947),

Ойинномаи Созмони давлатҳои Америка (31 апрели соли 1948) ва аз 13 декабри соли 1951 мавриди амал қарор дода шудааст, инчунин Шартномаи байниамерикой дар бораи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо (соли 1948) ҳуҷҷатҳои таъсисии хусусияти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ доштаи Созмони давлатҳои Америка мебошанд.

Ҳадафи Созмони давлатҳои Америка таҳкими сулҳ ва амнияти байналмилалӣ, ҳалли баҳсҳо дар байни давлатҳои аъзо, гузаронидани амалиётҳои муштараки зидди таҳдиду хатарҳо, рушди ҳамкориҳо дар соҳаи сиёсат, иқтисодиёт ва илму техника мебошад.

Мақомоти Олии созмони давлатҳои Америка Ассамблеяи Генералӣ мебошад, ки Ситод-қароргоҳи он дар Вашингтон аст. Намояндагони ваколатдори давлатҳо аъзои Ассамблеяи Генералӣ мебошанд. Ассамблеяи Генералӣ иҷлосияи ҳудро сола як маротиба мегузаронад ва дар он оид ба масъалаҳои фаъолияти созмон ва мақомоти он, воридоту хароҷоти буҷа, қарорҳо ва ҳангоми зарурият дигар ҳуҷҷатҳои, ки мавқеъ ва манфиати давлатҳои аъзои созмонро ифодакунанда, қабул карда мешавад. Масъалаҳои хусусияти фаври доштаро Машварати консултативии вазирони

корҳои хориҷӣ муҳокима намуда ва қарор қабул мекунад. Масалан, ҳучуми мусаллаҳона ба як ё якчанд давлатҳои аъзои Созмони давлатҳои Америка масъалаи хусусияти фавридошта мебошад. Дар чунин ҳолат Комитети машваратии мудофия, ки дар назди машварати консултативии вазирони корҳои хориҷӣ ҳисоботдиҳанда аст, тадбирҳои фавқулодаро амали менамояд.

Ассамблеяи Генералӣ низ Шӯрои доимӣ, Шӯрои байниамерикой оид ба масъалаи маориф, илм ва фарҳанг дорад. Баррасии ҳамаи маъалаҳое, ки ба Ассамблеяи Генералӣ ва Машварати консултативӣ дахл доранд, салоҳияти Шӯрои доимӣ мебошад. Мақомоти маъмурии Созмони давлатҳои Америка Котиботи Генералӣ мебошад, ки роҳбарии онро котиби генералӣ ба зима дорад.

Кумитаи байниамерикойи ҳуқуқшиносон, ки вазифаи он кодификатсия ва систематизатсияи ҳуқуқ мебошад, Комиссияи байниамерикой оид ба ҳуқуқи инсон, Комиссияи байниамерикой оид ба таври осоишта ҳал кардани баҳеҳо, Суди байниамерикой оид ба ҳуқуқи инсон мақомотҳои зертобеи Созмони давлатҳои Америка мебошанд.

Ситод- қароргоҳи Созмони давлатҳои Америка дар Вашингтон аст.

Шӯрои Аврупоӣ созмони байналмилалӣ минтақавӣ мебошад, ки ҳамаи давлатҳои Аврупо аъзои он мебошанд. Ойинномаи Шӯрои Аврупоӣ 5 майи соли 1949 дар шаҳри Лондон қабул ва 3 августи соли 1949 бо риояи тартиби муқарраргардида пазируфта шудани он аз ҷониби аксарияти давлатҳои минтақа, эътибори қонуни пайдо кард.

Ҳадафи Шӯрои Аврупоӣ мусоидат дар риояи ҳуқуқи инсон ва рушди демократия, ҳамкорӣ доир ба масъалаҳои ҳуқуқ, фарҳанг, маориф, иттилоот, ҳифзи муҳити зист ва тандурустӣ мебошад.

Мақомоти Шӯрои Аврупоӣ Ассамблеяи Парламентӣ ва Кумитаи Вазирон аст. Ба Ассамблеяи Парламентӣ, намоёндагони парламенти давлатҳои аъзои Шӯроӣ Аврупоӣ дохил мешаванд. Вазирони корҳои хориҷии давлатҳои аъзо узви Кумитаи вазирон мебошанд.

Иҷтисоии Кумитаи Вазирон соле ду маротиба даъват карда мешавад. Кумитаи Вазирон машваратҳои махсус ва ғайри расмӣ

мегузаронад. Дар иҷлосия бучети солона, ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, барномаи фаъолияти созмон мавриди баррасӣ қарор мегирад ва тавсияҳои Ассамблеяи Парламенти қабул карда мешаванд.

Шӯрои Аврупои Комиссияи Аврупои оид ба ҳуқуқи инсон, Суди Аврупои оид ба ҳуқуқи инсон, Маркази Аврупои ҷавонон, Конференсияҳои доимии мақомотҳои маҳалӣ ва минтақавии ҳокимияти Аврупо, Фонди рушди иҷтимоӣ дорад.

Мақомоти роҳбарикунандаи Шӯрои Аврупои дар Стразбург (Франсия) воқеъ аст.

Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо яке аз бонуфузтарин созмони байналмилалӣ минтақавӣ мебошад. Ин созмон хусусиятҳои ба худ хос дорад. Масалан, аъзои он на танҳо давлатҳои Аврупо, балки ИМА, Канада ва давлатҳои собиқ ИҶШС мебошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 феввали соли 1992 ба САҲА дохил шуд.

САҲА аввал ҳамчун Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо таъсис дода шуд ва аз январи соли 1995 ба Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо табдил дода шуд. Тибқи қарори воҳӯрие, ки 5-6 декабри соли 1994 дар Будапешт доир гардид ҳамчун ҳуҷҷатҳои таъсиси ин созмон Санади хотимаӣ оид ба машварати амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо аз 1 августи соли 1975, Хартия барои Аврупои Нав, ҳуҷҷатҳои иловагии соли 1990 дар Париж қабулшуда ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки аъзоёни Машварат оид ба Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо дар воҳӯриҳои худ қабул намудаанд, эътироф шудаанд.

Ҳадафи Созмон оид ба Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо рушди ҳамкорӣ миёни давлатҳои аъзо дар соҳаи амният, беароқгардонӣ, иқтисод, фарҳанг, ҳуқуқ ва озодии инсон ва пешгирии низоъҳо мебошад. Мақомоти созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Шӯрои вазирон, Шӯрои идоракуни, Шӯрои доимӣ, Котибот, Бюро оид ба институтҳои демократия ва ҳуқуқи инсон, Маъмурияти Комиссари Олии оид ба ақалияти миллӣ, Ассамблеяи Парламенти мебошанд.

Вазирони корҳои хориҷии давлатҳои аъзо узви Шӯрои Вазирон мебошанд. Салоҳияти Шӯрои идоракуни тибқи санадҳои таъсиси доир намудани иҷлосияи Шӯрои Вазирон, иҷроӣ қарорҳои Шӯрои Вазирон, ҳал намудани баҳсҳо ва таҳкими сулҳ мебошад.

Шурои доимӣ мақомоти асоси буда тавсияҳои сиёсӣ медиҳад ва қарорҳо қабул мекунад, ҳамчунин ҳолатҳои фавқулодари баррасӣ менамояд. Намояндагони ваколатдори давлатҳо аъзои шурои доими мебошанд. Котибот масъалаҳои моддиро техникаӣ созмонро ҳал мекунад ва масъули бойгонӣ ва напши ҳуҷҷатҳои созмон низ мебошад. Котиби генералӣ ҳамчун мансаб соли 1992 чори карда шудааст.

Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳамчун созмони байналмилалӣ минтақавӣ дар асоси Ойиннома, ки онро маҷлиси сарони давлатҳо, дар шаҳри Минск, 22 январи соли 1993 қабул кардаанд, фаъолият менамояд. Ҳар як давлати аъзо ин Ойинномаро ба тасвиб расонидааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ 26 июни соли 1993 Ойинномаи ИДМ-ро ратификатсия кардааст. ИДМ дар асоси баробарии соҳибхитиярии ҳамаи аъзоён таъсис ёфтааст. Ҳадафи ИДМ ҳамкорӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, экологӣ, гуманитарӣ, фарҳангӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои аъзо аст:

Вазифаҳои Ойинномавии ИДМ таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон; ҳамкори байни давлатҳои аъзо дар таъмини сулҳ амниятӣ байналмилалӣ, амалӣ намудани тадбирҳои самарабахш оид ба кам кардани силоҳ ва хароҷоти ҳарбӣ, аз байн бурдани яроқи қатли ом; мусоидат ба шаҳрвандони давлатҳои аъзо барои муошират, робитаҳо дар рафту омади озод дар Иттиҳод; ёрии мутақобили ҳуқуқӣ ва ҳамкорӣ дар соҳаи муносибатҳои ҳуқуқӣ; ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо ва низоъҳо байни давлатҳои Иттиҳод мебошад.

Эҳтироми соҳибхитиярии давлатҳои аъзо, дахлнопазирии марзи давлатӣ, яқпорчагии қаламрави давлатҳо, ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо, волоияти ҳуқуқӣ байналмилалӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ, даҳолат накардан ба корҳои дохилӣ ва хориҷӣ якдигар, ҳамкориҳо, аз рӯи вичдон иҷро намудани ўҳдадорӣҳо, таъмини ҳуқуқӣ инсон ва озодиҳои асосии он, новобаста аз наҷод, забон, мазҳаб, этниқодии сиёсӣ принципҳои асосии ИДМ мебошад.

Мақомоти Олии ИДМ Шурои Сарони давлатҳо мебошад, ки дар он ҳамаи давлатҳои аъзо дар сатҳи олии намояндадоранд. Масъалаҳои муҳими фаъолияти давлатҳои аъзоро дар робита бо манфиатҳои умумӣ Шуро муҳокима ва ҳал менамояд.

Маҷлисҳои Шӯрои Сарони давлатҳо соле ду маротиба доир мегардад. Маҷлисҳои ғайринавбатии Шӯроро яке аз давлатҳои аъзо даъват мекунад.

Шӯрои сарони ҳукуматҳо ҳамкориҳои мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатҳои аъзоро дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, бо дар назардошти манфиатҳои умумӣ танзим мекунад. Шӯрои сарони ҳукуматҳо соле чаҳор маротиба маҷлиси худро доир менамояд. Маҷлисҳои ғайринавбатии Шӯро бо ташаббуси ҳукумати яке аз давлатҳои аъзо даъват карда мешавад.

Шӯрои Сарони давлатҳо, Шӯрои Сарони ҳукуматҳо, Шӯрои Вазирони қорҳои хориҷӣ, Кумитаи ҳамӯҳангию машваратӣ, Шӯрои Вазирони мудофия, Сарфармондеҳи қувваҳои Мусаллаҳи Муттаҳида, Фармондеҳи Қушунҳои Сарҳадӣ, Додгоҳи Иқтисодӣ, Комиссия оид ба ҳуқуқи инсон, Мақомоти ҳамкориҳои соҳавӣ ва мақомоти ойинномавии ИДМ мебошанд.

Барқарор намудани робита ва густариши ҳамкорӣ бо давлатҳо, созмонҳои байналмилалӣ ва дигар субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ дар асоси манфиатҳои ҷонибӯ авлабияти сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Маҳз истиклолияти сиёсӣ ва соҳибхитиёрии Тоҷикистон боиси мустақиман ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ гардид. Мувофиқи маълумотҳои расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои зиёда аз 60 созмонҳои байналмилалӣ шудааст, ки ин бешубҳа аз ҳамчун субъекти комилҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ шудани давлати мо гувоҳӣ медиҳад.

БОБИ Х. ҲУҚУҚИ РОБИТАҲОИ ХОРИҶӢ

10.1. МАҲҲУМ НИЗОМ ВА САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ ДИПЛОМАТИ

Ҳуқуқи дипломатӣ яке аз соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ буда, маҷмуъи меъёрҳои мебошад, ки мақоми ҳуқуқӣ ва функцияҳои мақомоти давлатии робитаҳои берунаро ба танзим медарорад.

Қобили тазаккур аст, ки дар таърихи муносибатҳои байналмилалӣ меъёрҳои вучуд доштанд, ки онҳо фаъолият ва

мавқеи намояндагии давлат ё мақомоти онро дар муносибатҳои расмӣ бо давлати дигар танзим намуда ва ҳадафи ин фаъолият таъмини амнияти давлат, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳо дар қараёни муносибатҳои байналмилалӣ буд. Бо мурури замон ин меъёрҳо соҳаи мустақилро ба вучуд оварданд, ки дар замони муосир аз нуқтаи назари кодификатсия яке аз соҳаҳои хеле муҳим, яъне соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ шудаанд.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи дипломатӣ низоми меъёрҳои байналмилалӣ ба танзим даровардашудаи ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Ҳуқуқи дипломатӣ робитаи мутақобила дошта фаъолияти ҳамаи мақомотҳои робитаи берунии давлатҳо ва дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣро ба танзим медарорад. Инчунин, намояндагии дипломатӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии давлатро дар муносибатҳои байналмилалӣ ҳифз ва таъмин мекунад.

Низоми ҳуқуқи дипломатӣ чунин шаклҳои асосии дипломатияро дорад: дипломатияи дутарафа, яъне дипломатияе, ки ба воситаи намояндагони дипломатӣ ё ин, ки миссияҳои махсус ба амал бароварда мешавад; дипломатияи бисёртарафа, яъне дипломатияе, ки ба воситаи вакилҳо дар конференсияҳои байналмилалӣ ва иҷлосияҳои мақомотҳои созмонҳои байналмилалӣ, инчунин ба воситаи намояндагони доимии давлат дар назди созмонҳои байналмилалӣ ба амал бароварда мешавад.

Одатҳо асоси ҳуқуқи дипломатӣ буданд. 20 феввали 1928 Конвенсияи Гавана оид ба мансабдорони дипломатӣ қабул шуд, киин як кӯшиши аввал оид ба кодификатсия дар Америкаи Лотинӣ буд. Дар замони муосир ҳуқуқи дипломатӣ асосан пурра кодификатсия шудааст. Конвенсияи Вена оид ба муносибатҳои дипломатӣ аз 18 апрели соли 1961 сарчашмаи асосӣ аст. Соли 1969 Ассамблеяи Генералии СММ Конвенсия дар бораи миссияҳои махсус ва соли 1975 дар Конференсияи дипломатӣ дар Вена Конвенсия дар бораи намояндагии давлат ва муносибати онҳо бо созмонҳои байналмилалӣ характери уневерсалӣ дошта қабул шуд, ки инчунин сарчашмаи асосии ҳуқуқи дипломатӣ мебошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 ноябри соли 1995 аъзои Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои дипломатӣ (соли 1961) шудааст.

10.2. МАҚОМОТҲОИ РОБИТАИ БЕРУНА

Мақомоти робитаи беруна дар механизм ва амали кардани функцияҳои давлат нақши муҳим дорад. Фаъолияти онҳо на танҳо дар давлат, балки берун аз он ҳам, анҷом мешавад. Дар ҳама ҳолатҳо, новобаста аз макони ин мақомот фаъолияти он барқарор намудан, нигоҳдоштан ва густариши муносибатҳои расмӣ байни давлатҳо, ҳамчунин бо амалӣ шудани сиёсати берунаи давлат алоқаманд мебошад.

Мақомоти робитаи беруна мақомотҳои давлатие мебошанд, ки тавассути онҳо давлат муносибати худро бо дигар давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ амалӣ менамояд.

Мақомоти робитаи беруна аз мақомоти дохилӣ ва хориҷии давлат иборат мебошад. Мақомоти дохилидавлатии робитаи беруна мақомоти робитаи берунае мебошад, ки дар давлат ҷойгир шудааст. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ ду намуди чунин мақомот вучуд дорад, мақомоте, ки намояндагии давлатҳоро дар ҳамаи масъалаҳо ба амал мебароранд ва мақомоте, ки давлатро танҳо дар як ё якчанд соҳаи нисбатан маҳдуди робитаи беруна намояндагӣ мекунад.

Мақомоти олии давлатӣ, хусусан мақомоти олии намояндагӣ, ки одатан асоси сиёсати берунаи давлатро муъайян мекунад; сардори давлат, ки намояндагии олии давлатро дар хориҷи кишвар ба амал мебарорад; ҳукумат, ки роҳбарии умумии сиёсати берунаи давлатро ба амал мебарорад; Вазорати қорҳои хориҷӣ, ки мақомоти ҳукумати оид ба амалбарории сиёсати беруна ба гурӯҳи якум дохил мешаванд.

Мақомоти хориҷии робитаи беруна инчунин мақомоти доимӣ ва муваққатӣ мешавад. Намояндагии дипломатӣ (сафоратхона, миссия): намояндагии доимӣ дар назди созмонҳои байналмилалӣ ва муассисаҳои консулӣ мақомоти доимӣ буда, Миссияҳои махсус ва вакилҳо дар конференсҳои байналмилалӣ ё дар мақомоти байналмилалӣ мақомотҳои муваққатӣ мебошанд.

10.3. ҲАЙАТ ВА ФУНКСИЯҲОИ НАМОЯНДАГИИ ДИПЛОМАТИ

Намояндагии дипломатӣ мақомоти давлатие мебошад, ки дар давлати дигар фаъолият дорад ва бо ин давлат дар барқарор ва густариши муносибати дутарафа мусоидат менамояд. Дар амалияи ҳуқуқи байналмилалӣ асосан ду намуди намояндагии дипломатӣ вучуд дорад. Сафоратхона, ки роҳбарии онро сафир ба зима дорад ва миссия, ки дар он фиристода ё фиристодаи доимӣ роҳбарӣ менамояд.

Сохтори дохилии намояндагии дипломатиро қонунгузории давлате, ки сафир онро намояндагӣ менамояд муъайян мекунад.

Дар аксарияти давлатҳо ба кормандони дипломатӣ дараҷаҳои дипломатӣ ё унвонҳои хидматӣ, дода мешаванд. Ин гуна унвонҳо ва тартиби додани онҳоро қонунгузории дохилидавлатӣ муқаррар менамояд.

Ҳайати коркунони намояндагии дипломатиро ба 3 гурӯҳ ҷудо мекунамд, яъне ҳайати дипломатӣ, маъмурӣ-техникӣ ва ҳайати хидматӣ.

Функцияи намояндагии дипломатӣ самтҳои асосии фаъолияти мақомоти намояндагии дипломатӣ мебошад. Функцияҳои намояндагии дипломатиро ҳуқуқи байналмилалӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи дохили давлатӣ муъайян мекунад.

Конвенцияи Вена (соли 1961) оид ба муносибатҳои дипломатӣ функцияҳои асосии намояндагии дипломатӣ –ро ин гуна муъайян намудааст:

21.5 аз номи давлати худ суҳанронӣ кардан

21.6 ҳимояи манфиатҳои давлат ва шаҳрвандон дар давлате, ки сафир онҷо қору фаъолият дорад

21.7 гуфтушунид бо ҳукумати давлате, ки дар он сафир қор мекунад

21.8 мусоидат намудан дар густариши муносибатҳои дӯстона бо давлате, ки сафир дар он қор мекунад

21.9 функцияҳои консулӣ

21.10 ба ҳукумат оид ба вазъи иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодиву фарҳангии давлати хориҷӣ маълумот медиҳад.

10.4. ОҒОЗ ВА ҚАТЪИ МИССИЯҲОИ ДИПЛОМАТӢ

Муносибатҳои дипломатӣ байни давлатҳо ва таъсиси намояндагии доимии дипломатӣ дар асоси розигии ҷонибҳо мувофиқи моддаи 2-юми Конвенсияи Вена «Дар бораи муносибатҳои дипломатӣ» (соли 1961) барқарор карда мешавад. Таъсиси намояндагии дипломатиро қонунгузори давлат ва меъёрҳои байналмилалӣ ба танзим мебарорад. Тарзи таъйини намояндагии дипломатӣ дар ҳар давлат бо дар назардошти хусусияти таърихӣ, урфу одат ва анъанаҳо ба таври гуногун ҳал мешавад.

Дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ пеш аз таъйин намудани сардори намояндагии дипломатӣ аз ҳукумати давлатӣ хориҷӣ, ки минбаъд бояд сафир кор кунад, барои қабули ин шахс ҳамчун намояндаи комилҳуқуқ ва ваколатдор розигӣ (агреман) мепурсад. Надодани ризоият ягон далелро талаб намекунад. Баъди гирифтани агреман одатан эълон дар матбуот оид ба таъйин намудани намояндаи дипломатӣ ҷоп мешавад. Аз лаҳзаи ба давлати хориҷӣ омадани сафир ҳамчун намояндаи дипломатӣ сафири таъйиншуда ба сардори давлати хориҷӣ эътимоднома месупорад. Умуман, роҳбари намояндагии дипломатӣ бо риояи тартиби зерин ба вазифа таъйин карда мешавад.

1. дархости агреман
2. таъйин кардан ба вазифа
3. ба давлати таъйиншуда омадан
4. баъди додани эътимоднома расман шурӯъ кардан ба иҷрои вазифаҳои хидматӣ.

Тибқи тартибе, ки Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои дипломатӣ (соли 1961) муқаррар намудааст, роҳбари намояндагии дипломатӣ ба иҷрои функцияҳои худ аз лаҳзаи супурдани эътимоднома ё аз лаҳзаи хабар додан дар бораи омадан ва пешниҳод намудани нусхаи эътимоднома ба Вазорати корҳои хориҷии давлати хориҷие, ки минбаъд сафир бояд кор кунад шурӯъ менамояд.

Дар асоси моддаи 49 Конвенсияи Вена (соли 1961) дар ҷунин ҳолатҳо функцияҳои намояндаги қатъ мегардад:

А) бо ташаббуси давлате, ки онро сафир дар давлати дигар намояндагӣ мекунад, ба мансаби дигар таъйин ё интихоб шудани

сафир, агар сафир бинобар бад шудани вазъи саломатиаш имконияти идома додани фаъолияти меҳнатиро надошта бошад, бо хоҳиши сафир ё сафирро аз вазифа озод кунанд;

Б) бо ташаббуси давлати хориҷӣ, ки дар он сафир кор мекунад, ҳангоми сафирро “персона нонграта” эълон кардан (даҳлат намудан ба қорҳои дохилии давлати хориҷӣ ва ғайра).

Давлатҳо тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ қатъи намояндагии дипломатиро дар мувофиқа дар ҳолатҳои зерин баррасӣ мекунанд:

Ҳангоми қатъи муносибатҳои дипломатии ду давлат.

Агар байни ду давлат ҷанг эълон карда шавад.

Агар дар яке аз давлатҳо табадуллотии ҳарбӣ-сиёсӣ ё ба таври ғайриқонунӣ ҳукумат иваз шавад ва дар натиҷаи онҳо бо ин давлат муносибатҳои дипломатиро нигоҳ доштан ғайриимкон бошад.

Агар яке аз давлатҳои муносибатҳои дипломатӣ барқарор карда, бо дигар давлат якҷоя шуда ҳамчун субъекти нави муносибатҳои байналмилалӣ эътироф шавад.

10.5. КОРПУСИ ДИПЛОМАТӢ

Роҳбарони намояндагии дипломатии хориҷие, ки дар як давлат фаъолият доранд, корпуси дипломатӣ номида мешавад. Ҳамаи қормандони ҳайати корпуси дипломатӣ ва аъзоёни оилаи онҳо дар давлати хориҷи низ ба корпуси дипломатӣ дохил мешаванд. Сардори корпуси дипломатӣ ҳангоми дар давлати хориҷа қор қарданаш бо дар назардошти сину сол, собиқаи қорӣ ва мақоми дипломатиаш функцияи дуайёро иҷро мекунад. Вазорати қорҳои хориҷӣ рӯйхати корпуси дипломатиро ба қайд мегирад. Ба намояндагии дипломатӣ ва аъзоёни корпуси дипломатӣ ҳукумати баъзе давлатҳо ҳуҷҷати махсуси дипломатӣ медиҳанд, ки мақоми ҳуқуқии онҳоро тасдиқ мекунад.

10.6. ДАХЛНОПАЗИРӢ ВА ИМТИЁЗҲОИ НАМОЯНДАГИИ ДИПЛОМАТӢ ВА ҚОРМАНДОНИ ОНҲО

Пеш аз ҳама барои муъайян қардани дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои намояндагии дипломатӣ ва қормандони онҳо бояд мафҳум ва асосҳои додани дахлнопазирӣ ва имтиёзҳо баррасӣ намоем.

Дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои намояндагии дипломатӣ ҳуқуқи имтиёзҳои махсусе мебошанд, ки дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ ба намояндагони дипломатии хориҷӣ, сардорон ва кормандони онҳо дода мешавад.

Барои он, ки намояндагии дипломатӣ ҳамчун мақомоти намояндагии давлат функцияҳои худро самарабахш амалӣ гардонад, бояд ҳатман фаъолияти онҳо дар таҳти назорати ҳукумати давлати хориҷие, ки онҳо фаъолият доранд, набошад. Чунин ҳолатро дар замонҳои қадим низ институти дахлнопазирии сафир меномиданд.

Зарурияти таъмини шароитҳо барои иҷрои функцияҳои чунин мақомоти махсуси давлат (намояндагии дипломатӣ) хеле муҳим буда, асос барои ба онҳо додани статуси махсус мебошад.

Мавриди зикр аст, ки сафоратхона давлатро намояндагӣ мекунад, бинобар ин дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои намояндагии дипломатиро принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар намудаанд. Табиати яхелаи дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои дипломатӣ дар муқаддимаи Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои дипломатӣ (соли 1961) муфассал навишта шудааст.

Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои дипломатӣ (соли 1961) дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои дипломатӣ ба 2 ғурӯҳ ҷудо кардааст:

- 1) Дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои намояндагии дипломатӣ.
- 2) Дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои шахсии аъзоёни коркунони дипломатӣ ва аъзои оилаи онҳо.

1.1. Дахлнопазирии манзили намояндагии дипломатӣ давлатро водор мекунад, ки ду ӯҳдадори дошта бошад: аввал, бо посбон таъмин намудани иморат ва ҳудуди наздииморатӣ; дуввум, бе ризоияти роҳбарони намояндагии дипломатӣ ҳеҷ касро ба манзили дипломатӣ роҳ надиҳад. Дар моддаи 22 Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои дипломатӣ на танҳо оид ба дахлнопазирии манзил, инчунин дар бораи ашъҳои дар манзил ҷойгиршуда, воситаҳои ҳамлу нақли намояндагии дипломатӣ гуфта шудааст. Мувофиқи ин ҳуҷҷат манзили намояндагии дипломатӣ, ашъҳои дар он буда, ҳамчунин воситаҳои ҳамлу нақли намояндагии дипломатӣ мавриди тафтиш, мусодира, амалиётҳои иҷроиявӣ шуда наметавонанд.

1.1.2. Оид ба дахлнопазири бйгонй ва хуҷчатҳои намояндагии дипломатй. дар моддаи 24 Конвенсияи Вена «Дар бораи муносибатҳои дипломатй» (соли 1961) чунин гуфта шудааст: “Бйгонй ва хуҷчатҳои намояндагй дар ҳама ҳолатҳо ва новобаста аз он, ки дар кучо ҷойгиранд, дахлнопазиранд”. Ин шарт ҳатто дар ҳолатҳое, ки муносибатҳои дипломатй қатъ мешавад ё ҳангоми низоъҳои ҳарбй низ рйоя мешавад.

1.1.3. Дар хусуси имтиёзҳои андозй пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки ин на дахлнопазирй, балки имтиёзе мебошад, ки дар таъмини иҷрои функсияҳои намояндагии дипломатй ба онҳо кӯмак мерасонад. Манзили намояндагии дипломатй аз ҳамаи андозҳои давлатй ва маҳаллй, ҳамчунин аз бочу хироҷ озод карда мешавад, ба ғайр аз андозаҳое, ки барои баъзе намуҷҳои хидматрасониҳо ситонида мешавад.

1.1.4. Дар банди 1-уми моддаи 36 Конвенсияи Вена «Дар бораи муносибатҳои дипломатй» (соли 1961) оид ба имтиёзҳо гуфта шудааст: давлате, ки дар ҳудуди вай намояндагии дипломатй воқеъ шудааст, дар асоси қонунҳо ва қоидаҳои ин давлат ба намояндагии дипломатии давлати дигар ба воридоти ашъёҳое, ки барои истифодаи расмий намояндагй тааллуқ дорад, иҷозат медиҳад ва чунин ашъёҳо онро аз супоридани ҳама бочҳои гумрукй озод мекунад.

Бағочи шахсии дипломатҳо аз ҳама тафтишҳо озод карда мешавад, агар ягон асос барои манъи содирот ва воридоти он набошад. Ин намуди дахлнопазирй ва имтиёзҳо ба аъзоёни оилаҳои дипломат низ роиҷ аст.

1.1.5. Моддаи 20-и Конвенсияи Вена «Дар бораи муносибатҳои дипломатй» (соли 1961) ба намояндагй, ҳуқуқро оид ба истифодабарии парчам ва нишони давлатй дар манзили намояндагй, ҳамчунин воситаҳои ҳамлу нақл додааст. Тартиби истифодаи чунин рамзҳои истиқлолияти давлатиро ҳар қонунгузори давлат муъайян мекунад.

2.1 Дахлнопазири кормандони намояндагони дипломатй, манзил, дахлнопазири пурра аз юрисдиксияи ҷиноии давлате, ки сафир кор мекунад ҳамчунин аз юрисдиксияи гражданий ва маъмурий, имтиёзи андозй, имтиёзҳои гумрукй, озод намудан аз ўҳдадориҳои шахсй низ фаъолияти самарабашхро кафолат ва таъмин менамояд.

Аъзоёни коркунони маъмурию техникӣ, агар онҳо шаҳрванди давлате, ки кор мекунанд, набошанд, инчунин аъзоёни онлаи онҳо ин гунна дахлнопазириву имтиёзҳоро истифода мебаранд. Аз дахлнопазирии юрисдиксияи гражданий ва маъмурий ҳангоми иҷро намудани вазифаҳои хидматӣ озод карда мешаванд.

Кормандони хидматӣ бошанд аз дахлнопазирӣ ҳангоми иҷрои вазифаҳои хидмати истифода мебаранд ва аз супоридани андоз, боҷ, хироҷ, озод карда мешаванд.

Бояд зикр намуд, ки аъзоёни оилаи дипломат агар шаҳрванди давлати хориҷӣ бошад аз дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои дипломатӣ истифода бурда наметавонанд.

Бо баробари дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои, ки ба намояндагии дипломатӣ ва кормандони онҳо дода мешавад, Конвенсияи Вена «Дар бораи муносибатҳои дипломатӣ» (соли 1961) онҳо ўҳдадорҳои низ доранд. Пеш аз ҳама онҳо бояд манзили худро танҳо бо мақсадҳои расмӣ (давлатӣ) истифода баранд. Дуввум, ҳамаи муносибатҳои расмӣ худро танҳо ба воситаи Вазорати Қорҳои хориҷӣ ва дигар вазоратҳо, ки дар асоси ризоияти тарафҳо ба роҳ бимонанд, амалӣ гардонанд. Ҳамзамон коркунони намояндагии дипломатии давлати хориҷӣ ўҳдадоранд, ки қонунҳо ва қарорҳои давлати дигарро риоят ва эҳтиром намоянд ва ба қорҳои дохилии ин давлат даҳолат накунанд. Дипломат дар давлати хориҷӣ барои машғул шудан бо фаъолияти соҳибкорӣ ҳақ надорад.

10.7. ҲУҚУҚИ ДИПЛОМАТИИ МИССИЯҲОИ МАХСУС

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ миссияҳои махсус гуфта миссияҳои муваққатиеро меноманд, ки ҳайати он намояндагони давлати дигар буда дар асоси шартномаи байни ду давлат вазифаҳои мушаххасро иҷро мекунад. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ ва фаъолияти давлатҳо ин шакл “дипломатияи *ad hoc*,” яъне мақомотҳои муваққатии дипломатии давлатҳо дар хориҷа номида мешавад.

Ҳамзамон мавриди зикр аст, ки миссияҳои махсус намояндагони ваколатдори давлатҳо мебошанд, ки ин ё он функцияҳоро дар муносибатҳои дутарафа иҷро мекунанд. Масалан, намояндаи ваколатдор дар гуфтушунидҳои дутарафа, маросимҳои

гуногун, ҳангоми ба вазифа таъйин намудани сардори давлат, дар маросими дафн ва ғ.

Ҳолати ҳуқуқии миссияҳои махсусро Конвенсияи Вена «Дар бораи миссияҳои махсус» (соли 1969) муқаррар намудааст.

Ҳар як субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ (давлат, созмонҳои байналмилалӣ) ҳуқуқ доранд, ки миссияҳои махсусро раван ва қабул кунанд. Функсияҳои миссияҳои махсус аз ҳадаф ва вазифаҳои ҳамон миссия бармеояд.

Вазорати корҳои хориҷии давлате, ки сафир фаъолият дорад, дар бораи ҳайати миссияҳои махсус, ҳозир шудани онҳо ба давлате, ки сафир фаъолият дорад ва қатъи қори онҳо бояд доимо дар ҷараён бошад.

Миссияҳои махсус ва роҳбарони он ба иҷрои функцияи худ аз лаҳзаи барқарор намудани робитаи расмӣ бо Вазорати корҳои хориҷӣ ё бо дигар мақомотҳои ваколатдори давлатӣ марбута шурӯъ мекунад. Давлате, ки сафир бояд кор кунад, ҳамаи имкониятҳо ва шароитҳоро барои иҷрои функцияҳои миссия фароҳам меорад, диҳад. Миссияҳои махсус метавонанд вазифаҳои худро дар давлати севвум амалӣ гардонанд, вале дар чунин ҳолат ризоияти давлати марбута барои оғози фаъолияти сафир ҳатмист.

Мувофиқи моддаи 21 Конвенсияи Вена оид ба миссияҳои махсус (1969) сардори давлат, ки дар миссияи махсус роҳбарӣ мекунад ва ҳамчунин сардори ҳукумат, вазири корҳои хориҷа ва дигар шахсони олии мансабдор, ки дар миссияҳои махсус иштирок мекунад, дар ҳудуди давлати марбута ва давлати севвум аз дахлнопазирии имтиёзҳои, ки ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф кардааст, истифода мебаранд. Албатта, функсияҳои миссияҳои махсус, ҳайати онҳо, дахлнопазирӣ ва имтиёзҳо бо вазифаҳо алоқаманд мебошад. Одатан ин масъала дар асоси розигии тарафайн сурат мегирад. Конвенсияи Вена (соли 1969) «Оид ба муассисаҳои махсус» ваколат, салоҳият, тартиби таъсис ва таъйиноти иҷтимоии муассисаҳои махсусро муъайян кардааст.

Агар имтиёз ва дахлнопазирҳои шахсии роҳбарони миссияҳоро таҳлил кунем, пеш аз ҳама принсипи дахлнопазирии шахсии роҳбар аъзоёни ҳайати дипломатии миссияҳои махсусро қайд кардан ба маврид аст. Қароргоҳи шахсии аъзоёни миссияҳои махсус чун қоида, дар меҳмонхона ҷойгир мешаванд. Қароргоҳ, мукотибот, молу мулки онҳо дахлнопазиранд. Сардор ва аъзоёни

шахсии дипломатии миссияҳои махсус аз супоридани ҳамаи андозҳо бочу хироҷ озод карда шудаанд. Агар функцияҳои аъзоёни миссияҳои махсус қатъ гардад, дахлнопазири ва имтиёзҳои онҳо то ҳудуди давлатро тарк кардани шахсони мансабдор ё то ба анҷом расидани муҳлати онҳо нигоҳ дошта мешавад.

10.8. ҲУҚУҚИ ДИПЛОМАТИИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Давлат бо созмонҳои байналмиллалӣ ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муносибати расмӣ доранд. Ин дипломатияи бисёртарафа аст. Чунин фаъолият пеш аз ҳама ба воситаи намоёндагони доимии давлатҳои аъзо дар назди созмонҳои байналмилалӣ ҳамчунин бо ёрии намоёндагони ваколатдор, ки барои иштирок дар маҷлисҳои ин созмонҳо ё мақомотҳои онҳо мераванд, амалӣ гардонида мешаванд.

Дар адабиёти илмӣ ин гурӯҳи муносибатҳо ҳамчун «ҳуқуқи дипломатии созмонҳои байналмилалӣ» эътироф шудааст. Ин намуди фаъолияти хориҷии давлатро Конвенсияи Вена (соли 1975) «Дар бораи намоёндагии давлатҳо дар муносибати онҳо бо созмонҳои байналмилалӣ характери универсалӣ дошта» танзим менамояд.

Дар Конвенсияи ишорапура 4 намуди мақомотҳои робитаи хориҷӣ, ки намоёндагии давлатро дар муносибат бо созмонҳои байналмилалӣ дар доираи конфронси байналмилалӣ ба амал мебароранд, оварда шудааст:

1. намоёндагони доимии давлатҳо дар назди созмонҳои байналмилалӣ

2. миссияҳои назоратчиёни доимӣ дар назди созмонҳои байналмилалӣ

3. вакилони давлатҳо дар мақомотҳои созмонҳои байналмилалӣ ва дар конфронсҳои байналмилалӣ

4. вакилҳои назоратчиён дар мақомотҳои созмонҳои байналмилалӣ ва дар конфронсҳои байналмилалӣ

Конвенсияи Вена (соли 1975) ба намоёндагии доимии давлатҳо дар назди созмонҳои байналмилалӣ аҳамияти муҳим дорад. Масалан, барои давлатҳои аъзо дар назди созмонҳои байналмилалӣ таъсиси намоёндагони доимӣ ўҳдадори не, балки

ҳуқуқи истисноии онҳо мебошад. Танҳо давлати қабулқунанда ҳуқуқи ризоияти худро ба макони ситод-қароргоҳ ё ин, ки шӯъбаҳои ин ё он созмони байналмилалӣ медиҳад.

Конвенсияи Вена дар бораи намояндагони давлатҳо (моддаи 6) дар муносибати онҳо бо созмонҳои байналмилалӣ характери универсалӣ дорад ва он функцияҳои намояндагони доимиро ба ин заил муъайян мекунад:

-таъмини намояндагии давлати равоқунанда дар назди созмони байналмилалӣ

-нигоҳ доштани муносибат байни давлати равоқунанда ва созмон;

-бурдани гуфтушунидҳо бо созмон ва дар он

-таъмини иштироки давлати равоқунанда дар фаъолияти созмон

-ҳифзи манфиати давлати равоқунанда дар муносибат бо созмон

-расонидани кӯмак дар амалии гаштани ҳадафҳо ва принсипҳои созмон бо роҳи ҳамкори бо онҳо

Баъзе аз ин функцияҳо ва функцияҳои намояндагони дипломатӣ ба ҳам монанданд: Масалан, гуфтушунид, иттилоот, муҳофизатӣ ва ғайра.

Дахлнопазири ва имтиёзҳои, ки намояндагони доимӣ дар назди созмонҳои байналмилалӣ доранд бо дахлнопазириҳои имтиёзҳои намояндагии дипломатӣ як хел аст.

10.9. МАҲУМ ВА САРЧАСМАҲОИ ҲУҚУҚИ КОНСУЛӢ

Муносибатҳои байналмилалӣ соҳаҳои муҳим ва аҳамияти стратегӣ доштаи давлатро ба танзим мебароранд. Асосан ин навъи муносибатҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1.Муносибатҳои сиёсӣ

2.Муносибатҳои иқтисодию фарҳангӣ

Намояндагии дипломатӣ муносибатҳои сиёсӣ ва намояндагии консулӣ муносибатҳои иқтисодию фарҳангиро танзим менамояд. Бо дар назардошти он, ки дар бораи намояндагии дипломатӣ тасаввуроти зарурӣ дорем, дар ин бахш бевосита ҳуқуқи консулӣ баррасӣ мешавад.

Ҳуқуқи консулӣ маҷмуъи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ буда муносибатҳо ё фаъолияти муносибатҳои консулӣ оид ба ҳимояи манфиатҳои давлатӣ бо дигар давлат асосан дар масъалаҳои хусусияти иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, гуманитарӣ ва фарҳангӣ доштаро танзим менамояд.

Муносибатҳои консулӣ ҳамчун муносибатҳо дар робита бо савдои байналмилалӣ ва савдои баҳрӣ ташаккул ёфта, функцияҳои консул ва кормандони консулгарӣ маҳдуд буд. Бо мурури замон ва инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ масъалаҳои, ки ба салоҳияти муассисаҳои консулӣ дохил мешуданд, зиёдтар шуда ба характери функцияҳои онҳо низ таъсир мерасонад. Дар ҳоли ҳозир консулгарӣ натавонанд муносибатҳои иқтисоду савдо, ҳамчунин дар баъзе мавридҳо муносибатҳои илми техникаӣ, фарҳангӣ, туризм ва ҳатто муносибатҳои сиёсии байни давлатҳоро низ ба танзим медарорад.

Агар дар робита ба фаъолияти сафоратхона ҳамаи он ҳуқуқ ва манфиатҳои давлатӣ муъайянкунанда дар тамоми қаламрави давлати хориҷӣ барои сафир бошад, консулгарӣ салоҳиятҳои махсус доранд ва танҳо дар як қисми ҳудуде, ки ба округи консулӣ ҷудо карда шудааст фаъолият мебаранд. Сафоратхона робитаҳоро бо мақомҳои марказии давлати хориҷӣ нигоҳ медорад, консулгарӣ бошанд, танҳо бо ҳукуматҳои маҳаллии округи консулии худ робитадоими дорад.

Муносибатҳои консулӣ новобаста аз доштан ё надоштани муносибатҳои дипломатӣ метавонанд бо давлат барқарор карда шаванд.

Шартномаҳои байналмилалӣ ва одатҳои байналмилалӣ сарчашмаҳои ҳуқуқи консулӣ мебошанд. Бояд тазакур дод, ки одатҳои байналмилалӣ авлабият доранд. Дар давраҳои қадим ва асрҳои миёна низ муносибатҳои консулӣ пеш аз ҳама дар асоси одатҳо ба танзим дароварда мешуданд.

Шартномаҳои байналмилалӣ оид ба масъалаҳои консулӣ дар асоси ризоияти дугарафа ва ё бисёртарафа баста мешаванд.

Дар ҳуқуқи консулии муосир 3 конвенсияҳои бисёртарафаи консулӣ амал мекунанд. Дутои ин конвенсияҳо характери минтақавӣ доранд. Конвенсияи Каракази «Оид ба функцияҳои консулӣ» (с.1911), Конвенсияи Гавана «Оид ба мансабдорони консулӣ» (с.1928) ва Конвенсияи Вена «Дар бораи муносибатҳои

консулӣ» аз 24 апрели с 1963 характери универсалӣ доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои конвенсияҳои номбаршуда мебошад. Дар ҳуқуқи консулӣ шартномаҳои дутарафа ва конвенсияҳо оид ба масъалаҳои консулӣ, ки дар асрҳои XII-XIII баста шудаанд, нақши муҳим доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ баъди соҳибистиқлол шуданаш бо баъзе давлатҳо чунин конвенсияҳои дутарафаи консулӣ бастааст.

10.10. БАҶҚАРОР ҚАРДАНИ МУНОСИБАТҲОИ КОНСУЛӢ

Давлатҳо муносибатҳои консулиро дар асоси ризоияти тарафайн баҷарор мекунанд. Баҷарор қардани муносибатҳои дипломатӣ розӣ будани онҳо оид ба бастании муносибатҳои консулӣ аст. Муносибатҳои консулиро ҳамчунин ҳангоми вучуд надоштани муносибатҳои дипломатӣ баҷарор қардан мумкин аст.

Дар замони муосир дар амалияи консулӣ ду намуди муассисаҳои консулӣ вучуд доранд:

- 1.Шӯъбаҳои консулӣ дар дохили намояндагии дипломатӣ.
- 2.Муассисаҳои мустақили консулӣ.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқи байналмилалӣ консул шахсе мебошад, ки бо риояти тартиби муқарраргардида аз тарафи давлати таъинқарда ба воситаи мақомотҳои ваколатдор ўро тарафи давлати қабулқарда тибқи тартиби марбута эътироф менамояд. Мақомотҳое, ки чунин шахсонро қабул мекунанд, қонунгузориҳои давлатҳо муъайян менамояд. Бояд зикр намуд, ки нуқтаи назари давлати қабулқунанда низ хеле муҳим аст. Барои таъйин қардани консул бояд аввал розигии давлатҳои қабулқунанда гирифта шавад. Ба сардори намояндаи консулӣ патенти консулӣ супорида мешавад.

Патенти консулӣ ҳуҷҷате мебошад, ки онро мақомоти ваколатдори давлати равоқунанда медиҳад ва патент гувоҳи он аст, ки чунин шахс консули муассисаи мустақили консулӣ мебошад.

Дар патенти консулӣ ном, насаби пурраи шахси таъйиншуда, табаъияти ӯ, рутба, мансаби ӯ, округи консулӣ ва макони муассисаҳои консулӣ навишта шудааст. Ҳуҷҷати мазкур ба ҳукумати давлати ҳориҷӣ, ки дар он бояд консул қор қунад супорида мешавад.

Баъди гирифтани патенти консулӣ ҳукумати давлати қабулқунанда, масъалаи ба консул додани экзекватура, яъне ризоияти дар бораи иҷро кардани функцияҳои худ дар округи консулиро ҳал мекунад.

Аз лаҳзаи гирифтани экзекватура консул метавонад ба иҷрои вазифаҳои худ шурӯъ намояд.

Тартиб ва шакли экзекватураро қонунгузории давлати қабулқунанда ба танзим мебарорад. Давлати қабулқунанда метавонад ин шахсро ҳамчун консул қабул мекунад ва дар бораи сабабҳои рад кардани ин шахс ба давлати таъиншуда ягон маълумот надиҳад.

Шахсе, ки экзекватураро гирифтааст ва сардори ҳамин мауассисаи консулӣ шудааст, ҳамчун дуайёни корпуси консулӣ, асосан функцияҳои маросимиро иҷро менамояд.

Ба мудирӣ шӯъбаи консулии намоёндагии дипломатӣ одатан патенти консулӣ ва гирифтани экзекватура шарт нест.

Муносибатҳои консулии ҳудро давлатҳо метавонанд ба воситаи консулони ғайри штатӣ (фахрӣ) ба амал бароранд. Консулии ғайриштатӣ шахсе мебошад, ки хизматчиӣ давлатии давлати таъинқунанда набувад, бо супориши ин давлат ва бо ризоияти давлати дигар функцияҳои консулиро иҷро мекунад. Консулҳои ғайриштатӣ метавонанд шахрванди давлати равонқунанда, давлати қабулқунанда ва шахрванди давлати севвум бошанд.

Функцияҳои миссияҳои консулӣ дар чунин ҳолатҳо қатъ мегарданд:

1. бозхонди консул аз тарафи давлати таъинқарда
2. аз эътибор соқит кардани экзекватура
3. агар муҳлати патенти консулӣ гузашта бошад
4. агар фаъолияти консулгарӣ дар қаламрави давлати хоричӣ манъ шуда бошад.
5. ба таври пурра фаъолияти консулгарӣ қатъ шавад.
6. дар натиҷаи байни давлати қабулқунанда ва давлати равонқунанда ҷанг эълон шавад.
7. ба фавти консул.
8. қаламраве, ки дар он округи консулӣ ҷойгиршудааст, аз соҳибхитиёрии давлати қабулқунанда барояд.

10.11. ДАРАҶА ВА ҲАЙАТИ КОРКУНОНИ МУАССИСАҶОИ КОНСУЛӢ

Муассисаҳои консулӣ одатан ҳамчун мақомоти доимии давлатии робитаи беруна муъайян шудааст. Консулгарӣ дар ҳудуди давлати хориҷӣ дар асоси шартномаи байналмилалӣ таъсис дода мешавад ва функсияҳои консулиро вобаста ба ҳимояи манфиатҳои давлати худ, шаҳрвандон ва созмонҳои мекунанд. Дар илми муосири ҳуқуқи байналмилалӣ ва амалияи консулӣ истилоҳи “муассисаи консулӣ” ва “намояндагии консулӣ” истифода мешавад. Ба назари мо истилоҳи дуввум дурустар аст, зеро консулхонаҳои ҷудогона манфиатҳои худро дар қаламрави муъайяни давлати қабулкунанда дар доираи ваколатҳои худ ҳимоя мекунанд.

Муассисаҳои мустақили консулӣ ба дараҷаҳои зерин ҷудо мешаванд:

1. консулгарии генералӣ.
2. консулгарӣ.
3. нойб-консулгарӣ.
4. агентии консулӣ.

Дараҷаи намояндагии консулӣ бо розигии байни давлатҳои муъайян мешавад. Вобаста ба дараҷаи муассисаҳои консули ҳамчунин дараҷаи сардорони он муъайян шудааст:

1. консулони генералӣ
2. консулҳо
3. нойб-консулҳо
4. агентҳои консулӣ.

Теъдоди округҳо ва муассисаҳои консулӣ низ бо розигии тарафайн муъайян мешавад.

Дар асоси Конвенсияи Вена «Дар бораи муносибатҳои консулӣ» (соли 1963) кормандони муассисаи консулӣ асосан чунин мешаванд:

1. шахсони мансабдори консулӣ, ки функсияҳои консулиро иҷро мекунанд.
2. кормандони муассисаҳои консулӣ, ки корҳои маъмурий-техникиро иҷро мекунанд.
3. хизматчиёни консулӣ.

Ҳайати муассисаҳои консулӣ бо розигии тарафайн ё ба воситаи шартномаҳои дутарафа муъайян карда мешавад.

10.12. ФУНКСИЯҲОИ КОНСУЛӢ

Вазифаҳои асосии муассисаҳои консулӣ, ҳимояи манфиатҳои давлатӣ, шаҳрвандон ва созмонҳо дар давлати қабулкунанда, ҳамчунин муносибатҳои дӯстона, хусусан дар соҳаҳои иқтисод, савдо, илм, техника ва фарҳанг мебошад.

Ба функцияҳои махсуси муассисаҳои консулӣ инҳо дохил мешаванд:

Ба ҳукумати давлати худ додани ахборот дар бораи иқтисод, тиҷорат, масъалаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, илмӣ ва сиёсӣи давлат ва дар бораи ноҳияе, ки дар он ҷо воқеъ шудааст;

-ба қайдгирии ҳамватаноне, ки дар ҳудуди ноҳия консулӣ зиндагӣ мекунанд;

-бақайдгирии ақди никоҳ;

-фаъолияти нотариалӣ;

-пеш бурдани корҳои васигӣ ва парасторӣ;

-нигоҳ доштани мерос ва ҳал кардани оқибатҳои ҳуқуқии тақсими мерос;

-танзими муносибатҳои баҳрӣ;

-таъмини риояи ҳуқуқи шаҳрвандон;

-ичро кардани супориши мақомотҳои тафтишот ё судии давлати равонкунанда.

Ҳамчунин дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ консул баъзе функцияҳоро аз ном ва ба манфиати давлати севвум иҷро мекунанд. Дар рафти амалӣ кардани функцияҳои худ, муассисаҳои консулӣ уҳдадоранд, ки ба корҳои дохилии давлати хориҷӣ дахлат накунад, қонунҳо ва қоидаҳои давлате, ки дар он кор мекунанд эҳтиром ва риоя намоянд.

Давлати қабулкунанда низ бояд ба муассисаҳои консулӣ ва ҳайати коркунони онҳо ҳамаи шароитҳоро барои иҷрои функцияҳои онҳо фароҳам орад, барои риоя кардани дахлнопазирӣ ва имтиёзҳо ҳамчунин барои огоҳ кардани ягон сӯиқасд ба шахсият, озодӣ ё шаъну шарафи шахсони мансабдори консулӣ тадбирҳои зарурӣ андешад.

10.13. ДАХЛНОПАЗИРӢ ВА ИМТИӢЗӢОИ МУАССИСАӢОИ КОНСУЛӢИ ВА ӢАЙАТИ КОРКУНОНИ ОН

Барои самарабахш иҷро намудани функцияҳои худ ба консулҳо дар асоси Конвенсияи Вена (с. 1963) оид ба муносибатҳои консулӣ имтиёз ва дахлнопазирӣ муъайян карда шудааст. Истифода бурдани дахлнопазирӣ имтиёзҳо набояд бар хилофи манфиати давлати қабулкунанда бошад. Имтиёзу дахлнопазирӣ муассисаҳои консулӣ монанди дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои намояндагии дипломатӣ буда, вале нисбатан маҳдудтар аст.

Чун намояндагии дипломатӣ, имтиёзу дахлнопазирӣ муассисаи консулӣ низ ба ду қисм ҷудо мешавад:

1. Дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои муассисаҳои консулӣ
2. Дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои ҳайати кормандони онҳо

Ба дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои муассисаҳои консулӣ инҳо дохил мешаванд:

Дар бораи дахлнопазирӣ манзили консулӣ дар Конвенсияи Вена (соли 1963) гуфта шудааст, ки ба дохили муассисаҳои консулӣ ҳеҷ кас ҳуқуқи ворид шуданро надорад. Вале дар ҳолатҳои фавқулодда масалан, ҳангоми сӯхтор ва дигар офатҳои табиӣ мақомотҳои давлати қабулкунанда метавонанд ба муассисаи консулӣ ворид шаванд. Гузашта аз ин, дар банди 3 моддаи 31 Конвенсияи дар боло зикршуда гуфта шудааст, ки “Ба давлати қабулкунанда ӯҳдадорӣ махсус вогузор карда шудааст. Аз ҷумла, давлати қабулкунанда ҳамаи чораҳои барои ҳимояи манзили консулӣ аз ҳама гуна зарар ва барои дуруст амалӣ гардонидани функцияҳои муассисаҳои консулӣ бинанд”.

Доир ба дахлнопазирӣ бойгонӣ ва ҳуҷҷатҳои муассисаҳои консулӣ дар Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои консулӣ (соли 1963) гуфта шудааст: «бойгонӣ ва ҳамаи ҳуҷҷатҳои муассисаҳои консулӣ дар ҳама ҳолат ва новобаста аз мавқеи онҳо дахлнопазиранд».

Муассисаҳои консулӣ аз ҳамаи андозҳои умумидавлатӣ, маҳалӣ ва дигар андозҳо, боҷ, хироч ва ғайра озод мебошанд.

Имтиёзҳои гумрукӣ, аз имтиёзҳои гумрукии намояндагии дипломатӣ ягон тафовут надорад. Ба муассисаҳои консулӣ ҳуқуқи

ворид намудани ашѐҳое, ки барои истифодабарии хизмати муассисаҳои консулӣ заруранд, дода шудааст.

Муассисаҳои консулӣ ҳуқуқ доранд, ки парчам ва нишони давлати худро дар қароргоҳи муассисаи консулӣ (консулгарӣ), ҳамчунин истифода баранд.

Дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои кормандони муассисаҳои консулӣ характери функционалӣ доранд. Ҳангоми иҷро кардани функцияҳои расмӣ худ, шахсони мансабдори консулгарӣ, дахлнопазирро аз юридиксияи давлати қабулқунанда, ғайр аз баъзе даъвоҳои граждани доранд. Мувофиқи моддаи 44 Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои консулӣ (соли 1963) шахсони мансабдори муассисаҳои консулӣ ба суд метавонанд барои додани шохидӣ даъват шаванд. Аммо барои ба суд ҳозир нашудан ба онҳо ягон чораҳои ҷазо пешбинӣ нашудааст. Шахсони мансабдори муассисаҳои консулӣ, ҳамчунин кормандони онҳо ва аъзои оилаи онҳо имтиёзҳо доранд, аз ҷумла имтиёзҳои муъайяни андозӣ ва имтиёзҳои гумрукӣ озод буданд аз тафтишоти гумрукӣ, бағочӣ шахсӣ аз додани бочҳои гумрукӣ аз ӯҳдадориҳои ҷарбӣ ва дигар ӯҳдадориҳои шахсӣ озод буданд, ҳуқуқи сардорони муассисаҳои консулӣ ба қароргоҳи худ ва воситаҳои нақлиёти хизмати худ овезон кардани парчами давлати худ.

Ҳамаи намудҳои дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои дар боло қайд кардашуда ва дигар дахлнопазириву имтиёзҳо барои намояндагони муассисаҳои консулӣ кафолатҳои ҳуқуқӣ оид ба иҷрои функцияҳои худ медиҳанд. Таҳлили амалияи шартномавии бисёр давлатҳо аз он гувоҳи медиҳад, ки наздикшавии дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои консулӣ бо дахлнопазириву имтиёзҳои дипломатӣ барои ташаққули ҳуқуқи консулӣ дар оянда заминаҳои заруриро фароҳам меорад.

БОБИ XI. КОНФЕРЕНСИЯҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

11.1. МАҲУМИ КОНФЕРЕНСИЯҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Конференсияи байналмилалӣ мақомоти дастаҷамъӣ ва муваққатии давлатҳои соҳибистиклоли аъзои ин конференсия мебошад, ки барои расидан ба ҳадафҳои мувофиқ гузаронида

мешавад. Ҳадаф ва фаъолияти конференсияҳои байниҳукумати бояд ба принципҳои эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ муҳолифат накунад.

Вобаста аз субъектҳои иштирокдошта конференсияҳои байналмилалӣ, конференсияҳои байниҳукумати ва ғайриҳукумати мешаванд. Конференсияҳои байниҳукумати яке аз шаклҳои дипломатияи бисёртарафа буда, ҳамчун воситаи асосии гуфтушуниди байналмилалӣ эътироф шудааст.

Конференсияҳои байниҳукумати дар шакли анҷуман, конгресс, конференсия, маҷлис гузаронида мешавад, ки моҳияти ҳуқуқи надорад. Вобаста ба иштирокчиён конференсияҳоро байниҳукумати ва универсалӣ мешаванд. Агар дар қори онҳо новобаста аз мавқеи ҷуғрофӣ давлатҳо иштирок кунанд, конференсияҳои универсалӣ ва минтақавӣ агар иштирокчиёни конференсия давлатҳои як минтақа бошанд.

Дар конференсияҳои СММ одатан, ҳамчун назоратчи намоёндагони созмонҳои байниҳукумати ва ғайриҳукумати, ҳамчунин давлатҳое, ки ба конференсия даъват нашудаанд, ҳузур доша метавонанд.

Ба ғайр аз ин баъзе конференсияҳои байнидавлатӣ ҳамчун назоратчи намоёндагони ҳаракатҳои миллий озодихоҳиро даъват мекунанд.

Вобаста аз сатҳи гузаронидани конференсияҳо, муҳим ва муҳим будани масъалаҳои баррасишаванда ё сатҳи тайёрии онҳо барои муҳокима, вакилон дар конференсияҳои байниҳукумати бо сарварии роҳбарони давлатҳо ва ҳукуматҳо, вазирони қорҳои хориҷӣ ё дигар шахсони расмӣ иштирок мекунанд. Сарвари вакилон ваколатдор аст, ки аз номи давлат ё ҳукумат суҳанронӣ кунад ва ин воқеан ҳам хеле аҳамияти муҳим дорад.

Конференсияи байналмилалӣ бо ташаббуси созмонҳои байналмилалӣ ё давлатҳо даъват мешавад.

Агар конференсияро роҳбари созмони байниҳукумати даъват кунад моҳияти он, ҳамчун мақомоти мустақили байналмилалӣ дигар намешавад.

Вобаста аз ҳадафҳои даъватшавӣ конференсияҳои байниҳукумати ороишта, сиёсӣ, иқтисодӣ, дипломатӣ ва омехта мешаванд. Конференсияҳо бо мақсади тайёр ва қабули шартномаҳои байналмилалӣ, оинномаҳои созмонҳои

байниҳукумати, муҳокимаи масъалаҳои муъайяни байналмилалӣ, табодули афкор, ҳамчунин таҳияи тавсияҳо даъват карда мешаванд.

11.2. ТАРТИБИ ДАЪВАТИ КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Конференсияи байналмилалиро як ё якчанд давлатҳо ё созмони байналмилалӣ метавонанд даъват кунанд. Тайёри ба конференцияи байналмилалӣ аз муъайян кардани ҳадафи даъвати он оғоз меёбад. Рӯзномаи маҷлис дар асоси фикри ақидаҳои давлатҳо қаблан мувофиқа карда мешаванд. Ҳамчунин сатҳи вакилон, замон ва макони гузаронидан, қоидаҳои гузаронидани конференцияи байналмилалӣ низ қаблан мувофиқа мешавад. Давлатҳо андешаҳои худро нисбати гузаронидани конференцияҳои байналмилалӣ бо роҳҳои дипломатӣ мувофиқ мегардонанд. Вақте, ки конференцияро созмонҳои байналмилалӣ даъват мекунанд, замон ва макони даъвати он дар қарорҳои муъайяни ин созмонҳо зикр мегардад. Агар конференцияро созмони байналмилалӣ даъват намоянд, он дар қароргоҳ ё дар қаламравӣ давлати аъзои ин созмон гузаронида мешавад.

Тартиби гузаронидани конференсия ва қоидаҳои гузаронидани он, қаблан дар воҳуриҳои ибтидоӣ мувофиқ гардонидани мешаванд. Тайёрии умумӣ ба конференция, аз таъмин кардан бо ҷои гузаронидани маҷлисҳо, аз қувваҳои ғирирасон ва ғайра шуруъ мешавад.

Ҳар як давлат дар вақти тайёри ба конференсия кори зиёд ва гуногуни дипломатиро анҷом медиҳад. Он ба воситаи мақомотҳои робитаҳои беруна бо роҳи гузаронидани машварати дутарафа ё бисёртарафа ва аз тариқи мукотиба, мактубҳо ба амал бароварда мешавад.

Кори конференсияҳо дар шакли иҷлосияҳо мегузарад ва онҳо моҳҳо идома меёбанд.

Ҳайати намояндагони давлатҳо дар конференсияҳои байналмилалӣ бо дар назардошти хусусияти масъалаҳои баррасишаванда муъайян карда мешавад.

11.3. ҚОИДАҲОИ ГУЗАРОНИДАНИ КОНФЕРЕНСИЯҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ҚАБУЛИ ҚАРОР ДАР КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Қоидаҳо ва тартиби гузаронидани конференсияи байналмилалиро ҳуҷҷати ҳуқуқӣ муқаррар менамояд. Одатан ин гуна ҳуҷҷат дастури муваққатӣ ё низомнома, яъне санади ҳуқуқии созмонҳо ва конференсияҳои байналмилалӣ буда онро дар натиҷаи муҳокима вакилони дар конференсия иштирок дошта, қабул мекунанд. Бе муъайян кардани қоидаҳо ва тартиби гузаронидани конференсияи байналмилалӣ вакилон ҳаққи моҳиятан барраси намудани масъалаҳоро надоранд.

Қоидаҳо ва тартиби ягонаи гузаронидани конференсияи байналмилалӣ вучуд надорад, бинобар ин меъёрҳои одатӣ амал мекунанд.

Қоидаҳои гузаронидани конференсияи байналмилалӣ чиҳатҳои зерини қори конференсияро танзим менамоянд:

- тартиби тасдиқ кардани рӯзномаи маҷлис;
- интиҳоби мақомотҳои роҳбарикунандаи конференсия, аз ҷумла котибот, аъзои раёсат, суҳанрони асли;
- тартиби таъсиси мақомотҳои ёрирасон комиссияҳо ва ғуруҳҳои қорӣ;
- тартиби ташкил ва вазифаҳои котиботи конференсия, таъмини тарҷума ва ҳуҷҷатҳо ба забонҳои конференсия, паҳн кардани ҳуҷҷатҳо, бурдани протоколҳои маҷлис ва ғайраҳо;
- муқаррар кардани кворуми зарурӣ барои сар кардани қор;
- ваколатҳои раиси конференсия;
- бо навбат суҳанронӣ кардан;
- навбати иштирок дар муҳокима;
- тартиби гузаронидани овоздиҳӣ;
- иштироки нозирон дар конференсия;
- тартиби ворид намудани тағйиротҳо ба қоидаҳои гузаронидани конференсияҳои байналмилалӣ;

Овоздиҳӣ тавассути бардоштани ҷадвалҳо, ки дар онҳо номи давлатҳо сабт шудааст ё бо роҳи паҳш кардани тугмачаҳо ба амал бароварда мешавад.

Бо хоҳиши вакилон овоздиҳиро ном ба ном гузаронидан мумкин аст.

Дар баъзе ҳолатҳо барои қабул кардани қарор, овози аксарияти кулӣ (одатан 3/2 ҳисса) иштирокчиёни конференсия зарур мебошад. Қарор дар конференсияи байналмилалӣ одатан ба таври консенсус қабул карда мешавад.

Пешниҳодҳо ба ҳуҷҷатҳо, тариқи овоздиҳӣ бо навбат ба овоз гузошта мешаванд.

Пеш аз ҳама тарҳи ислоҳот ба овоз гузошта мешавад, баъд пешниҳод. Ислоҳот пешниҳоде мебошад, ки ба ҳуҷҷати ибтидоӣ ягон илова ворид мекунад. Агар ислоҳот моҳияти пешниҳоди ибтидоиро дигар кунад, он на ҳамчун ислоҳот, балки ҳамчун пешниҳоди алтернативӣ барои овоз монда мешавад.

Баъзан бо хоҳиши ҳайати вакилони ягон давлат пешниҳод ё ислоҳот қисман ба овоз гузошта мешавад. Агар дар натиҷаи овоздиҳӣ ин гуна пешниҳодҳо қабул нашавад, он гоҳ пешниҳод пурра ба овоз монда намешавад. Агар дар натиҷаи овоздиҳӣ якчанд қисмҳои ҳуҷҷатҳо қабул шуда бошанд, он ҳатман пурра ба овоздиҳӣ гузошта мешавад.

Қоидаҳои гузаронидани конференсияи байналмилалӣ одатан бо иштироки ҳамаи ҳайати вакилон муҳокима гардида барои бо овоздиҳии аксарият ҳуҷҷат қабул ё рад карда мешавад.

Вобаста аз забони кории конференсия вакилон суханронӣ мекунанд, ҳамаи қарорҳои конференсия бо ин забон таҳия гардида дастраси вакилон мешаванд.

Чун қоида, забонҳои кори фақат якчанд забонҳо аз байни забонҳои расмӣ конференсия қабул карда мешаванд, ки ин хароҷотро барои чоп кардани ҳуҷҷатҳо камтар мекунанд.

Аксарияти конференсияҳои байналмилалӣ бо мақсади қабул кардани шартномаҳои байналмилалӣ даъват мешаванд, бинобар ин дар назария ва амалияҳои муносибатҳои байналмилалӣ ин гуна конференсияҳо ҳамчун конференсияҳои дипломатӣ ёдрас шудаанд. Ҳадафи баъзе конференсияҳо қабул кардани ҳуҷҷатҳои сиёсӣ, аз ҷумла, эълония ва резолютсияҳо, ё изҳори назорат оид ба ҳодисаҳои муҳим мебошад.

Дар конференсияҳо ҳамчунин ҳуҷҷати хотимаӣ қабул мешавад, ки дар он маълумот дар бораи натиҷаи конференсия, мазмун ва моҳияти конвенсия, эълония, резолютсия ном ва

ҳадафи конференсия, иштирокчиён, замон ва макони гузаронидани он зикр мешавад.

11.4. НАМОЯНДАГОНИ ДАВЛАТҶО ВА МАҚОМОТИ КОНФЕРЕНСИЯҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Ҳайати вакилонро қоидаҳои конференсия муъайян мекунад. Одатан вакилони ҳар давлат аз намояндагони ваколатдор ва роҳбарони ҳайат, ҳамчунин коршиносон ва мушовирон иборат мебошанд. Қоидаҳои умумӣ оид ба ҳайати вакилон дар конференсияҳо ва созмонҳои байниҳукумати даъватшуда, дар Конвенсияи Вена « Оид ба намояндагии давлатҳо ва муносибати онҳо бо созмонҳои байналмилалӣ характери универсали дошта, аз 14 март соли 1975» ба таври муфассал гуфта шудааст.

Масалан дар моддаи 45 и Конвенсия гуфта шудааст: “ба ғайр аз роҳбари вакилон ба вакилони ягон давлат, ҳамчунин вакилон, ҳайати дипломатӣ, ҳайати маъмури-техникӣ ва ҳайати ёрирасон дохил мешавад”.

Мувофиқи қоида ҳайати вакилон як давлатро намояндагӣ мекунад. Масъалаи дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои, ки ба намояндагони давлатҳо дар конференсияҳои байналмилалӣ дода шудааст, муҳлати тӯлонӣ мавриди баҳс буд. Ахиран ин масъала ҳал шуд, новобаста аз хусусиятҳои конференсияи байналмилалӣ (сиёсӣ ва техникӣ) ҳайати вакилони конференсия, ки расман манфиатҳои давлатҳои худро ҳимоя мекунанд, тамоми имкониятҳои зарурӣ, ки барои иҷрои вазифаҳои онҳо зарур бударо дорад. (моддаи 51 Конвенсияи Вена).

Ҳайати мақомоти роҳбарикунандаи конференсияи байналмилалӣ аз ҳайати вакилони давлатҳо интихоб карда мешавад.

Одатан дар конференсияи байналмилалӣ раис, муовинҳо, суҳанрони асли ва суҳанронҳои комитетҳо; раиси комитети нашриёт, ҳамчунин дигар шахсони масъул барои пеш бурдани фаъолияти конференсия интихоб карда мешаванд. Ҷамаи шахсони масъул бо риояи ҳамин талабот интихоб мешаванд ва намояндагии давлатҳоро дар конференсияи байналмилалӣ таъмин ва кафолат медиҳад.

Мақоми марказиро дар байни шахсони мансабдор раиси конференсияи байналмилалӣ дорад. Бинобар ин маъмулан вакилон ба интихоби номзад аҳамияти ҷиддӣ медиқанд. Мувофиқи таҷриба раиси Конференсияро аз намояндаи давлате, ки дар он конференсия баргузор мешавад, ё намояндаи давлате, ки бо ташаббуси он конференсия даъват шудааст интихоб мекунад. Ҳамчунин принсипи “ротатсия” дар интихоби раис истифода мешавад, ки мувофиқи он вазифаи раисро бо навбат роҳбарони ҳайати вакилон иҷро мекунад. Дар конференсияҳое, ки созмонҳои байналмилалӣ даъват мекунад, масъалаи раисӣ одатан бо дар назардошти таҷрибаи сиёсӣ ҳал мегардад. Дар конференсияҳои муосир одатан раисон аз ҳайати вакилони давлатҳои иштирокдошта интихоб мешаванд.

Вазифаҳои раиси конференсияи байналмилалӣ: раисӣ қардан дар маҷлисҳои умумии конференсия; кушода ва пӯшида эълон кардани конференсияи байналмилалӣ; роҳбарӣ дар музокирот, додани суҳан, ба овоз гузоштан ва эълон кардани қарор. Раиси конференсия ҳуқуқ дорад, ки вақти суҳанронӣ ва иштирокчиёни музокираро оид ба масъалаҳои мухталиф маҳдуд кунад, ё маҷлисро қатъ гардонад ва ғ.

Раиси конференсия ҳамчун миёнарав ба ҳайати вакилони давлатҳо барои бартараф кардани ақидаҳои мухталиф кумак мерасонад. Масалан, пешниҳод кардани вақт то гуфтушунид; кӯмаки фаъолона ба гуфтушуниди гайрирасмӣ ва иштирок қардан дар он; миёнаравии тадқиқотӣ.

Маърузачии асосӣ ҳам дар конференсия ва ҳам дар комитети генералӣ суҳанронӣ мекунад. Функсияи суҳанрони асосиро одатан қоидаҳои конференсия муқаррар мекунад. Дар конференсияҳое, ки ба кодификатсияи меъёрҳои ҳуқуқ бахшида шудаанд, одатан намояндаи махсуси Комиссияи байналмилалӣ СММ оид ба масъалаи ҳуқуқӣ суҳанронӣ мекунад.

Тақрибан дар ҳамаи конференсияҳои байналмилалӣ муосир комитети генералӣ таъсис дода мешавад.

-Чун қоида ба ҳайати он Раис, муовинҳо, суҳанрони асли ва шахсони мансабдори комитетҳо дохил мешаванд. Раиси комитети нашриётӣ ҳамчунин дар қори комитети генералӣ иштирок мекунад. Функсияи асосии комитети генералӣ ба раис дар роҳбарии умумӣ дар қори конференсия ёри расонида аст.

Комитети генералӣ бояд барои дар сатҳи баланд гузоштани кори конференсия ва натиҷаҳои самарабахши он мусоидат кунад.

Ҳайати котиботи конференсия бошад, маъмулан аз котиби генералӣ ва ҳайати хизматрасонӣ конференсия иборат мебошад. Дар конференсияҳо, ки давлатҳо даъват мекунанд, котиби генералӣ, одатан шахси мансабдори давлатӣ конференсияро қабулкунанда, таъйин мешавад. Ба ҳайати котиботи чунин конференсияҳо, одатан шахсоне, ки давлати қабулкардаро намоёндагӣ мекунанд дохил мешаванд. Дар баъзе мавридҳо ба ҳайати котибот кормандони маъмурӣ-техникии намоёндагони давлатҳо дохил мешаванд. Дар конференсияҳо, ки созмонҳои байналмилалӣ даъват мекунанд, функсияи котиботро, котиботи созмони байналмилалӣ бо роҳбарии котиби генералӣ ё намоёндаи он иҷро мекунад.

Котиби генералӣ шахси мансабдори асосии конференсия мебошад. Вазифае, ки котиби генералӣ иҷро мекунад, характери маъмурию иҷроиявиро дорад.

Кори асосии Котиби генералӣ роҳбарӣ ба ҳайати котибот, дар робита ба хизматрасонӣ ба конференсия мебошад. Котиби генералӣ ё аъзои ҳайати котибот ҳуқуқ дорад, оид ба ҳар масъалаи баррасишаванда баёноти хаттӣ ё даҳонӣ диҳад, ҳамчунин бо хоҳиши раис ё вакилони конференсия маълумот диҳад. Таҳияи ҳуҷҷатҳои расмӣ маҷлисҳои конференсия ва иҷро кардани кори техникӣ вазифаи котибот аст. Масалан, паҳн кардани ҳуҷҷатҳои конференсия, таъмин кардани тарҷумаи даҳонии гузоришҳо дар маҷлисҳо, нигоҳ доштани ҳуҷҷатҳо дар бойғониҳо ва ғ.

Қоидаҳои гузаронидани конференсияҳои байналмилалӣ муосир, ҳамчунин аз меъёрҳо иборат мебошад, ки онҳо таъсис ва фаъолияти мақомотҳои кориро ба танзим мебароранд. Музокиран асосӣ дар маҷлисҳои умумӣ мегузарад, ки мақомоти олии конференсия мебошад.

Комитетҳои таъсис додашуда раис, муовинҳо он ва маърузачиёнро интихоб мекунанд. Онҳо ҳуқуқ доранд дар ҳолати зарурӣ, мақомотҳои ёрирасони худро таъсис диҳанд. Таъсиси комиссияҳо ва дигар мақомотҳои корӣ, хусусан муъайян кардани ваколатҳои он, дар баъзе мавридҳо натиҷаи муборизаи тезу тунди сиёсӣ-дипломатӣ аст. Ҳамчунин масъала оид ба ҳайати комиссияҳо ва дигар мақомотҳои кории конференсия бисёр мураккаб мебошад.

Дар маҷлисиҳои умумӣ ва комиссияҳои лоиҳаҳои ҳуҷҷатҳо, қарорҳо, ҳамчунин даровардани тағйирот ва ислоҳот ба онҳо баррасӣ мешавад. Барои тағйир кардани матни ҳуҷҷатҳои хотимаӣ одатан комиссияи таҳрир бо иштироки коршиносон, ки забонҳои қорӣ конференсияро мебаранд, таъсис дода мешавад.

Қоидаҳои гузаронидани конференсияҳои байналмилалӣ, инчунин тарзи гузаронидани маҷлисиҳо ба танзим мебарояд.

Дар маҷлиси нахустин ё оғози конференсияи байналмилалӣ масъалаи ба таври қушода ё пушида гузаронидани маҷлисиҳои конференсия, ҳал мешавад. Дар маҷлисиҳои пушида танҳо иштирокчиёни конференсия иштирок мекунанд. Ба маҷлисиҳои қушода намоёндогони матбуот ва ҷомеаи шахрвандӣ низ роҳ дода мешаванд. Маҷлисиҳои умумӣ одатан қушода ва маҷлисиҳои комитетҳо ва комиссияҳои пушида гузаронида мешаванд. Дар машварати умумиаврупоӣ оғози конференсия ба таври озод аст. Дар давраи дуввум, маҷлисиҳои комиссияҳои қорӣ ба таври пушида гузаронида шудаанд, маҷлисиҳои давраи сеvvум, маросими пушидашавӣ, гузориши намоёндогони олий қушода буданд.

Ба ғайр аз маҷлисиҳои расмӣ дар конференсияҳои байниҳукумати хангоми қор бо ҳуҷҷатҳои конференсия, маҷлисиҳои ғайрирасмӣ комиссияҳои ва зеркомиссияҳои гузаронида мешаванд.

11.5. НАМУДҲОИ САНАДҲОИ КОНФЕРЕНСИЯҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ОНҲО

Одатан натиҷаи Конференсияи байналмилалӣ бо дар назардошти маънавиятҳои иштирокчиёни он бо баъзи созишнома анҷом меёбад. Дар баъзе мавридҳо иштирокчиёни гуфтушунӣ дар натиҷаи баррасии масъалаҳои имконнопазир будани созишнома, бинобар ҷой доштани ихтилофи назар эҳсос менамояд. Албатта, дар ҷунин ҳолатҳо ягон ҳуҷҷат қабул намешавад.

Конференсия одатан бо қабули санади хотимаӣ ё протоколе, ки ҳамаи иштирокчиёни ба он имзо мегузоранд ба охир мерасад. Ҳамчунин диғар шаклҳои ба расмият даровардани санади хотимаӣ вучуд дорад, масалан эълония, муҷрифтанома ва ғ.

Дар конференсияҳои байниҳукумати ду намуни санадҳо қабул мешаванд: ҳуҷҷатҳо дар бораи фаъолияти ҷорӣ конференсия ва ҳуҷҷатҳои, ки натиҷаи қорӣ конференсияро

инъикос мекунанд. Ба гурӯҳи якум протоколҳои маҷлисҳо дохил мешаванд, ба гурӯҳи дуввум ҳуҷҷатҳои хусусияти ҳуқуқи байналмилалӣ дошта дохил мешавад. Масалан, шартномаҳо, конвенсияҳо ва ғ.

Санадҳое, ки хусусияти қоидавӣ доранд аз санадҳое, ки оид ба моҳиятан баррасӣ кардани масъалаҳо дар конференсия қабул мешаванд, тафовут доранд.

Натиҷаи кори бомуваффақият анҷом ёфтаи конференсияи байналмилалӣ, дар шакли санадҳои ҳуқуқии табиати гуногуни ҳуқуқи дошта, қабул карда мешавад.

Таснифоти ягонаи эътирофшуда ин гунна ҳуҷҷатҳо вуҷуд надорад. Интихоби номи ҳуҷҷат, одатан ҳадафи сиёсӣ дорад, аммо маъмулан моҳияти ҳуқуқӣ надорад.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ меъёрҳои вуҷуд надоранд, ки тибқи он ба санадҳои конференсияҳои байналмилалӣ ягон шакли ҳатмӣ ё номгузори муайян шуда бошанд.

Баъзе номҳои санадҳои конференсияҳои байналмилалӣ дар натиҷаи таҷрибаи зиёди истифодабарии онҳо дар конференсияҳои байниҳукумати нисбатан зиёдтар ба назар мерасад. Санади хотимаӣ гуфта чунин ҳуҷҷатҳоро номгузорӣ мекунанд, ки воқеаҳои асосии конференсияро тавсиф мекунад. Санадҳои конференсияҳое, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ доранд, конвенсия меноманд. Санадҳои конференсияҳое, ки характери тавсиявӣ доранд, резолютсия номида мешаванд.

Конференсияҳои дипломатӣ барои бастании конвенсияҳои бисёртарафа оид ба масъалаҳои мухталиф ва махсуси ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва башардӯстӣ даъват карда мешаванд.

Конференсияҳои байналмилалӣ резолютсияҳои гуногунро оид ба ҳадафи фаъолияти худ қабул мекунанд. Масалан, резолютсияҳои конференсияҳои СММ. Хусусан Конференсияи СММ оид ба масъалаҳои намояндагии давлатҳо ва муносибати онҳо бо созмонҳои байналмилалӣ, ки соли 1975 дар Вена баргузор гардид якҷанд резолютсияҳо, аз ҷумла резолютсия оид ба статуси ҳаракатҳои милли-озодихоҳӣ, ки онро Созмони Ягонагии Африка ва Лигаи давлатҳои Араб эътироф кардааст ва Резолютсия дар бораи масъалаи истифодаи конвенсияи дар конференсия

қабулшуда, оид ба ғабәолияти ояндаи созмонҳои байналмилалӣ мебошанд.

Резолютсияҳои, ки дар конференсияҳои байниҳукумати қабул мешаванд барои давлатҳои аъзои конференсия ё созмонҳои байналмилалӣ хусусияти таъсиявӣ доранд.

Қисми зиёди конференсияҳои байниҳукумати бо қабул кардани санади хотимаӣ анҷом меёбад. Дар санади хотимаӣ рӯйхати воқеаҳои асосии дар ғабәолияти конференсияи байниҳукумати ба вучуд омада, дарҷ мешавад. Моҳияти ҳуқуқии санади хотимавиро бояд вобаста аз моҳияти он созишномаи воқеӣ, ки дар асоси он ба вучуд омадааст, муқаррар намояд.

Маҳз ҳамин созишномаи давлатҳои аъзои конференсия инъикоси натиҷаи мавқеи мувофиқ гардонидашудаи онҳо оид ба додани қувваи муайяни ҳуқуқӣ ба қоидаҳои санади хотимаӣ мебошад.

БОБИ XII. МАСЪУЛИЯТ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

12.1. МАФҲУМ, САРЧАШМА ВА СУБЪЕКТҲОИ ҲУҚУҚИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ КОДИФИКАТСИЯИ ИНСТИТУТИ МАСЪУЛИЯТ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Масъулият дар ҳуқуқи байналмилалӣ, уҳдадории ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқвайронкунанда оид ба барҳам додани оқибати зараре мебошад, ки ба дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунии содиршуда расонидашудааст. Ҳуқуқвайронкунии байналмилалӣ деликтҳои (ҳуқуқвайронкунии) байналмилалӣ ва ҷиноятҳои байналмилалӣ мешаванд. Ҳуқуқвайронкунии махсусан хавфноке, ки принсипҳои воқеӣҳои ҳуқуқи байналмилалиро вайрон мекунад ҳамчун ҷиноятҳои байналмилалӣ эътироф шудаанд. Масалан, таҷовузкорӣ, ба таври маҷбурӣ қорӣ кардан ё нигоҳ доштани ҳуқумронии мустамликаӣ, генотсид, апартеид эҷотсид, истифода аз яроқи ядрой ва дигар аслиҳаи қатли ом ва ғ.

Масъулиятпазирӣ яке аз институтҳои қадимтарини ҳуқуқи байналмилалӣ буда таърихи муносибатҳои байналмилалӣ аз доимо тақдир додани он гувоҳи меҳад. Меъёрҳои ҳуқуқи институти мазкур то ҳол кодификатсия карда нашудааст ва бинобар ин маъмулан ба истифодабурдани меъёрҳои одатӣ-байналмилалӣ (президентҳои) ва қарорҳои судӣ ташаккул ёфтааст. Муъайян карда шудааст, ки таҳқиқотҳои назариявии институти масъулияти ҳуқуқи байналмилалӣ хеле зиёд аст. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ принсипи умумие вучуд дорад, ки мувофиқи он барои кирдори зидди ҳуқуқи-байналмилалии субъект масъулияти ҳуқуқи байналмилалӣ пешбинӣ шудааст.

Баъзе аз меъёрҳои характери умумидошта, ки масъулияти субъектро ба танзим мебарорад, шартномаҳои байналмилалӣ, резолютсияҳои СММ ва дигар созмонҳои байналмилалӣ муқаррар менамоянд.

Масалан, моддаи 39, 41 ва 42 Ойинномаи СММ тартиби ба амалбарории масъулиятро барои ҷиноятҳои байналмилалӣ бар зидди сулҳ ва амнияти байналмилалӣ муқаррар намудааст.

Аз соли 1972 Конвенсия дар бораи масъулияти байналмилалӣ барои зараре, ки ба объектҳои кайҳонӣ расонида мешавад, амал мекунад. Аъзоёни ин конвенсия ӯҳдадор шудаанд, ки зарари ба объектҳои кайҳонӣ дар замин, киштии ҳавоӣ, ҳангоми дар парвоз будан ва ба объекти кайҳонии дигар субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ расонидашударо ҷаброн ва ислоҳ намоанд.

Масъулияти байналмилалӣ барои вайрон кардани шартномаҳои байналмилалӣ муъайян шудааст. Дар ин робита хусусан конвенсияи байналмилалӣ оид ба пешгирӣ кардани ҷинояти апартеид ва ҷазо додан барои он (соли 1973) ва Конвенсия дар бораи пешгирӣ кардани ҷинояти генотсид ва ҷазо додан барои он (соли 1948)-ро қайд кардан ба маврид аст.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ ба масъулияти шахсони воқеъӣ, ки давлати мушаххасро намоёндагӣ мекунанд ва амалиёте содир мекунанд, ки ҳамчун ҷиноятҳои ҳарбӣ ва ҷиноятҳо бар муқобили инсоният эътироф гардидаанд, таваҷҷӯҳи махсус дода мешавад.

Мафҳуми таҷовузро Ассамблеяи Генералии СММ соли 1974 муъайян кардааст. Ҷанги таҷовузкорона ҷинояти зидди сулҳи байналмилалӣ буда, барои он масъулияти байналмилалӣ пешбинӣ шудааст.

Субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ барои вайронкардани ҳуқуқи байналмилалӣ масъулият доранд, вале шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ чунин масъулиятро барои ҳуқуқвайронкуниҳои оддӣ надоранд. Шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ масъулият доранд, аммо он масъулият мебошад, ки онро ҳуқуқи граждани муқаррар намулдааст.

Дар амалия рафтори субъектҳои ҳуқуқи байналмилалиро дар фаъолияти мақомотҳо ва шахсони мансабдори онҳо, муъайян мекунад. Давлат барои амали мақомоти давлатӣ ва шахсони мансаби олий доштае, ки ҳуқуқи байналмилалиро вайрон мекунад, бо ҳамаи сарватҳои миллӣ ҷавоб медиҳад. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, танҳо дар доираи момулкҳои худ масъулият доранд. Бинобар ин новобаста он, ки шахси мансабдор дар мақомоти қонунгузорӣ, иҷроия, судӣ қарор мекунад ва новобаста аз сатҳи мақомоти давлатӣ онҳо муайянкунандаи сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ мебошанд.

Давлат барои фаъолияти мақомот ва шахсони мансабдор ҳатто дар ҳолатҳои, ки ин мақомот ва шахсони мансабдор аз ваколатҳои худ, ки онро қонунҳои давлат муқаррар кардааст, сӯистифода намоянд ё қоидаҳои вайрон кунанд, ки ба фаъолияти онҳо дахл дорад, ҷавобгар аст. Масалан, агар намояндаи дипломатӣ амалро содир кунад, ки дар он аломатҳои дахлнопазирӣ ва даҳлат қардан ба қорҳои дохилии давлати хориҷӣ бошад, давлате, ки ин шахсро ин мақом таъин кардааст, масъулият дорад.

Рафтори шахсони алоҳида ё гурӯҳи одамон ҳамчун рафтори давлат эътироф карда мешавад, агар муъайян карда шавад, ки ин шахс ё гурӯҳи одамон ваколати аз номи давлати мазкур фаъолият қарданро доранд ё ҳуқуқи истисноии ҳокимияти давлатиро ҳангоми набудани чунин имкониятҳо барои ҳокимияти расмӣ дар ҳолате, ки ба амал баровардани чунин ҳуқуқи истисноӣ вучуд надорад, амалӣ кунанд.

Бо кодификатсияи меъёрҳои масъулиятро тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ олимони мутахассисони муассисаҳои илмӣ ва созмонҳои байниҳуқуматӣ ва ғайриҳуқуматӣ машғул мешаванд, аммо ҳамаи ин кӯшишҳо то ҳол барои қабули конвенсияҳои уневерсалии байналмилалӣ таъсири муассир нарасонидаанд.

Пеш аз ҳама кодификаторҳо, яъне ҳуқуқшиносон-олимони муассисаҳои илмӣ, созмонҳои байниҳуқуматӣ ва ғайриҳуқуматӣ ва

ғ. асосан ба ҷавобгарии моддӣ ба зараре, ки ба шахсият ва молу мулкӣ шаҳрвандони хоричӣ ва сармоияи хоричӣ расонида мутаввазеҳ шудаанд. Аз нимаи дуввуми асри XX ба ҷавобгарӣ барои ҳуқуқвайронкуниҳое, ки заминаҳои умумии тартиботи ҳуқуқӣ байналмилалиро ҳалалдор мекунанд, бештар тавачҷуҳ доданд. Аз соли 1956 кодификатсияи меъёрҳои институти ҷавобгарӣ дар ҳуқуқӣ байналмилалӣ бо супориши Ассамблеяи Генералии СММ ва Комиссияи ҳуқуқӣ байналмилалӣ ба роҳ монда шуд. Корҳо то ҳол идома доранд, вале комиссия баъзе асарҳоро, ки дар онҳо масъалаҳо оид ба пайдошавии ҷавобгарии байналмилалӣ, моҳияти он, шакл ва ҳаҷми ба амалбарории ҷавобгарии байналмилалӣ ва ҳал кардани баҳсҳо вучуд доштанд, муҳокима намуда, қарори марбутаро қабул кардааст. Дар ин давра Комиссия вазифаҳои худро маҳз бо муъайян намудани ҷавобгарии давлат маҳдуд намуда ҷавобгарии дигар субъектҳои ҳуқуқӣ байналмилалиро баррасӣ накардааст. Комиссияи мазкур ҳамчунин, ба хулоса омад, ки масъулиятро танҳо барои кирдорҳои зиддиҳуқуқии байналмилалӣ баррасӣ мекунад. Дар хусуси масъулият барои амалиётҳои оқибати зараровар дошта, ки ҳуқуқвайронкунии байналмилалӣ набуда, комиссия лоҳиҳаи Конвенсияи махсусро таҳия менамояд.

12.2. НАМУД ВА ШАКЛҲОИ МАСЪУЛИЯТ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар ҳуқуқӣ байналмилалӣ вобаста ба характери зарари расонидашуда ду намуди ҷавобгарӣ вучуд дорад:

1. ҷавобгарии сиёсӣ
2. ҷавобгарии моддӣ

Намудҳои масъулият ба ҳамдигар алоқаманданд ва хеле монанд мебошанд. Дар амал ҳолатҳои шудаанд, ки зарари моддӣ боиси ҷавобгарии сиёсӣ шудааст ва баръакс зарари сиёсӣ боиси ҷавобгарии моддӣ шудааст. Бинобар ин чудо кардани ҷавобгарӣ ба намудҳои хеле дуруст ва ба маврид буда имконият медиҳад, ки шаклҳои ҷавобгариро дуруст муъайян намоем.

Ҷавобгарии сиёсӣ дар шакли сатисфаксия (қонёгардонӣ) зоҳир мегардад. Сатисфаксия маъмулан агар зарари ғайримоддӣ ба эътибори давлати ҷабрдида расонидашуда бошад ба вучуд меояд.

Масалан, ба таври расмӣ изҳор кардани ҳамдардӣ ё таассуф, баҳшиш пурсидан барои чунин ҳуқуқвайронкуниҳо ва бовар кунонидан, ки минбаъд чунин амалҳо содир намешаванд; наشري қонунҳои махсус оид ба барҳам додан ё пешгирии кардани санадҳои ғайриқонунӣ ва ҷазо додани шахсони гунаҳкор ва ғайра.

Шакли дигари ҷавобгарии сиёсӣ низ вучуд дорад, ки он ҳамчун воситаи ҷавобгарии маҷбурий ва аз тарафи субъекти зарардида буда репрессалия ном дорад. Масалан, доштани киштии моҳидорӣ барои ғайриқонунӣ гирифтани моҳӣ; нигоҳ доштани молу мулк, ё мусодираи он. Репрессалия аз реторсия, яъне иқдоми ҷавобӣ ба амалҳои, ки муносибатҳои дӯстонаи давлатҳоро халалдор мекунад, ҳуқуқвайронкунии намебошанд масалан, бозхонди сафир ҳамчун аксуламал тафовут дорад.

Репрессалияи инфиродӣ (шахсӣ) ҳамчунин санкцияи дастаҷамъӣ набуда тибқи Ойинномаи СММ, танҳо дар асоси қарори Шӯрои Амният дар муносибати давлате, ки амали онҳо ба ҷаҳон таҳдид мекунад ё боиси халалдоршавии сулҳи ҷаҳонӣ мегардад, ба назар мерасад. Чунин санкцияҳо метавонанд, аз роҳи ба таври пурра ё қисман боздоштани муносибатҳои иқтисодӣ, ҳамчунин дар маҳдуд намудан ё қатъ кардани робитаҳо тавассути воситаҳои нақлиёт, бо роҳи қатъ кардани муносибатҳои дипломатӣ, зоҳир шаванд (моддаи 41 Ойинномаи СММ);

Барои нигоҳдорӣ ва барқароркунии сулҳи байналмиллалӣ ва амният қувваҳои мусаллаҳ амалиётҳои қувваҳои ҳавой, баҳрӣ ва хушкӣ, истифода бурда мешаванд.

Санкцияҳо барои маҳдудкунии истиқлолият, баъди ҷанги дуввуми ҷаҳон дар муносибати Олмон ва Ҷопон (режими ишғоли оккупационӣ), маҳдудкунии ҳуқуқӣ доштани қувваҳои мусаллаҳ ва ғ.) истифода шуда буданд.

Соли 1993 Шӯрои Амнати СММ оид ба зарурияти таъсиси трибунали байналмилалӣ бо мақсади ба ҷавобгарии судӣ ҷалб кардани шахсоне, ки дар собиқ Югославия ҷиноятҳои ҳарбӣ содир кардаанд, қарор қабул кард.

Принсипи мутаносибии репрессалии ба санксияҳои, ки моҳиятан шакли ҷазодиҳии субъектҳоро дорад ва субъектҳои, ки ҷиноятҳои байналмилалӣ содир мекунанд, паҳн намешавад.

Гуруҳи давлатҳо санксияҳои дастаҷамъиро бе иҷозати Шӯрои Амнати СММ татбиқ карда наметавонанд. Албатта,

давлатҳо ҳангоми таҷовуз (агрессия) ба худмудофиакунии инфиродӣ ё дастаҷамъӣ, ки мазмунӣ санксияро надорад, ҳуқуқдоранд. Ҷавобгарии моддӣ дар Уҳдадорӣ тоғони зарари моддиро додан ифода меёбад, ки метавонад дар шакли реститутсия (барқарор кардани вазъӣ моддӣ, ки то замони ҳуқуқвайронкунӣ амал мекард) ё репаратсия (ҷубронпулӣ) амалӣ мешавад.

Замоне, ки ҷанг воситаи қонунии ҳал кардани баҳсҳо буд, чунин шакли ҷавобгарии сиёсӣ, чун контрибутсия, аз тарафи давлати ғолиб ситонидани хароҷотҳои ҷарбии худ аз давлати шикастхӯрда вучуд дошт.

Тавре, ки мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, дар асоси шартномаҳо чунин намуди ҷавобгарии моддӣ, ба монанди, ҷавобгарии мутлақ ва ҷавобгарии воқеъӣ ташаккул меёбад. Ин ҷо сухан дар бораи ҷавобгарие меравад, ки новобаста аз гуноҳи субъекти зарар расонида пайдо мешавад, яъне барои зараре, ки дар ҷараёни амали ҳуқуқӣ расонида шудааст.

Тарафи зарардидаро зарур аст, ки танҳо робитаи сабаб ва натиҷаи бевоситаро байни ҳаракат (беҳаракатӣ) ва зарар исбот кунад.

Маҳдудкунии шартномавии ҷавобгарии мутлақӣ моддиро аз рӯи маблағи пулие, ки ба тоғони зарар дохил мешавад, муъайян менамоянд. Дар шартномаҳо умдатан ҳадди баландтарини маблағе, ки дар шакли пул, бояд ҷуброн шавад, қайд мешавад. Масалан, маблағи баландтарини тоғондиҳӣ мувофиқи Конвенсия дар бораи тоғони зараре, ки ба киштии ҳавоии хориҷӣ аз тарафи шахсони севвум дар натиҷаи афтидани киштии ҳавоӣ расонида мешавад (соли 1952), нишон дода шудааст. Дар ин ҳолатҳо тарафи зарардида наметавонад барои гирифтани маблағи пулие, ки ҳадди муқарраршударо зиёдтар мекунад, даъвоҳо пешниҳод кунад. Ҳамзамон бояд зикр намуд, ки ҳадди баландтарин ба таври фаврӣ пардохта намешавад. Агар маблағи зарари исботшуда камтар аз маблағи таъйиншуда бошад, тарафи зарардида метавонад танҳо барои гирифтани ин маблағ даъво кунад.

Барқароркунии шартномавии ҷавобгарии мутлақ, тоғони зарарро ба ҷабридида ҳатто дар он ҳолате, ки субъекти зарар расонида исбот кунад, ки гуё ҳамаи амалиётҳои он ҳуқуқвайронкунӣ набуд, кафолат медиҳад.

12.3. АСОСҲОИ БАВУҲУДОИИ МАСЪУЛИЯТ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Масъулияти сиёсӣ дар натиҷаи вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки манфиатҳои дигар субъектҳоро ҳифз мекунанд ба вучуд меояд. Масалан, вайрон кардани дахлнопазирии намоёндагии дипломатӣ. Агар вайрон кардани ҳуқуқ зарари моддӣ ё дигар оқибатҳои манфӣ нашуда бошад ҳам субъект масъулияти сиёсӣ дорад.

Ҷавобгарии моддӣ ҳангоми будани маҷмӯи омилҳои зайл ба вучуд меояд: вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, расонидани зарари молумулкӣ дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунӣ ва будани робитаи бевосита дар байни сабаби ҳуқуқвайронкунӣ ва ин зарар.

Дар назарияи ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба қобили тадбиқ будани гуноҳ андешаҳои мухталиф вучуд дорад. Ба ақидаи баъзе олимони ба ҷои истилоҳи “гуноҳи объективӣ” бояд истилоҳи “рафтори субъективӣ, ки ифодагари вайронкунии ўҳдадорӣ байналмилалӣ” аст, истифода бурда шавад.

Дигар гурӯҳи олимони ҷонибдори ақида дар бораи зарурияти истифодабарии мафҳуми «гуноҳ» мебошанд, ки дар ҳуқуқи байналмилалӣ дар муқоиса аз ҳуқуқи дохилӣ хусусияти хоси худро дорад. Гибки ҷонибдорони ин ақида гуноҳро бояд ҳуди далели муқарраршудаи кирдори зидиҳуқуқии байналмилалӣ эътироф кунанд. Дар чунин ҳолат гуноҳи объективӣ дар аризаи ҷабрида оид ба далели ҳуқуқвайронкунӣ вобаста ба бавучудии ҷавобгарӣ инъикос мегардад. Ҳангоми набудани кирдори зидиҳуқуқӣ гуноҳи объективӣ беасос доништа мешавад.

Ҷавобгарии сиёсӣ ва моддӣ метавонанд, дар як вақт дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунӣ ба вучуд оянд: ҷавобгарии сиёсӣ

- ба далели вайронкунии ҳуқуқ ва ҷавобгарии моддӣ агар зарари молумулкӣ вучуд дошта бошад.

Бо дар назардошти он, ки ҷавобгарии мутлақ ба шартномаҳои махсуси байналмилалӣ, ки товони зарари моддиро нишон медиҳанд ва дар натиҷаи кирдори ҳуқуқӣ ба вучуд меояд, асос меёбад, муъайян кардани мафҳуми “зарар” дар асоси шартнома аҳамияти калон дорад.

Агар дар шартнома чунин муъайянкунӣ набошад ҷавобгарӣ мумкин аст, ки бе ягон асос зиёдтар шавад, масалан, тибқи Конвенсияи соли 1972 «Оид ба ҷавобгарии байналмилалӣ» барои зараре, ки ба объектҳои кайҳонӣ расонида мешавад ё барои зараре, ки аз ҳаёт маҳрум мекунад, зарари ҷисмонӣ ё зарарҳои дигар низ дар нест кардан ё дигар зараррасонӣ ба молу мулки давлат, шаҳрвандон ё шахсони ҳуқуқӣ ва созмонҳои байналмилалӣ зоҳир мегардад, додани ҷуброн пешбинӣ шудааст.

Кирдори давлатҳо мумкин аст, ки асоси ҳуқуқӣ байналмилалӣ ҳамчун амали зиддиҳуқуқии байналмилалӣ баҳо дода шавад. Агар рафтори субъект (ҳаракат ё беҳаракатӣ) ва шарту шароит, ки ин ўҳдадорӣ аз он талаб мекунад, мувофиқат накунад, ҳамчун вайрон шудани ўҳдадории байналмилалӣ фаҳмида мешавад. Бинобар ин ўҳдадори характери шартномавӣ дорад, ё одатӣ-ҳуқуқӣ аҳамият надорад.

Дар ҳолати муқаррар кардани далели ҳуқуқвайронкунӣ (ҳангоми ҷавобгарии мутлақ-вақти расонидани зарари моддӣ) тарафи зарардида метавонад даъво пешниҳод кунад. Пешниҳодкунандаи даъво метавонанд танҳо бевосита тарафи зарардида, субъекти ҳуқуқӣ байналмилалӣ бошад.

Ҳангоми содир кардани ҷинояти байналмилалӣ ҳар як давлат ё гурӯҳи давлатҳо метавонанд ба ҳуқуқвайронкунида даъво пешниҳод кунанд. Даъво мумкин аст, ки дар шакли аризаи мақомот ё шахсони расмӣ дар намояндагии дипломатӣ буда ё мақомоти ҳукумати субъекти зарардида пешниҳод гардад. Бояд як нуқтаро қайд намуд, ки дар ҳама ҳолат гуноҳи ҳуқуқвайронкунида, бояд исбот шавад. Агар ҳуқуқвайронкунида рози бошад маблағи зарари моддӣ пардохт карда мешавад.

Маблағи товони зарари моддӣ бояд бо ҳуҷҷатҳо асоснок карда шавад.

Ҳамаи маводҳои даъво ба воситаи мақомоти дипломатӣ ба субъекти ҳуқуқвайронкунида равон карда мешавад. Ба амалбарории иҷбории ҷавобгариро, ба истиснои санксияҳои дастаҷамъӣ Шурои амнияти СММ ҳуқуқӣ байналмилалӣ ба инобат намегирад. Дар баъзе ҳолатҳо репресалия ҳам ҳамчун шакли иҷбории ба амал барории ҷавобгарӣ эътиф шудааст.

12.4. ҲОЛАТҲОЕ, КИ АЗ МАСЪУЛИЯТИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОЗОД МЕКУНАНД

Озод намудан аз ҷавобгарӣ, яъне аз субъект гирифтани ўҳдадорӣ оид ба барҳам додани оқибати ҳуқуқвайронкунӣ содир шуда ва ҷавобгар будани он мебошад.

Ба ҳолатҳои аз ҷавобгарӣ озод намудан, пеш аз ҳама, гуноҳи худӣ тарафи ҷабрида дохил карда мешавад. Ин гуноҳ мумкин аст, дар содир намудани амалҳои, ки зарари моддиро ҳангоми амали зиддиҳуқуқии субъекти дигар меорад, ифода ёбад. Ҳамчунин, мумкин аст, ки дар шакли безҳаққияти дағалона ё дар ҳақиқати худӣ тарафи ҷабрида зоҳир гардад.

Масалан, давлат иттилоотро дар бораи тайёрии амали террористӣ ба сафоратҳои мегирад, аммо дар ин ҳусус ба ҳукумати давлате, ки дар он ҷо сафоратхона фаъолият дорад, хабар намерасонад. Дар чунин ҳолат ҷавобгарии давлате, ки дар он сафоратхона дорад, вазифадор нест, ки дахлнопазирии сафоратхонаи давлати хориҷиро таъмин мекунад. Албатта, агар исбот шавад, ки сафоратхона дар бораи тайёрии амали террористӣ медонист ва дар ин ҳусус ба давлате, ки сафоратхона ҷойгир шудааст, хабар нарасонид. Дар чунин ҳолат кирдори сафоратхона ҳамчун ҳолатҳои аз ҷавобгарӣ барои додани товони зарари расонидаи давлате, ки дар он фаъолият дорад, баррасӣ мегардад.

Агар ҳолатҳои аз ҷавобгарӣ озод кардан форс мажор мебошад. Масалан, ҳодисаҳои табиӣ, эпидемияҳо, низоъҳои ҳарбӣ, ҷанги шаҳрвандӣ ва ғайраҳо. Бинобар ногаҳон бад шудани вазъият тайёра сарҳади давлати хориҷиро вайрон мекунад. Давлати ба қайд гирандаи киштии ҳавоӣ форс-мажорро ҳамчун асос барои озод кардан аз ҷавобгарӣ истифода мекунанд.

Ақидаҳои мухталиф вучуд доранд, ки мувофиқи онҳо ҳолатҳои зарурияти ниҳой, ҳангоми содир шудани ин ё он амал ба таҳдиди ҳаёти субъект-деликвент равона шуда бояд аз ҷавобгарӣ озод карда шаванд.

Комиссияи ҳуқуқӣ байналмилалӣ СММ яқҷоякунин ҳолатҳои аз ҷавобгарӣ озод намуданро, ҳамчунин фактҳо ва амалҳои, ки ба ҳодисаи кирдорро ҳамчун ҳуқуқвайронкунӣ истисно мекунад, дар як мафҳуми умумӣ—“ҳолатҳои, ки зиддиҳуқуқиро истисно мекунад” ба мақсад мувофиқ донистааст.

12.5. МАСЪУЛИЯТ БАРОИ ҶИНОЯТҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛИ

ҶиноятҶои байналмилалӣ ба кирдорҶои вазнинтарини зиддиҳуқуқии байналмилалӣ, ки ба асосҶои мавҷудияти давлату халқҶо таҳдид мекунад, принципҶои асосии ҳуқуқии байналмилалиро вайрон мекунад ва ба сулҳи байналмилалӣ ва амният таҳдид мекунад, дохил мешаванд.

Дар Лоиҳаи маъруза оид ба масъулияти давлатҶо, ки Комиссияи ҳуқуқии байналмилалӣ таҳия намудааст, гуфта шудааст: “кирдори зиддиҳуқуқии байналмилалӣ натиҷаи вайрон кардани уҳдадориҶои байналмилалӣ давлатҶо буда, барои ҷаҳон хатарнок аст ва вайрон кардани он ҳамчун ҷиноят дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҷинояти байналмилалӣ мебошад”.

Объекти ҷиноятҶои байналмилалӣ метавонанд сулҳи умумиҷаҳонӣ ва амнияти байналмилалӣ, муносибати дӯстона байни давлатҶо ва халқҶо, ҳуқуқии миллату халқҶо барои худмуъайянкунӣ, қонунҶо ва одатҶои ҷангҶо, ҳуқуқии инсон ва ғайраҶо бошанд.

Аввалин маротиба дар Ойинномаи Трибунали ҷарбии байналмилалӣ дар Нюнберг ва Токио ҷиноятҶо бар муқобили инсоният ҳамчун ҷиноятҶои вазнинтарини байналмилалӣ муъайян карда шуд. Баъдтар ҷиноятҶои зерин низ ҳамчун ҷиноятҶои вазнини байналмилалӣ эътироф шудаанд:

- генотсид (Конвенсия дар бораи пешгири кардани ҷинояти генотсид ва ҷазо барои он, соли 1948);

- нажодпарастӣ ва маҳдудкунии нажодӣ (Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи барҳам додани ҷамаи шаклҶои маҳдудкунии нажодӣ, соли 1965);

- апартеид (Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи барҳам додани ҷинояти апартеид ва ҷазо барои он, соли 1973);

- истифодабарии яроқи ядрой (Декларатсияи Ассамблеяи Генералии СММ дар бораи манъ кардани истифодабарии яроқи ядрой бо мақсади ҷанг, соли 1961);

ҶиноятҶои байналмилалӣ метавонанд ҳам дар шакли ҳаракат ва ҳам беҳаракатӣ зоҳир гарданд. СубъектҶои ҳуқуқии байналмилалӣ ва шахсони воқеъ субъектҶои ҷиноятҶои

байналмилалӣ барои содир кардани ҷиноятҳои байналмилалӣ шуда метавонанд.

Давлат ва дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ масъулияти сиёсӣ ва моддӣ доранд, шахсони воқеӣ ҷавобгарии ҷинояти инфиродӣ доранд.

12.6. МАСЪУЛИЯТИ ШАХСОНИ ВОҚЕӢ

Дар ҳуқуқи байналмиллалӣ муосир шахсони воқеӣ барои содир кардани ҷиноят бар муқобили сулҳ ва амнияти инсоният масъулият доранд.

Шахсони воқеӣ барои ҷиноятҳои байналмилалӣ ба шарте, ки кирдори ҷиноии онҳо бо амалиёти ҷиноии давлат алоқаманд бошад, ҷавобгар мебошанд. Давлате, ки барои содир кардани ҷиноят гунаҳкор аст ҷавобгарии байналмилалӣ дорад, шахсони воқеӣ бошанд, ҷавобгарии ҷиноӣ доранд. Аз тарафи шахсон содир намудани амали ҷиноӣ барои иҷро кардани фармони ҳукумат ё сардори худ онҳоро аз ҷавобгарии ҷиноӣ озод намекунад. Барои ҷазо додан ба чунин шахсон ҳам юрисдиксияи байналмилалӣ ва ҳам юрисдиксияи миллии истифода бурда мешавад.

Мақоми ҳуқуқии расмӣ шахсон (сардори давлат ё ҳукумат) онҳоро аз ҷавобгарии ҷиноӣ озод намекунад.

Баъди ҷанги дуввуми ҷаҳон бо мақсади тариқи судӣ ҷинояткорони асосии ҳарбиро ба ҷавобгари ҷалб намуда трибуналҳои ҳарбии байналмилалӣ дар Нюнберг ва Токио таъсис дода шуд. Бо қарори Шӯрои Амният (соли 1993) барои маҳкум кардани шахсоне, ки дар содир намудани ҷиноят дар собиқ Югославия баъди 25 июни соли 1991 гунаҳкор буданд, трибунали байналмилалӣ таъсис дода шуд.

Таҳияи лоиҳаи Кодекси ҷиноятӣ бар муқобили сулҳ ва амнияти инсониятро ба инобат гирифта Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ масъала дар хусуси зарурияти таъсиси Суди байналмилалӣ ҷиноиро мавриди омӯзиш қарор додааст.

Муҳлати даъво ба ҷавобгари барои ҷиноятҳои байналмилалӣ тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ татбиқнопазир аст. Конвенсия дар бораи татбиқнопазирии муҳлати даъво ба ҷиноятҳои ҳарбӣ ва ҷиноятҳо бар муқобили инсоният (соли 1968) муқаррар намудааст, ки намояндагони ҳукуматҳои давлатӣ ба шахсони

алохида, ки дар ҷиноятҳои дар боло номбаршуда ва дар ҳамиштироки дар он гунаҳкоранд, новобаста аз вақти содиршудани ҷиноят ҷавобгар мебошанд.

Институти ҷавобгарии байналмилалӣ ҷиноятии шахсони воқеӣ барои ҷиноятҳои байналмилалӣ дар таъмини самарабахши меъёрҳои дахлдори ҳуқуқи байналмилалӣ аҳамияти ниҳоят калон дорад.

12.7. МАСЪУЛИЯТИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Масъулияти созмонҳои байналмилалӣ аз вайрон кардани ўҳдадорӣҳои байналмилалӣ, ки аз шартномаҳо ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бармеояд, ба вучуд меоянд. Дар бораи масъулияти созмонҳои байналмилалӣ дар баъзе аз шартномаҳои байналмилалӣ муфассал гуфта шудааст. Масалан, дар шартномаҳо оид ба тадқиқ ва истифода бурдани фазои кайҳонӣ, масъулияти созмонҳои байналмилалӣ, бори фаолияти мушаххас муқаррар шудааст. Шартнома дар бораи принсипҳои фаъолияти давлатҳо бо тадқиқ ва истифодабарии фазои кайҳонӣ, аз ҷумла, моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ (соли 1967); Конвенсияи дар бораи ҷавобгарии байналмилалӣ барои зараре, ки ба объектҳои кайҳонӣ расонида шудааст (соли 1972) низ масъулияти созмонҳои байналмилалиро муъайян кардаанд.

Масалан, созмонҳои байналмилалӣ инчунин дар конвенсияҳо дар бораи ҷавобгарӣ барои зарари ядрои дар он ҳолате, ки созмонҳои байналмилалӣ ҳамчун операторҳои дастгоҳҳои ядрои ё ин ки операторҳои киштиҳои ядрои мебошанд, қайд гардидааст.

Ҳангоми ба ҷавобгарии моддӣ ҷалб намудани созмонҳои байналмилалӣ бояд ба назар гирифт, ки сарчашмаи маблағгузори онҳо аъзоёни давлатҳои аъзои созмон мебошанд.

Дар амал тамоюли масъулияти муштаракӣ моддӣ созмонҳои байналмилалӣ ва давлатҳо вучуд дорад. Дар ҷунин ҳолат хеле муҳим аст, ки масъулияти якҷояи созмонҳо ва давлатҳои аъзо муқаррар карда шавад, ҳамчунин ҷавобгарии худӣ созмон муъайян карда шавад.

Дар ҳолати аввал даъворо дар бораи ҷавобгарӣ метавонанд ҳам давлатҳои аъзо ва ҳам созмонҳои пешниҳодкунанда. Дар ҳолати дуввум, даъворо танҳо созмон пешниҳод мекунад.

Дар конвенсия оид ба ҷавобгарии байналмилалӣ барои зараре, ки ба объектҳои кайҳонӣ расонида мешавад, ҷавобгарии яққоя ҳангоми риоя кардани шартҳои зерин муқаррар карда шудааст:

А) Ҳама гуна даъворо дар бораи ҷуброн барои зарар, созмонҳои байналмилалӣ, ки сар додани объектҳоро ба амал мебароранд, пешниҳод менамоянд.

Б) Агар созмон дар муддати шаш моҳ маблағи зарари расонидашударо ҷуброн накунад, давлати даъвокунанда метавонанд масъаларо дар бораи ҷавобгарии давлатҳои аъзои созмон гузорад.

Созмонҳои байналмилалӣ метавонанд субъекти даъвои байналмилалӣ бошанд. Дар маърузаи машваратии Суди байналмилалӣ СММ аз 11 апрели соли 1949 оид ба масъалаи товони зараре, ки ҳангоми хидмат дар СММ расонида мешавад, қайд карда шудааст, ки созмонҳои байналмилалӣ метавонанд ҳангоми ҷавобгарӣ барои зарар расонидан ба вай даъво пешниҳод кунанд.

Созмони Миллалӣ Муттаҳид якҷанд маротиба дар хусуси ба вай расонидани зарар даъвоҳои пешниҳодкардааст. Масалан, даъво ба Исроил (соли 1949), вақте, ки дар натиҷаи амали террористони Исроилӣ намояндаи СММ граф Бернадот ва назоратчиҳои ҳарбии СММ полковник Серо кушта шуданд.

Созмони байналмилалӣ мувофиқи ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ ва қонунгузори давлатҳои низ ҷавобгарӣ дорад. Дар чунин ҳолат масъулияти созмонҳои байналмилалӣ аз эътироф кардани қобилияти ҳуқуқдорӣ онҳо дар ҳудуди давлат дар асоси ҳуҷжатҳои таъсиси ӯ созишномаи созмони байналмилалӣ бо давлати мушаххас оид ба ситод-қароргоҳ ӯ намояндагии созмон баста шудааст вобаста мебошад.

БОБИ XIII. БА ТАВРИ ОСОИШТА ҲАЛ КАРДАНИ БАҲСҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

13.1. МАФҶУМИ БАҲСҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Ба баҳсҶои байналмилалӣ одатан ҳангоми инъикоси бархӯрди манфиатҳо, низоъҳо ва муҳолифати байни давлатҳо ва низ баҳсҶоё, ки сулҳу осоиш ва амнияти байналмилалиро ҳалалдор мекунад, тавачҷӯҳ дода мешавад.

Асоси баҳсҶои байналмилалиро омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ҳарбӣ, ки ба ҳуқуқи байналмилалӣ даҳл дошта, мебошад. Умуман, баҳси байналмилалӣ ҳамчун муносибати махсуси ҳуқуқӣ ва сиёсӣ зиддияти вучуд доштаи миёни субъектҳои ҳуқуқи байналмилалиро баррасӣ менамояд.

Аз лаҳзаи пайдо шудани баҳс ва дар марҳилаҳои он, бояд принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҶои байналмилалӣ, чун принсипи эътирофшудаи ҳатмии ҳуқуқи байналмилалӣ риоя карда шавад.

Барои баҳо додан ба масъалаҳоё, ки боиси ҳалалдор шудани муносибатҳо ва ихтилоф миёни давлатҳо мешаванд, дар Ойинномаи СММ мафҳуми баҳс ва вазъият зикр шудааст, вале дар Ойинномаи СММ дар бораи мафҳумҳои вазъияти байналмилалӣ ва баҳси байналмилалӣ чизе гуфта нашудааст.

Мувофиқи назарияи ҳуқуқи байналмилалӣ ва таҷрибаи Шӯрои Амнияти СММ, ҳамчунин Суди Байналмиллалӣи СММ, агар давлатҳо доир ба як масъала ба якдигар даъво пешниҳод кунанд, баҳс дар он ҳолат ҷой дорад. Агар оид ба муҳолифати манфиатҳои давлатҳо даъво пешниҳод нашуда бошад вазъият вучуд дорад яъне, мазмуни вазъият аз мазмуни баҳс, васеътар аст.

Хусусияти умумии вазъият ва баҳс муҳолифати манфиатҳои давлатҳоро ифода менамояд.

Ду намуди баҳс ва вазъияти фарқкунанда вучуд дорад: идомаи баҳс ба осоиш ва амнияти байналмилалӣ таҳдид мекунад ва идомаи вазъият ба амнияти байналмилалӣ таҳдид намекунад.

Дар ҳар ду ҳолат бе шубҳа принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҶои байналмилалӣ новобаста аз он, ки онҳо ба

амнияти байналмилалӣ таҳдид мекунад ё не ба ҳамаи баҳсҳо ва вазъиятҳои байналмилалӣ паҳн мегардад.

Баҳсҳои байналмилалӣ чунин тасниф мешаванд: вобаста ба объект ва мавзӯи баҳс, вобаста аз дараҷаи хатарнокӣ ба осоиши байналмилалӣ, вобаста аз доираи паҳншавии (маҳалӣ, минтақавӣ, глобалӣ), вобаста аз шумораи субъектҳо (дугарафа, бисёртарафа).

Дар Ойинномаи СММ қоидаҳои танзими намудҳои гуногуни баҳсҳои байналмилалӣ пешбинӣ шудааст: “баҳсе, ки барои идомаи он ба амнияти байналмилалӣ таҳдид мекунад”(моддаи 33); “баҳсҳои байналмилалӣ ” (банди 3 моддаи 2); “ҳар гуна баҳсҳо, ки ба дастгирии сулҳи байналмилалӣ таҳдид намекунад ” (моддаи 38); “баҳсҳои маҳаллӣ” (пп.2 ва 3 моддаи 52); “баҳсҳои хусусияти ҳуқуқи дошта” (6.3 моддаи 36).

Таҳлили Ойинномаи СММ аз он гувоҳи медиҳад, ки баҳсҳои ҳуқуқӣ аз баҳсҳои сиёсӣ ягон тафовут надорад. Тибқи банди 2 моддаи 36 Ойинномаи СММ баҳсҳо, ки масъалаҳои шартнома ва ҳуқуқи байналмилалӣ, вайрон кардани ўҳдадориҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ ва додани товони зарар барои вайрон кардани ўҳдадориҳоро тафсир мекунад, баҳсҳои хусусияти ҳуқуқӣ дошта мебошанд.

Мақоми махсусро дар байни намудҳои гуногуни баҳсҳои байналмилалӣ баҳсҳои ҳудуди ишғол мекунад, яъне баҳсҳо оид ба мутааллиқияти қитъаи муъайяни қаламрав, зеро онҳо ба бӯҳрони сиёсӣ ва низои ҳарбии байни давлатҳо оварда мерасонанд.

13.2.МОҲИЯТИ ҲУҚУҚИИ ПРИНСИПИ БА ТАВРИ ОСОИШТА ҲАЛ КАРДАНИ БАҲСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ муосир принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо меёри умумизътирофшуда мебошад, ки мувофиқи он баҳсҳои байналмилалӣ бе истисно бояд воситаҳои ба таври осоишта ҳалли масоилро дошта бошанд.

Дар конференсияҳои Гаага бахшида ба сулҳ (солҳои 1899 ва 1907) Конвенсия дар бораи ба таври осоишта ҳал кардани зиддияти байналмилалӣ таҳия ва қабул гардид, ки он қоидаҳои истифодаи хидмат, миёнаравӣ, ташкил ва амали судҳои байналмилалӣ ҳакамӣ ва комиссияҳои татқиқотро ҷамъбаст ва кулӣ кард. Аммо дар шароити эътирофи раво дидан ва қонуни

донистани зӯровари ҳарбӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ муроҷиат кардан ба воситаҳои осоиштаи ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ ба иштирокчиёни он хусусияти ҳатмии ҳуқуқӣ надошт. Масалан, мувофиқи моддаи 2 Конвенсия дар ҳолати муҳолифат ё низо давлатҳои аҳд баста розӣ буданд, ки пеш аз оғози ҷанг то ҳақде, ки имконият ҳаст ба хидмати хайрхоҳона ё миёнаравии як ё якчанд давлатҳои дӯст муроҷиат намоянд. Ибораи “то ҳақде, ки имконият ҳаст,” чунин муроҷиатро пурра ба ихтиёри тарафҳои баҳскунанда вобаста менамоянд. Бинобар ин онро ҳамчун роҳи ҳатмии ҳалли баҳс доништан мумкин нест.

Низомномаи Лигаи Миллатҳо, ки соли 1919 қабул шуда буд дар ҳолатҳои муъайян истифодаи воситаҳои алоҳидаи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалиро пешбинӣ мекард, аммо ба таври мушаххас принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо дар он гуфта нашуда буд. Бинобар гуфтан мумкин аст, ки ҷанг ҳамчун воситаи қонунии ҳалли баҳс дар ҳолатҳои истисноӣ эътироф мешуд.

Мувофиқи моддаи 12-и Низомнома аъзоёни Лигаи Миллатҳо бояд баҳсҳои, ки боиси қатъи муносибатҳо мешуданд ба мурофияи ҳақамӣ ё судӣ ё ба Шӯрои Лигаи Миллатҳо пешниҳод мекард. Дар чунин ҳолат тарафҳои баҳскунанда муддати се моҳ баъди қарори судӣ ё ҳақамӣ ё маърузаҳои Шӯро ҷангро аз оғози ҷанг худдорӣ мекарданд. Мувофиқи моддаи 13-и Низомнома тарафҳои баҳскунанда баҳсҳои хусусияти ҳуқуқӣ доштае, ки бо роҳи дипломатӣ ҳал нашуданд ба мурофияи судӣ ё ҳақамӣ пешниҳод мекарданд. Дар ин маврид дигар аъзоёни Лига ӯҳдадор буданд, ки нисбати давлате, ки бо қарори суд розӣ буда бо ҷанг таҳдид накунад ва баръакс ба давлатҳои дигар барои оғози ҷанг ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ иҷозат дода шуда буд.

Мувофиқи моддаи 15-и Низомнома агар баҳси байни аъзоёни Лигаи Миллатҳо боиси қанда шудани муносибатҳо шавад, баъди ба мурофияи ҳақамӣ ё судӣ супоридани он бо розигии тарафҳои баҳскунанда ба Шӯрои Лига супорида мешуд. Дар сурати қабул шудани маъруза, дигар аъзоёни Лигаи Миллатҳо вазифадор буданд, ки ба ҷониби хулосаҳои маърузаро пазируфта бо ҷанг таҳдид накунад. Баръакс нисбати дигар тарафи баҳс, ки усулан аз қабул кардани хулосаҳои маъруза худдори кардааст, иҷозат дода шуда буд. Дар ҳолати набудани ҳусни тафоҳум миёни аъзоёни

Лига бо мақсади риояи ҳуқуқ ва адолат чонибҳо ҳуқуқи озодона интиҳоб кардани воситаҳои ҳарбӣ ё воситаҳои осоиштаро доранд. Мувофиқи моддаи 17 агар аъзоёни Лига уҳдадорихоӣ дар Низомнома пешбинӣ шударо оид ба танзим даровардани баҳс қабул накунад Шуро ҳуқуқ дошт тамоми тadbирҳо ва пешниҳодҳоро, ки боиси пешгирии ҷанг мешуд ва ҳалли низоъ мусоидат менамояд, қабул кунад.

Эътирофи принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ дар шартномаи Париж (соли 1928) хеле муҳим буд. Зеро дар моддаи 1 ин шартнома чунин гуфта шудааст: “Тарафҳои олии аҳдбаста эътироф карданд, ки ҳамаи баҳсҳо ва низоъҳои дар байни онҳо пайдошуда бо роҳи осоишта ҳал мешаванд.”

Ойинномаи СММ принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалиро ҳамчун принсипи асосӣ ва ҳатмии ҳуқуқи байналмилалӣ муосир муқаррар кардааст. Мувофиқи моддаи 2 Ойинномаи СММ ҳамаи аъзоёни СММ баҳсҳои байналмилалӣ худро бо роҳи осоишта, тарзе, ки ба сулҳи байналмилалӣ амният ва адолат таҳдид намекунад, ҳал менамоянд. Ахиран мазмуни ин принсип дар Эълумия дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дар Санади Хотимавии Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (соли 1975) хеле муфассал инъикос гардид.

Барои дар амал дар муносибатҳои байналмилалӣ татбиқ шудани принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ Эълумияи Манила дар бораи бо роҳи осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ, ки Ассамблеяи Генералии СММ қабул кардааст ва Эълумияи соли 1988 дар бораи пешгирӣ ва барҳам додани баҳсҳо ваҳолатҳое, ки осоиштагии байналмилалӣ ва амниятро таҳдид мекунад, аҳамияти муҳим доранд. Бешубҳа саҳми СММ дар ин робита хеле калон мебошад. Хусусияти муҳими Эълумияи соли 1988 дар он аст, ки ин эълумия на танҳо роҳҳои ба танзим даровардани баҳс, балки баҳсҳое, ки идомаи онҳо ба ососиши байналмилалӣ ва амният таҳдид мекунад, пешгирӣ менамояд.

Моҳияти ҳуқуқии принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо, маҷмуъи ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ давлатҳои иштирокчи баҳсҳо мебошанд.

Давлатҳо уҳдадоранд, ки ҳамаи баҳсҳои байналмилалӣ худро бо роҳи осоишта ҳал кунанд. Дар Эълумия «Дар бораи

принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ» (соли 1970) гуфта шудааст: «ҳар як давлат ўҳдадор аст, ки аз таҳдид бо қувва ё истифода аз он ба сифати ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ, ҳамчунин баҳсҳои ҳудудӣ ва масъалаҳои, ки марзи давлатиро ҳалалдор мекунад, худдорӣ намояд.

Давлатҳо албатта ҳуқуқ доранд, ки баҳсҳои ҳудудӣ ҳал кунанд. Ин маънои онро дорад, ки тарафҳои муҳолиф бояд масъалаҳои мавриди баҳсро ҳарчӣ зудтар бо риояи меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳал кунанд. Агар воситаи мувофиқ гардонидашудаи тарафҳо барои ба танзим даровардани баҳс натиҷаи дилхоҳ надиҳад, тарафҳои муҳолиф бояд кӯшиш кунанд, ки роҳҳои дигари ҳалли баҳсҳо ёбанд. Маънои ҳарчӣ зудтар ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ қатъиян риоя кардани муҳлатҳои мувофиқ гардонидашудаи ба танзимдарории баҳс аст.

Давлатҳо бояд аз амале, ки боиси тезу тунд шудани баҳси ба вучудода миёни онҳо мешавад, худдорӣ кунанд. Пеш аз ҳама сухан дар бораи амалҳои меравад, ки раванди танзими баҳсро ҳалалдор мекунад ва ба осоиш ва амнияти байналмилалӣ таҳдид мекунад, ҳамчунин амалҳои, ки ба манфиати як тараф ва бар хилофи манфиатҳои тарафи дигар мебошад.

Давлатҳо ўҳдадоранд, ки баҳсҳои ҳудудӣ дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ ва боадолат ба танзим дароранд. Чунин талабот дар ҷараёни ба танзим даровардани баҳсҳо истифода кардани принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ва меъёрҳои муъайяни ҳуқуқи шартномавӣ ва одатиро пешбини мекунад. Мувофиқи моддаи 38-и Статуси Суди Байналмилалӣ СММ ба танзим даровардани баҳсҳо дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ маънои истифодабарии :

1) конвенсияҳои байналмилалӣ умумӣ ва махсус, ки қоидаҳои ба танзим даровардани баҳсҳо муқаррар кардаанд ва онҳо давлатҳои баҳскунада эътироф менамояд;

2) одати байналмилалӣ ҳамчун далели таҷрибаи умум ва ҳамчун меъёрҳои ҳуқуқ эътирофшуда;

3) принсипҳои умумие, ки давлатҳои мутамаддин эътироф кардаанд ;

4) қарорҳои судӣ ва назарияҳои илмӣ олимони ва мутахассисони эътирофшуда дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ аз

давлатҳои гуногун, ҳамчун воситаи ёрирасон барои муъайян кардани меъёрҳои ҳуқуқ.

Давлатҳо дар интиҳоб кардани воситаҳои мушаххаси ба танзим даровардани баҳеҳо ва низоъҳо ҳуқуқ доранд. Ин ҳуқуқ аз принсипи баробарии соҳибистиқлолии давлатҳо ва дахл накардан ба қорҳои дохилӣ ва хориҷии онҳо бар меояд. Моҳияти принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ ба таҳия ва қабули меъёрҳои ҳуқуқие, ки маҷмуи ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои муъайяни давлатҳоро мушаххас менамояд ниёз дорад.

13.3. ВОСИТАҲОИ БА ТАВРИ ОСОИШТА ҲАЛ КАРДАНИ БАҲСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Давлатҳо-аъзоёни СММ ўҳдадоранд, ки баҳсҳо ва вазъияти байналмилалӣ боиси ҳалалдор шудани осоиш мегардад, бо роҳи осоишта ва дар асоси принсипҳо ва ҳуқуқи байналмилалӣ ҳал кунанд (банди 1 моддаи 1).

Тартиби амали намудани принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ низомии воситаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ танзим менамояд. Мувофиқи моддаи 33 Ойинномаи СММ давлатҳое, ки дар баҳсҳо иштирок мекунад ва идомаи он ба нигоҳдорӣ ва осоишу амнияти байналмилалӣ таҳдид мекунад, бояд кӯшиш кунад, ки онро бо роҳи гуфтушунӣ, тафтиш, миёнаравӣ, созишкорӣ, арбитраж, мувофиқи судӣ, мурочиат кардан ба созмонҳои минтақавӣ ҳал кунанд. Дар моддаи ишорашуда ҳамаи воситаҳои ҳалли баҳсҳо номбар шудаанд.

Гуфтушунӣ яке аз воситаҳои дастрас ва самаранок ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ мебошад, зеро ки гуфтушунӣ ҳадафҳои мушаххас, ҳаёти иштирокчиён, сатҳи намоёндагӣ дар гуфтушунӣ, масъалаҳои ташкилӣ бевосита ба тарафҳои баҳскунанда мувофиқ гардонида мешавад. Мувофиқи принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муосир гуфтушунӣ дар асоси баробарӣ доир гардида ҳар гуна иродаи тарафҳои манфиатдорро ҳалалдор мекунад бояд истисно карда шаванд.

Новобаста аз ҳадафи гуфтушунӣ он бояд бе ягон талаби қатъӣ ё пешакӣ, маҷбуркунӣ, таҳдид оғоз гардад.

Натиҷаи гуфтушунӣ дар бевосита ва моҳиятан ҳал шудани баҳс ё имзои созиш оид ба истифодабарии воситаи дигари ҳал

кардани баҳс ифода меёбад. Агар натиҷаи гуфтушунид боиси созиши ҷонибҳо нашавад, он гоҳ тарафҳо Уҳдадоранд, ки шартҳои ҳардугу тарафҳо қонеъ кунандаро пайдо кунанд.

Машварати тарафҳо ҳамчун воситаи ҳалли баҳс, баъди ҷанги дуввуми ҷаҳон пазируфта шуда ва минбаъд шартномаҳои дугу тарафа ва бисёртарафа онро эътироф кардаанд. Тарафҳо дар асоси гуфту гушунид оид ба давраҳои воҳурӣ ба мувофиқа расида комиссияҳои машваратиро таъсис медиҳанд. Элементҳои ишорашудаи машварат барои бастании тавофуқнома миёни тарафҳои баҳсқунанда, барқарор наҷудани ҳама гуна робитаҳои миёни онҳо, ҳамчунин ба амал баровардани созиши ба тасвиб расида бо мақсади пешгари намудани эҳтимолияти бавучудомадойии баҳсҳои нав ва вазъияти бӯҳронӣ мусоидат мекунад. Машварат яке аз намудҳои хеле муҳим ва зарурии гуфтушунид аст.

Тафтиш низ воситаи осоиштаи ҳалли баҳс буда, дар он ҳолатҳои мавриди амал қарор дода мешавад, ки тарафҳои баҳсқунанда дар баҳо додани вазъи ба амаломата ва сабабҳои ба вучудии баҳс, фикру ақидаи мухталифдоранд.

Барои ба амал баровардани қоидаҳои тафтиши тарафҳо, комиссияҳои байналмилалӣ тафтишотиро бо роҳбарии намоёнҳои давлати севвум ё созмони байналмилалӣ таъсис медиҳанд.

Комиссияи тафтишоти бояд дар асоси созишномаи тарафҳои баҳсқунанда таъсис дода шавад. Дар созишнома далелҳои барои тафтишу таҳқиқ зарурӣ, тартиб ва мӯҳлати таъсиси комиссия, ваколатҳои аъзоёни он, ҳамчунин ҷои истиқомати он, ҳуқуқи аз як ҷой ба ҷойи дигар гузастан, мӯҳлате, ки тарафҳои баҳс бояд натиҷаи фаъолияти худро пешниҳод кунанд, муъайян карда мешавад. Оид ба натиҷаи кори Комиссия маърузаи махсус пешниҳод мешавад. Тарафҳо натиҷаи фаъолияти комиссияро вобаста аз вазъият ва манфиат истифода мебаранд.

Созишкори ҳамчун яке аз воситаҳои осоиштаи ҳалли баҳс дар муқоиса аз тафтиш на танҳо барои кушодани омилҳо ва сабабҳои ҳақиқии баҳс, балки ҳамчун таҳияи пешниҳодҳои мушаххас барои тарафҳо пешбинӣ шудааст. Дар ҳолати истифодабарии созишкорӣ ҳамчун воситаи ҳалли баҳс, тарафҳо дар асоси баробарӣ Комиссияи байналмилалӣ созишро таъсис медиҳанд, ки он тавсияҳои таҳия менамояд.

Натиҷаи ғаёлияти комиссияҳои созишӣ барои тарафҳо хусусияти ҳатмии ҳуқуқиро надоранд. Тартиби таъсис ва ғаёлияти комиссияи созишро Шартнома дар бораи бо роҳи осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ (соли 1928) танзим менамояд. Ин шартномаро соли 1949 Ассамблеяи Генералӣ аз нав баррасӣ кардааст.

Миёнаравӣ ҳамчун воситаи бо роҳи осоишта ҳал кардани баҳс иштироки бевоситаи тарафи севвумро дар ҳалли баҳс пешбинӣ мекунад. Миёнарав дар гуфтушуниди ҳамаҷониба иштирок карда дар таҳия ва қабули қароре, ки бо он ҷонибҳо мувофиқ мебошанд кӯмак мерасонад. Миёнарав ҳуқуқ дорад, ки роҳҳои ҳалли баҳсро пешниҳод кунад, аммо пешниҳоди ӯ барои тарафҳои баҳсдор хусусияти ҳатмӣ надоранд. Тартиби амали намудани миёнаравиро Конвенсияи Гаага «Дар бораи роҳҳои осоиштаи ҳалли низоъҳои байналмилалӣ солҳои 1899 ва 1907 хеле муфассал муъайян намудааст.

Арбитражи байналмилалӣ яке аз қадимтарин воситаҳои ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ мебошад.

Тарафҳои баҳсдор бо ихтиёри худ, баҳсро барои баррасӣ ба тарафи севвум (тафтишоти ҳакама) месупоранд, ки қарори он барои тарафҳо ҳатмӣ мебошад. Эътироф ва иҷрои ҳатмии қарор хусусияти фарқкунандаи чунин воситаи ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ мебошад.

Мақомоти арбитражӣ доимӣ ва муваққатӣ аст. Дар ташаккули институти арбитраж Конвенсияи Гаага «Дар бораи ба таври осоишта ҳал кардани низоъҳои ҳарбӣ» (соли 1899 ва 1907) саҳми муҳим дорад. Мувофиқи ин конвенсияҳо соли 1901 Палатаи доимии суди ҳакамаи таъсис дода шуд, ки он Шурои маъмури ва Котибот дорад ва роҳбарии онро котиби генералӣ ба зима дорад. Ҳар як давлати иштирокчии Конвенсия ҷаҳор нафар шахсони ваколатдорро, ки шахрвандони онҳо мебошанд, ҳамчун аъзои палата интихоб мекунад. Дар асоси рӯйхати умумии аъзоёни палата тарафҳои дар баҳс иштирокдошта арбитронро интихоб мекунанд. Дар давраи ғаёлияти палата 26 масъала мавриди баррасӣ шудааст.

Арбитражи муваққатӣ барои тафтиши баҳси мушаххаси байни давлатҳо таъсис дода мешавад.

Се шакли асосии супоридани кор ба мурофиаи арбитражи байналмилалӣ вучуд дорад.

1) созишномаи махсусе, ки мувофиқи он баҳси вучуд дошта ба арбитраж супорида мешавад;

2) қоидаҳои махсус, ки дар шартномаҳои гуногун ҳамчун эзоҳ қайд гардидаанд ва супоридани баҳсхоро ба арбитраж, ки аз тафсир ё татбиқи шартнома пайдо мешаванд, пешбинӣ кардааст;

3) шартномаҳои арбитражи умумӣ, ки супоридани баҳсҳои гуногунро ба мурофиаи арбитражӣ, пешбинӣ намудааст (арбитражи ҳақамӣ).

Ҳамчун тарафи севвум дар ҳали баҳс, ҳақами ягона, ки ҳатман бояд ба тарафҳои баҳсдор бегона бошад, инчунин гурӯҳи ҳақамон аз давлатҳои севвум, гурӯҳи ҳақамон аз намояндагони давлатҳои баҳсқунанда дар асоси баробарӣ ва бо роҳбарии доимии бетараф таъсис дода шуда мешавад. Тарафҳои баҳсқунанда мустақилона ваколати мақомоти ҳақамиро муъайян мекунанд.

Мурофиаи судӣ низ яке аз воситаҳои ҳалли баҳси байналмилалӣ мебошад. Мурофиаи судӣ ва мурофиаи ҳақамӣ як хел аст. Умумияти ҳар дуи ин воситаҳо дар қатъӣ ва ҳатмӣ будани онҳо ба тарафҳои баҳсдор зоҳир мегардад.

Тафовути байни арбитраж ва суди байналмилалӣ дар тартиби таъсиси онҳо, шаклҳои ташаккул, шумора ва ҳайати он, фаъолият ва ғ. мебошад.

Нахустин суди байналмилалӣ доимамалқунанда, Палатаи доимӣ оид ба таъмини адолати суди байналмилалӣ буд. Низомномаи он дар Маҷлиси Лигаи Миллатҳо соли 1920 қабул шудааст. Палата соли 1946 фаъолиятро қатъ кард. Дар замони муосир мақомоти асосии иттиҳоди байналмилалӣ Суди Байналмилалӣ СММ мебошад. Суд фаъолияти худро дар асоси Статути Суди Байналмилалӣ (Стат-қисми таркибии Ойинномаи СММ мебошад) ва регламенти он ба роҳ мондааст.

Суди Байналмилалӣ СММ эҳтимолияти таъсиси судҳои махсуси байналмилалӣ дар асоси созишномаҳои байналмилалӣ истисно намеқунанд. Ҳамин тавр, Суди Иттиҳоди Аврупо, Суди Аврупои оид ба ҳуқуқи инсон, Суди Байниамерикой оид ба ҳуқуқи инсон таъсис дода шудааст.

Фаъолияти самарабахши низомии воситаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳал кардани баҳсҳои хусусияти модӣ ва мурофиаӣ

дошта, танҳо дар натиҷаи дуруст истифода бурдан ва инкишофи меъёрҳои номбаршуда, ҳамчунин бо назардошти ташаккули нави муносибатҳои байналмилалӣ, ки муносибати нави сиёсӣ ҳуқуқиро дар таъмин кардани осоиш ва амнияти байналмилалӣ тақозо дорад мумкин аст.

13.4. САҲМИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ ДАР ҲАЛЛИ БАҲСҲОИ БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ

Дар ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ саҳми СММ зиёд аст. Шӯрои Амнияти СММ ҳангоми ба вучуд омадани баҳс ё вазъияти ҷанҷолдор ваколатдор аст ба ҳар ду тараф тарз ва қоидаҳои танзими баҳсро тавсия диҳад. Баҳсҳои хусусияти ҳуқуқӣ дошта, чун қоида мувофиқи моддаи 36-и Ойинномаи СММ ба Суди байналмилалӣ супорида мешаванд.

Барои пешгирӣ кардани ҳолатҳои нохуш ва эҳтимолияти ба вучуд омадани таҳдид ба сулҳ, вайрон кардани сулҳ ё амали таҷовузкорона Шӯрои Амният дар асоси моддаи 40 Ойинномаи СММ ҳуқуқ дорад аз тарафҳои манфиатдор иҷро кардани тадбирҳои муваққатиро талаб намояд. Чунин тадбирҳои муваққатӣ набояд ба ҳуқуқ, талабот ё мавқеи тарафҳои манфиатдор зарар расонад.

Дар таҷрибаи СММ қисман ё пурра ташкил кардани минтақаҳои бешлоҳ гардонидашуда, хати муваққатии деморкатсионӣ, баровардани қушун аз макони муҳолифат тадбирҳои муваққатӣ мебошанд.

Шӯрои Амнияти СММ соли 1991 дар асоси моддаи 39 ва 40 Ойиннома, амали Ироқро ҳамчун ҳучуми қувваҳои мусаллаҳи Ироқ ва Кувейт баҳо дода, барои пешгирӣ аз паҳн гардидани ҷанг аз Ироқ талаб намуд, ки чораҳои муваққатиро иҷро кунад, яъне баровардани қушун аз худуди забтшуда ва оғози гуфтушунид бо мақсади танзими ихтилоф. Истифодаи тадбирҳои муваққатӣ бо иштироки СММ дар ноҳияҳои бӯҳронӣ, одатан баъд аз оғози муҳолифат ба амал бароварда мешавад.

Дар ҳоли ҳозир ба нақша гирифтани тадбирҳои муваққатӣ дар ҳолатҳои истисноӣ, масалан, ҷанги шаҳрвандӣ бо хоҳиши ҳукумат ё тарафҳои манфиатдор, ҳамчунин ҳангоми пайдо шудани баҳси байналмилалӣ зарурияти банақшагирӣ ба вучуд меояд.

Дар бобби VIII-и Ойинномаи СММ дар бораи имконияти таъсиси созмони минтақавӣ ё мақомотҳои онҳо барои ҳал кардани масъалаҳои сулҳи байналмилалӣ ва амният, ки ба вазъи минтақавӣ мувофиқ мебошанд, гуфта шудааст. Масалан дар моддаи 52-и Ойинномаи СММ қайд гардидааст, ки фаъолияти чунин созмонҳо ё мақомотҳои онҳо бояд ба ҳадаф ва принципҳои СММ мувофиқ бошанд.

Дар Ойинномаи СММ амали мақомотҳои минтақавиро дар хусуси ба танзим даровардани баҳси байналмилалӣ бо ваколати онҳо, ки дар ҳуҷҷатҳои таъсисдиҳанда қайд гардидаанд, алоқаманд накарда, танҳо ба мувофиқати он ба Ойиннома мутаваҷҷеҳ шудааст.

Чун қоида Ойинномаҳои созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ принципи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣро эътироф менамоянд. Моддаи 5-и Пакти Лигаи давлатҳои араб барои ҳалли баҳс истифода аз қувваро манъ карда, муқаррар намудааст, ки “агар баҳси ба вучуд омада ба истиқлолият, соҳибхитӣ ва ягонагии ҳудуди давлат дахл накунад ва ҳар ду тарафи баҳскунада ба Шӯрои Лигаи давлатҳои араб барои ҳал кардани ин низоъ муроҷиат кунанд, он гоҳ қарори Шӯро барои тарафҳо ҳатми ва уҳдадор кунанда мешавад.” Ойинномаи созмони ягонагии Африка давлатҳои аъзоро уҳдадор мекунад, ки баҳсҳои ҳудро бо роҳҳои осоишта, миёнаравӣ, созиш ва арбитраж ҳал намоянд. Шартнома “дар бораи дӯстӣ ва ҳамкорӣ дар Осиёи Ҷануби Шарқӣ ба танзим даровардани муҳолифат ва баҳсҳо бо роҳи осоишта пешбинӣ кардааст.”

Созмони Конференсияи Исломи соли 1987 масъалаи ҷанги Эрону Ироқро баррасӣ намуд. Дар ҳуҷҷати хотимавии худ тарафҳои низоъро ба хотима додани амалиёти ҷангӣ, кучонидани қӯшун ба сарҳади эътирофшуда, иваз кардани асирони ҳарбӣ ва ба танзим даровардани низоъи ҳарбӣ бо роҳи осоишта, ҳамчунин бо роҳи гуфтушунид баррасӣ намудани масъаларо дар суди Исломи даъват намуд. Созмонҳои минтақавӣ, дар хусуси ба танзим даровардани баҳс бо роҳи осоишта, амалиёти муштарақ гузаронида метавонанд. Дар Конференсияи сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои давлатҳои араб ва Африка (соли 1977) созмони ягонагии Африко ва Лигаи давлатҳои араб қарори марбута дар бораи зарурияти таъсиси

Комиссияҳои арбитражи махсус барои ҳалли баҳсҳое, ки дар давоми ҳамкориҳои ин ду созмон пайдо мегардад, қабул карда шуд.

Дар ҳоли ҳозир принсипи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмиллалиро дипломатияи пешгирикунанда эътироф кардааст ва он бо мақсади суस्त ё пешгирӣ кардани шиддатнокӣ то замоне, ки он боиси низоъ нагардад истифода мешавад. Дипломатияи пешгирикунандаро Котиби Генералии СММ, Шӯрои Амнияти СММ, Ассамблеяи Генералии СММ, созмонҳои минтақавӣ яққоя дар ҳамкорӣ ба СММ мавриди амал қарор медиҳанд.

Солҳои охир иштироки фаъолонаи созмонҳои минтақавии иқтисодӣ дар ҳалли баҳсҳо ба назар мерасад. Дар баъзе мавридҳо созмонҳои минтақавии иқтисодӣ, барои бурдани гуфтушунид бо иштироки давлатҳои муъайян маҷлисҳо доир менамоянд.

Бо мақсади таҳкими натиҷаҳои воситаҳои ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо созмонҳои байналмилалӣ ва давлатҳои алоҳида кафолатҳои байналмилалиро пешниҳод мекунанд. Мувофиқи Шартнома дар бораи кафолатҳо аз 16 августи соли 1960 кафолатдиҳандагони истиқлолият, ягонагии ҳудуд ва амнияти ҳазираи Кипр, давлатҳои Туркия, Юнон ва Британияи Кабир шудаанд.

Шартнома дар бораи паҳн накардани яроқи ядрой аз соли 1968 барои давлатҳои яроқи ядрой надошта баъзе кафолатҳоро додааст. Мувофиқи он барои давлатҳои яроқи ядрой дошта супоридани яроқи ядрой, назорат кардан аз болои он ё долани технологияи истеҳсоли он ба дигар давлат манъ шудааст.

СММ кафили ба таври осоишта ҳал кардани низоъ дар Африкаи ҷанубӣ-ғарбӣ, гузаронидани интиҳобот дар Намибия ва эълонкардани истиқлоли ин давлат шудааст.

Нақши муҳимро дар батанзим даровардани баҳсҳои байналмилалӣ Котиби Генералии СММ дорад. Мувофиқи моддаи 98 ва 99-и Ойинномаи СММ ба тавачҷӯҳи Шӯрои Амнияти СММ ҳамаи масъалаҳои, ки ба нигоҳдоштан ва амнияти сулҳи байналмиллалӣ таҳдид мекунанд, мерасонад. Қумақу маслиҳатҳои хайрхоҳонаи Котиби Генералӣ ва миёнаравии ӯ дар ҳал кардани проблемаҳои Шарқи Наздик, Камбоджа ва дигар минтақаҳо, аҳамияти муҳим дорад.

13.5. БА ТАВРИ ОСОИШТА ҲАЛ КАРДАНИ БАҲСҲО ДАР ИТТИҲОДИ АВРУПО ВА ШҶҲРОИ АВРУПО

Дар густариши муносибатҳо миёни давлатҳои Аврупои Фарбӣ Суди иттиҳоди Аврупо нақши муҳим дорад. Суди Иттиҳоди Аврупо дар ташаккули ҳуқуқ, дар созмони байналмилалӣ низ таъсири назаррас расонидааст.

Суди Иттиҳоди Аврупо яке аз мақомотҳои роҳбарикунандаи иттиҳод мебошад. Он дар асоси якчанд ҳуҷҷатҳои меъёрии Иттиҳоди Аврупо, аз ҷумла: Шартнома дар бораи таъсиси созмони аврупоии оҳан ва пӯлод (соли 1951), Шартнома дар бораи таъсиси иттиҳоди иқтисодии Аврупои ва Иттиҳоди Аврупои оид ба энергияи атомӣ (соли 1957) таъсис дода шудааст.

Эътирофи ҳатмии ҳуқуқи судкунӣ дар Суди Иттиҳоди Аврупо, шартӣ асосии аъзогӣ дар Иттиҳоди Аврупо мебошад, ки тибқи он ваколатҳои Суди Иттиҳоди Аврупо муъайян карда мешавад.

Ба Суди Иттиҳоди Аврупо ваколат дода шудааст, ки баҳсҳои байналмилалиро ҳал кунад, амали санадҳо ва қарорҳои, ки дигар мақомотҳои асосии Иттиҳоди Аврупо қабул менамоянд бекор кунад. ҳамчунин давлатҳои аъзои Иттиҳоди Аврупоро вазирадори мекунад, ки уҳдадорҳои ба зиммаи худ гирифтаре иҷро кунад. Суд ҳуқуқи тафсири меъёрҳои ҳуқуқи Иттиҳоди Аврупоро дорад.

Регламенти Суди Иттиҳоди Аврупои ки Шӯрои Аврупо тасдиқ намудааст ва он шартҳои ташкили фаъолият ва тартиби барасии парвандаҳоро дар суд муъайян мекунад. Хусусияти фарқкунандаи Суди Иттиҳоди Аврупо дар муқоиса аз дигар мақомотҳои судии байналмилалӣ дар он аст, ки ҳамчун даъвогар дар ин суд ҳамаи субъектҳои ҳуқуқи Иттиҳоди Аврупо шуда метавонанд, масалан, мақомотҳои Иттиҳоди Аврупо, давлатҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо, шахсони ҳуқуқи ва воқеъӣ, мақомотҳои миллии судӣ.

Ба ҳайати суд 13 судья ва 6 ҷимоятчии генералӣ, ки ба муҳлати 6 сол интихоб мешаванд, дохил мешаванд. Истеҳсолоти судӣ аз давраҳои даҳонӣ ва ҳаттӣ иборат мебошад. Парвандаҳо дар маҷлисҳои пушида баррасӣ мешавад. Қарори суд дар маҷлисҳои

кушода эълон карда мешавад ва аз ҳамон лаҳза қувваи ҳатмӣ пайдо мекунад.

Суди Аврупой оид ба ҳуқуқи инсон, мақомоти асосии судӣ оид ба ҳуқуқи инсон мебошад. Он соли 1959 дар асоси Конвенсияи Аврупой оид ба муҳофизати ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосӣ аз 4 ноябри соли 1950 таъсис дода шудааст.

Солҳои охир фаъолият ва саҳми Суди Аврупой оид ба ҳуқуқи инсон бештар ба назар мерасад. Суди Аврупой ваколатдор карда шудааст, ки баҳсҳои байни иштирокчиёни Конвенсияи соли 1950-ро тафсир ва татбиқи он, қоидаҳои Конвенсия ва Протоколҳоро баррасӣ намояд. Суди Аврупой, ҳамчунин ҳуқуқдорд, ки шикоятҳои шахсони алоҳидаро дар бораи вайрон кардани ҳуқуқи инсон баррасӣ намояд.

Аммо шахсони алоҳида ва созмонҳои ғайриҳукуматӣ, ҳуқуқи бевосита мурочиат карданро ба Суди Аврупой оид ба ҳуқуқи инсон надоранд. Шикоятҳо бояд қаблан дар Комиссияи Аврупой оид ба ҳуқуқи инсон баррасӣ шуда, оид ба қабул кардани шикоят ё рад кардани он хулоса медиҳад. Агар комиссия баҳсҳоро ҳал карда натавонад, он гоҳ кор ба комитети вазирони Шӯрои Аврупо дода мешавад ва баъд аз се моҳ, кор барои баррасӣ ба суди Аврупой оид ба ҳуқуқи инсон фиристода мешавад.

Қарорҳои Суди Аврупой барои давлатҳо ё давлатҳое, ки ба муқобили онҳо ин қарорҳо равона шудаанд, хусусияти ҳатмиро дорад.

13.6. БА ТАВРИ ОСОИШТА ҲАЛ КАРДАНИ БАҲСҲО ДАР ИТТИҲОДИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАҚИЛ

Ойинномаи Иттиҳоди давлатҳои мустақил ҳамчун асоси ҳуқуқӣ барои ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо ва низоъҳое, ки дар муносибатҳои байни давлатҳои аъзонии ин созмони байналмилалӣ пайдо мешавад, мусоидат мекунад.

Ойинномаи Иттиҳоди давлатҳои мустақил қисми махсус “Пешгири кардани низоъ ва ҳалли баҳсҳо,” ҳамчунин моддаи 32 “Суди иқтисодӣ” дорад. Меъёрҳои қиёмҳои махсус ба категорияҳои зерини низоъҳо ва баҳсҳо паҳн мегардад:

-“низоъҳои байналмилалӣ ва низоъҳои, ки миёни равиҳои гуногуни динӣ ба вучуд меоянд ва боиси вайрон кардани ҳуқуқи инсон мешавад,”

- баҳсҳои миёни давлатҳои аъзо

- баҳсҳои, ки идомаи онҳо ба сулҳ ва амнияти Иттиҳоди давлатҳои мустақил таҳдид мекунад.

Категорияи якуми баҳсҳои, ки дар Ойинномаи Иттиҳоди давлатҳои мустақил қайд гардидааст ба воситаи гуфтушунӣ ё дигар роҳҳои алтернативӣ ҳал карда мешаванд (м.17).

Оид ба категорияи дуввуми баҳсҳои, Шӯрои сарони давлатҳои ваколатдор аст, ки дар ҳаммаи даврони баҳс қоидаҳои ва усулҳои ҳалли баҳсро пешниҳод кунад (м.18).

Моддаи 32 Ойиннома, ки ба Суди Иқтисодӣ бахшида шудааст, баҳсҳои, ки ҳангоми иҷрои ўҳдадориҳои иқтисодии давлатҳои аъзо пайдо мешаванд ба танзим медиарорад. Суди иқтисодӣ Иттиҳоди Давлатҳои мустақил фаъолияти худро мувофиқи Созишнома дар бораи статуси суди иқтисодӣ ва Низомнома дар бораи он, амалӣ мегардонад.

13.7. БА ТАВРИ ОСОИШТА ҲАЛ НАМУДАНИ БАҲСҲО ДАР МУРОФИАИ УМУМИАВРУПОӢ

Низоми ҳозираи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои дар муурофияи умумиаврупоӣ натиҷаи фаъолияти 20-солаи кори намоёндагони давлатҳои аъзоёни САҲА ва маҷлисҳои экспертҳои САҲА оид ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои мебошад.

Нахустин маротиба масъалаи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои дар САҲА дар асоси лоиҳаи конвенсия оид ба низоми европоӣ ҳалли баҳсҳои, ки давлати Шветсария соли 1973 пешниҳод карда буд баррасӣ шудааст. Лоиҳаи пешниҳодшуда қариб дар ҳамаи категорияҳои баҳсҳои истифодабарии ҳатмии арбитражиро пешбинӣ кардааст. Соли 1975 аъзоёни САҲА аз қабули ҳуҷҷат дар Европа худдорӣ карда дар матни Акти Хотимавии Хелсинки пешниҳодро дар бораи тарзҳои иловагии аз ҷониби аксарият эътирофшуда ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо қайд карданд.

Ҳамин тавр, маҷлисҳои якум ва дуввуми коршиносони САҲА дар бораи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои дар таҳияи

методӣ аз ҷониби Ҷамаъаи Эътирофшуда иборат буд. Дар маҷлисе, ки соли 1978 дар Монтре баргузор гардид, коршиносон принципҳои асосии методи таҳияшударо пешниҳод карданд.

Дар маҷлиси севвуми экспертҳои САҲА, ки дар Ванетта соли 1991 баргузор гардид, як ҳуҷҷат бо номи принципҳои ҳалли баҳсҳо ва қоидаҳои САҲА оид ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо қабул гардид.

Ин ҳуҷҷат ҳамчун механизми махсус ваколатҳои САҲА оид ба ҳалли баҳсҳо пешбинӣ мекард, ки ҳадафи он таҳияи пешниҳодҳои муносиб ба давлатҳо дар хусуси ҳалли баҳсҳо буд. Дар ҳолати ҳал нашудани баҳс, ин механиз бо талаби яке аз тарафҳо дар хусуси роҳҳои ҳалли баҳс тавсияҳо медиҳад.

ҚИСМИ II СОҲАҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

БОБИ I. ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ГУМАНИТАРӢ

2.1.1. МАФҲУМ ВА САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ГУМАНИТАРӢ

Ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ яке аз соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ буда ҳадафи он ёри расонидан ба шахсони воқеъӣ ва давлатҳое, ки дар натиҷаи низоъҳои мухталиф, ҳолатҳои фавқуллода ва офатҳои табиӣ гирифтори зарари моддӣ, маънавӣ ва равонӣ шудаанд. Масалан, одамоне, ки дар низоъҳои ҳарбӣ 4,5 маротиба зиёдтар вафот кардаанд, дар муқоиса аз марги табиӣи онҳо дар шароити осоишта. Маълумотҳои расмӣ оморӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар асри XVII дар низоъҳои ҳарбӣ 3 миллиону 300 ҳазор одамон ҳалок шуда буданд, дар солҳои 1801-1913 шумораи қурбониёни ҷанг 5 миллиону 600 ҳазор буд. Дар ҷанги якуми ҷаҳон тақрибан 10 миллион ва дар ҷанги дуввуми ҷаҳонӣ зиёда аз 55 миллион нобуд шуданд. Таҳлили маълумотҳои оморӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки вобаста аз тақмили силоҳ ва усули ҷанг қурбониён зиёдтар шудааст.

Тибқи ҳисоботи пажухишгоҳи “Уорлдуотч” (ИМА) баъди ҷанги дуввум ҷаҳонӣ муосир умуман 120 низоъҳои ҳарбӣ, аз ҷумла танҳо дар солҳои 80-ум 22 низоъҳои ҳарбӣ ба қайд гирифта шудааст. Боиси таъассуф аст, ки 85%-и қурбониёни низоъҳои ҳарбии солҳои 80-ум аҳолии осоишта буданд.

Шаклҳои мухталифи бавучудойии низоъҳо, паёмдҳои онҳо ва тарзу усули расонидани кӯмаки хайриявӣ бо дар назардошти ҳодисаҳои маълуми солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон моро водор мекунад, ки дар бораи ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ ҳамчун соҳаи муҳими ҳуқуқи байналмилалӣ дар тасаввуроти зарурӣ дошта бошем.

Мавриди зикр аст, ки оид ба заминаҳои ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ судияи суди байналмилалӣ М.Буҷауӣ – ҳуқуқшиноси Алҷазоир гуфтааст: “Заминаи асосии ҳуқуқи

байналмилалии гуманитарӣ воқеаҳои нигаронкунанда ва низоъҳои дар байни мардум мебошанд”.

Таърихи пайдоиши ҳуқуқи байналмилалии гуманитариро таҳлил намуда гуфтан мумкин аст, ки ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун ҳуқуқи ҷанг ташаккул ёфтааст. Ҳанӯз дар давраҳои пеш дар низоъҳои ҷарбӣ шартҳои мухталифи қонуну одатҳои ҷангӣ рӯя карда мешуданд. Соли 1625 китоби Г.Гротсий “Дар бораи ҳуқуқи ҷанг ва сулҳ” нашр шуд, ки дар он тавҷӯҳи асосӣ ба муъайян кардани асосҳои ҳуқуқии оғози амалиётҳои ҷарбӣ, тарзи бурдани ҷанг ва ғайраҳо дода мешуд. Ҳифзи қурбониёни ҷанг, маҷрӯҳон, асирони ҷарбӣ, ҳамчунин, аҳолии осоишта дар нимаи дуввуми асри XX мавриди омӯзиши олимон ва муттаҳасисони ҳуқуқи байналмилалӣ шудааст.

Умуман таърихи пайдоиши ҳуқуқи байналмилалии гуманитариро ба се давра ҷудо мекунанд: давраи қадим, асрҳои миёна ва давраи муосир. Мавриди зикр аст, ки ҷар як давра хусусияти хоси худро дорад ва албатта, бо мурури замон ба масъалаҳои гуманитарӣ бештар тавҷӯҳи меоданд ва то ҳол то як андоза қоида ва одатҳои ҷангӣ рӯя ва ҷамаҷониба омӯхта мешаванд.

Дар доктринаи ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба ягонагии қоидаҳои дар робита ба соҳаи мазкур, тамоюл ва номи он ақидаи ягона нест. Масалан, дар баъзе китобҳо ва гузоришҳои илмӣ истилоҳи “ҳуқуқи ҷанг” истифода шудааст.

Ба ақидаи муаллифони мазкур ҳуқуқи ҷангро ҳамчун маҳдудкунии ҳуқуқи тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ба тарафҳои ҷангкунанда ҳангоми истифодаи бурдани воситаи фишор ба тарафи муқобил мавриди амал қарор медиҳанд. Ин муаллифон инчунин ибораҳои “ҳуқуқи байналмилалии ҷарбӣ” ва қонунҳои ҷанг” –ро истифода мекунанд, ки тасдиқи гуфтаҳои боло мебошанд.

Ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ аз ҳуқуқи Женева ва ҳуқуқи Гаага иборат мебошад. Ҳуқуқи Гаагаро инчунин “ҳуқуқи ҷанг” меноманд. Зеро, ки ҳуқуқи Гаага восита ва методҳои бурдани амалиётҳои ҷарбиро манъ мекунад. Намуди ҳуқуқи Женева ба маҷрӯҳон, беморон, асирони ҷарбӣ, аҳолии осоишта ҳимояро таъмин мекунад. Бинобар ин агар ҳуқуқи Гаага ҳуқуқи ҷанг бошад, ҳуқуқи Женева бояд як соҳаи дигари ҳуқуқи

байналмилалӣ шавад, чунин ақидаро пазируфтани имконият надорад.

Созмони Миллалӣ Муттаҳид ба ҷои истилоҳи “ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ,” чун қоида истилоҳи “ҳуқуқи низоъҳои ҷарбӣ” истифода мебарад. Ба назари мо ҳуқуқи низоъҳои ҷарбӣ гоյи “гуманизатсия” ҷанг ва низоъҳои ҷарбиро ифода намекунад.

Дар назария ва амалияи байналмилалӣ ибораи “ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ” зиёдтар истифода шудааст. Ин ибораро Кумитаи Байналмилалӣ Салиби Сурх (КБСС) ва Лигаи Ҷамъиятҳои Салиби Сурх низ асосан истифода бурдааст. Ин истилоҳ дар Иттиҳоди Шӯравӣ низ истифода бурда мешуд. Бояд зикр намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ин истилоҳро пазируфтааст. Истилоҳи моҳияти мазмуни ин соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ, ки ба ҳифзи қурбониёни ҷанг бахшида шудааст, дуруст инъикос мекунад.

Умуман, истилоҳи “ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ” аввалин маротиба ба таври расмӣ дар ҳуҷҷатҳои конференсияи дипломатии Женева солҳои 1974-1977 истифода шудааст. Масалан, «...барқароршавӣ ва густариши ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ ҷангоми низоъҳои ҷарбӣ».

Олимони эътирофшудаи соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ Ш.П.Блищенко ва О.Н.Хлестов ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитариро чунин муъайян намудаанд: “маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки ҳамкориҳои давлатро оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро дар давраи осоишта ба танзим дароварда, ҳамчунин маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, риояи ҳуқуқу озодиҳои оддитарини инсонро ҷангоми низоъҳои ҷарбӣ муайян мекунад ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ номида мешавад”. Ба назари мо мафҳуми каме маҳдуд ва яктарафа аст. Зеро, ки Ш.П.Блищенко ва О.Н.Хлестов меъёрҳоеро дар назар доранд, ки ҳамкорӣ ва риояи ҳуқуқу озодии инсонро кафолат медиҳад. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ меъёрҳо вуҷуд доранд, ки қурбониёни ҷангро муъайян менамоянд, балки ҳамчунин восита ва методҳои манъкунандаи амалиётҳои ҷарбӣ, ҳифзи амволи тарафҳои ҷангкунанда ҷангоми низоъҳои ҷарбиро низ танзим мекунад. Масалан, Конвенсияи Гаага “Дар бораи ёдгориҳои фарҳангӣ дар давраи низоъҳои ҷарбӣ” аз соли

1954, Декларатсияи Санкт-Петербург “Дар бораи манъ кардани силоҳҳои тарканда ва оташангез” аз соли 1866 ва дигар Конвенсияҳои Гаага.

Кумитаи Байналмилалии Салиби Сурх мафҳуми ҳуқуқи байналмилалии гуманитариро чунин муъайян кардааст: “ Ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ қоидаҳои байналмилалие мебошанд, ки дар асоси одатҳо ва шартномаҳо вазифаҳои гуманитариро ҳангоми низоъҳои ҳарбии хусусияти байналмилалӣ ва ғайри байналмилалӣ доштара ҳал намуда дар рӯҳияи гуманистӣ ба тарафқоҳе, ки дар низоъ иштирок мекунад, ҳуқуқи интиҳоб намудани восита ва усулҳои бурдани ҷангро маҳдуд мекунад ё ба шаҳрвандон ва амволи дар низоъи ҳарбӣ зарардидаҳо ҳимоя мекунад”.

Мафҳуми мазкурро аксарияти олимони ва муттаҳасисон ҷонибдори кардаанд. Чунки ин мафҳум тамоми масъалаҳои ҳуқуқи байналмилалии гуманитариро ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ фаро гирифтааст.

Ҳадафи асосии ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ таъмини сулҳ, ҳимояи шаъну шарафи инсон дар низоъҳои ҳарбӣ ва ба маҷрӯҳони низоъҳои ҳарбӣ кӯмак расонидан мебошад.

Ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ ба ҳар роҳ кӯшиш мекунад, ки оқибатҳои ҷангро сабук кунад. Пеш аз ҳама бо роҳи маҳдуд кардани интиҳоби восита ва усулҳои бурдани амалиётҳои ҷангӣ, дуввум, тарафҳои низоъи ҳарбиро уҳдадор мекунад, ки ба шахсоне, ки дар амалиёти ҳарбӣ иштирок мекунад, ё шахсе, ки аз амалиёти ҳарбӣ даст кашидаанд, гузашт кунанд.

Вазифаҳои ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ танзими амалиётҳои ҳарбӣ ва сабук кардани оқибатҳои низоъҳои ҳарбӣ мебошад. Бояд қайд намуд, ки қоидаҳои ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ дар ҳама ҳолат ба қонеъ гардонидани талаботҳои шаҳрвандон равона шудааст.

Объекти танзими ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ муносибатҳои махсуси ҷамъиятӣ мебошанд, ки дар шароити низоъҳои ҳарбӣ ба вучуд меоянд.

Тавре, ки дар боло қайд гардид ҳуқуқи байналмилалӣ аз ҳуқуқи Женева ва ҳуқуқи Гаага иборат мебошад.

Ҳуқуқи Женева маффиати қурбониёне, ки маҷрӯҳ шудаанд ва низ шахсоне, ки дар амалиётҳои ҳарбӣ иштирок намекунанд ҳифз мекунад. Ҳуқуқи Женева аз ҷаҳор конвенсияҳои Женева аз

соли 1949 ва ду Протоколи иловагӣ бар онҳо, ки дар маҷмуъ тақрибан 600 модда дорад иборат мебошад. Бояд қайд намуд, ки ҳуқуқи Женева асосан характери гуманистӣ дорад. Дар ташаккули ҳуқуқи Женева – Кумитаи Байналмилалии Салиби Сурх саҳми шоишта дорад. Дар ҳоли ҳозир асоси ҳуқуқи фаъолияти он ҷимоя ва кӯмак расонидан ба қурбониёни низоъҳои ҷарбӣ мебошад.

Ҳуқуқи Гаага ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳои низоъи ҷарбиро зимни бурдани амалиётҳои ҷарбӣ нигоҳ медоранд ва интиҳоби восита ва усулҳои бурдани ҷангро маҳдуд мекунанд. Ҳадафи асосии ҳуқуқи Гаага ба танзим даровардани амалиётҳои ҷарбӣ аст. Бинобар ин Ҳуқуқи Гаага қисман ба мафҳуми “зарурияти ҷарбӣ” асос ёфтааст.

Сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ пеш аз ҳама ҷаҳор конвенсияи Женева аз 12 августи соли 1949 ва ду Протоколи иловагӣ бар онҳо аз 8 июни соли 1977, аз ҷумла Конвенсияи Женева дар бораи беҳтаршавии аҳволи маҷрӯҳон ва беморон дар артишҳои амалкардаи стода (Конвенсияи I Женева), Конвенсияи Женева дар бораи беҳтаршавии аҳволи маҷрӯҳон, беморон ва шахсони аз ҳайати қувваҳои мусаллаҳ, ки ҷангоми ғарқи кишти дар баҳр осеб дидаанд (Конвенсияи II Женева), Конвенсияи Женева дар бораи муносибат бо асирони ҷарбӣ (Конвенсияи III Женева) Конвенсияи Женева дар бораи ҷимояи аҳолии осоишта ҷангоми низоъҳои ҷарбӣ (Конвенсияи IV Женева), Протоколи иловагӣ ба конвенсияи Женева, ки ба ҷимояи қурбониёни низоъҳои байналмилалӣ дахл дорад (Протоколи I), Протоколи иловагӣ ба конвенсияи Женева, ки ба ҷимояи қурбониёни низоъҳои ҷарбии характери ғайри байналмилалӣ дошта, дорад (Протоколи II).

Ғайр аз ин конвенсия дар Протоколҳои номбаршуда ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ низ санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ марбут ба маҳдудкунии усулҳо ва воситаҳои бурдани ҷангро низ номбар кардан мумкин аст:

- Конвенсияи Гаага дар бораи ҳифзи ёдгориҳои фарҳангӣ ҷангоми низоъҳои ҷарбӣ аз соли 1954;

- Конвенсияи СММ марбут ба манъи коркард, истеҳсол ва захира кардани яроқҳои бактериологӣ ва захрнок ва низ дар бораи нест кардани онҳо аз соли 1972;

- Конвенсияи СММ марбут ба манъи коркард, истеҳсол, ҷамъ кардан ва истифода бурдани яроқи кимиёӣ ва дар бораи нест кардани он аз соли 1993;

- Конвенсияи Оттава марбут ба манъи истифодабарӣ, ҷамъ кардан, истеҳсол ва паҳн кардани минаҳои зидди аскарӣ пиеда ва дар бораи нест кардани он аз соли 1997 ва ғайраҳо.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаммаи 4 конвенсияи Женева, ду Протоколи иловагиро соли 1993 ва низ Конвенсияи Гаагари дар бораи ҳифзи ёдгориҳои фарҳангӣ хангоми низоъҳои ҷарбӣ соли 1992 ратификатсия намудааст.

Баъди конвенсияи дар боло ишорашуда бо дар назардошти он, ки ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ чун ҳуқуқи байналмилалӣ густариш ёфтааст, шартномаҳои байналмилалӣ ду ва ё бисёртарафаи миёни давлатҳоро ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ эътироф шудааст. Дар ҳоли ҳозир миёни давлатҳо шартномаҳо доир ба масъалаҳои гуногуни ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ баста мешаванд. Масалан, Созишномаи миёни давлатҳои аъзои ИДМ “Дар бораи тадбирҳои аввалиндараҷа марбут ба ҳифзи қурбониёни ҷанг”, ки 24 сентябри соли 1993 дар шаҳри Москва баста шудааст ва ғайраҳо.

Одатҳо низ сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ мебошанд. Дар маърузаи Ассамблеяи Генералии СММ дар бораи Ойинномаи трибунали байналмилалӣ барои собиқ Югославия гуфта шудааст: “истифодабарии принсипи *in iure delictum sine lege* (чинояте, ки дар қонун мавҷуд нест, вучуд дошта наметавонад) талаб мекунад, ки трибунали байналмилалӣ он меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитариро, ки қисми ҳуқуқҳои одатӣ мебошанд, аз он сабаб истифода баранд, ки масъалаи иштироки баъзе аз давлатҳоро дар конвенсияҳо алоҳида ба миён наорад”.

Қобили тазаккур аст, ки хусусияти хоси ташаккули меъёрҳои одатӣ ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ вучуд дорад. Яъне онҳо пеш аз ҳама на ин ки дар асоси амалияи давлатҳо хангоми низоъҳои ҷарбӣ, балки дар асоси амалияи шартномавии давлатҳо ва резолютсияҳои созмонҳои байналмилалӣ ташаккул меёбанд.

Ба сарчашмаҳои иловагии ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ ҳамчунин ҳуҷҷатҳои конференсияҳои Кумитаи

Байналмилалии Салиби Сурх Ойинномаҳо, резолютсияҳо, декларатсияҳо ва ғайраҳо дохил кардан мумкин аст.

2.1.2. ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ГУМАНИТАРӢ

Принсипи ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ гуфта қоидаҳои асосии рафтори тарафҳои низои ҳарбиро меноманд. Онҳо характери умумӣ доранд ва ба ҳамаи тарафҳои низои ҳарбӣ дахл дорад. Принципҳои ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ бояд ҳатман ба принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мувофиқат кунанд.

Соли 1966 аввалин маротиба принципҳои ин соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар асоси конвенсияҳои Женева аз соли 1949 ба шакли муъайян дароварда шудаанд.

Принсипҳои ҳуқуқи байналмилалии гуманитариро вобаста аз моҳияташон ба 4 ғурӯҳ ҷудо мекунам: 1) принципҳои асосӣ; 2) принципҳои умумӣ; 3) принципҳои, ки ба қурбониёни амалиётҳои ҳарбӣ дахл доранд; 4) принципҳои, ки восита ва усулҳои амалиётҳои ҳарбиро танзим менамоянд.

1. Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ, пеш аз ҳама принсипи гуманитарӣ ҳамчун яке аз принципҳои қадимтарини ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ аст. Моҳияти ин принсип пешгирӣ ва сабук кардани зарари расонидашуда ба тарафҳои низои ҳарбӣ дар ҳама ҳолат аст.

Принсипи мазкурро ҳуҷҷатҳои ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ, аз ҷумла, конвенсияҳои II ва IV-и Гаага (с. 1899 ва 1907), Конвенсияҳои Женева аз соли 1949, Протоколи иловагӣ аз соли 1977, Пактҳои байналмилалии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон аз соли 1966 ва ғайраҳо эътироф кардаанд. Принсипи гуманистӣ дар ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ аҳамияти муҳим дорад ва он ҳангоми амалиётҳои ҳарбӣ имкон медиҳад, ки аз силоҳи қатли ом истифода бурда нашавад. Ин принсип ҳар гуна зӯрварихоро низ ҳангоми низоиҳои ҳарбӣ маҳдуд менамояд.

Объекти асосии ҳимоя дар ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ шахсияти инсон, ҳаёти онҳо ва шаъну шараф аст. Бинобар ин яке аз принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ принсипи эътироми ҳуқуқҳои инсон ҳангоми низоиҳои ҳарбӣ мебошад.

Мувофиқи ин принцип шаҳрвандони дар қаламрави давлати муқобил буда, хусусан аҳолии осоишта ҳуқуқ ба эҳтиром ба ҳаёти онҳо, шаъну шараф ва ҳуқуқҳои шахсии худро доранд. Дар ҳама ҳолат бояд ба онҳо кӯмаки аввалиндараҷа расонида шавад.

2. Ҳамчун принципи умумӣ, пеш аз ҳама бояд принципи ба поймолкунии ҳуқуқ роҳ надоданро қайд кард. Мувофиқи ин принцип ба шаҳрвандоне, ки аз ҷимояи меъёрҳои гуманитарӣ истифода мебаранд, дар ҳама ҳолат ва бе ягон маҳдудият новобаста аз пӯст, дин, ҷинс, вазъи иҷтимоӣ бояд муносибат намуд. Принципи мазкур дар Протоколи иловагии I (зербанди 4 моддаҳои 1,9,43,44.) дарҷ ёфтааст. Ташаккули принципи мазкур дар ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ натиҷаи муборизаи тӯлонӣ барои иштирокчиёни ҳаракатҳои миллий-озодихоҳ паҳн шудани статуси комбатантҳо ва асирони ҳарбӣ мебошад.

Принципи дигари ин қисм принципи дахлнопазирӣ аст. Яъне шахсони дар майдони ҷанг ярадор шуда дахлнопазиранд. Шахсе, ки ба асирӣ афтадааст, ҳуқуқи зинда монданро дорад. Азобу шиканҷа, муносибатҳои ғайриинсонӣ ва ҳар гуна таҳқир нисбати асир манъ аст. Ҳар як шахс барои эътироф кардани ҳуқуқи вай ҳамчун инсон дар назди қонун ҳуқуқ дорад. Ҳар як шахс ҳуқуқ дорад аз аҳволи оилааш хабардор шавад ва низ ҳуқуқи ёри гирифтандро дорад. Ҳеҷ кас, ғайриқонунӣ аз моликияташ маҳрум карда намешавад.

3. Принципи ҳифзи қурбониёни амалиётҳои ҳарбӣ дахл доранд, дар навбати худ ба ду қисм чудо мешаванд: принципи ҳифзи ҳуқуқҳои комбатантҳо ва принципи ҳифзи аҳолии осоишта ҷангоми низоъҳои ҳарбӣ.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ шаҳрвандоне, ки дар низоъҳои ҳарбӣ иштирок мекунанд аз аҳолии осоишта тафовут дорад.

Принципи мазкур чанд маротиба дар ҳуҷҷатҳои СММ инъикос ёфтааст. Масалан, дар резолютсияи Ассамблеяи Генералӣ 2675 (XXV) аз 9 декабри соли 1970 чунин гуфта шудааст: «ҷангоми амалиётҳои ҳарбӣ доимо бояд байни шахсоне, ки фаълоне дар амалиётҳои ҳарбӣ иштирок мекунанд ва аҳолии осоишта тафовут бошад».

Моҳияти принципи мазкур солҳои охир хеле хуб кодификатсия карда шудааст.

1.Принсипҳои чаҳорум асосан ба маҳдудкуниҳои амалиёти ҷанг дахл доранд. Принсипи маҳдудкунии тарафҳои низоъи ҷарбӣ дар интиҳоби воситаҳои амалиётҳои ҷарбӣ ифода меёбад. Ин принсип аввалин маротиба дар Декларатсияи Санкт-Петербург соли 1868 инъикос гардида буд. Дар лоиҳаи Декларатсияи Брюссел (соли 1874) принсипи мазкур чунин ифода ёфта буд: “Қонунҳои ҷанг ба иштирокчиёни низоъи ҷарбӣ дар интиҳоби воситаҳои ба ҳамдигар расонидани зарар ҳуқуқи ғайримаҳдудро эътироф намекунанд” (моддаи 12). Ин меъёр дертар дар Конвенсияи IV Гаага соли 1907 (моддаи 22) инъикос ёфта буд. Принсипи мазкур дар зербанди 1 моддаи 35-и Протоколи иловагии 1 чунин қайд гардидааст: “ҳангоми низоъҳои ҷарбӣ ҳуқуқи тарафҳои ҷангкунанда барои интиҳоби восита ва методҳои ҷангӣ ғайримаҳдуд нест.”

Ғайр аз принсипи мазкур ба принсипҳои, ки восита ва усулҳои амалиёти ҷарбиро танзим мекунанд, ҳамчунин, принсипҳои маҳдудият нисбати шахсон ва маҳдудият нисбати объектҳоро дохил кардан мумкин аст.

2.1.3.НИЗОЪҲОИ ҶАРБӢ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ГУМАНИТАРӢ

Объекти асосии танзими ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ низоъҳои ҷарбии байналмилалӣ ва низоъҳои ҷарбии характери ғайри байналмилалӣ дошта, мебошанд.

Мувофиқи қоидаҳои Конвенсияи Женева аз соли 1949 низоъҳои ҷарбии байналмилалӣ гуфта, чунин низоъҳоеро меноманд, ки як субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ба дигар субъект муқобилият нишон медиҳад. Тарафҳо дар низоъҳои ҷарбии байналмилалӣ давлатҳо, миллат ва халқиятҳо, ки барои истиқлолияти худ мубориза мебаранд, созмонҳои байналмилалӣ, ки чораҳои гурӯҳии ҷарбиро марбут ба нигоҳдории сулҳ ва тартиботи ҳуқуқи байналмилалӣ амалӣ мегардонанд, шуда метавонанд.

Чун қоида низоъҳои ҷарбии байналмилалӣ ду хусусият доранд. Хусусияти байналмилалӣ низоъҳои ҷарбӣ муносибати байни субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣро муъайян намуда, ҳамзамон ҳуқуқ ва уҳдадориҳои онҳоро дар назар дорад. Хусусияти

“ҳарбӣ” ро бошад, бо истифодабарии силоҳ тавсиф додан мумкин аст. Бинобар ин агар силоҳ дар низоъ истифода наштад, низоъро “ҳарбӣ” номидан мумкин нест.

Мувофиқи моддаи 1 Протоколи иловагии 1 низоъҳои ҳарбии байналмилалӣ он низоъҳои мебошанд, ки дар он ҳалқҳои мубориза бар зидди ҳукумронии мустамликавӣ ва истилоҳи хориҷӣ, инчунин бар зидди наҷодпарастӣ дар ба амал баровардани ҳуқуқҳои худ барои худмуъайянкунӣ мебаранд.

Ассамблеяи Генералии СММ резолютсияи 3103 (XXVIII)-ро қабул намуда, чунин муқаррар кард, ки низоъҳои ҳарбӣ, ки бо муборизаи ҳалқҳои бар муқобили ҳукумронии мустамликавӣ ва хориҷӣ ва наҷодпарастӣ робита доранд чун низоъҳои ҳарбии байналмилалӣ эътироф карда шаванд.

Аз эътироф намудани ҷангҳои милли-озодихоҳӣ чун низоъҳои ҳарбии байналмилалӣ бармеояд, ки нисбати онҳо бояд меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣи гуманитарӣ паҳн шаванд.

Чун қоида низоъҳои хусусияти характери ғайри байналмилалӣ доштаре, ҷангҳои граждани меноманд. Тафовути ҷангҳои граждани аз дигар ҷангҳо дар он аст, ки дар ҷанги граждани шахрвандони як давлат иштирок мекунанд ва бинобар ин байни “комбатантҳо” ва “ғайри комбатантҳо” тафовут гузоштан хеле мушкул аст.

Меъёрҳои асосии умумиэътирофшуда марбут ба низоъҳои ҳарбии хусусияти ғайри байналмилалӣ дошта дар моддаи 3-и конвенсияҳои Женева аз соли 1949 дарҷ шудааст. Ҳамчунин низоъҳои мазкур дар Протоколи иловагии II аз соли 1977 қайд шудааст.

Мувофиқи моддаи 1 Протоколи иловагии II Низоъҳои ҳарбии хусусияти ғайри байналмилалӣ дошта низоъҳои ҳарбии ба моддаи 1 Протоколи иловагии I дохил нашуда буда иштирокчиёни он чузъи томи гурӯҳҳои мусаллаҳи муташаккилонаи қаламрави як давлат мебошанд ва фармондеҳон масъулиятро ба зима гирифтаанд ва онҳо имконияту шароити бурдани амалиёти ҳарбиро бо риояи қоидаҳои Протоколи иловагии II-доранд.

Низоъҳои ҳарбии характери ғайри байналмилалӣ дошта чунин хусусиятҳоро доранд:

- истифода бурдани силоҳ ва дар низоъ иштироки қувваҳои мусаллаҳ, аз ҷумла кормандони пулис;

- хусусияти коллективӣ доштани амалиёт. Амалиётҳое, ки боиси муташанниҷ гардидани авзоъ ва бетартибиҳои дохили мешаванд, ҳамчун низоъҳои ҳарбии характери ғайри байналмилалидошта эътироф шудааст;

- истеъдод ва таҷрибаи иштирокчиёни низоъ ва мақомотҳое, ки барои кирдори иштирокчиёни низоъи ҳарбӣ масъаларо ба зима гирифтаанд;

- бефосила ва давомнок будани низоъ;

- қисми қаламрави давлат бояд таҳти назорати бевоситаи иштирокчиёни низоъи ҳарбӣ бошад.

Чун қоида тарафҳо дар чунин низоъҳо давлат ва эътирозчиён мебошанд. Дар ҳолатҳои зерин яке аз “тарафи низоъи ҳарбӣ” шуда метавонанд,

- созмони худро дошта бошанд;

- мақомоте дошта бошанд, ки барои рафтори онҳо масъулиятро ба зимма гирад;

- ҳокимияти худро ба қисми қаламрави давлат қорӣ кунад;

- дар амалиётҳои худ қонун ва одатҳои ҷанги роиё кунад.

Мавриди зикр аст, ки шӯришгаронро эътироф намудани “тарафи ҷангкунанда” татбиқи қонунгузории миллии ҷиноиро оид ба ҷавобгарӣ дар робита ба бетартибиҳои оммавӣ ва ғайра истисно мекунад.

Ба низоъҳои ҳарбии хусусияти ғайри байналмилалидошта ҳамаи ҷангҳои ғражданӣ ва низоъҳои дохилӣ кӯшиши табaddулоти давлатӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Чунин низоъҳо аз низоъҳои ҳарбии байналмилалӣ бо он тафовут доранд, ки дар низоъҳои ҳарбии байналмилалӣ ҳар ду тараф субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошанд.

Давлатҳо ба низоъҳои дохилии дигар давлат барои даҳолат кардан ҳақ надоранд. Дар амал чорабиниҳои муъайяни ҳарбӣ ба амал бароварда мешаванд, ки онро интервенсияи гуманитарӣ меноманд. Масалан, даҳолат кардан ба низоъҳои Сомалӣ, Руанда ва баъзе кишварҳои ИДМ.

2.1.4. ИШТИРОКЧИЁНИ НИЗОЪҲОИ ҲАРБӢ. ҲИФЗИ ҚУРБОНИЁНИ ЧАНГ

Ҳангоми низоъҳои ҳарбӣ аҳолие, ки дар қаламрави давлатҳо иқомат доранд, ба ду қисм, яъне шахсоне, ки дар қувваҳои мусаллаҳ хидмат мекунанд (партизан, аскар, афсар ва ғайра) ва шахсоне, ки ба қувваҳои мусаллаҳ ягон робита надоранд (аҳолии осоишта) ҷудо мешаванд. Ҳамзамон ҳуқуқи байналмилалӣ ду категорияи шахсонеро, ки дар ҳайъати қувваҳои мусаллаҳи тарафҳои ҷангкунанда мебошанд, ба комбатантҳо ва ғайри комбатантҳо ҷудо кардааст.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ комбатант гуфта, шахсонеро меноманд, ки аъзои фаъоли қувваҳои мусаллаҳи тарафҳои ҷангкунанда буда, бевосита ҳуқуқи дар амалиётҳои ҳарбӣ иштирок карданро доранд.

Ғайри комбатантҳо шахсоне мебошанд, ки бо вучуди дар қувваҳои мусаллаҳ буданашон бевосита дар амалиётҳои ҳарбӣ иштирок намекунанд. Инҳо-рӯзноманигорони ҳарбӣ, ҳуқуқшиносон, рӯҳониён ва ғайраҳо мебошанд. Агар ғайри комбатантҳо низ бо мақсади худмудофия яроқ дошта бошанд, ҳангоми иштирок дар амалиёти ҳарбӣ мақоми ҳуқуқии онҳо низ комбатант мешавад.

Комбатантҳо ҳуқуқи истифода бурдани яроқро доранд. Бинобар ин ба комбатантҳо ҳар гуна зӯровариҳои ҳарбию истифода бурдан мумкин аст. Ҳангоми асир афтодан, комбатантҳо мақоми ҳуқуқии асири ҳарбию мегиранд. Ҳамчунин ҳангоми маҷрӯҳ шудан, ба асири афтодан ва ғайраҳо комбатант наметавонад, ки объекти бевоситаи амалиётҳои ҳарбӣ бошад.

Дар асоси конвенсияҳои Женева аз соли 1949 комбатант ҳамчунин шахсони зайл шуда метавонанд:

- ҳайъати шахсии қувваҳои мусаллаҳи доимӣ;
- лашкарҳо, отрядҳои ихтиёрии ҳайъати қувваҳои мусаллаҳи доимӣ ва ҳам шахсоне, ки ба ҳайъати қувваҳои мусаллаҳи доимӣ дохил набуда;
- ҳайъати шахсии ҳаракатҳои муқовимат ва қисмҳои партизанӣ;
- шахсоне, ки ба қувваҳои мусаллаҳ кумак мерасонанд, вале дар амалиётҳои ҳарбӣ иштирок намекунанд;

- аъзоѝни фойтуни киштиҳои тиҷоратӣ ва ҳавопаймоҳои граждани, ки ба комбатанҳо кӯмак мерасонанд;

- аҳолие, ки ҳангоми наздикшавии душман яроқ ба даст мегирад ва бар зидди ҷониби дигар силохро истифода бурда қонун ва одатҳои ҷанги роия мекунад.

Партизанҳо ва шахсони дар ҳайати ҳаракатҳои милли-озодихоҳӣ буда дар мавридҳои зерин комбатант мебошанд;

- ба отрядҳои ҳарбӣ ҳамчун роҳбар шахси масъул бошанд;

- нишонаҳои фарқкунанда дошта бошанд;

- силоҳ ба даст гиранд ва қонуну одатҳои ҷангори роия кунанд.

Ҳангоми роия намудани шартҳои дар боло зикршуда аъзоѝни отрядҳои партизани дар ҳолати ба асирий афтодан комбатант эътироф мешаванд.

Яке аз иштирокчиѝни низоъҳои ҳарбӣ зархарид аст. Бо мурури замон масъала дар бораи вазъи ҳуқуқи байналмилалӣ чунин иштирокчи низоѝи ҳарбӣ мавриди баҳси ҷиддӣ шудааст.

Мафҳуми зархарид дар моддаи 47 Протоколи иловагии 1 дода шудааст. Тибқи он шахсе зархарид эътироф шудааст, ки: а) махсус барои дар низоѝи ҳарбӣ ҷангидан ҷалб карда мешавад; б) ҳаққиқатан ҳам дар низои ҳарбӣ бевосита иштирок мекунад; в) дар низоъ танҳо барои он иштирок мекунад, ки аз тарафи ҷангкунанда маблағҳои муъайян гирад ва ҷангро танҳо ба манфиати худ истифода мебарад; г) шаҳрванди тарафҳои ҷангкунанда намебошад ва ғайраҳо.

Дар резолютсияи Шӯрои Амнияти СММ чанд маротиба шарт ба давлатҳо дар хусуси дар қаламрави худ роҳ надодан, ҷалб кардан, омӯзиш ва таъмин кардани зархаридон гузошта шуда буд. Дар асоси эълумия дар бораи принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз соли 1970 Ассамблеяи Генералии СММ ҳар як давлатро уҳдадор кард, ки “аз таъсис ҷавасманд кардани чунин гурӯҳҳо, аз ҷумла зархаридон бо мақсади ба қаламрави дигар давлат даромадан худдорӣ намоянд”. Новобаста аз ин гуна манъкуниҳо ҷомеаи ҷаҳонӣ борҳо шохиди дар қаламрави баъзе аз давлатҳо роҳ додан, таъмин кардан ва омӯзонидани зархаридон шудааст.

Аз зархаридҳо афсарони фидой (волонтёр) тафовутдоранд. Афсарони фидой шаҳрвандони хориҷа мебошанд, ки дар натиҷаи таъқиби сиёсӣ ба қувваҳои мусаллаҳӣ яке аз тарафҳои ҷангкунанда

дохил шудааст. Дар муқоиса аз зархаридон афсарони фидой манфиатҳои моддӣ надоранд.

Иштирокчи дигари низои ҷарбӣ разведкачӣ мебошад. Разведкачӣ шахсе мебошад, ки ба ҳайати қувваҳои мусаллаҳӣ тарафи муқобил дохил шуда бо либосҳои ҷарбӣ дар қаламрави тарафи муқобил мақсади ҷамъ намудани ахбори зарурӣ барои фармондеҳии худ дорад. Ҳангоми ба асири афтодан разведкачӣ аз статуеи асирони ҷарбӣ истифода мебарад. Аз разведкачиён мо бояд ҷосусро фарқ кунем. Ҷосус шахсе мебошад, ки ба таври махфӣ ё ҳиллаю найранг амал карда, маводҳоро дар ноҳияи амалиёти ҷарбӣ ҷамъ мекунад. Ба ин категорияи шахсон режими асири ҷарбӣ паҳн намешавад.

Ҳифзи қурбониёни ҷанг низ масъалаҳои мубрами низои ҷарбӣ мебошад. “маҷрӯҳон” ва “беморон” маҷрӯҳон ва беморони хизматчиёни ҷарбӣ ва аҳолии осоишта мебошанд, ки ба кӯмаки тиббӣ ва нигоҳубин ниёз доранд.

Меъёрҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ оид ба ҳифзи қурбониёни ҷанг ҷаҳор Конвенсияҳои Женева аз соли 1949 ва ду Протоколи иловагӣ аз соли 1977 мебошанд. Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ чунин муқаррар мекунад, ки ҳаммаи маҷрӯҳон ва беморон новобаста аз ранги пӯст, дин, ҷинс, мансубияти миллӣ ва иҷтимоӣ, таъкиботи сиёсӣ ва ғайра аз ҳимоя бояд яқхел истифода баранд. Дар муносибат бо қурбониёни ҷанг, новобаста аз он, ки ба кадом тараф тааллуқ доранд, чунин амалиётҳо манъ аст: озмоишҳои илмӣ ва тиббӣ; нест кардани бофтаҳои бадан барои ҷойивазкунӣ; ҷама гуна намуди куштор; муносибати таҳқиқомезона, ба гарав гирифтани, маҳкум ва додани ҷазо бе ҳукми суд ва ғайраҳо.

Меъёрҳои асосӣ оид ба режими асирони ҷарбӣ Конвенсияи сеюми Женева аз соли 1949 дар хусуси муносибат бо асирони ҷарбӣ ва Протоколи иловагии 1 аз соли 1977 (моддаҳои 43-47) мебошад.

Шахсе, ки дар қувваҳои мусаллаҳӣ тарафҳои низои ҷарбӣ хизмат мекунад ба ҳукумати тарафи муқобил ҳангоми низоъҳои ҷарбии байналмилалӣ асир афтодааст асири ҷарбӣ мебошад.

Ҳангоми ба асири афтодан асирони ҷарбӣ статуси ҳуқуқии худро ҳамчун афсар нигоҳ медоранд, ва ба онҳо иҷозат дода

мешавад, ки либосҳои низомии худро пӯшанд ва афсарон ба фармондеҳони худ, ки асири ҷарбӣ мебошанд итоат мекунанд.

Асирони ҷарбиरो ба истисноӣ фармондеҳони онҳо ба қорҳое, ки хусусияти ҷарбӣ надоранд, ҷалб кардан мумкин аст (моддаи 50 Конвенсияи III Женева).

Дар асоси моддаҳои 71-72 Конвенсияи мазкур асирони ҷарбӣ ҳуқуқи ба оилаҳои худ мукотиба кардан, ҳуқуқи гирифтани маводи озӯқаворӣ, либосҳо ва ғайраҳоро доранд.

Асирони ҷарбӣ бояд қонунҳо, ойинномаҳо ва фармонҳои қувваҳои мусаллаҳи давлати асир афтодаро риоя ва иҷро кунанд.

Мувофиқи моддаи 118 конвенсия, асирони ҷарбӣ дар ҳолатҳои қатъи гаштани амалиётҳои ҷарбӣ бояд озод ва ба ватани худ боз гардонида шаванд. Албатта ҳолатҳои истисноӣ вучуд доранд. Қоидаи мазкур ба асирони ҷарбие, ки нисбати онҳо парвандаи ҷиноӣ оғоз шудааст, ҳамчунин, нисбати шахсоне, ки ба қонунҳои давлати онро ба асиргирифта барои содир кардани ҷиноятҳои ҷарбӣ ё ҷиноятҳо бар зидди инсоният, ки то вақти ба асир афтодан содир кардаанд, лаҳн намешаванд.

Яке аз масъалаҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ масъалаи ҳифзи аҳолии осоишта, яъне он шахсони дар ҳайати қувваҳои мусаллаҳ набуда мебошад.

Вазъи ҳуқуқӣ ва ҳимояи аҳолии осоиштаго Конвенсияи IV Женева аз соли 1949 «Дар бораи ҳифзи шаҳрвандон ҳангоми ҷангҳо», инчунин баъзе аз қоидаҳои мухталифи Протоколи I муқаррар намудааст.

Мувофиқи моддаи 33 ва 34 конвенсияи мазкур нисбати аҳолии осоишта ҷазоҳои гурӯҳӣ, ҷораҳои террористӣ, ба ғарав гирифтани, ҳамчунин татбиқи кардани репрессалия манъ карда шудааст.

Бо мақсади ҳифзи аҳолии осоишта, аз ҷумла маҷрӯҳон, пиронсолон, кӯдакон, занон ва ғайраҳо бо розигии тарафайн минтақаҳои амниятро таъсис додан мумкин аст. Албатта, чунин зонаҳо бояд аз ҳуҷум эмин бошанд.

Моддаҳои махсуси Протоколи иловагии I ба занон (м.76) ва кӯдакон (м.77) бахшида шудааст. Мувофиқи ин моддаҳо занон ва кӯдакон ҳуқуқи ҳимояи махсус ва бенавбат гирифтани кӯмакро доранд. Ҳуқми қатъи нисбати қонони ҳомила, ҳамчунин кӯдакони ба

сини 18 нарасида ҳангоми содир кардани ҷиноятҳо набояд татбиқ карда шавад.

Моддаи 47-и Протоколи мазкур махсус муқаррар кардааст, ки қудакони то синни 15-сола ба қувваҳои мусаллаҳ бояд ҷалб карда нашаванд. Агар онҳо дар амалиётҳои ҳарбӣ новобаста аз манъкуниҳо иштирок кунанд, ба онҳо бояд таваҷҷӯҳи махсус дода шавад. Ҳамчунин дар моддаҳои мухталифи Конвенсияи IV Женева ва Протоколи иловагии I оид ба ҳифзи ҳуқуқи журналистон, гурезагон, апатридҳо (шахсони бетабаа) гуфта шудааст. Аз ҷумла, дар ин ҳуҷжатҳо гуфта шудааст, ки дар ҳама ҳолатҳо нисбати ин категорияҳои аҳолии осоишта чун шаҳрвандони дар боло зикршуда бояд муносибат карда шавад.

2.1.5. УСУЛ ВА ВОСИТАҲОИ АМАЛИЁТҲОИ ҲАРБӢ

Танзими восита ва усулҳои амалиётҳои ҳарбӣ бо мақсади маҳдуд кардани зарари расонидашуда яке аз вазифаҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣи гуманитарӣ мебошад. Ин қисми ҳуқуқи байналмилалӣи гуманитариро “Ҳуқуқи Гаага” меноманд. Дар бораи принсиҷо ва меъёрҳои асосии ин қисми ҳуқуқи байналмилалӣи гуманитарӣ дар конвенсияҳои Гаага аз соли 1899 ва 1907 муфассал гуфта шудааст. Баъзе аз қоидаҳои дар Декларатсияи Санкт-Петербург аз соли 1868 низ дарҷ шудааст.

Тарзи истифода бурдани воситаи ҷанг усулҳои амалиёти ҳарбӣ мебошад. Ҳуқуқи байналмилалӣи чунин усулҳоро ҳангоми ҷанг манъ кардааст.

Ҳиёнаткорӣ ва ҳиллаву найранги ҳарбӣ. Мувофиқи зербанди I моддаи 37 Протоколи иловагии I зери мафҳуми хиёнаткорӣ “амалиётҳои дар назар дошта шудааст, ки як тараф тарафи муқобилро бовар мекунонад ва водор мекунонад, ки бовар кунад то онҳо ҳуқуқ ба ҳимоя доранд, ё чунин ҳимояро дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣи гуманитарӣ бо мақсади фиреби чунин боварӣ пешниҳод мекунад”.

Протоколи иловагии I чунин қоидаҳои умумиро оид ба хиёнаткорӣ муқаррар намудааст. Тарафи муқобилро куштан, маҷрӯҳ кардан ё ба асирий гирифтани бо истифода бурдани хиёнаткорӣ манъ аст (зербанди I моддаи 37).

Дар муқоиса аз хиёнаткорӣ ҳиллаву найранги ҳарбӣ қонунӣ аст. Ин усули амалиёти ҳарбӣ аз хиёнаткорӣ бо он тафовут дорад, ки дар ҳолати мазкур ваъдаи тарафи муқобилро вайрон намекунад.

Дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ артиши Шуравӣ, масалан, чунин ҳиллаву найрангро ба монанди сохтмони фурудгоҳҳои қалбаки истифода мебард.

Дигари методи амалиётҳои ҳарбӣ ин раҳм (бахшидан) мебошад. Протоколи иловагии I меёрҳоеро муқаррар кардааст, ки ба тарафи муқобил раҳм накарданро манъ мекунад. Дар ин ҳуҷҷат аз ҷумла, чунин гуфта шудааст: “Додани фармон дар хусуси ягон касро зинда намондан, бо ин фармон тарафи муқобилро тарсондан ё амалиётҳо бо чунин асосҳо бурдан манъ аст ” (моддаи 40).

Бомбаборон кардан ҳамчун усули амалиёти ҳарбӣ нақши муҳим дорад. Ин усул амалиёти ҳарбӣ на ба объектҳои граждани, балки танҳо ба объектҳои ҳарбӣ бояд равона шуда бошанд ва хусусияти ғайриинтихобӣ набояд дошта бошанд. Ин принципҳо Декларатсияи Петербург соли 1868 муъайян карда буд. Тибқи ҳадафи қонуни ҷанг бомбаборон кардан ҳамчун сустшавии қувваҳои мусаллаҳи тарафи муқобил маҳдуд карда шудааст.

Маҳдудкунии мушаххасро Конвенсияи Гаага соли 1907 муқаррар карда буд, ки мувофиқи он бомбаборон кардани шаҳрҳо, иморатҳо ва дигар ҷойҳои аҳолинишин манъ карда шудааст. Инчунин ҳангоми бомбаборон кардан бояд ҳатман тадбирҳои андешида шаванд, ки иморатҳои муассасаҳои илмӣ таҳқиқоти, иҷтимоӣ, тиббӣ, агар онҳо бо мақсади ҳарбӣ истифода бурда нашаванд, аз ҳуҷум эмин бошанд.

Проблемаи бомбаборон кардан бо дар назардошти дастгоҳҳо ва иморатҳои, ки характери хавфнок доранд, масалан, стансияҳои атомӣ, корхонаҳои кимиёвӣ ва ғ. бештар шуда истодааст. Албатта, хароб кардани чунин объектҳои қурбонӣҳои зиёд меоранд. Вале, Исроил стансияи атомии Ироқро ва Ироқ Эронро бомбаборон карда буданд.

Комиссияи ҳуқуқи байналмиллалии СММ ҳама намудҳои бомбаборонро дар лоиҳаи кодекси ҷиноятҳои бар муқобили сулҳ ва амнияти инсоният, ҳамчун ҷиноят ворид кардааст.

Силоҳ ва дигар воситае, ки тарафҳои ҷангкунанда ҳангоми амалиётҳои ҳарбӣ барои расонидани зарар ва мағлуб намудани тарафи муқобил истифода мебаранд воситаҳои ҷанг мебошанд.

Ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ намудҳои зерини воситаи амалиётҳои ҳарбиро манъ кардааст.

Силоҳи кимёвӣ ва бактериологӣ ҳамчун воситаи ҷанг хеле барвақт мавриди истифода будааст. Римӣҳои қадим доимо таъкид мекарданд, ки ҷанг бояд бо силоҳ бурда шавад, на бо заҳр. Конвенсия дар бораи қоида ва одатҳои ҷанги хушкӣ аз соли 1899 истифода бурдани заҳр ва яроқҳои заҳролудкунандаро манъ мекунад (м 23). Конвенсияи IV Гаага аз соли 1907 низ чунин меъёрро пешбинӣ намудааст. Силоҳи кимёвӣ дар шаклҳои гуногун дар амал истифода бурда мешавад. Масалан, Италия бар муқобили Ҳабашистон (солҳои 1935-1936), Ҷопон бар муқобили Манҷурия ва Чин (соли 1937). Ироқ дар ҷанги зидди Эрон (солҳои 1980-1988) газҳои заҳролудшавандаро истифода бурдаанд.

Истифодаи яроқи бактериологӣ ҳамчун воситаи амалиётҳои ҳарбӣ манъ шудааст. Истифодаи чунин силоҳи қатли ом боиси паҳн шудани бемориҳо шуда ба одамон ва ҳайвонот ва умуман табиат зарари ҷиддӣ мерасонад. Бинобар ин истифодаи силоҳи бактериологиро дар низоъҳои ҳарбӣ моддаи 23 илова бар конвенсияи IV Гаага аз соли 1907 ва Протоколи Женева аз соли 1925 манъ кардааст. Яроқи бактериологиро ҳангоми ҷанг Ҷопон бар зидди Чин истифода бурдааст. Трибуналҳои ҳарбӣ дар Токио ва Хабаровск ин амалиётҳоро ҳамчун ҷиноят эътироф кардаанд.

Дар таъмини истифода набурдани яроқҳои кимёвӣ ва бактериологӣ Конвенсияи СММ «Дар бораи коркард, истеҳсол ва ҷамъи яроқи бактериологӣ ва заҳролудкунанда ва нест кардани онҳо» (соли 1972 қабул шудааст ва аз соли 1997 баъди бо риояи тартиби муқаррагардида ратификатсия намудани он дар аксарияти давлатҳо қувваи қонуни пайдо намуд) аҳамияти муҳим дорад. Соли 1992 Конференсия оид ба бесилоҳкунӣ Конвенсия «Дар бораи манъи, истеҳсол, ҷамъкунӣ, такмил ва истифодаи яроқи кимёвӣ ва нобуд кардани он» қабул кард.

Манъи истифодаи силоҳи ядрой яке аз проблемаи муҳими ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ мебошад.

Таҳлили принципҳои умумии ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки истифодаи яроқи ядроиро қоидаҳои меъёрҳои принципҳои умумии марбутан ҳуқуқи гуманитарии байналмилалӣ манъ кардааст. Қоидаҳои ҳуқуқи байналмилалии гуманитариро хулосаи машваратии Суди

Байналмилалии СММ соли 1996 тасдиқ кардааст ва он ба талаботи ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ мувофиқат мекунад.

Яроқи ядроиро танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ Ҳангоми худҳимояи зарурӣ, ва низ бо риояи талаботҳои ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ истифода бурдан мумкин аст.

Оид ба манъ кардани истифодаи яроқи ядрой, Декларатсия дар бораи истифодаи яроқи ядрой ва термойдрой, ки 24 ноябри соли 1961 дар сессияи XXI Ассамблеяи Генералии СММ қабул шудааст аҳамияти муҳим дорад. Декларатсияи мазкур зикр менамояд, ки истифодаи яроқи ядрой ва термойдрой ба инсоният ва тамаддун нисбат ба дигар яроқҳо зарари ниҳоят калон мерасонад.

Ғайр аз воситаи дар боло ишорашуда ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ, воситаи зерини амалиётҳои ҳарбиро низ манъ кардааст: тирҳои тарканда, минаи зидди аскарӣ пӣда ва аслиҳаи лазерӣ.

Маъмулан, амалиётҳои ҳарбӣ ба табиат зарар мерасонанд. Бинобар ин ҳамчун усул ва воситаи амалиёти ҳарбӣ, усул ва воситаи экологии ҷангро бояд зикр намоем.

Ҳангоми ҷанги ИМА ва Ветнам, моддаҳои махсуси кимёвӣ, ки баргҳои дарахтонро дар ҷангалзорҳо мерезонанд, истифода шуд, ки дар натиҷа ҷангалзорҳои ниҳоят калон, одамон, аз ҷумла афсарони америкой талаф ётанд. Ҳамин тавр истилоҳи “эжотсид”, яъне амалиёти ҷинойтӣ, ки ба табиат зарари калон мерасонад, пайдо шуд. Дар баъзе кодексҳои ҷинойтии давлатҳо, аз ҷумла дар Тоҷикистон ин истилоҳ ҳамчун ҷинойт эътироф шудааст.

Баъди ҷанг дар Халиҷи Форс, Ассамблеяи Генералии СММ соли 1993 Резолютсия дар бораи “Ҳифзи муҳити зист Ҳангоми низои ҳарбӣ” қабул кард.

Меъри мушаххасро оид ба манъи восита ва усули экологӣ, Протоколи иловагии 1, зербанди 3 моддаи 35 низ муқаррар кардааст: “усул ва воситаи амалиёти ҳарбӣ, ки ҳадафи он ба муҳити зист расонидани зарари дарозмуддат ва калонҳаҷм аст, манъ карда шудааст”.

2.1.6. РЕЖИМИ ИСТИЛОИ ҲАРБӢ. БЕТАРАФӢ ДАР ҶАНИ

Муваққатан забт кардани қаламрави ё қисми қаламрави як давлат аз тарафи қувваҳои мусаллаҳи дигар давлат ва барқарор кардани маъмурияти ҳарбӣ дар қаламрави ишғолшударо истилои ҳарбӣ меноманд.

Истилои ҳарбӣ мазмуни гузаптани як давлатро ба тобеъияти давлати истилогар ё аз соҳибхитиёри маҳрум шудани он давлатро надорад. Ҳадафи асосии истило хусусияти воқеъӣ, яъне барқарор кардани ҳокимияти воқеъӣ дар қаламрави ишғолкардашуда мебошад.

Намудҳои гуногуни истилоҳ вучуд дорад. Ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ пеш аз ҳама амали худро ба истилои ҳарбӣ, ё худ ба таври муваққатӣ ишғол кардани қаламрави тарафи муқобил ҳангоми низои ҳарбӣ паҳн мекунад. Намуди дигари истило низои ҳарбӣ мебошад. Истилои баъдиҷангӣ чун воситаи таъмини ўҳдадориҳо ба давлате, ки барои агрессия ҷавобгар аст, амалӣ мешавад.

Истило аз лаҳзаи барқарор кардани назорати воқеъӣ дар қаламрав бо тапқил кардани маъмурияти ишғолӣ оғоз ёфта ва ҳангоми бекор шудани назорати воқеъӣ дар қаламрав қатъ мегардад.

Қатъи истило муносибати ҳуқуқии бо истило алоқамандро барҳам намедиҳад.

Санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ қоидаҳои мушаххасро барои аҳолии, ки дар қаламрави ишғолшуда истиқомат доранд танзим намудааст. Масалан, Конвенсияи IV Гаага аз соли 1907, Конвенсияи Женева аз соли 1949, «Дар бораи ҳимояи аҳолии дар давраи ҷанг», Конвенсияи Гаага аз соли 1954 «Дар бораи ҳифзи ёдгориҳои фарҳангӣ ҳангоми низоҳои ҳарбӣ», Протоколи иловагии 1 аз соли 1977 ва ғ.

Чунин амалиётҳо дар муносибат бо аҳолии осоиштаи қаламрави ишғолшуда манъ шудааст: таҷовуз ба ҳаёт, саломатӣ ва вазъи рӯҳӣ васаломатӣ хусусан куштор, ҳамаи намуди азобу шиканҷа, ҷазоҳои ҷисмонӣ, маънуб кардан, поймол кардани шаъну шарафи инсон, хусусан, муносибати таҳқиромез, ба гаран гирифтани ҷазоҳои гурӯҳӣ ва ғ. (зербанди 2 моддаи 75 Протоколи иловагии 1).

Тибқи Конвенсияи IV-и Женева аҳолии қаламрави ишғолшударо барои хидмат дар қувваҳои мусаллаҳи истилогар набояд маҷбур кунад (моддаи 51.)

Тарафи тачовузгар метавонад, ки аҳолии бумиро ба корҳо ҷалб кунад, вале ин корҳо танҳо дар ҳулуди қаламраве иҷро мешавад, ки он ҷо аҳолии ишғолшуда зиндагӣ кунанд. Танҳо бояд шахсони аз синни 18 сола боло ба кор ҷалб карда шаванд.

Мувофиқи моддаи 70 Конвенсияи IV Женева аҳолии ишғолшударо барои амалиётҳои, ки то истило шудан, ё ҳангоми муваққатан қатъ шудани он содир шудаанд, ба таъқиботи судӣ кашидан мумкин нест албатта дар сурате, ки ин вазъ боиси вайрон кардани ҳуқуқи ҷанг нашуда бошад.

Қоидаҳои оид ба ҷавобгарии ҷиноиро давлати истилогар муқаррар карда метавонанд, агар ҳукми қатъ ба шахсон барои ҷиноятҳои вазнин пешбинӣ шуда бошад. Масалан, ҷосусӣ, амалҳои зидидиверсионӣ, ки ба қобилияти объектҳои ҳарбии давлати истилогар равона шудааст, ҳуқуқвайронкуниҳои барқасдона, ки ба фаъти одамон оварда мерасонад.

Бояд зикр кард, ки хоричиёни дар қаламрави истилошуда, ҳуқуқи тарк кардани ин қаламравро дар муддати кӯтоҳтарин доранд.

Дар ҷанг иштирок накардани давлат, дар ҷанг ва ба тарафҳои ҷангкунанда расонидани кӯмак бетарафӣ дар ҷанг аст.

Бетарафӣ метавонад доимӣ, дар ҳама низоҳои ҳарбӣ ё муваққатӣ, танҳо дар ҳамин ҷанг бошад.

Ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои давлатҳои бетараф, ҳамчунин тарафҳои низоҳои ҳарбиро нисбати давлатҳои бетараф ҳангоми низои ҳарбӣ, Конвенсияҳои Гаага аз соли 1907 “Дар бораи ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои давлатҳои бетараф ва шаҳрвандон ҳангоми ҷанги хушкӣ” ва “Дар бораи ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои давлатҳои бетараф ҳангоми ҷанги баҳрӣ” ва дигар санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, танзим менамояд. Тибқи ин Конвенсияҳо қаламрави давлати бетараф набояд, ки ба театри амалиётҳои ҳарбӣ табдил дода шавад.

Ба давлатҳои ҷангкунанда ба воситаи қаламрави давлати бетараф интиқоли қушунҳо ва нақлиёти ҳарбӣ манъ карда шудааст.

Мувофиқи Конвенсияҳои V-XIII Гаага тарафҳои ҷангкунанда ҳуқуқ доранд, ки қушунҳо ва воситаи амалиётҳои

ҳарбиरो дар фазои давлати бетараф гузаронанд, ба транзитии қушунҳо ва нақлиёти ҳарбӣ ба воситаи фазои давлати бетараф иҷозат диҳанд, комбатантҳоро дар қаламрави давлати бетараф тайёр кунанд, дар қаламрави давлати бетараф бо мақсади ҳарбӣ воситаи алоқаро барқарор ё истифода барайд.

Ҳамчунин давлати бетараф ўҳдадор аст:

Бетарафии худро риоя ва таъмин намояд ва муносибатҳои худро бо давлати ҷангкунанда як хел ба роҳ монад.

Давлати бетараф барои амали шахсоне, ки барои хизмат дар сафи қушунҳои давлатҳои ҷангкунанда ба воситаи сарҳади он мегузаранд ҷавобгар нест.

Ба моликияти давлати бетараф ҳангоми низоъҳои ҳарбӣ ҷун моликияти давлатҳои ҷангкунанда хатар таҳдид мекунад. Ба истиснои ҳолатҳои, ки моликияти мусодирашудаи давлати бетараф нест шудабошад ё ба моликияти давлати бетараф махсус зарар расонида шудабошад, барои зарари расонида ба моликияти давлати бетараф дар рафти амалиётҳои ҳарбӣ давлатҳои ҷангкунанда масъулият надоранд.

2.1.7. ТАЪМИНИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ГУМАНИТАРӢ ВА МАСЪУЛИЯТ БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ МЕЪЁРҲОИ ОН

Тафовути асосии қонунгузории дохилӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ дар сатҳи риоя кардани он ифода меёбад. Агар давлат дар қаламрави худ барои риоя ва иҷро кардани қонунҳои механизмҳои дошта бошад, иттиҳоди байналмилалӣ давлатҳоро муттаҳид мекунад ва дигар созмонҳои байналмилалӣ, САҲА, ИДМ, СММ ва ғайра дар якҷоягӣ барои риояи ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ масъулият доранд.

Тибқи Конвенсияҳои Женева аз соли 1949 дар бораи ҳифзи қурбониёни низоъҳои ҳарбӣ давлатҳо ўҳдадоранд, ки қонунгузорию барои таъмини ҷазоҳои ҷиноӣ, ба шахсоне, ки ҷиноятҳои ҳафнокро содир кардаанд ё бо фармони онҳо ҷунин ҷиноятҳо содир шудаанд дар амал татбиқ намоянд (моддаи 49 Конвенсияи I, моддаи 50 Конвенсияи II, моддаи 129 Конвенсияи III, моддаи 146 Конвенсияи IV Женева). Ҳамчунин давлатҳо ўҳдадоранд, ки ба воситаи сарфармондеҳони худ иҷрои меъёрҳои

ҳуқуқи байналмилалӣи гуманитариро доимо назорат кунанд. Ин қоидаҳо ба наздикшавии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣи гуманитарӣ ва қонунгузории милли мусоидат менамояд.

Конвенсияҳои Женева давлатҳоро дар давраи осоишта ва дар давраи ҷанг ӯҳдадор мекунад, ки матни конвенсияҳоро дар давлатҳои худ дастраси ҷомеа кунад хусусан, омӯзиши онҳоро дар барномаҳои таълимӣ худ барраси намояд то ки дар бораи принципҳои он қувваҳои мусаллаҳ ва аҳолии тасаввуроти зарури дошта бошад (моддаи 47 Конвенсияи I, моддаи 43 Конвенсияи II, моддаи 127 Конвенсияи III, моддаи 144 Конвенсияи IV.)

Яке аз шартҳои асосии ба амалбаровардани ҳуқуқи байналмилалӣи гуманитарӣ назорат аз болои риояти он аст. Назорат бо тарзҳои гуногун ба амал бароварда мешавад. Масалан, тавассути институти “давлатҳои ҳомӣ”. Заминаи ҳуқуқии институти мазкур Конвенсияи Женева аз соли 1929 “Дар бораи муносибат бо асирони ҷарбӣ” аст. Мувофиқи ин конвенсия давлатҳои ҳомӣ давлати бетарафе мебошад, ки ҳуқуқи ҳифз кардани манфиатҳои яке тарафҳои низоъи ҷарбиро дар назди тарафи муқобил дорад. Конвенсияҳои Женева аз соли 1949 институти давлатҳои ҳомиро аз нав барқарор кард. (моддаҳои 8 Конвенсияҳои I, II, III-и Женева ва моддаи 9 Конвенсияи IV-и Женева).

Конвенсияи Женева ва Протоколи иловагии I ба давлатҳои ҳомӣ баъзе функцияҳои характери гуманитарӣ доштаре воғузур мекунанд, ки аз миёни онҳо муҳимаш бозиди лагерҳои асирони ҷарбӣ ва иҷрои қорҳо ба манфиати аҳолии осоишта, ки дар қаламрави ҷониби муқобил қарор дошта, мебошад.

Таъмини эҳтироми меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣи гуманитарӣ хусусияти муҳим дорад. Ҳангоми вайроншудани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣи давлатҳо ҷавобгар бошанд, ҳангоми вайроншудани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣи гуманитарӣ таваҷҷӯҳи асосӣ ба ҷавобгарии шахс дода мешавад.

Масалан, ҷавобгарии ҷиноии шахсони алоҳида барои вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣи гуманитарӣ нав нест. Масалан, Конвенсияи IV Гаага аз соли 1907 чунин меъереро муқаррар карда буд, ки тибқи он “ тарафҳои ҷангкунанда барои ҳамаи амалҳои, ки шахсони дар ҳайати қувваҳои мусаллаҳи он буда содир мекунанд масъулият доранд.” (моддаи 3).

Дар Конвенсияҳои Женева аз соли 1949 ва Протоколи иловагии 1 сухан дар хусуси ҷиноятҳо оид ба вайронкуниҳои ҷиддии меъёрҳои дар ин санадҳо қайдшуда меравад. Мафҳуми “вайронкуниҳои ҷиддӣ” дар матни конвенсия номбар карда шудааст. Масалан, мувофиқи конвенсияҳои Женева (моддаи 50 Конвенсияи I, моддаи 51 Конвенсияи II, моддаи 130 Конвенсияи III, моддаи 147 Конвенсияи IV) барқасд куштан, шиканча ва муносибатҳои ғайринсонӣ аз ҷумла, озмоишҳои биологӣ, қасдан расонидани зарари вазнин ё маъюб кардан, ба саломатӣ зарар расонидан, ғайриқонуний, худсарона нест кардан ва аз худ кардани амвол вайронкориҳои ҷиддӣ мебошанд. Ҳамчунин Протоколи иловагии 1 номгуӣ амалхӯе, ки вайронкунии ҷиддӣ бошанд мушаххастар кард. Аз ҷумла, мувофиқи моддаи 85 аҳолии осоишта ё шахрвандони алоҳидаро ба объекти ҳуҷум табдил додан, содир кардани ҳуҷуми характери ғайриинтихобӣ дошта, ҳуҷум ба дастгоҳҳо ва иншоотхӯе, ки хавфи калон доранд, табдил додани ҷойҳои мудофианашаванда ва минтақаҳои беяроқ кардашударо ба объекти ҳуҷум табдил додан, ҳуҷум ба шахсе, ки дар амалиётҳои ҳарбӣ иштирок накардааст, хиёнаткорона истифода бурдани нишонаҳои Салиби Сурх ва дигар нишонаҳои ҳифзшаванда амалхӯе мебошанд, ки аломатҳои вайронкориҳои ҷиддиро доранд.

Кодекси ҷиноии Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаҳои мушаххасро барои вайрон кардани ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ пешбини намудааст. Моддаҳои 333,403,404 ва 405-и Кодекси ҷиноии ҚТ ба шахсоне, ки ба ҷунин амалҳо ҷазо пешбинӣ кардааст.

Вайронкуниҳои ҷиддии ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитариро на танҳо давлате, ки дар қаламрави он ҷиноят содир шудааст, ҳамчунин давлати дигар низ, ки ҷинояткор дар он ҷо дастгир шудааст дар асоси юрисдиксияи универсалӣ татбиқ мекунад. Конвенсияҳои Женева инчунин, қоидаҳои, ки ба истеҳсолоти судии ҷиноятӣ бахшида шудааст муқаррар кардааст.

Ҳуқуқи Женева риояи ҳуқуқҳои гумонбар ва айбдоршавандаро таъмин мекунад (моддаи 129 Конвенсияи III Женева, моддаи 146 Конвенсияи IV Женева).

Ба ғайр аз ҷавобгарии ҷиноии шахсон, ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ ҷавобгарии ҷиноии давлатҳоро низ оид ба ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ муқаррар намудааст. Давлат

бояд дар назди давлати ҷабрдида доир ба амали ғайриқонунии ҳар як хизматчиини ҳарбии қувваҳои мусаллаҳ ҷавобгар бошад. Давлати гунаҳкор чун қоида бояд ба давлати ҷабрдида товони зарари расонидашударо диҳад (моддаи 91 Протоколи иловагии 1). Дар ҳама ҳолат давлати ҷабрдида метавонад талаб кунад, ки тафтишот дар заминаи далелҳои пешниҳод гардида бурда шавад.

Дар Протоколи иловагии 1 таъғироте ворид карда шудааст, ки тибқи он барои бурдани тафтишотҳои, ки аломатҳои вайронкунии ҷиддии Конвенсияҳои Женева ва Протоколҳои иловагӣ доранд Комиссияи байналмилалӣ оид ба муъайянкунии далелҳо таъсис дода шудааст. Ҳаёти Комиссияи байналмилалӣ аз 15 аъзо иборат аст. Комиссияи мазкур ду функцияро иҷро мекунад. Якум, фактҳои, ки дорои вайронкунии ҷиддӣ мебошанд, тафтиш мекунад ва дувум, ба тарафҳои хизматҳои худро оид ба барқароршавии эҳтиром ба шартномаҳои ҳуқуқи гуманитарӣ пешниҳод мекунад. Комиссияи мазкур дар иҷрои корҳои оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон ҳангоми амалиётҳои ҳарбӣ мақоми шоиста дорад.

Протоколи иловагии 1 давлатҳои аҳдбастаро оид ба андешидани тадбирҳои яққоя бо СММ даъват мекунад. Дар асоси ин Протокол ҳар як давлати севвум доир ба вайроншавии ҳуқуқи байналмиллалӣ гуманитарӣ метавонад ба тарафҳои ҷангкунанда ё ба воситаи роҳҳои дипломатӣ ва байниҳуқуматӣ эътироз баён кунад. СММ оид ба низоҳои ҳарбӣ, ки дар онҳо вайронкунии ба назар мерасанд, изҳорот пахш мекунад. Инро дар мисоли воқеаҳои дар қаламрави Югославия рухдода дидан мумкин буд. Яъне ҳал намудани низоҳои тавассути Шӯрои Амнияти СММ бо роҳи дипломатӣ, сиёсӣ ва ғайраҳо, мувофиқи мақсад аст. Инчунин Кумитаи Байналмиллалӣ Салиби Сурх, ки таҷрибаи хуби дипломатӣ дорад, фаъолияти худро дар ноҳияҳои ҷангӣ ба роҳ монда, ба ҳамаи давлатҳои мӯҳтоҷ бевосита кӯмак мекунад. Давлатҳо низ бояд дар ин кор ҳамкорӣ карда тадбирҳои мушаххасро амалӣ кунанд, зеро ҳадафи асосӣ ҳимояи одамон дар парокити ҷанг ва ҳимояи шаъну шарафи онҳо мебошад.

БОБИ II. ХУРУРИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АМНИЯТ

2.2.1. МАФХУМИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АМНИЯТ

Бо вучуди он ки ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷонибдори ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо мебошад бар хилофи хохишу раъйи созмонҳои байналмилалӣ, давлатҳо низоъи ҳарбиро ҳамчун воситаи расидан ба ҳадаф истифода бурдаанд.

Бинобар ин бо мақсади пешгири намудани низоъҳои ҳарбӣ миёни субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ ҷомеаи ҷаҳони доимо кӯшиш намудааст, ки тадбирҳои мушаххас андешад.

Таҳлили таърихи таъсиси Созмони Миллалӣ Муттаҳид аз он гувоҳи медиҳад, ки зарурияти таъсиси ин созмони байналмилалӣ маҳз таъмини кафолати амнияти байналмилалӣ будааст. Вале СММ низ дар баъзе мавридҳо вазифаҳои оғинномавии худро иҷро карда натавонистааст. Низоъҳои ҳарбӣ дар Ховари Миёна, ҷанги Эрону Ироқ, баъзе ҳодисаҳо дар Югославия ва кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз ин гувоҳи медиҳанд.

Ба вучудии ва инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ амният ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ бо ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ умумиятҳои бисёр дорад. Тавре маълум аст, ҳадафи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ мебошад. Дар аксарияти китобҳои дарсии ҳуқуқи байналмилалӣ гуфта мешавад, ки ҳуқуқи байналмилалӣ амният ҳамчун соҳаи он эътиф шуда бошад ҳам, баъзе баҳсҳо дар ин робита вучуд доранд. Қобили тазаккур аст, ки аксарияти олимони ҳуқуқи байналмилалӣ амниятро ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф кардаанд. Мушкilotи муъайян намудани ҷойгоҳи ҳуқуқи байналмилалӣ амният дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣ дар робитаи меъёрҳои он бо дигар соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ифода мегардад. Робитаи ҳуқуқи байналмилалӣ амният бо ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ, ҳуқуқи созмонҳои байналмилалӣ, принсипҳои истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва, ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ ва дигар институтҳои ҳуқуқи байналмилалӣ. Чунин робита дар бисёр маврид тафовути онҳоро аз байн мебарад, вале дар асл тафовут

вучуд дорад ва ин робита дар хусуси воқеан вучуд доштани ҳуқуқи байналмилалии амният ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣшаҳодат медиҳад. Ҳамин тавр, ҳуқуқи байналмилалии амният аз маҷмуъи меъёрҳо ва принципҳои байналмилалӣ иборат мебошад, ки фаъолияти субъектҳои ҳуқуқи байналмилалиро дар таъмини сулҳу осоиш ва амнияти байналмилалӣ ба танзим мебарорад.

2.2.2. ҲАДАФ ВА ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АМНИЯТ

Ҳадаф ва принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалии амният ҳамзамон ҳадаф ва принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад, ки дар маҷмуъ он мақоми ин соҳаи ҳуқуқро дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣ ифода менамояд. Ҳадафи ҳуқуқи байналмилалии амният тибқи банди якуми моддаи 1 Ойинномаи СММ аз ҳадафи СММ бармеояд. Дар ин хусус дар Ойинномаи СММ чунин гуфта шудааст: “ҳифзи сулҳ ва амнияти байналмилалӣ ва бо ин мақсад амали намудани тадбирҳои таъсирбахши ҳамчоя барои пешгирӣ ва аз байн бурдани таҳдидҳо ба сулҳ ва паҳш кардани амалҳои таҷовузкорона ё дигар амалҳои, ки сулҳу осоишро халалдор мекунанд ва аз тариқи василаҳои сулҳомез мутобиқи принципҳои одилона ва ҳуқуқҳои байналмилалӣ танзим ва ҳал кардани баҳсҳо ва баррасии вазъияти байналмилалӣ, ки мумкин аст боиси халалдор шудани сулҳ гарданд”

Принципҳои ҳуқуқи байналмилалии амният ва принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ робитаи ногустастанӣ доранд ва аз онҳо сарчашма мегиранд. Тавре ки дар боло қайд гардид, принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ба монанди принципи истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва, принципи ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ, принципҳои ягонагии қаламрав ва вайрон накардани сарҳади давлатӣ мақоми махсусан муҳим доранд. Аз ҷумла, банди 3-юми моддаи 2 Ойинномаи СММ, ки ҳамаи кишварҳои аъзои СММ бояд баҳсҳои байналмилалии худро бо воситаҳои сулҳомез тавре ҳал кунанд, ки ба сулҳу амнияти байналмилалӣ ва адолат хатар, таҳдид накунад. Яъне аз мазмуни Ойинномаи СММ бар меояд, ки ҳар як кишвар ҳамчун

аъзо уҳдадор аст дар таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ саҳм гузорад. Чунин уҳдадориро на танҳо аз давлатҳои аъзо, балки давлати узви он набуда низ талаб карда мешавад. (банди 6 моддаи 2 Ойиннома.) Вале чунин тарзи баррасии масъала ҳеҷ гоҳ гувоҳи аз он нест, ки СММ ба қорҳои дохилии кишварҳо даҳолат кунад, балки ҳадафи СММ танҳо таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ аст, зеро ду ҷанги ҷаҳонии қарни бист бори дигар нишон дод, ки инкор кардани меъёр ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва худсарона ҳал кардани масъала манфиатҳои ҷомеаи ҷаҳониро ба назар нагирифтани давлатҳо, албатта сулҳ ва амнияти байналмилалиро ҳалалдор мекунад, ки натиҷаи он бешубҳа боиси талафоти моддию маънавий ва ҷонии инсонҳо мебошад. Бинобар ин принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалиро ҳамаи субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба таври ҳатмӣ бояд иҷро кунанд. Ҳуқуқи байналмилалӣ амният соҳаи нави ҳуқуқи байналмилалӣ аст, новобаста аз он, ки бо ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ таърихи яхела дорад. Яке аз ҳадафҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ таъмини сулҳу осоиш ва амнияти байналмилалӣ аст. Ба ин ҳадаф бо қадом роҳҳо расидан мумкин аст, то таъсиси СММ муаммо дар таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ буд. Зарурияти таъсиси СММ ӯн худ гавари таъмини сулҳу осоиш ва амнияти байналмилалӣ мебошад. Дар навбати дигар ба ташаккул ва тақмили соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ амният сабабгор шуд. Мавриди зикр аст, ки бисёр соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба пуррагӣ арзи вуҷуд карданд, аз ҷумла принципҳои соҳавӣ, масалан, принципи баробарӣ ва амнияти яхела, принципи нарасонидани зарар ба амнияти кишвар асосҳои ҳуқуқи дар фаъолияти субъектҳои байналмилалӣ оид ба таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ шудаанд. Ҳамчунин соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ амният вобаста ба таҳовулотӣ ҷомеаи ҷаҳонӣ, албатта, инкишоф хоҳад ёфт.

2.2.3. САРҶАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АМНИЯТ

Оид ба ҳуқуқи байналмилалӣ амният ҳуҷҷатҳо ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ қабул шудаанд, ки онҳо муносибатҳои байналмилалӣ ба танзим мебароранд. Ин ҳуҷҷатҳо ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ амнияти байналмилалӣ таъмин мекунад.

1. Резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ аз 14 декабри соли 1974 “Дар бораи мафҳуми таҷовузкорӣ”

2. Эълومия дар бораи таҳкими амнияти байналмилалӣ аз 16 декабри соли 1970

3. Эълумия дар бораи барқарор кардани далелҳои СММ оид ба сулҳ ва амнияти байналмилалӣ аз 9 декабри соли 1991

4. Эълумия дар бораи амалӣ гардонидани ҳамкориҳо байни СММ ва созишномаю мақомотҳои минтақавӣ оид ба сулҳ ва амнияти байналмилалӣ аз 9 декабри соли 1994

5. Эълумия бахшида ба 50 солагии СММ аз 24 декабри соли 1995

6. Санади хотимавии Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Европа аз 1 августи соли 1975

7. Хартияи Париж барои Европайи Нав аз 21 декабри соли 1991 ва ҳуҷҷатҳои иловагӣ ба он

8. Ҳуҷҷатҳои Париж оид ба рушд ва дурнамои институт ва структураи САҲА аз 30 январи соли 1992

9. Қарорҳои Хелсинкии САҲА аз 10 июли соли 1992

10. Эълумияи Будапешт дар бораи мулоқот дар сатҳи олий аз 6 декабри соли 1994

11. Шартнома дар бораи амнияти дастаҷамъӣ аз 15 майи соли 1992 дар шаҳри Тошканд

12. Созишнома дар бораи гурӯҳи мушоҳидачиёни ҳарбӣ ва қувваҳои мусаллаҳ оид ба дастгирии сулҳ дар ИДМ аз 20 марти соли 1992

13. Аҳднома дар бораи пешгирӣ ва танзими низоъҳо дар қаламрави кишварҳои иштирокчии ИДМ аз 19 январи соли 1996

14. Эълумияи Рим дар бораи сулҳ ва ҳамкориҳо аз 8 ноябри соли 1991 (Дар доираи иҷлосияи Шурои НАТО аз 7-8 ноябри соли 1991)

15. Шартнома дар бораи манъи санҷиши силоҳи ядрой аз 24 сентябри соли 1996

16. Шартнома дар бораи паҳн накардани силоҳи ядрой аз 1 июли соли 1996

17. Шартнома дар бораи минтақаи ғайриядрой эътироф кардани қисми ҷанубии уқёнуси Ором аз 6 августи соли 1985

Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ амният албатта хеле бисёр ва мо ин ҷо танҳо қисми асосии ин соҳаи ҳуқуқи

байналмилалиро нишон додем, ки масъалаҳои амнияти байналмилалиро танзим менамояд. Қобили тазаккур аст, ки ин соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ ташаккул меёбад бинобар ин ба тасвиб расидан ва пазируфта шудани аснодҳои байналмилалии дуҷониба ва бисёрҷониба тасодуфӣ набуда тақозои замон аст. Ҳамин тавр, сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалии амниятро шартан ин гуна тақсим кардан мумкин аст:

1. Санадҳои байналмилалии дуҷониба
2. Санадҳои байналмилалии бисёрҷониба.

Ба гурӯҳи дуввум санадҳои байналмилалии бисёрҷонибаи минтақавӣ ва универсалӣ дохил мешаванд. Ҳамчунин санадҳои байналмилалии бисёрҷонибае қабул шуданд, ки кафолати таъмини амнияти масъалаҳои алоҳида мебошанд.

2.2.4. ВОСИТАҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОИД БА ТАЪМИНИ АМНИЯТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ воситаҳои гуногуни амнияти байналмилалӣ истифода шудааст:

1. Воситаи бо таври осоишта ҳал кардани баҳсҳо
2. Амнияти дастаҷамъӣ
3. Халғи силоҳ
4. Тадбирҳои оид ба мӯътадил кардани вазъи байналмилалӣ бо роҳи маҳдуд кардани яроқнокшавӣ
5. Тадбирҳои доир ба боздошти ҷанги ядрой
6. Ҳамроҳнашавӣ
7. Тадбирҳои оид ба амали таҷовузкорӣ, худмудофиакунӣ
8. Амали созмонҳои байналмилалӣ
9. Нейтрализатсия ва демилитаризатсияи қаламрави давлатҳо ва минтақаҳои алоҳида
10. Барҳам додани базаҳои ҳарбии хоричӣ
11. Таъсиси минтақаҳои сулҳ
12. Тадбирҳои доир ба таҳкими эътимод миёни давлатҳо ва ғайра.

Пеш аз ҳама бояд зикр намуд, ки дар ҳуччатҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Ойинномаи СММ истилоҳи “баҳс” аз “вазъият” аз нигоҳи ҳуқуқи тафовут дорад. Дар ҳалли баҳс тарафҳои манфиатдор дар Шӯрои Амнияти СММ иштирок

мекунад, вале ҳангоми баррасии вазъияте, ки ба сулҳ ва амнияти байналмилалӣ таҳдид мекунад, иштироки давлатҳое, ки меъёр ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалиро вайрон мекунад, ҳатмӣ нест. Баҳсҳои байналмилалӣ низ дар навбати худ ба баҳсҳое, ки ба сулҳ ва амнияти байналмилалӣ таҳдид мекунад ва баҳсҳои дигари байналмилалӣ ҷудо мешаванд.

Ойинномаи СММ чунин воситаҳои ҳалли баҳсҳои байналмилалиро муқаррар кардааст: музокира, таҳқиқ, миёнаравӣ, ошғӣ, ҳақамӣ, судӣ, ҳалли баҳсҳо дар созмонҳои байналмилалӣ.

Амнияти дастаҷамъӣ низоми амали муштараки кишварҳо мебошад, ки Ойинномаи СММ бо мақсади таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ муқаррар намудааст. Амнияти дастаҷамъӣ ҳамчун низоми амалиётҳои муштараки кишварҳо чунин унсур дорад:

1) принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ, аз принципи истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва, принципи вайрон накардани сарҳади давлатӣ; ягонагии қаламрав; даҳолат накардан ба корҳои дохилии дигар давлат; ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ.

2) тадбирҳои дастаҷамъӣ барои пешгирии ва баргараф кардани амалҳои таҷовузкорӣ, ки ба сулҳ таҳдид мекунад.

3) тадбирҳои дастаҷамъӣ бо мақсади маҳдуд ва кам кардани яроқдоршавӣ.

Тидбири дастаҷамъӣ баҳри пешгирии ва баргараф кардани амалҳои таҷовузкорӣ, ки ба сулҳ таҳдид мекунад, нигаронида шуда ҳамчун унсури асосии амнияти дастаҷамъӣ мебошад, ки онро дар амалиётҳои хусусияти ҳарбӣ ва ғайриҳарбӣ дошта гуруҳи давлатҳо ё созмонҳои минтақавию универсалӣ, ки салоҳияти нигоҳ доштан ва барқарор намудани сулҳ ва амнияти байналмилалиро доранд, амали менамояд.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ низоми амнияти дастаҷамъӣ умумичаҳонӣ ва минтақавӣ мешавад.

Низоми амнияти дастаҷамъии умумичаҳонӣ дар замони муосир дар шакли Созмони Миллалӣ Муттаҳид маълум аст. Меъёрҳои Ойинномаи СММ тартиби гуногуни амалиётҳои давлатҳоро доир ба ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ, таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ муқаррар намудааст. Аз ҷумла, чунин

низоми тадбирҳои дастаҷамъиро Ойинномаи СММ муқаррар кардааст:

1) тадбирҳои оид ба манъи таҳдид бо қувва ва татбиқи он дар муносибат миёни давлатҳо (б.4 м.2).

2) тадбирҳои ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ (боби VI);

3) тадбирҳои беяроқгардонӣ (моддаи 11,26,47);

4) тадбирҳои оиди истифода намудани амнияти дастаҷамъии минтақавӣ (боби VIII);

5) тадбирҳои муваққатӣ оид ба пешгирӣ аз бадшавии вазъияти сулҳ (моддаи 40);

6) татбиқи иқдомҳои доир ба истифода набурдани артиш дар таъмини амният (моддаи 41);

7) татбиқи иқдомҳои оиди истифодаи нерӯи низомии баҳри дар таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ (моддаи 42).

Дар нигоҳ доштани сулҳ ва амнияти байналмилалӣ ҳангоми риояи принципҳои ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ саҳми назаррас доранд.

СММ кафили асосии таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ дар ҳаҷони муосир мебошад. Воқеан ин созмони бонуфуз аз лаҳзаи таъсис то имрӯз зиёда аз 40 амалиётҳои посдорӣ сулҳро анҷом додаст. Саҳми СММ дар анҷоми ҷанги Эрону Ироқ (дар соли 1988), ҷанги доҳилаи Салвадор (1992), Тоҷикистон (соли 1997) ва ғайра хеле муҳим ва назаррас аст.

Дар ҳамаи ҳуҷҷатҳои сулҳи тоҷикон, миннатдорӣ тарафҳои ба СММ оид ба саҳми ин созмон зикр ёфтааст. Албатта, низоиҳои ҶТ муноқишаи дохилӣ буд, зеро иштирокчиёни бевоситаи тарафҳои шаҳрвандони ҶТ буданд ва бинобар ин ҷанги шаҳрвандӣ буд. Агар пеши роҳи ин низоиҳои гирифта намешуд, оянда хатар ба минтақа ва берун аз он низ таҳдид мекард. Омилҳои асосии мавҷудияти хатар ба амнияти минтақа, инкишофи нашъаҷаллобӣ ва ба вучуд омадани пойгоҳи қувваҳои гуногуни ҷангҳои буд. Зикр бояд намуд, ки набурдани сарҳад миёни ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС паҳн шудани ин хатарро низ зиёдтар мекард. Бинобар ин ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ, ИДМ ва СММ дар ҳалли масъалаи мазкур тавачҷӯҳои ҷиддӣ зоҳир намуданд.

Воқеан СММ баҳри сулҳ ва амнияти байналмилалӣ кӯшиш мекунад. Амалиётҳои посдорӣ сулҳи СММ-ро ҳаёти нозирон ва

нерӯҳои ҳомии сулҳ татбиқ мекунад. Сарбозони ҳомии сулҳ шаҳрвандони низомии давлатҳои аъзои СММ мебошанд. Ҳадафи асосии онҳо ҳукумат ва гурӯҳи муҳолифро ба мувофиқа овардан аст. Амалиётҳои СММ оид ба посдории сулҳ танҳо таҳкими сулҳ ва амнияти байналмилалӣ будааст. Дар ҶТ амалиёти СММ оид ба сулҳ тавассути таъсиси комиссияи нозирони СММ дар ҶТ моҳи декабри соли 1994 ба амал бароварда шудааст. Миссияи нозирон дар ҳалли низои тоҷикон нақши муасир дошт.

Амалиётҳои посдории сулҳи СММ дар ҳалли низоҳои чунин вазифаҳо ро иҷро мекунад:

1. тадқиқи сабаби низои ва роҳҳои ҳалли он
2. тафтиши иҷроии шартҳои шартномаи басташуда миёни тарафҳо дар хусуси оташбас
3. кӯмак ба ҷонибҳо дар таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа
4. кӯмакҳои гуманитарӣ ба аҳолии маҳалӣ
5. назорат бар вазъият.

Намуди дигари низои ҳамҷояи амният дастаҷамъии минтақавӣ мебошад. Дар татбиқи низои амнияти дастаҷамъӣ нақши асосиро созмонҳои байналмилалӣ доранд. Фасли VIII Ойинномаи СММ ба проблемаҳои амнияти дастаҷамъии минтақавӣ бахшида шудааст. Ҳама гуна амали созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ бояд ба ҳадаф ва принципҳои СММ мувофиқ бошад. Баъзе созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ, аз ҷумла САҲА, ИДМ ва ғайра кӯшиш карда истодаанд, ки дар сулҳ ва амнияти минтақа саҳм гузоранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои созмони амният ва ҳамкорӣ дар Европа ва ИДМ буда дар таъмини сулҳу амният саҳми арзанда дорад. Истилоҳи “сулҳ” дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҶТ мақоми марказиро ишғол менамояд. Ҳадафи асосии сиёсати берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ, риоя ва эҳтиром намудани ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, ҳамчунин таҳким ва инкишофи ҳамкориҳои байналмилалӣ мебошад. Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ дар шакли амнияти дастаҷамъии минтақавӣ дар ИДМ назаррас аст. Ин омил объективӣ дорад. Ҳамзистӣ дар ИҶШС ҳалли бисёр проблемаҳо ро аз давлатҳои аъзо вобаста кардааст. Бинобар ин то ҳол чунин ҳамкориҳои байналмилалӣ хеле зарур ва муҳим мебошад. Баъди

пош хурдани ИҶШС ҷумҳуриҳои иттифоқӣ мустақил шуданд ва онҳо бо ҳамдигар шакли нави ҳамкориҳои байналмиллалиро барқарор карданд. Ойинномаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил 22 январи соли 1993 дар шаҳри Минск ба тасвиб расид, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз давлатҳои аъзои ин созмони байналмилалӣ миқтақавӣ шуд. ҶТ 26 июни соли 1993 Ойинномаи ИДМ-ро ратификатсия намуда аъзои комилҳуқуқии ИДМ шуд. Фасли севвуми Ойинномаи ИДМ ба масъалаҳои амнияти дастаҷамъӣ ва ҳамкориҳои ҳарбию сиёсӣ бахшида шудааст. Тибқи он давлатҳои аъзо оид ба амнияти байналмилалӣ дар ИДМ бо ёрии гурӯҳи мушоҳидачиёни ҳарбӣ ва қувваҳои дастаҷамъӣ корхоро оид ба нигоҳдории сулҳ ва қувваҳои дастаҷамъӣ оид ба нигоҳдории сулҳ анҷом медиҳанд. Яъне амалиёти посдории сулҳ дар ИДМ бо ду роҳ анҷом мепазирад. Бо ёрии гурӯҳи мушоҳидачиёни ҳарбӣ ва қувваҳои дастаҷамъӣ оид ба нигоҳдории сулҳ. Қобили тазаккур аст, ки Ойинномаи ИДМ ба ҷузъ аз амнияти дастаҷамъӣ воситаҳои дигари таъмини амнияти байналмилалӣ ИДМ-ро муқаррар кардааст. Масалан, ҳалӣ силоҳ, назорат ба яроқу аслиҳа, бунёди қувваҳои мусаллаҳ ва ғайра баҳри таъмини амнияти Иттиҳод. Ҳамчунин яке аз ҳадафҳои асосии ИДМ “ҳамкорӣ миёни давлатҳои аъзо дар таъмини амнияти байналмилалӣ, андешидани тadbирҳои самарабахш оид ба кам кардани силоҳ ва хароҷоти ҳарбӣ, аз байн бурдани силоҳи қатлӣ ом муваффақ шудан ба ҳалӣ силоҳ умуман” мебошад.

Дар Ойинномаи ИДМ меъёрҳои махсус барои кишварҳои аъзо заминаҳои ҳуқуқӣ оид ба ҳамкориҳо дар таъмини амнияти миқтақа вучуд дорад. Аммо он як тарзи умумии баррасии масъаларо дар бар гирифтааст. Асоси санади байналмилалӣ миёни давлатҳои аъзои ИДМ Шартнома доир ба амнияти дастаҷамъӣ аз 15 майи соли 1992 мебошад. Ин шартномаро намояндагони кишварҳои Арманистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Россия, Тоҷикистон ва Ўзбекистон имзо кардаанд.

Бояд қайд кард, ки Ойинномаи ИДМ 22.01.93 сол ва шартномаи мазкур 15.05.92 сол ба тасвиб расид. Баъди пошхурии ИҶШС табиист, ки халқҳои он мустақиллона амнияти худро таъмин карда наметавонистанд. Бинобар ин, пеш аз ҳама зарурияти қабули ин ҳуҷҷат ба миён омад.

Баъди робитаҳои бевосита барқарор намудан давлатҳои манфиатдор ИДМ-ро таъсис доданд ва аснодҳои байналмилалӣ то таъсиси ИДМ ба имзо расидаро мувофиқат кунониданд. Ҳамчунин дуввуми апрели соли 1999 дар шаҳри Москва миёни давлатҳои аъзои ИДМ Протокол дар бораи тамдиди Шартномаи амнияти дастаҷамъӣ, ки 15 майи соли 1992 дар шаҳри Тошкент баста шуда буд, ба имзо расид. Ҷумҳурии Тоҷикистон Протоколро 30 июли соли 1999 ратификатсия намуд. Чунин зарурият дар он буд, ки муҳлати Шартномаи амнияти дастаҷамъӣ (моддаи 11) панҷ сол буд ва агар зарурият бошад тамдид мешуд. Шартнома дар бораи амнияти дастаҷамъӣ пеш аз ҳама шартномаи сиёсӣ мебошад.

Аҳамияти шартнома дар ду самти он ифода мегардад. Якум, кишварҳои иштирокчиро ўҳдадор намудааст, ки ҳама гуна баҳсхоро ба таври осоишта ҳал кунанд. Дуввум, кишварҳои аъзо ҳуқуқ надоранд ба созмонҳои ҷарбӣ ё гурӯҳи кишварҳои дохил шаванд, ки сиёсат ва фаъолияти онҳо ба муқобили давлатҳои иштирокчии шартномаи амнияти дастаҷамъӣ бошад. Ҳамчунин гузаронидани машварат дар хусуси дохил шудан ва таъсиси низомии амнияти байналмилалӣ дар Европа ва Осиёро пешбини кардааст. Тибқи «Шартнома» Шурои амнияти дастаҷамъӣ дар ҳайати сарони давлатҳои иштирокчӣ ва сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи ИДМ таъсис дода шуд.

Шартнома барои давлатҳои иштирокчи ҳуқуқи худмудофияи дастаҷамъиро низ медиҳад. Дар моддаи 4 гуфта шудааст «таҷовуз ба яке аз давлатҳои иштирокчии шартнома, ҳамчун таҷовуз ба гурӯҳи давлатҳои иштирокчии шартнома баҳо дода шуда» дар ин гунна маврид тадбирҳои қатъӣ нисбати давлати таҷовузкор татбиқ мешавад. «Шартнома дар бораи амнияти дастаҷамъӣ аз 15 майи соли 1992» сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ амният барои кишварҳои аъзои ИДМ мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри таъмини амнияти минтақа доимо кӯшиш мекунад. Дар ин хусус шартномаҳои ду ҷониба ва бисёрҷониба баста шуда, чандин машваратҳои доир намуда, аз ҷумла мулоқоти сарони давлатҳои Тоҷикистон, Узбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон (20 апрели соли 2000) дар шаҳри Тошкент ва моҳи июли соли 2000 дар шаҳри Душанбе аз ин гувоҳӣ медиҳанд.

Пазируфта шудани Тоҷикистон ба созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо гувоҳи он аст, ки Тоҷикистон иштирокчи амният ва ҳамкориҳо дар ин минтақа шудааст. Зеро, ки яке аз ҳадафҳои асосии САҲА риоя меъёр ва стандартҳо оид ба таъсиси амнияти байналмилалӣ мебошад.

Чумҳурии Тоҷикистон бо дигар созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла минтақавӣ низ баҳри таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ ҳамкорӣ мекунад.

БОББИ Ш. ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХИНОЯТӢ

2.3.1. ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХИНОЯТӢ

Ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ асосан дар охири асри ХХ ташаккул ёфт. Баъзе аз институтҳои он бо пайдоиши давлат ва ҳуқуқ робита доранд. Масалан, супоридани ҷинояткорон (экстрадитсия) институти деринаи соҳаи мазкур мебошад ва он сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ аст. Аз институти супоридани ҷинояткор марҳилаҳои асосии инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ оғоз меёбад.

Дар бораи мавҷудияти экстрадитсия (супоридани ҷинояткор) дар давраи ғуломдорӣ намунаҳои шартномаҳои дучонибаи давлатҳо шаҳодат медиҳанд. Аз ҷумла, дар шартномае, ки соли 1296 байни шоҳи хетҳо Хаттусилеми III ва фиръавни Миср Рамсеси II баста шуда буд, навишта шуда аст: “Агар ҳар касе, ки аз Миср ба мамлакати хетҳо фирор намояд шоҳи хетҳо фирориро ба мамлакати Миср хоҳад баргардонид”. Ҳамин гуна шартномаҳо оид ба супоридани ҷинояткорон байни давлат-шаҳрҳои алоҳидаи Юнон низ вучуд дошт. Бо мурури замон имконияти ёрии ҳуқуқӣ васеъ гардид. Дар давраи феодализм моҳияти супоридани ҷинояткор ба таври қуллӣ вобаста ба қонунӣ гардонидани ҳуқуқи додани паноҳгоҳ, тағйир ёфт. Тибқи он шахсро ба давлате, ки барои

ақидаҳои сиёсӣ мавриди таъкиб қарор гирифтааст, намесупориданд. Бинобар ин аксарияти давлатҳо аз супоридани шахсоне, ки ҷиноятҳои сиёсӣ ва амалҳои зидди давлатӣ содир карда бошад худдорӣ менамуданд. Ғуломон, деҳқонони крепостной ва шахсонӣ дигар агар ҷиноят содир намуда бошанд албатта ба ҷониби дигар супорида мешуданд.

Инқилоби буржуазӣ-демократӣ боиси ташаккули ҳуқуқи ҷиноятӣ миллии гардид. То ин замон институтҳои умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ ва намудҳои ҷиноят аз ҳамдигар тафовут надоштанд. Бинобар ин, оид ба ёрии ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои ҷиноятӣ созиш бастан, чандон мушкул набуд.

Бо баробари пайдо шудани роҳзании баҳрӣ, ғуломфурӯшӣ, ғайриқонунӣ паҳн намудани маводи муҳаддир ва дигар ҷиноятҳои, ки ба якҷанд давлат зарар меоварад, сабаби зиёдтар гардидани ҳамкориҳои байналмилалӣ шуд. Масъалаи мазкур зарурияти унификатсия кардан, яъне ба як шакл даровардани меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ миллии, чамъ овардани далел, супоридани ҷинояткор ва ғайраҳоро ба вучуд овард, ки боиси густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ дар мубориза бо ҷинояткорӣ низ гардид.

Дар ибтидои асри XIX дар робита бо рушди тиҷорат, савдои баҳрӣ ва умуман муносибатҳои байналмилалӣ ҳамкориҳои давлатҳои низ оид ба мубориза бо намудҳои алоҳидаи ҷиноятҳои дорои хусусияти байналмилалӣ дошта, ки тартиботи ҳуқуқии давлатҳоро халалдор мекард, густариш ёфт. Ҳамин тавр, соли 1815 дар Конгресси Вена нахустин декларатсияи махсус “Дар бораи бекор кардани харидуфурӯши ғуломон” қабул гардид. Ҳуҷҷати мазкур дар шартномае, ки соли 1841 Англия, Франция, Россия, Австрия ва Пруссия ба пазируфта буданд, минбаъд инъикос гардид, ки мувофиқи он ғуломфурӯширо бо роҳзании обӣ баробар намуданд ва ба киштиҳои ҳарбии мамлакатҳои номбурда ҳуқуқ доданд, ки агар дар киштиҳои бо ғуломфурӯшӣ машғул шаванд онҳоро нигоҳ дошта, кофтуков кунанд ва шахсони айбдорро ба мақомоти судӣ супоранд.

Санадҳои Генералие, ки соли 1885 дар конференсияи Берлин ва дар конференсияи Брюссел қабул шуданд, ғуломфурӯширо ҳамчун ҷиноят эътироф намуд. Конвенсия оид ба ғуломдорӣ, ки соли 1926 Лигаи миллатҳо қабул кард ғуломдориро муъайян ва муқаррар намуд.

Соли 1927 дар Варшава конференсияи якуми байналмилалӣ оид ба унификатсияи ҳуқуқи ҷиноятӣ баргузор гардид, ки дар он чунин ҷиноятҳое, ки ба тартиботи ҳуқуқи байналмилалӣ таҳдид мекарданд, хариду фурӯши занон, кӯдакон, роҳзании обӣ, хариду фурӯши маводи нашъаовар, ҳамчунин дигар ҷиноятҳое, ки ҷавобгариро дар робита бо конвенсияҳои байналмилалӣ пешбинӣ намудаанд, дохил мешуданд. Дертар, дар конференсияҳои минбаъда (соли 1938) кӯшиши ба як шакл даровардани қонунгузорӣ оид ба мубориза бо терроризми байналмилалӣ ва супоридани ҷинояткорон мавриди баррасӣ қарор гирифт. Баъди омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи ҳолатҳои мухталифи механизми ҳамкориҳои давлатҳо оид ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ вакилони конфронс зарурияти ба таври расмӣ ҷудо намудани ҳуқуқвайронкуниҳои хавфноки байналмилалиро ба ҷиноятҳои байналмилалӣ ва ҷиноятҳое, ки хусусияти байналмилалӣ доранд, мавриди баҳс қарор доранд.

Инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ минбаъд аз қабули Ойинномаи СММ ва Ойинномаи Трибунали Ҷарбии аз соли 1945 вобастагӣ дорад. Фасли VII Ойинномаи СММ дар моддаҳои 39, 41 ва 42 барои содир намудани ҷиноятҳои байналмилалӣ ба муқобили сулҳ ва амнӣ байналмилалӣ ҷавобгарӣ муқаррар намудааст. Қобили тазаккур аст, ки ҳамкориҳои давлатҳо оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ вазифаи худро танҳо дар сурати риояи бечуну чарои принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла принципи баробарии соҳибхитӣ давлатҳо ва принципи даҳолат накардан ба корҳои дохилии дигар давлат метавонад самарабахш иҷро кунад.

2.3.2. МАҲҲУМ, ХУСУСИЯТ ВА САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҶИНОЯТӢ

Аз нуқтаи назари илмӣ асоснок кардани мафҳуми ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ танҳо дар асоси предмети танзими ҳуқуқи соҳаи мазкур имкон дорад.

Пеш аз ҳама бояд зикр намоем, ки муносибатҳое, ки аз ҳамкориҳои давлатҳо доир ба пешгирӣ намудани ҷиноятҳо, тафтишот ва ҷазо бо тартиби махсус оид ба ҷиноятҳои дар

шартномаҳои байналмилалӣ муъайян шуда, предмети танзими ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ мебошад.

Дуввум аз чунин масъалаҳои хусусии ҳамкориҳои байни давлатҳо ба монанди аз ҷониби давлатҳо муъайян кардани ҷинояткорон ва сазовори ҷазо будани кирдорҳои алоҳидае, ки хусусияти махсуси ҷиноятӣ доранд, барои тартиботи ҳуқуқии байналмилалӣ хавфнок мебошанд ва аз муъайян кардани юрисдиксия ва истиҳсолоти судӣ, ба ҳамдигар расонидани ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, супоридани ҷинояткорон ва фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ оид ба мубориза бо ҷинояткорон бармеояд. Ҳамчунин ба предмети танзими ҳуқуқӣ муқаррар кардани стандартҳои минималӣ ва қоидаҳои алоҳидаи судии ҷиноятӣ, муносибат бо ҳуқуқвайронкунандагон ва унификатсияи ҳуқуқи ҷиноятӣ дохил мешаванд.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ маҷмӯӣ принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқие мебошад, ки ҳамкориҳои давлатҳоро оид ба пешгирӣ намудани ҷинояткорӣ, расонидани ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ва муқаррар кардани ҷазо барои ҷиноятҳое, ки дар шартномаҳои байналмилалӣ пешбинӣ шудааст, ба танзим мебарорад.

Мавриди зикр аст, ки дар бораи масъалаи эътирофи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ олимони фикру ақидаҳои мухталиф доранд, масалан дар баъзе китобҳои дарсии соҳаи мазкурро “муборизаи байналмилалӣ алайҳи ҷинояткорӣ” ё “ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ” гуфтаанд. Барои ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ ҳулоса баровардан асосҳои кофӣ вучуд доранд: Санадҳо ва меъёрҳои байналмилалӣ хусусияти махсус доштани намудҳои муайяни ҷиноятҳоеро муқаррар менамоянд, ки ба низоми ҳуқуқии байналмилалӣ таҳдид мекунанд. Масалан, натиҷаи фаъолияти Суди байналмилалӣ ҷиноятӣ, ки Низомномаи он 17 июли соли 1998 дар Рим қабул шудааст, гувоҳи гуфтаҳои мо мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ 11 декабри соли 1999 ин низомномаро эътироф ва ратификатсия кард. Шартномаҳои байналмилалӣ яке аз намудҳои асосии санадҳои меъёрии соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ буда ҳамкориҳои давлатҳоро оид ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ танзим менамояд.

Дар замони муосир концепсияи ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ эътироф гардидааст ва дар кулли қарорҳои СММ бо ин концепсияҳо ишораҳо шудааст.

Ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ хусусияти хос дорад ва он аз предмети танзими ҳуқуқӣ, хусусияти сазовори ҷазои ҷиноятӣ будани кирдор вобастагӣ дорад ва бо дигар соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллии робита дорад. Аз ҷумла, чунин хусусиятҳо аз хусусияти комплексӣ доштани ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ, принципҳо, сарчашмаҳо, субъектҳо ва дигар аломатҳои ҷиноят гувоҳӣ медиҳанд.

Хусусияти комплексӣ доштани ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ дар соҳаи ягона муттаҳид намудани меъёрҳои модии ҷиноятӣ, ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ва меъёрҳои муҳофизатии ҷиноятӣ оид ба тафтишот ва баррасии парванда дар суд, ҳамчунин таъйин кардани ҷазо бо дар назардошти хусусиятҳои ҷиноятҳои муъайяни хусусияти байналмилалӣ доштаро танзим менамояд зоҳир меёбад. Дар таркиби ҳуқуқи байналмилалӣ будани меъёрҳои характери иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ дошта ба фаъолияти меъёр эҷодкунии СММ дар соҳаи ҷимояи ҳуқуқи инсон мусоидат менамояд.

Ҳамзамон ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ бо дигар соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ алоқаманд мебошад. Масалан, дар ҳуқуқи байналмилалии гуманитарӣ ҷавобгарӣ барои доимо ва ба таври оммавӣ вайрон кардани ҳуқуқи инсон, ҷиноятҳои ҳарбӣ дар ҷараёни низоъҳои ҳарбӣ; дар ҳуқуқи байналмилалии ҳавоӣ-нисбати ҷиноятҳо, ки дар киштии ҳавоӣ содир мешаванд ва ғ.

Принсипҳои махсуси ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ

Принсипҳои махсуси соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар Эъломияи ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948, Конвенсияи байналмилалӣ “Дар бораи ҳуқуқҳои граждани ва сиёсӣ” аз 16 декабри соли 1966, ҳамчунин дар Ойиннома ва ҳукми Трибунали ҳарбии байналмилалии Нюрнберг, ки характери императиви доранд, инъикос гардидааст. Ин принципҳо принсипи ҳамкориҳои давлатҳо оид ба мубориза алайҳи ҷинояткорӣ; қонуниятии байналмилалӣ; принсипи баробарӣ дар назди қонун ва суд; мустақилияти судҳо; эҳтимолияти бегуноҳӣ; манъи азобу шиканҷа;

маҳдуд ва ё манъи ҳукми қатл; муомилаи гуманистӣ бо шахсоне, ки аз озодӣ маҳрум шудаанд ва ғайраҳо мебошанд.

Соли 1946 Ассамблеяи Генералии СММ резолютсия дар бораи “принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ”-ро қабул намуд, ки онҳоро Ойинномаи трибунали Нюрнберг эътироф кардааст.

-манъ кардани ҷанги таҷовузкорона, ки аз принсипи истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва ва мафҳуми таҷовуз аз соли 1974, бармеояд.

-ногузирии ҷазои ҷиноятӣ барои ҷиноятҳо ба муқобили ҳуқуқи байналмилалӣ

- агар давлат кирдор ё худ амале, ки ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун ҷиноятҳои ба муқобили сулҳ ва инсоният эътироф кардааст, ҷазо муқаррар накарда бошад, ин боиси аз ҷавобгарии байналмилалӣ ҷиноятӣ озод кардани шахси гунаҳкор шуда наметавонад.

- татбиқнопазирии муҳлати даъво барои ҷиноятҳои ҳарбӣ ва ҷиноятҳои ба муқобили инсоният равона шуда тибқи Конвенсияи соли 1968;

-принсипҳои байналмилалӣ доир ба амали намудани адолати судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ки моддаҳои 7-11-и Ёълумия дар бораи ҳуқуқи инсон ва моддаҳои 10-14 ва 15-и Конвенсияи байналмилалӣ “Дар бораи ҳуқуқҳои граждани ва сиёсӣ” муқаррар намудаанд.

Соли 1973 Ассамблеяи Генералии СММ принсипҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба ошкор намудан, ҳабс кардан ва ҷазо ба шахсоне, ки дар содир намудани ҷиноятҳои ҳарбӣ ва ҷиноятҳо бар муқобили инсоният гунаҳкор мебошад, қабул намуд.

Кобили тазақкур аст, ки нисбат ба ҳуқуқи ҷиноятӣ миллий, ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ баъзе хусусиятҳои ба худ хосро дорад:

Якун, предмети танзими ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ-ҳамкориҳои давлатҳо оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ мебошад.

Дуввум, ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ характери комплексӣ дорад, ки сарчашмаҳои он шартномаҳои байналмилалӣ мебошанд, ки меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, муурофияи ҷиноятӣ ва ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятиро доранд.

Севвум, меъёрҳои соҳаи мазкур, ки ҷинояткорон ва сазовори ҷазо будани кирдорро муқаррар менамояд, дар баъзе

мавридҳо қувваи бозгашт доранд. Ин ба меъёрҳои моддии Ойинномаҳои трибунали байналмилалӣ робита дорад ва ба моддаи 15 Конвенсияи байналмилалӣ “Дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ” муҳолифат намекунад.

Чаҳорум, субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҷинойтӣ на танҳо шахсони воқеӣ, балки ҳамчунин шахсони ҳуқуқӣ ва давлат низ мебошанд. Ҳамзамон бояд иброн намоем, ки давлат танҳо дар бораи содир намудани ҷинойтҳои байналмилалӣ масъулият дорад. Ба ғайр аз ин ҳуқуқи байналмилалӣ ҷинойтӣ меъёрҳои шартномавӣ дорад, ки на танҳо ба давлатҳо, балки ба шахсони алоҳидаи воқеӣ бо роҳи муқаррар намудани манъ ва таҳдиди ҷазои ҷинойтӣ татбиқ мешавад. Масалан, чунин меъёрҳо баъзе моддаҳои Конвенсияи Женева “Дар бораи ҳифзи қурбониёни ҷанг” аз 12 августи соли 1949 ва Протоколи иловагӣ ба он аз соли 1977 муқаррар намудаанд.

Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҷинойтӣ шартномаҳои байналмилалӣ ва одатҳои байналмилалӣ низ мебошанд. Дар замони муосир тақрибан 30 шартномаи байналмилалӣ қабул шудаанд, ки масъалаҳои ҳамкориҳои давлатҳо оид ба мубориза бар зидди ҷинойткорӣ ба танзим медароранд. Чунин шартномаҳо шартномаҳои универсалӣ мебошанд:

Конвенсияҳои ягона оид ба маводи нашъадор аз 30 марти соли 1961, Конвенсияи Вена дар бораи моддаҳои психотропӣ аз 21 феввали соли 1971, Конвенсияи Гаага дар бораи мубориза бо ғайриқонунӣ ғасб кардани киштии ҳавоӣ аз соли 1970, Конвенсия дар бораи пешгирӣ ва ҷазо додан ба ҷинойтҳо бар муқобили шахсоне, ки таҳти ҳимояи байналмилалӣ буда, аз ҷумла агентҳои дипломатӣ аз соли 1973, Конвенсия дар бораи татбиқнопазирии муҳлати даъво ба ҷинойтҳои ҳарбӣ ва ҷинойтҳо ба муқобили инсоният аз соли 1968 ва Ойинномаҳои Трибунали байналмилалӣ ва ғайраҳо.

Қисми асосии сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҷинойтиро созишномаҳои байнидавлатӣ оид ба мубориза бо намудҳои алоҳидаи ҷинойт, шартномаҳо оид ба ёрии тарафайни ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои ҷинойтӣ ва супоридани ҷинойткор ташкил медиҳанд.

Бояд қайд намуд, ки баъзе аз санадҳои байналмилалӣ дар мубориза бо ҷинойткорӣ бевосита алоқаманданд. Масалан,

Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ, ҳамкориҳои давлатҳоро оид ба истифода, омӯзиш ва таҳқиқоти уқёнуси ҷаҳонӣ ва баҳри кушод танзим менамояд. Аммо қисми меъёрҳои он масъалан муборизаи байналмилалиро бо роҳзании обӣ ба танзим мебароранд. Бинобар ин, дар тафовут аз дигар соҳаҳо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҷинокӣ то ҳол кодификатсия нашудаанд ва меъёрҳои он дар соҳаҳои гуногуни ҳуқуқи байналмилалӣ ба назар мерасанд.

Ҳамчун манбаи ёрирасони ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҷинокӣ президенти миллии судӣ ва қарори трибуналҳои байналмилалӣ баррасӣ мешаванд.

2.3.3. НАМУДҲОИ ҶИНОҚТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ. ТАСНИФИ ҶИНОҚТҲОИ ХУСУСИЯТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДОШТА

Зарурати ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба мубориза бо ҷинокӣ аз чанд омилҳо, аз ҷумла характери махсуси доираи ҷинокӣ муъайяне, ки манфиатҳои давлатҳоро халалдор мекунад ва барои ҷомеаи ҷаҳонӣ хатарнок буда ба сулҳ ва амнияти байналмилалӣ таҳдид менамояд, вобаста аст. Ин давлатҳоро водор менамояд, ки оид ба ошкор ва пешгирии чунин ҷинокӣ ва расонидани ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷинокӣ фаъолияти худро мувофиқат кунанд.

Сатҳ ва самарабахшии ҳамкориҳои давлатҳо оид ба мубориза бо ҷинокӣ байналмилалӣ аз он вобаста аст, ки то чӣ андоза ҷинокӣ содир шуда ба манфиатҳои иттиҳоди давлатҳо хатарнок аст.

Бинобар ин, вобаста ба характери содир намудаи ҷинокӣ онҳоро ба 2 гурӯҳ тақсим мекунад.

1. Ҷинокӣ байналмилалӣ. Мувофиқи меъёрҳои амалкунандаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва лоиҳае, ки Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ СММ таҳия намудааст, ба ин гурӯҳ ҷанги таҷовузкорона, агрессия; геносид; апартеид; ҷинокӣ ҷарбӣ; ҷинокӣ ба муқобили сулҳ ва инсоният ва ҳамчунин мустамликадорӣ дохил мешаванд.

Намудҳои асосии ҷиноятҳои байналмилалӣ дар Ойинномаҳои Трибунали байналмилалӣ ҷарбӣ муъайян шудаанд. Ойинномаи трибунали байналмилалӣ ҷарбӣ ҳамаи ҷиноятҳои ҷарбиरो дар навбати худ ба се гурӯҳ ҷудо намудааст:

А) ҷиноятҳо ба муқобили сулҳ; б) ҷиноятҳои ҷарбӣ; в) ҷиноятҳо ба муқобили инсоният.

2. Ҷиноятҳо, ки характери байналмилалӣ доранд, кирдоре мебошад, ки хавфи ҷамъиятӣ-байналмилалӣ дорад, на танҳо ба тартиботи ҳуқуқии миллий, ҳамчунин манфиатҳои куллии давлатҳоро халалдор намуда ба асосҳои ҳамкорӣ ва муносибатҳои байнидавлатӣ таҳдид мекунад.

Ба ақидаи И.И.Карпетс “Ҷиноятҳо, ки характери байналмилалӣ доранд, кирдорҳои мебошанд, ки дар созишномаҳои байналмилалӣ пешбинӣ шуда, ҷиноятҳои муқобили инсоният набуда ба муносибатҳои муътадили байни давлатҳо таҳдид намуда, ба ҳамкориҳои осоиштаи байналмилалӣ онҳо дар соҳаҳои мухталифи муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонанд”.

Ҳамаи “унсурҳои хориҷӣ”-ро вобаста аз он, ки ба кадом аломати таркиби ҷиноят зарар расонидааст шартан ба чунин гурӯҳҳои алоҳида ҷудо намудан мумкин аст:

Гурӯҳи аввал субъекти ҷиноят буда, дар он ҳолат характери байналмилалӣ дорад, агар иҷрокунанда ва шарикони он шаҳрвандони якҷанд давлат бошанд. Масалан, як гурӯҳи одамон дар Колумбия бо киштукори растаниҳои нашъадор машғул буда, гурӯҳи дигар онро барои коркард ба мамлакатҳои ҳамсоҳа-Мексика интиқол меоданд. Намояндагони давлатҳои севвум, бо фуруш ва паҳн намудани маводи нашъаовар дар мамлакатҳои хориҷӣ машғул мебошанд.

Гурӯҳи дуввум объекте, ки ба он ҷиноят таҳдид мекунад ва он на ҳама вақт бо макони содиршавии ҷиноят мувофиқ меояд. Масалан, доллари америкӣ ғайриқонунӣ дар Италия тайёр карда шуд. Сайёҳон ва тоҷирони онро дар хориҷи кишвар ба муомилот бароварданд. Дар натиҷаи чунин амал бо муомилоти пулии ИМА зарари иқтисодӣ расонида шуд, чунин ҷиноятҳоро ҷиноятҳои трансатсионалӣ меноманд.

Гурӯҳи севвум “элементҳои хориҷӣ” ва тарафи объективии ҷиноятро дорад. Бинобар ин уҳдадорӣ байналмилалӣ давлат оид

ба мубориза бо чунин намуди ҷинойтҳо тавассути шартномаҳои байналмилалӣ ба танзим дароварда мешавад. Масалан, ҷавобгарӣ барои шиканҷа санадҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Конвенсияи СММ бар зидди шиканҷа, Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои снэсӣ ва шаҳрвандӣ ва Конвенсияи Женева пешбинӣ муқаррар намудааст. Ҳамчунин баъзе ҷинойтҳоро ҷинойтҳои аҳдномавӣ меноманд.

Дар муқоиса аз ҷинойтҳои байналмилалӣ барои ҷинойтҳои характери байналмилалӣ дошта, маъмулан на давлат, балки шахсони воқеӣ ҷавобгар мебошанд. Хавфи байналмилалӣ ин гуна кирдорҳо аз ҷинойтҳои байналмилалӣ камтар аст. Ҷавобгарии ҷинойӣ нисбати ин гуна ҷинойтҳо дар асоси шартномаҳои байналмилалӣ мувофиқи қонунгузори миллий, яъне меъёрҳои қонунгузори ҷинойӣ, мувофиқи ҷинойӣ ва қонунгузори оид ба иҷроӣ ҷазо ҷинойӣ ба амал бароварда мешавад.

Вобаста ба объекте, ки ба он зарари ҷинойӣ расонида мешавад, хавфи байналмилалӣ ва ҷинойтҳои характери байналмилалӣ доштара шартан ин гуна гуруҳбандӣ мекунад:

1. Ҷинойтҳо, ки муносибатҳои устувор ва мӯътадили байналмилалӣро халалдор мекунад: терроризми байналмилалӣ, ғасби гаравгонон, ҷинойтҳо, ки дар нақлиёти ҳавоӣ содир мешаван, тарғиби ҷанг, ҷалб, истифода ва маблағгузори ба зархаридон ва ҳамчунин иштироки зархарид дар амалиётҳои ҷангӣ, тасарруфи маводи ядрӣ ва ғ.

2. Ҷинойтҳо, ки ба рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлат зарари ҷиддӣ мерасонанд: ба расмият даровардан ё худ қонунӣ гардонидани даромадҳои ғайриқонунӣ маводи мухаллира ва моддаҳои психотропӣ, қочоқ, тасарруфи сарватҳои фарҳангӣ ва ғ.

3. Ҷинойтҳо, ки дар баҳри кушод содир мешаванд: роҳзании обӣ, ба ҳамдигар бар ҳӯрдани киштиҳои обӣ, ифлос кардани баҳр бо моддаҳои зарарнок, вайрон кардани режими шелфи континенталӣ ва минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, ки Конвенсияи Женева дар бораи шелфи континенталӣ аз соли 1958 ва Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ аз соли 1982 муқаррар намудааст ва ғ.

4. Таҷовузҳои ҷинояткоронас, ки ба ҳуқуқҳои шахсии инсон равона шудаанд: хариду фурӯши занон, кӯдакон, шиканҷа, ба таври оммавӣ ва мунтазам вайрон кардани ҳуқуқи инсон.

5. Ҷиноятҳои ҳарбие, ки характери байналмилалӣ доранд: аз ҷониби шахсони алоҳида истифода бурдани восита ва методҳои манъ кардашудаи амалиётҳои ҳарбӣ, ғайриқонунӣ гирифта гаштан ва ё сӯистифода намудани аломатҳои Салиби Сурх ва ҳилоли Аҳмар ва ғайра.

Чунин таснифот шартӣ бо афзоиши ҷинояткории байналмилалӣ дар шароити ноустувор ё номуътадили байналмилалӣ, низоъҳои мусаллаҳонаи характери байналмилалӣ ва ғайри байналмилалӣдошта, ҳамчунин вайрон кардани ҳуқуқи инсон, ин гуна ҷиноятҳо низ албатта зиёд мешавад.

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (боби 34) низ ба ҷиноятҳои, ки ба муқобили сулҳу амнияти инсон равона шудаанд, бахшида шудааст. Меъёрҳои оид ба ҷавобгарии ҷиноӣ барои ба нақша гирифтани ё тайёр кардани ҷанги таҷовузкорона (моддаи 395); истеҳсол ё паҳн намудани яроқи қатли ом (м.397) геносид (м. 398) экосид (м.400); биосид (м.399); зархаридӣ (м.401); ҳамла ба шахс ва муассисаҳои таҳти ҳимояи байналмилалӣ қарордошта (м.402); барқасдона вайрон кардани меъёрҳои байналмилалӣ ҳуқуқи башар, ки дар ҷараёни низои мусаллаҳона содир шудааст (м.403) ва ҳамчунин моддаҳои пешбинӣ менамоянд, ки ҷавобгариро барои одамдӯзӣ (м.130); хариду фурӯши ноболиғон (м.167); ғасби гаравгонон (м.181); роҳзании обӣ (м. 183); ғайриқонунӣ бурдан ё ғасби киштии ҳавоӣ, обӣ ё қатори роҳи оҳан (м. 184); муомилоти ғайриқонунӣ воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ (м. 200) ва ғайраҳои муқаррар намудааст, ки аз шартномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон бар меоянд.

2.3.4. САҲМИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР МУБОРИЗА БО ҶИНОЯТКОРӢ

Ҳамкориҳои давлатҳои оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ дар се сатҳ ба амал бароварда мешавад:

1) дар сатҳи уневерсалӣ (глобалӣ), 2) минтақавӣ ва 3) ҳамкориҳои, ки дар асоси созишномаҳои дуҷониба ба вуҷуд меоянд. Баъзе ҷиноятҳои содир мешаванд, ки на танҳо ба манфиати

як давлат, балки тартиботи ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳамчунин ба таҳкими сулҳ ва амнияти байналмилалӣ таҳдид менамоянд. Бинобар ин масъала дар хусуси зарурияти густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ ба вучуд меояд.

Маркази ҳамоҳангсозии фаъолияти давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ Созмони Миллалӣ Мутаҳхид мебошад, ки фаъолияти он ҳам дар сатҳи дохилидавлатӣ ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ ба амал бароварда мешавад. Чунин фаъолият ба воситаи муқаррар кардани меъёр ва стандартҳои ягона, қабул намудани аҳдномаҳои унификасия кардашуда санадҳои байналмилалӣ унификасия кардашудаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва қойдаҳои муомила бо ҳуқуқвайронкунандагон муъайян мегардад. Лоихаҳои шартномаҳои байналмилалӣ ва дигар шаклҳои меъёрҷодкунӣ салоҳияти Ассамблеяи Генералии СММ, Шӯрои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ (ЭКОСОС) ва дигар мақомотҳои дахлдор ва муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ мебошад. СММ, ҳамчунин фаъолияти дигар созмонҳои байналмилалӣ дар ин робита ҳамоҳанг менамояд.

Ҳамин тавр, Ассамблеяи Генералии СММ бо ёрии Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ якҷанд конвенсияҳои байналмилалӣ оид ба мубориза бо ҷиноятҳои алоҳида, ҳамчунин якҷанд тавсияномаҳо доир ба ҳамоҳангсозии чораҳои пешгирии амалҳои терроризми байналмилалӣ, муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар, зарҳаридӣ ва ғайраҳо таҳия ва қабул кардааст.

Нақши Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ дар инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ низ ниҳоят калон аст. Маҳз комиссияи мазкур лоихаи Кодекси ҷиноятӣ бар муқобили сулҳ ва амният ва лоихаи статуси суди байналмилалӣ ҷиноятӣ таҳия карда буд.

Дар маҷлисҳои Шӯрои Генералии СММ масъалаҳо оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ баррасӣ шуда ва вобаста ба муроҷиати давлатҳо барои амалҳои таҷовузкорона терроризми байналмилалӣ ва ғ. ин масъалаҳо ҳангоми зарурият ба Комиссия оид ба тафтишот фиристода мешаванд.

Суди байналмилалӣ СММ парвандаҳои мушаххасро баррасӣ менамояд, ки ба масъалаҳои мубориза бо ҷинояткорӣ тааллуқ доранд.

Мақомоти асосие, ки ғаёлияти давлатҳоро оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ ҳамоҳанг месозад, Шӯрои иҷтимоӣ ва иқтисодии СММ (ЭКОСОС) мебошад, ки дар доираи ғаёлияти он масъалаҳои гуногуни мубориза бо ҷинояткорӣ баррасӣ мешаванд. Дар низоми Шӯрои иҷтимоӣ ва иқтисодии СММ Комиссия оид ба пешгирӣ кардани ҷинояткорӣ ва адолати судии ҷиноятӣ мақоми махсус дорад. Ин Комиссия соли 1992 дар натиҷаи таъдбири Комитет оид ба пешгирӣ ва мубориза бо ҷинояткорӣ (с.1965) таъсис дода шуд. Комиссияи мазкур 40 нафар иборат мебошад ва аъзоёни давлатҳои аъзои СММ бо дар назардошти намоёндагӣ, яъне дар асоси мавқеи ҷуғрофӣ ба мӯҳлати се сол ба ЭКОСОС интихоб мекунанд. Дар муддати 5 сол як маротиба бо ташаббуси Комиссия, Конгресси СММ оид ба пешгирӣ кардани ҷинояткорӣ ва муносибат бо ҳуқуқвайронкунандагон гузаронида мешавад. Аз ҷумла, дар конгресси VIII СММ, ки соли 1990 дар Гавана баргузор гардид, зиёда аз 50 ҳуҷҷати байналмилалӣ, аз ҷумла шартномаҳои намунавӣ оид ба супоридани ҷинояткорон ва доир ба парвандаҳои ҷиноятӣ; шартномаи намунавӣ дар бораи супоридани парвандаҳои ҷиноятӣ ба истеҳсолоти судии ҷиноятӣ ва ғайраҳо қабул гардид, ки онҳо ба такмили ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ мусоидат намуданд.

Муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ низ дар мубориза бо ҷинояткорӣ дар доираи вазифаҳои ойинномавии худ иштирок менамояд. Масалан, Созмони байналмилалӣ меҳнат (МОТ) дар қабули Конвенсияи байналмилалӣ, яъне меъёрҳои иҷтимоии байналмилалӣ бо мақсади таъмини адолати иҷтимоӣ ба давлатҳо ва иттифоқҳои касаба оид ба мубориза бурдан бо меҳнати маҷбурӣ ва дигар ҷиноятҳои, ки хилофи ҳуқуқҳои меҳнатии инсон мебошанд, тавсияҳо медиҳанд. Созмони байналмилалӣ баҳрӣ (ИМО) дар доираи Аҳдномаи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ аз соли 1982 бо мақсади таъмини амният дар баҳр ва ҳифзи муҳити зисти он ғаёлияташро оид ба мубориза бо ҷиноятҳои, ки дар баҳри кушод содир мешаванд, ҳамоҳанг менамояд ва ғайра.

Дар ҳамоҳангсозии ғаёлияти давлатҳо, мақомоти ҳифзи ҳуқуқи онҳо дар мубориза бо ҷинояткорӣ созмони байналмилалӣ интихоб шудааст. Интерпол оид ба мубориза бо ҷиноятҳои транснационалӣ (ИНТЕРПОЛ) нақши муҳим дорад. Интерпол созмони байналмилалӣ байниҳукуматӣ буда вазифаи асосии он пешгирии ҷиноятҳои, ки характери байналмилалӣ доранд ва

мубориза бо ҷинояткорӣ тавассути ҳамкориҳои политсияҳои ҷиноятии мамлакатҳои мухталиф мебошад.

Интерпол дар заминаи Комиссияи байналмилалӣ комиссияи ҷиноятӣ, соли 1923 таъсис ёфтааст.

Соли 1956 Ойинномаи ин созмони байналмилалӣ эътибори қонунӣ пайдо кард ва аз ҳамин сол ҳамчун созмони байналмилалӣ полисияи ҷиноӣ (Интерпол)-ба таври расмӣ ба фаъолият шурӯъ намуд. Ситод-қароргоҳи ИНТЕРПОЛ дар ш. Лиони Франция ҷойгир аст.

Сохтори мақомоти асосии ИНТЕРПОЛ чунин мебошад: мақомоти олий-Ассамблеяи Генералӣ; мақомоти иҷроияи созмон – Кумитаи Иҷроия мебошад, ки роҳбарии онро Президент ба зима дорад. Мақомоти дигари ИНТЕРПОЛ – Котиботи Генералӣ мебошад, ки роҳбари он котиби генералӣ ва мақомоти доимоамалкунандаи қори иродакунӣ ва Бюрои миллии марказӣ аст. Интерпол аз намоёндагони миллии мусаллаҳи полисия иборат буда, ҳадафи он барқарор намудан ва рушди равобити ҳамкориҳои тарафайн миёни мақомоти полисияи давлатҳо ва кушиши муттаҳид кардани ҳамаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ алайҳи ҷинояткорӣ мебошад.

Интерпол дар фаъолияти худ ба Бюрои миллии марказӣ, ки дар мамлакатҳои иштирокӣ (аъзо) таъсис дода мешаванд, таъя менамояд. Бюрои марказӣ миллии ҳамзамон дар ду низом, яъне Интерпол ва дар давлатҳои алоҳида фаъолият дорад.

Бюрои марказӣ миллии созмони байналмилалӣ полисияи ҷиноӣ, ба ғайр аз Котиботи Генералӣ дар айни замон бо Бюрои марказҳои миллии давлатҳои дигар, ки функцияи мақомоти полисияро дар ин давлатҳо ба амал мебароранд, ҳамкорӣ мекунад. Давлатҳои аъзои Интерпол ҳуқуқ доранд, ки на танҳо бевосита бо ёрии мақомоти ин созмон, балки тавассути Бюрои марказӣ миллии ҳамдигар, ки дар давлатҳои алоҳида амал менамоянд, вобаста ба гузаронидани амалиёти тафтишотӣ дарҳости ҳешро раво намоянд. Масалан, дар Федератсияи Русия Бюрои марказӣ миллии дар низоми вазорати қорҳои дохилӣ таъсис дода шудааст, ки бо вазорати умури дохила бо мақомотҳои давлатии ҳифзи ҳуқуқи дигар давлатҳо тавассути Бюрои марказӣ миллии ҳамкорӣ мекунад.

Ҳадафи Интерпол таъмини ҳамкориҳо бо ҳамаи мақомотҳои полисияи ҷиноӣ дар асоси қонунгузориҳои миллии ва бо дарназардошти Эълумияи ҳуқуқи башар, ҳамчунин таъсис ва

рушди муассисаҳое, ки дар пешгири намудани кирдори муносибатҳои байналмилалиро ҳалалдор кунанда ва дар мубориза бо ҷинояткорӣ мусоидат менамоянд

Самтҳои асосии фаъолияти Интерпол – ба қайдгирии ҷиноӣ ба воситаи картотека (маҷӯи картотекаҳои шахсоне, ки дар кофтукови ҷиноятӣ мебошанд ва пештар ҷиноят содир намудаанд) ва усули маҳсус, кофтукови байналмилалӣ ҷинояткорон, шахсони бе ному нишон ва сарватҳои дуздидашуда ё худ тасарруфшуда ва расонидани дигар намудҳои ёрии ҳуқуқӣ мебошад. Интерпол маълумотҳои омориро доир ба ҷинояткорӣ дар ҳар як мамлакат мураттаб карда ба давлатҳои иштирокчи ёрии техникӣ мерасонад.

Дар сатҳи минтақавӣ муборизаи байналмилалӣ бо ҷинояткорӣ созмони ягонагии Африко, Шӯрои Аврупоӣ, Иттиҳоди давлатҳои мустақил ва дигар созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ ба амал мебароранд. Аз ҷумла, соли 1993 бо қарори Шӯрои Сарони ҳукумати ИДМ Бюрои ҳамоҳангсозӣ оид ба мубориза бо ҷиноятҳои муташаққилона ва дигар намудҳои ҷиноятҳои хавфнок дар ИДМ ҳамчун мақомоти доимо амалкунанда таъсис дода шуд.

Вазифаҳои асосии бюрои мазкур таъсиси банки маҳсусгардидашудаи маълумотҳои оморӣ ва додани маълумот оид ба ин кирдорҳои ҷиноятӣ ба Вазорати қорҳои дохилаи давлатҳои дахлдор, баҳри ошкор намудани ҷинояткорон, кӯмак расонидан дар ба амал баровардани кофтукови байнидавлатӣ ва намоёндогони иттиҳоди (ташқилоти) ҷиноятӣ; шахсоне, ки ҷиноятҳои бештар хавфнок содир намуда аз таъкиботи тафтишоти ҷиноятӣ пинҳон шудаанд; таъмини амалиётҳои муштарак ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои фаврӣ-ҷустуҷӯӣ ва амалиётҳо, ки ба манфиатҳои якҷанд давлат мебошад, ҳамчунин таҳияи тавсияҳо оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ байналмилалӣ аст.

Дар муборизаи байналмилалӣ бо ҷинояткорӣ, инчунин созмони байналмилалӣ ғайриҳукуматӣ, аз ҷумла Ассоиасияи байналмилалӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ, Ҷамъияти байналмилалӣ криминологӣ, ки статуси машваратӣ дар СММ доранд саҳми муассир доранд.

2.3.5. ЁРИИ ҲУҚУҚӢ ОИД БА ПАРВАНДАҲОИ ЧИНОЯТӢ ВА СУПОРИДАНИ ЧИНОЯТКОР

Расонидани ёрии ҳуқуқӣ дар доираи ҳамкориҳои давлатҳо оид ба мубориза, бо чиноятҳои хусусияти байналмилалӣ дошта ва бо дигар чиноятҳои дорои “элементи хориҷӣ”, ки дар асоси меъёрҳои конвенсияи байналмилалӣ ва шартномаҳои дучониба оид ба ёрии ҳуқуқӣ, ба амал бароварда мешаванд.

Расонидани ёрии ҳуқуқӣ аз давраҳои гуногуни мурофияи чиноятӣ ва ҳамкориҳои давлатҳо аз пешгирии намудани кирдор то иҷро шудани ҳукм вобастагӣ дорад. Дар чараёни тафтишот ё баррасии парвандаҳои чиноятӣ айбдоршаванда, судшаванда, ҷабрдида, шохидон ё далел ва ҳуҷҷатҳои зарурӣ оид ба парванда мумкин аст дар ҳудуди мамлакати дигар ошкор гардад. Масалан, дастгир намудани чинояткоре, ки берун аз қаламрави ин давлат чиноят содир намудааст, вале оқибати чиноят дар қаламрави ин давлат ошкор шудааст.

Дар замони муосир бисёр шартномаҳои байналмилалӣ дар бораи ёрии ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои чиноятӣ баста шудаанд, ки характери минтақавӣ ва дучониба доранд.

Барои ба як шакл даровардани (унификасия) ёрии ҳуқуқии чонибҳо Ассамблеяи Генералии СММ дар соли 1990 шартномаи намунавиро “Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои чиноятӣ” қабул кард, ки дар он моҳият ва иҷрои дархост, тартиби ғирифтани ҳуҷҷатҳо, кофтуков, ҳуқуқи даромадан ба назди шахсони дар ҳабс буда, дастгиркунӣ ва ғайраҳо ба танзим дароварда шудаанд. Ҳангоми зарурият ёрии ҳуқуқӣ расонида намешавад, агар ин ёрӣ ба қонунҳои давлати дархосткунанда номувофиқ бошад, ба истиқлолияти давлатӣ ё манфиати миллии он зарар расонад.

Соли 1985 Ассамблеяи Генералии СММ Созишномаи намунавӣ “Дар бораи супоридани маҳбусони хориҷӣ”- ро қабул кард. Дар он кафолати ҳифзи ҳуқуқҳои маҳбусон таъкид гардида, аз ҷумла, қайд шудааст, ки ҳадафи реабилитасияи иҷтимоии чинояткоронро дар сурате татбиқ кардан мумкин аст, агар онҳо имконияти адо намудани ҷазоро дар мамлакати худ дошта бошанд.

Ёрии ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои чиноятӣ, иҷро кардани амалиётҳои муъайяни тафтишотӣ, яъне гузаронидани кофтукови тарафайн, мусодира намудан ва фиристодани далелҳои шайъӣ,

супоридани ҳуҷҷатҳо, гузаронидани экспертиза, истинтоқ, аз назаргузаронии судӣ, шаҳодаткунонӣ, фиристодани пайҳои ангуштон, равон кардани шохидон, экспертҳо барои расонидани ёрӣ ба тафтишот ва ё иштирок дар маҷлиси судӣ ва ғ. дарбар мегирад. Ҳамчунин Созишнома супоридани ҷинояткорро низ танзим намудааст.

Вобаста ба афзоиши ҷинояткорӣ дар кишварҳои ИДМ ва 22 январи соли 1993 Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар ш. Минск Конвенсия «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои шаҳрвандӣ, оилавӣ ва ҷиноятиро» қабул кард, ки 26 июни 1993 Ҷумҳурии Тоҷикистон онро ратификатсия намудааст.

Фасли IV Конвенсияи мазкур «Ёрии ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои ҷиноятӣ» аз 30 модда иборат буда, қисми якуми он тартиби супоридани ҷинояткорро муъайян намудааст.

Тибқи Конвенсия «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ доир ба корҳои шаҳрвандӣ, оилавӣ ва парвандаҳои ҷиноятӣ» давлатҳои иштирокчи ӯҳдадоранд, ки мувофиқи қонунгузории худ бо супориши давлати дигари ин иштирокчи корҳои заруриро дар робита ба содир шудани ҷиноят дар давлати дархосткунандае гумонбар будани он дар ҷиноят анҷом диҳад.

Мувофиқи моддаи 14 Кодекси ҷиноятии ҚТ «шахсоне, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир кардаанд, дар асоси кодекси ҷиноятӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд, агар тибқи шартномаҳои байналмилалӣ ҚТ тартиби дигаре муқаррар нашуда бошад».

Тибқи моддаи 15 КҶ ҚТ шаҳрвандони хориҷӣ ё шахси бе шаҳрванд, ки дар ҚТ доимо истиқомат мекунад барои ҷинояти берун аз Тоҷикистон содир кардааш мутобиқи Кодекси ҷиноятӣ дар мавридҳои зерин ба ҷавобгарӣ кашида мешавад:

А) ҷинояте содир карда бошад, ки ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда, меъёрҳои муқаррар намудаи қарордод ё созишномаҳои байнидавлатӣ мувофиқ бошад;

Б) бар зидди шаҳрвандони Тоҷикистон ё манфиатҳои ҚТ ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин содир карда бошад.

Масъалаи ҷавобгарии ҷиноятии намояндагони дипломатии давлатҳои хориҷӣ ва шаҳрвандони дигари масуният (иммунитет)

дошта агар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир карда бошад, дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ баррасӣ мешавад.

Супоридани ҷинояткор (экстрадитсия) яке аз институтҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Масъалаи ҳуқуқи супоридани ҷинояткор бо соҳибхитиёрии давлатҳои манфиатдор вобастагӣ дорад.

Ҷараёни супоридани (додани) ҷинояткорро бо риояи ҳуқуқи байналмилалӣ ба давлати дигар барои татбиқи ҷазои ҷиноятӣ экстрадитсия (супоридани ҷинояткор) меноманд. Ба таври дигар, экстрадитсия супоридани шахси ҷинояткор аз давлате, ки дар он айбдоршаванда ва ё маҳкумшуда қору ғаъолият дорад, ба давлати дигаре, ки дар он шахс кирдори ҷиноятӣ (ҷиноят) содир кардааст.

Асосҳои ҳуқуқии супоридани ҷинояткорон созишномаҳои бисёртарафа оид ба мубориза бо намудҳои алоҳидаи ҷинояткорӣ, созишномаҳои дуҷониба оид ба ёрии ҳуқуқӣ ё супоридани ҷинояткорон ва қонунгузори миллий мебошанд. Дар бисёр давлатҳо оид ба супоридани ҷинояткорон қонунҳои махсус қабул карда шудаанд.

Супоридани ҷинояткор ин ҳуқуқи давлат аст, на ўҳдадорӣ он. Супоридани ҷинояткор аз принсипи эҳтироми соҳибхитиёрии давлатҳо бармеояд, ки тибқи он ҳар як давлат ҳуқуқ дорад, ки масъалаи ҷавобгарии ҷиноятӣ шахсро мустақилона ҳал намояд.

Ҳангоми супоридани ҷинояткор қоидаҳои зерин бояд риоя карда шаванд:

1) супоридани ҷинояткорони сиёсӣ манъ аст.

2) мавҷуд будани принсипи ҷинояткорӣ дуҷониба ё худ “гунаҳкорӣ дуҷониба”, ки мувофиқи он супоридани ҷинояткор танҳо дар сурате ба вучуд меояд, агар кирдори содиршуда тибқи қонунгузори давлати супоридашаванда, яъне давлате, ки ҷинояткор дар он қору ғаъолият дорад ва давлатҳои дархосткунанда (талабкунанда), ҳамчун ҷиноят эътироф шаванд;

3) ба шахсони супоридашуда танҳо нисбати он ҷиноятҳои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида ва ҷазо дода мешаванд, ки он асоси ҳуқуқӣ барои супоридани ҷинояткор гаштааст. Чунин ўҳдадориро давлати талабкунанда бояд ба зиммаи худ гирад;

4) супоридани ҷинояткор бо қарори мақомотҳои салоҳиятдори давлатӣ, ки супоридани онро ба амал мебароранд, иҷро карда мешавад.

Супоридани ҷинояткор дар он маврид манъ аст, ки агар муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан барои содир намудани ҷиноят гузашта бошад.

Масалан, дар бораи тартиби супоридани ҷинояткор, яъне гуфтушунидҳо оид ба супоридани шахси ҷиноят содир намуда тавассути роҳҳои дипломатӣ ҳал карда мешаванд. Ҳамчунин мувофиқи қоидаҳои умумиэтирофшуда нисбати ҷинояткорони супоридашуда ҷазои қатл татбиқ намешавад. Чунин қоидаҳо Конвенсияи Европа дар бораи супоридани ҷинояткорон аз соли 1957 муқаррар кардааст.

Дар конвенсияи бисёртарафа дар бораи ёри ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқии миёни давлатҳои ИДМ ба тасвиб расида, меёрҳо доир ба супоридани ҷинояткор, ки дар баҳши якуми фасли IV пешбинӣ шудааст хеле муҳим аст. Дар он аз ҷумла, принсипи “гунаҳкори дучониба” муқаррар карда шудааст, ки тибқи он кирдори содиршударо ҳамчун ҷиноят қонунгузори давлате, ки шахси ҷинояткорро месупорад ва қонуни давлати талабкунанда (дархосткунанда) бояд эътироф намояд. Масалан, моҳи сентябри соли 1993 ба Прокуратураи Генералии Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Озарбойҷон оид ба супоридани Президенти Озарбойҷон бо дархост мурочиат намуд. Аризаро баррасӣ намуда Прокуратураи Федератсияи Россия ба хулосае омад, ки айбдоркунии А.Муталибов бо қонунҳои ФР мувофиқ нест. Зеро далелҳои дар он баёнгардида ҷинояткор будани А.Мубалибовро тасдиқ ва асоснок накардааст. Ҳимин тавр, хоҳиши Прокуратураи Генералии Ҷумҳурии Озарбойҷон қонеъ гардида нашуд. Чунин таҷриба миёни Россия ва Англия низ дар солҳои 2005-2008 буд.

Ҷинояткор ба давлати дигар дар он ҳолате супорида намешавад, агар давлате, ки дар он ҷинояткор қору ғайриқонундорад, боварии қатъӣ дошта бошад, ки талаб дар хусуси супоридан ҳадафи таъқибот ё ҷазо додани шахс аз рӯи аломатҳои миллий, наҷодӣ, эътиқоди динӣ ё ин ки ақидаҳои сиёсӣ дорад.

Дар баъзе мавридҳои илмӣ ақидаеро дидан мумкин аст, ки гӯё насупоридани шахрвандони хеш қоидаи умумиэтирофшуда мебошад. Ин, албатта, дуруст нест. Воқеан, қонунҳои бисёр

давлатҳо чунин меъёрҳо доранд. Масалан, мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳеҷ як шахрванди ҷумҳуриро ба давлати хориҷӣ супоридан мумкин нест. Аммо давлатҳои ҳастанд, ки моҳиятан супоридани шахрвандони худро пешбинӣ менамоянд (ИМА, Англия, Канада ва ғ.).

Чунон ки қайд гардид, масъалаи супоридани ҷинояткорро қонунгузори миллий ва шартномаҳои байналмилалӣ танзим намудаанд.

Тартиби супоридани шахсоне, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қору фаъолият доранд Конститутсияи ҚТ дар асоси шартномаи тарафайн ҳал мекунад (м.16). Мувофиқи банди II моддаи 16 Кодекси ҷиноятӣ, шахрвандони хориҷӣ ё шахси бешахрванд, ки берун аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир намуда, дар ҳудуди он қарор доранд, мутобиқи шартномаи байнидавлатӣ метавонанд барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ё адои ҷазо ба давлати хориҷӣ супорида шаванд.

2.3.6. ҲАМКОРИҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА МУБОРИЗА АЛАЙҲИ ҶИНОЯТКОРӢ

Ҳамкориҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза алайҳи ҷинояткорӣ яке аз самтҳои муҳими фаъолияти давлат мебошад. Ин ҳамкориҳо ҚТ дар сатҳи дӯҷониба ва бисёрҷониба бо дигар давлатҳо ва субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба амал мебарорад, ки заминаи ҳуқуқии онро шартномаҳои байналмилалӣ ташкил медиҳанд.

Дар замони муосир, иштироки ҚТ дар ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ бахусус дар сатҳи универсалӣ ва минтақавӣ назаррас мебошад. Мавриди зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон чун субъекти комилҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ ва ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар мубориза ба муқобили намудҳои муъайяни ҷинояткорӣ, алалхусус ҷинояткории муташаккилонаи трансмиллӣ ва пешгирии он, ки на танҳо ба давлатҳои алоҳида, балки ба тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ хавфи ҷиддӣ дорад, бетараф буда наметавонад. Омилҳои ишорашуда зарурияти

густариши ҳамкориҳои байналмилалиро барои ҳалли ин проблемаҳо тақозо менамояд.

Ҳамин тавр 12 декабри соли 2000-ум дар шаҳри Палермои Италия конференсияи сиёсии СММ дар сатҳи олии баргузор гардид, ки дар он Конвенсияи СММ “Дар бораи мубориза ба муқобили ҷинояткориҳои муташаққилонаи трансмиллӣ” қабул карда шуд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳбарони давлатҳои Австрия, Полша, Италия ва мамлакатҳои дигар аввалин шуда ба ин конвенсия имзо гузоштанд. Президенти Тоҷикистон конвенсияи мазкурро воситаи самарабахш ва заминаи зарурии қонунӣ барои ҳамкориҳои байналмилалӣ дар мубориза алайҳи аз худ кардани маблағҳои пулӣ, хариду фурӯши ғайриқонунии маводи муҳофиза, фаъолияти ҷинояткориҳои байналмилалӣ баҳо дод. Қобили тазаккур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳия ва қабули ин санади муҳими байналмилалӣ дар Ассамблеяи Генералии СММ саҳми арзанда дорад. Моҳи апрели соли 1999 дар шаҳри Вена Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми суҳанронии худ дар ҷаласаи 8-уми комиссияи СММ оид ба пешгирии ҷинояткорӣ ва адлияи ҷиной пешниҳод карда буд, ки ҷараёни қабули конвенсияи номбурда тезонида шавад. Маҳз қабули ин конвенсия бояд ҳамчун механизми самарабахш ва минбаъд асоси бозғимоди ҳуқуқии ҳамкориҳои байналмилалӣ дар мубориза алайҳи шаклҳои гуногуни ҷинояткорӣ бошад. Заминаи ҳуқуқии ҳамкориҳои ҶТ-ро бо давлатҳои дигар ҳамчунин ҳамроҳ шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба баъзе санадҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Конвенсия «Дар бораи ҷиноятҳо ва дигар амалҳои, ки дар ҳавопаймоҳо содир мешаванд аз 14.09.1963»; (ҶТ ба он 4.11.1995 ҳамроҳ шудааст); Конвенсия «Дар бораи мубориза бар муомилоти ғайриқонунии воситаҳои напшадор ва моддаҳои психотропӣ аз 20.12.1998; (ҶТ ба он 4.11.1995 ҳамроҳ шудааст) ва ғ. ташкил медиҳанд.

Ҳамкориҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубориза бо ҷинояткорӣ дар сатҳи минтақавӣ бо давлатҳои иштирокчии ИДМ аз умумияти манфиатҳо ва хусусияти муносибати давлатҳои муъайяни дар ин минтақа ҷойгир шуда бармеояд.

Заминаи ҳуқуқии ҳамкориҳои давлатҳои иштирокчии ИДМ дар мубориза бо ҷинояткорӣ Конвенсия дар бораи кӯмаки ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ доир ба қорҳои шаҳрвандӣ, оилавӣ ва

чиноятӣ аз 22 январи соли 1993 мебошад, ки онро 26 июни соли 1993 Ҷумҳурии Тоҷикистон ратификатсия намудааст. Ҷамчунин, дар ИДМ чанд созишномаҳои бисёртарафа ба имзо расидаанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчии онҳо мебошад. Масалан, Созишнома “Дар бораи ҳамкориҳои давлатҳои иштирокчии ИДМ дар мубориза бо ҷинояткорӣ” аз 25 ноябри соли 1998, Конвенсия “Дар бораи супоридани маҳкумшудагон ба маҳрумӣ аз озоди барои минбаъд адо кардани ҷазо”, Созишнома доир ба ҳамкориҳо дар мубориза бо ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисодиёт аз 12 апрели соли 1996, Созишнома дар бораи ҳамкориҳои Вазоратҳои корҳои дохили давлатҳои ИДМ дар соҳа мубориза бо ҷиноятҳои муташаккилона аз 17 апрели соли 1994, Созишнома “Дар бораи ҳамкориҳои ВКД давлатҳои иштирокчии ИДМ дар мубориза бо терроризм” аз 8 сентябри соли 2000 ва ғ. Ҷамчунин, масъалаи ҳамкориҳои байналмилалӣ дар мубориза ба муқобили хавфи паҳн гардидани терроризми байналмилалӣ, хариду фурӯши ғайриқонунии маводи муҳоҷира ва ҷинояткории муташаккилона дар мулоқоти расми сарони давлатҳои узви Муоҳидаи “Шанхай”, ки моҳи августи соли 2000 дар Душанбе баргузор гардид, таваҷҷӯҳи махсус додашуда буд.

Дар мубориза бо ҷинояткорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчии баъзе шартномаҳои дучониба низ мебошад. Масалан, Созишномаи миёни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳукумати Қирғизистон “Дар бораи ҳамкориҳои мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ва махсуси ноҳияҳои (минтақаҳои) наздисарҳадӣ” аз 30 июли соли 1998, Созишнома “Дар бораи ҳамкориҳо миёни Вазорати корҳои дохилии ҚТ ва ВКД Ҷумҳурии Ўзбекистон дар соҳаи мубориза бо ҷинояткорӣ” аз 6 феввали соли 1993, Созишнома “Дар бораи ҳамкориҳо миёни ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ВКД Русия” аз 23 сентябри соли 1993, Созишнома миёни ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ВКД Ҷумҳурии Ўзбекистон дар мубориза бар зидди воситаҳои ғайриқонунии маводи муҳоҷира ва моддаҳои психотропӣ аз 4 феввали соли 1998 ва ғайраҳо. Дар шароити феълӣ шартномаҳои дутарафа нақши муҳимро доранд. Маҳз ин шартномаҳо имкон медиҳанд, ки хусусияти муносибатҳо миёни давлатҳо ва манфиатҳои онҳо доир ба ҳар як проблемаҳои мушаххас пурра ва ҳаматарафа ба назар гирифта шаванд.

БОБИ IV. ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИҚТИСОДИ

2.4.1. МАҲУМИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИҚТИСОДИ

Ҳуқуқи байналмилалии иқтисодӣ яке аз соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ буда, маҷмуи принципҳо ва меъёрҳои мебошад, ки муносибатҳои байни давлатҳо ва дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи муносибатҳои иқтисодӣ байналмилалӣ танзим менамояд. Муносибатҳои нави иқтисодӣ байналмилалӣ низоми хеле муракаб буда, муносибатҳои гуногунсоҳаи ҷамъиятии бо якдигар робитаи мутақобила дошта, мебошад.

Бо дар назардошти мушкилиҳои иқтисодӣ рушди муносибатҳои байналмилалии иқтисодӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти стратегӣ дорад.

Муносибатҳои байналмилалӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла муносибатҳои иқтисодиро фаро гирифтааст.

Ба вучуд овардани заминаҳои мусоиди ҳуқуқӣ дар асоси ҳамкориҳо бо субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ яке аз омилҳои рушди устувори иқтисоди миллии буда, дар ҳалли дигар масъалаҳои давлатдори мусоидат мекунад. Пеш аз ҳама бояд қайд кард, ки ҳамаи давлатҳо аз дастовардҳои ҳамдигар истифода бурда метавонанд, хусусан давлатҳои рӯ ба инкишоф ниҳода ва давлатҳои, ки дар вазъи гузариш ба иқтисодиёти озод қарор доранд. Нарасидани таҷрибаи идоракунии дар шароити иқтисоди бозорӣ, ба рақобат мувофиқ набудани молҳои Тоҷикистон, номукамалии қонунҳо, монеаҳо барои ба вучуд овардани шароити мусоиди инвестиционӣ дар Тоҷикистон шудаанд. Бинобар ин дар ҳамкорӣ бо созмонҳои молиявии байналмилалӣ ин масъаларо ҳал кардан мумкин аст.

Давлатҳои рӯ ба инкишоф ниҳода аз ҷумла, Тоҷикистон бо дастгирии СММ кӯшиш доранд, ки чунин вазъиятро дигаргун кунанд ва “низоми нави иқтисодӣ”-ро, ки асоси он таъмини имконияти иштироки баробар аст, дар робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ амалӣ намоянд. Дар ин робита пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки соли 1974 Декларатсия дар бораи муқаррар кардани низоми нави иқтисоди байналмилалӣ ва Хартияти ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои иқтисодии давлатҳо қабул шудааст. Ин ҳуҷҷатҳо таъсири дутарафа

доранд. Бо вучуди он, ки дар онҳо қоидаҳои асосӣ ҳамчун принципҳои ҳуқуқи байналмилалии иқтисодӣ эътироф шудаанд, вале ин ҳуҷҷатҳо баъзе қоидаҳои доранд, ки ҳуқуқҳои махсус ва шароитҳои мусоидро ба давлатҳои рӯ ба инкишоф пешбинӣ карда, муносибатҳои давлатҳои пешрафтаи саноатиро ба назар намегиранд. Дар натиҷа ин қоидаҳоро ҷомеаи ҷаҳонӣ дастгирӣ накард ва бинобар ин ҳамчун декларатсияҳои ўҳдадоркунанда боқӣ монд.

Ин ҳолат аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳуқуқи байналмилалии иқтисодӣ дар мавриди риоя кардани ду шарт, ҳамчун воситаи самарабахши идораи робитаҳои байналмилалӣ менамояд.

1. ба назар гирифтани манфиатҳои қонунии ҷамаи давлатҳо
2. ба назар гирифтани вазъияти воқеӣ.

Ба низоми ягона муттаҳид кардани муносибатҳои структураи гуногун дошта, ки истифодаи усулҳо ва воситаҳои гуногуни ҳуқуқиро талаб мекунад, хусусияти махсуси муносибатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Дар ин робита ду сатҳи муносибатҳо ба назар мерасанд:

Якум, муносибати байни давлатҳо ва дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусияти универсалӣ-минтақавӣ дошта;

Дуввум муносибатҳои байни шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии давлатҳои гуногун, инчунин муносибатҳои бевосита миёни давлатҳо ва шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии давлати хориҷӣ.

Ҳуқуқи байналмилалии иқтисодӣ муносибатҳои сатҳи аввалиро ба танзим мебарорад, ки ин муносибатҳои иқтисодии байнидавлатӣ мебошад. Давлатҳо асосҳои ҳуқуқии амалӣ намудани робитаҳои иқтисодиро мустақилона муъайян мекунанд. Асосан робитаҳои байналмилалии иқтисодӣ дар зинаи дуввум байни шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба амал меоянд ва бинобар ин танзими ин муносибатҳо аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Ин муносибатҳоро қонунгузори миллии ҳар як давлат танзим мекунад. Ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ҳамчун яке аз қисмҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ин робита нақши муҳим дорад.

Хусусияти объекти танзими ҳуқуқи байналмилалии иқтисодӣ дар он аст, ки он муносибатҳои гуногунро вобаста ба моҳият ва тафовути соҳаҳои иқтисодӣ танзим менамояд. Муносибатҳо дар соҳаи савдо, нақлиёт, молия, гумрук, сармоягузорӣ ба ҳуқуқи байналмилалии иқтисодӣ дохил мешаванд.

Ҳар яке аз ин муносибатҳо предмет ва моҳияти мушаххас дорад, бинобар ин зарурияти ба танзими махсуси ҳуқуқиро тақозо менамояд. Дар натиҷа чунин зерсоҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ ба монанди ҳуқуқи байналмилалӣ тиҷоратӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ нақлиёт, ҳуқуқи байналмилалӣ гумрукӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ молиявӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ сармоягузорӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ технологӣ ба вучуд омадаанд.

Ин зерсоҳаҳо низоми меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ буда, ҳамкори байнидавлатиро дар соҳаҳои мушаххаси иқтисодӣ танзим менамояд. Ҳамаи ин соҳаҳо як соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ-ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ бо объекти умумии танзим, ҳадаф ва принципҳои умумӣ мебошанд.

2.4.2. СУБЪЕКТҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ИҚТИСОДӢ

Давлат дар низоми танзими муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ мақоми марказӣ дорад. Вай субъекти асосии ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ мебошад.

Давлат бевосита бо шахсони воқеъӣ ва ҳуқуқии давлатҳои хориҷӣ робитаҳои иқтисодии байналмилалӣ барқарор карда метавонад. Ин муносибатҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ мебошанд ва онҳоро ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ ба танзим медарорад. Новобаста аз ин иштироки давлат дар чунин муносибатҳо хусусияти муъайяно дорад. Масалан, давлат оид ба моликияти давлатӣ ва аҳдҳо бо иштироки давлат тибқи қонунгузории давлати хориҷа масъулият дорад.

Давлат ҳамчун ҷавобгар дар суди хориҷӣ агар розӣ набошад, метавонад иштирок накунад. Ҳамчунин ҷоиз нест, ки нисбати давлат ва моликияти он чораҳои маҷбурсозӣ бо мақсади таъмини даъвои пешакӣ ва иҷрои қарори суди хориҷӣ истифода шавад. Аҳдҳои, ки дар онҳо давлат иштирок мекунад, қонуни давлат танзим менамояд, албатта ғайр аз ҳолатҳои, ки тарафҳо дар Аҳд инъикос кардаанд.

Муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, аҳамияти муҳим дорад, бинобар ин зарурияти идораи онҳо бо истифода аз имконияти муштараки давлатҳо тавассути созмони байналмилалӣ ба миён омад. Воқеан, саҳми созмони байналмилалӣ дар рушди

ҳамкориҳои иқтисодии байнидавлатӣ назаррас аст. Дар натиҷа, созишҳои байналмилалӣ субъектҳои муҳими ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ шудаанд. Вежагиҳои созишҳои байналмилалӣ иқтисодӣ дар он аст, ки давлатҳо онҳоро ба ҳалли масъалаҳои гуногун ваколатдор менамоянд ва мушоҳидаҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки маҳз созишҳои байналмилалӣ масъалаҳои мухталифро танзим менамояд. Қарорҳои Созмони байналмилалӣ дар танзими муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мақоми хос доранд, зеро онҳо меъёрҳои ҳуқуқиро дар ин соҳа пурра мекунад.

Созмонҳои байналмилалӣ, ки дар ин соҳаи муносибатҳои иқтисодӣ фаъолият мекунад, одатан ба ду гурӯҳ тақсим мекунад.

Ба гурӯҳи якум созишҳои, ки ҳамаи соҳаи муносибатҳои иқтисодиро фаро мегиранд, дохил мешаванд.

Ба гурӯҳи дуввум созишҳои дохил мешаванд, ки дар соҳаҳои муносибатҳои муайяни иқтисодӣ фаъолият доранд. Дар гурӯҳи якум мақоми асосиро вобаста аз аҳамият СММ дорад, тавре ки маълум аст, СММ низоми мукамал, мақомот ва муассисаҳо дорад. Бо масъалаҳои рушди ҳамкориҳои иқтисодии давлатҳо, ки яке аз ҳадафи СММ мебошад, ду мақомоти марказии он машғул мебошанд: Ассамблеяи Генералӣ ва Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ. Ассамблеяи Генералӣ бо мақсади кӯмак ба ҳамкориҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ байналмилалӣ ба давлатҳо пешниҳодҳои худро пешкаш мекунад. Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ масъулияти асосиро барои иҷрои функсияҳои СММ дар соҳаи ҳамкориҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба зима гирифтааст.

Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фаъолияти умумии ҳамаи мақомотҳо ва муассисаҳои низоми СММ-ро дар соҳаи иқтисод танзим мекунад. Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ масъалаҳои глобалии хусусияти иқтисодӣ иҷтимоӣ доштаре муҳокима мекунад. Таҳти роҳбарии ин мақомот панҷ комиссияҳои минтақавӣ-иқтисодӣ барои Европа, барои Осиё ва Уқёнуси Ором, барои Америкаи Лотинӣ, барои Африқо ва барои Осиёи Ғарбӣ амал мекунад.

Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фаъолияти созишҳои махсусгардонидашудаи СММ-ро дар соҳаи иқтисодиёт роҳбарӣ мекунад.

Пеш аз ҳама, фаъолияти муассисаи СММ-и оид ба рушди саноат (ЮНИДО), ки соли 1967 таъсис дода шудааст ва аз соли 1985 статуси муассисаи махсусгардонидашудаи СММ-ро дорад,

қайд кардан ба маврид аст. Ин муассиса ҳамаи фаъолияти низоми СММ-ро дар рушди соҳаи саноат бо мақсади тезонидани таъсиси корхонаҳои дар саноати давлатҳои рӯ ба инкишоф роҳбарӣ мекунад.

Созмони кишоварзӣ ва озӯқавории СММ (ФАО), Созмони байналмилалӣ моликияти интеллектуалӣ (ВОИС), муассисаҳои молиявии СММ низ муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ буда дар соҳаҳои алоҳида кор мекунад.

Конференсияи СММ оид ба савдо ва рушд (ЮНКТАД) соли 1964 ҳамчун мақомоти ҷирирасони Ассамблеяи Генералии СММ таъсис дода шудааст ва ҳоло ҳамчун созмони байналмилалӣ мустақил амал мекунад. ЮНКТАД як чанд мақомоти ҷирирасон дорад. Масалан, Кумита оид ба молҳои саноатӣ, Кумита оид ба ашёи хом. Вазифаи асосии ин созмон ташаккули принципҳои ва сиёсат дар соҳаи тиҷорати байналмилалӣ бо мақсади суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ мебошад.

Хартияи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои иқтисодии давлатҳоро ҳамин созмон таҳия кардааст, ки минбаъд, соли 1974 дар Ассамблеяи Генералии СММ баррасӣ ва қабул шудааст. Мавриди зикр аст, ки ЮНИДО ва ЮНКТАД дар ташаккули принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ саҳми калон доранд.

Дар адабиёти илмӣ масъалаи эътироф кардани ширкатҳои транснатионалӣ бо баробари давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ мавриди баҳсу мунозира будааст. Асоси эътироф шудани ширкатҳои транснатионалӣ дар чунин шакл дар он аст, ки ширкатҳои транснатионалӣ рӯз аз рӯз ҳамчун субъектҳои муҳими муносибатҳои иқтисодӣ ба иқтисоди миллий ва ҷаҳони муосир таъсири калон мерасонанд.

Воқеан, ширкатҳои транснатионалӣ бо сармоягузoron ва ҳукумати давлатҳо робитаи хуб доранд. Дар такмили технологияи муосир низ ҳамчун омилҳои муҳими рушди иқтисоди ҷаҳонӣ мебошанд. Ширкатҳои транснатионалӣ таъсири муассир мерасонанд. Ба иқтисоди миллии давлатҳо ба воситаи сармоя ва қарзҳо, додани технологияи нав, таъсиси корхонаҳо ва омӯзонидани аҳолии маҳаллӣ, ёри медиҳанд. Вале баъзе ширкатҳои транснатионалӣ дар давлатҳои корхонаҳои аз ҷиҳати экологӣ зараровар месозанд, андозҳои сари вақт намесупоранд, сифат ва

арзиши моли онҳо ба рушди корхонаҳои миллии монеа эҷод мекунанд ва ғайраҳо. Ба ғайр аз ин, иқтидори иқтисодии худро ҳамчун восита барои нуфуз ба сиёсати давлат истифода мебаранд.

Хусусияти ширкатҳои транснасионалӣ, ки онҳо якҷанд статуси ҳуқуқӣ доранд, вале ягонагии иқтисодии худро нигоҳ медоранд.

Ин ширкатҳо дар асоси қонунҳои якҷанд давлатҳо таъсис дода шудаанд ва ҳамчун шахсони мустақили ҳуқуқӣ дар якҷанд давлат кор мекунанд аммо аз ҳамдигар вобаста мебошанд ва яке аз онҳо ширкатҳои дигарро назорат мекунад.

2.4.3. САРЧАШМАҲО ВА ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИҚТИСОДИЙ

Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ, ҳамзамон сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошанд. Ин сарчашмаҳо созишномаи байналмилалӣ ва одати байналмилалӣ мебошанд.

Сарчашмаи асосӣ шартномаҳои дутарафа ва бисёртарафа буда соҳаҳои гуногуни муносибатҳои иқтисодиро ба танзим медароранд. Созишномаҳо ба монанди созишномаҳои тиҷоратӣ, саҳмгузоранда, гумрукӣ, ҳисобу-қарзидиҳӣ меъёрҳои доранд, ки асоси ҳуқуқи зерсоҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Чунин созишномаҳо дар асоси созиши дутарафа баста мешаванд.

Дар байни ин гуна созишномаҳо созишномаҳои сифатан нав ба вучуд омаданд, ки дар нимаи дуввуми асри XX замоне, ки ҳамкориҳои иқтисодии давлатҳо аз робитаҳои тиҷоратӣ ҷудо шуданд ба вучуд омаданд. Ойиҳои самти умумӣ ва соҳаҳои ҳамкории муъайян мекунанд (сохтмон ва азнавсозии объектҳои саноатӣ, истеҳсол ва супоридани таҷҳизоти саноатӣ, додани патентҳо ва дигар объектҳои моликияти интеллектуалӣ, соҳибкориҳои дучониба ва ғ.).

Моҳияти чунин созишномаҳо ўҳдадорӣҳои давлатро оид ба кӯмак ба ҳамкориҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқи давлатҳои аҳдкунанда дар соҳаҳои муъайян, ҳамчунин асосҳои маблағгузори ва қарзидиҳӣ мебошад. Дар асоси ин гунна созишномаҳо комиссияҳои байниҳукумати таъсис дода мешаванд. Дар афзоиши ҳамкориҳои иқтисодии бисёрҷониба созишномаҳои бисёртарафа саҳми арзанда дорад. Созишномаи генералӣ дар бораи нарх ва

тиҷорат аз соли 1947 яке аз ин навъ созишномай универсали аст. Дар шаклҳои гуногун ҳуқуқӣ дар ин созишнома тақрибан 150 давлат иштирок мекунад. Иттиҳоди Шӯравӣ соли 1990 статуси назоратӣ дар ин созишнома гирифт. Аксарияти давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла ҶТ бо дарназардошти он, ки дар давраи гузариши иқтисодӣ мебошанд то ҳол узви ин созмон нашудаанд. Ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ байналмилалӣ иқтисодӣ созишномаҳои бисёртарафа дар бораи таъсиси созмонҳои иқтисодӣ ба тасвиб расидаанд. Масъалан, Созишномаҳои Бреттон- Вуде дар бораи таъсиси фонди байналмилалӣ асбор ва Бонки Байналмилалӣ таҷдид ва рушд. Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1993 аъзои ин созмонҳо шудааст.

Хусусан созишномаҳои бисёртарафа оид ба ашъи хом хеле зиёд паҳн шудаанд. Бинобар ин созишномаҳои бисёртарафаро созишномаҳои байналмилалӣ молӣ низ меноманд. Созишномаҳои бисёртарафа конвенсияҳои, мебошанд, ки ягонагии меъёрҳои ҳуқуқӣ ва муносибатҳои хусусии ҳуқуқиро дар иқтисодиёт танзим мекунад. Масалан, Конвенсияи СММ дар бораи шартномаҳои хариду фурӯши молҳо аз соли 1980.

Қоидаҳои умумӣ ва принципҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ асосан дар резолютсияҳо ва қарорҳои созмонҳои байналмилалӣ ва конференсияҳо ба назар мерасанд ва онҳо хусусияти ҳуқуқӣ байналмилалӣ иқтисодӣ доранд. Масалан, принципҳои Женева дар конференсияи якуми СММ оид ба рушд дар Женева соли 1964 қабул шудааст, Декларатсия оид ба муқаррар кардани низоми нави иқтисодии байналмилалӣ ва Хартия дар бораи ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои иқтисодии давлатҳо дар шакли резолютсия Ассамблеяи Генералии СММ соли 1974 қабул кардаанд. Резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ дар бораи татбирҳо оид ба таҳкими эътимод дар муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ (соли 1984) ва Резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ дар бораи амнияти байналмилалӣ иқтисодӣ (1985) ва ғайраро номбар кардан мумкин аст.

Ин гуна резолютсияҳо, ки созмонҳои байналмилалӣ қабул кардаанд, қувваи ҳатмӣ ҳуқуқӣ надоранд, бинобар ин сарчашмаҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ иқтисодӣ буда наметавонанд. Аммо онҳо моҳияти асосии ҳуқуқӣ байналмилалӣ иқтисодиро муъайян мекунанд. Баъзе қоидаҳо, ки ба қонунҳо ва талаботҳои

рушди иқтисоди ҷаҳонӣ мувофиқат мекунад, ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф кардааст, бинобар ин асоси ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ шудаанд. Ин қувваи ҳуқуқии ҳатмӣ доштани онҳо аз таҷрибаи байналмилалӣ бармеояд. Масалан, қайд кардани қондаҳо дар созишномаҳои дутарафа, дар санадҳои дохилидавлатӣ ҳулосаҳои арбитражӣ, судӣ ва ғайраҳо. Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки меъёрҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ дар шакли одатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ вучуд доранд.

Дигар хусусияти ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ ва сарчашмаҳои он дар он ифода меёбад, ки одатан меъёрҳои ҳуқуқии онҳо ба таври зерин истифода мешаванд. “ҷораҳо андешида шаванд”, “расонидани кӯмак ба рушд ва амалӣ намудан”, “қўшиш дар татбиқ”.

Моҳияти чунин меъёрҳо ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои мушаххас надоранд, вале хусусияти ҳатмии ҳуқуқӣ доранд. Ин гуна меъёрҳо дар созишномаҳои соҳаҳои гуногуни муносибатҳои иқтисодӣ ба назар мерасанд.

Ҳадаф ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ аз ҳадаф ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бармеояд. Ба ғайр аз ин дар Ойинномаи СММ ба робитаҳои иқтисодӣ аҳамияти махсус дода шудааст. Тибқи Ойинномаи СММ ҳадафи ҳамкорӣи иқтисодӣ - иҷтимоӣ ҳамаи халқҳо, ба вучуд овардани шароити устувор барои муносибатҳои дўстона ва сулҳу осоиши байналмилалӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, бо кор таъминкунии аҳоли ва ғ. аст.

Ҳамин принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ истифода шудаанд. Аммо баъзе аз онҳо дар иқтисодиёт мазмуни дигар доранд. Мувофиқи принципи баробарии соҳибистиклолии давлатҳо ҳамаи халқҳо ҳуқуқи озодона интиҳоб кардани низомӣ иқтисодиёт ва амали намудани ҳаракатҳоро дар робита ба рушди халқи худ доранд. Мувофиқи принципи истифода набурдани қувва ва таҳдид бо қувва ва дигар шаклҳои даҳолаткунӣ асосҳои иқтисодии давлатҳоро таъмин кардан манъ аст. Ҳамаи баҳсҳо дар муносибатҳои иқтисодӣ ба таври осоишта бояд ҳал карда шаванд.

Принсипи ҳамкорӣи давлатҳоро водор мекунад, ки бо мақсади расонидани кӯмак дар рушди устувори иқтисодӣ ва барои беҳбудии умумӣ бо ҳам ҳамкорӣ кунанд. Принципи аз рӯи вичдон

ичро кардани уҳдадорихоро созишномаҳои байналмилалӣ иқтисодӣ муқаррар намудаанд.

Дар санадҳои асосии байналмилалӣ, ки аз ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодӣ бармеояд, зарурияти принципҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ барои муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ таъкид шудааст.

Ҳамзамон ин гуна ҳуҷҷатҳои принципҳои махсуси муносибатҳои иқтисодӣ байналмилалӣ тақвият доранд. Масалан, принципҳои зеринро номбар кардан мумкин аст.

- принципи иштироки муштарак, ки моҳияти он иштироки самарабахши давлатҳои дар асоси баробарӣ дар ҳалли масъалаҳои умумии ҷаҳонӣ ва ба манфиатҳои умум аст;

- принципи соҳибхитӣри воқеии давлат ба захираҳои табиӣ ва фаъолияти иқтисодӣ, ки он ҳуқуқӣ давлат ба ихтиёрдорӣ ва истифодаи захираҳои табиӣ низ мебошад, ҳуқуқӣ танзим кардан ва назорат ба сармояҳои хориҷӣ ва фаъолияти ширкатҳои байналмилалӣ дар асоси қонунгузори давлат;

- принципи режими преференсиалӣ барои давлатҳои рӯ ба инкишоф;

- принципи адолати иҷтимоӣ байналмилалӣ, ки моҳияти он рушди байналмилалӣ иқтисодӣ дар асоси баробарӣ ва манфиатҳои ҳарду ҷониб ва пешниҳод кардани лоиҳаҳо бо дар назардошти фонди яктарафа барои давлатҳои рӯ ба инкишоф бо мақсади қомеъ шудан ба баробарии ҳақиқӣ аст;

- принципи озодона роҳ ёфтани ба баҳр барои давлатҳои, ки ин роҳро надоранд;

Ба ғайр аз принципҳои умумии хусусияти ҳуқуқӣ байналмилалӣ дошта ва принципҳои махсуси хусусияти ҳуқуқӣ байналмилалӣ иқтисодӣ низ ба назар мерасанд, ки режимҳои ҳуқуқӣ доранд ва асоси ҳуқуқӣ барои ба амал баровардани ҳамкориҳои иқтисодӣ мебошанд.

Дар тафовут аз принципҳои, режимҳои ҳуқуқӣ шартномавӣ мебошанд, яъне режимҳои ҳуқуқиро танҳо дар ҳолате, ки миёни давлатҳои манфиатдор ҳусни тафоҳум бошад, амал мекунанд.

Режими шароитҳои мусоид мазмунӣ онро дорад, ки як давлат бо давлати дигар ва шахсонӣ ҳуқуқӣ ва воқеии онҳо вазъи мусоидеро муҳайё менамояд, ки барои давлатҳои севвум пешбинӣ нашудааст. Ин навъ муносибатҳои, дар робита ба татбиқи режим

қаблан мувофиқа мешавад. Чун қоида ин муносибатҳо тиҷоратӣ буда, воридот ва содироти молҳо, қоидаҳои гумрукӣ, боркашонӣ ва транзит мебошанд. Истисно аз ин режимҳо аҳамияти калон дорад, бинобар ин дар созишномаҳо қайд мешаванд. Одатан ин режими ҳуқуқӣ ба имтиёзҳои, ки давлатҳои ҳамсоя дар соҳаи тиҷорати сарҳадӣ доранд ва низ барои давлатҳои, ки аъзои созмонҳои интегратсионӣ ҳастанд ва ба давлатҳои рӯ ба инкишоф ниҳода паҳн намегардад.

Режими миллий мазмуни онро дорад, ки шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқии як давлат дар қаламрави давлати дигар ҳамаи ҳуқуқҳои, ки шаҳрвандони маҳаллӣ ва шахсони ҳуқуқӣ доранд, истифода мебаранд. Дар муқоиса аз режими шароитҳои мусоид режими миллий умумӣ буда, он дар ҳамаи соҳаи муносибатҳои хусусӣ мавриди истифода қарор мегирад. Баъзе ҷиҳатҳои ин соҳа аҳамияти махсус дорад. Масалан, имконияти шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ба ҳимоя дар суд. Берун аз қаламрави давлат режими миллий дар дигар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ истифода намешавад. Баробарии хориҷиён бо шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқии маҳаллӣ дар баъзе ҳолатҳо ба иқтисоди миллий метавонад таҳдид кунад.

Режими преференсионалӣ додани афзалиятҳои махсус ба ягон давлат ё гурӯҳи давлатҳо. Ин вазъ дар муносибатҳои давлатҳои ҳамсоя ё дар низомиҳои интегратсионӣ истифода мешавад.

2.4.4. ҲАЛЛИ БАҲСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИҚТИСОДӢ

Хусусияти ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ иқтисодӣ бо гуногун будани муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ робита дорад. Баҳсҳои иқтисодӣ миёни давлатҳо дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ чун дигар баҳсҳои байнидавлатӣ ҳал карда мешавад. Бо дарназардошти он, ки ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодӣ аз ҳамкориҳо бо шахсони воқеӣ давлатҳои гуногун авлабият доранд, ҳал кардани чунин баҳсҳо барои устуворӣ ва самаранокии низоми байналмилалӣ иқтисодӣ аҳамияти махсус дорад. Баҳсҳои байни шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқии давлатҳои гуногун дар асоси қонунгузориҳои миллий ҳал карда мешавад. Ин гуна баҳсҳо судҳои ваколати умумидошта ва арбитражҳои давлатҳо ё

арбитражҳои тиҷоратии байналмилалӣ баррасӣ мекунад. Иштирокчиёни муносибатҳои байналмилалӣ дар арбитражҳои тиҷоратӣ баҳсҳои иқтисодии худро ҳал мекунад.

Арбитражҳои байналмилалӣ тиҷоратӣ дар асоси қонунгузориҳои миллии таъсис дода мешавад. Мафҳуми “байналмилалӣ” танҳо ба хусусияти баҳсҳои баррасишаванда дахл дорад. Баъзе аз арбитражҳои байналмилалӣ тиҷоратӣ ҳамчун марказҳои бонуфуз оид ба баррасии баҳсҳои байналмилалӣ иқтисодӣ эътироф шудаанд. Аз ҷумла, Суди Арбитражии палатаи тиҷоратии байналмилалӣи Париж, Суди Ҳақамии байналмилалӣи Лондон, Ассоциатсияи америкоии арбитражӣ (Нью-Йорк), Институти арбитражии палатаи тиҷоратии Стокгольм, Суди арбитражии байналмилалӣи тиҷоратӣ (Москва).

Функцияҳои ҳуқуқи байналмилалӣи иқтисодӣ дар ҷорӣ ва ҳалли баҳсҳои байналмилалӣи тиҷоратӣ ба ин зайланд:

а) таҳияи меъёрҳои мувофиқи арбитражии ягона бо мақсади таъмини муносибати яхела зимни баррасии баҳсҳои байналмилалӣи тиҷоратӣ дар арбитражҳои давлатҳои гуногун;

б) ба вучуд овардани асоси ҳуқуқии эътирофкунӣ ва иҷрои маҷбурии қарорҳои арбитражии як давлат дар қаламравӣ дигар давлатҳо;

в) таъсиси марказҳои махсусгардонидашудаи байналмилалӣ оид ба баррасии баҳсҳои тиҷоратӣ.

Ҳадафи ҷорӣ кардани меъёрҳои ягонаи мувофиқи арбитражӣ ба асос гирифтани баъзе санадҳои байналмилалӣ, ки онҳоро СММ қабул кардааст, мебошад. Комиссияи Иқтисодии СММ барои Аврупо соли 1961 дар Женева Конвенсияи Европой оид ба арбитражи тиҷорати беруниро таҳия ва қабул кард, ки дар он қоидаҳо дар бораи таъсиси арбитраж, тартиби баррасии корҳо ва қабули қарорҳо ба танзим дароварда шудаанд. Комиссияи СММ оид ба тиҷоратӣ байналмилалӣ Қонуни намунавӣ оид ба арбитражи байналмилалӣи тиҷоратиро таҳия намуд, ки Ассамблеяи Генералии СММ соли 1985 онро қабул кард. Ин ҳуҷҷат барои давлатҳо ҳамчун намунаи қонуни миллии тавсия шудааст. Дар таҷриба дар бисёр мавридҳо қоидаҳои арбитражиро татбиқ кардаанд. Қоидаҳои арбитражи дар СММ таҳия шудааст ва аз маҷмӯи қоидаҳои арбитражӣ иборат буда, танҳо дар ҳолати мавҷуд будани созиш оид ба истифода бурдани онҳо миёни тарафҳои баҳскунанда амал

мекунад. Хусусан Қоидаҳои арбитражи ЮНСИТРАЛ аз соли 1976 бисёртар мавриди истифода аст.

Масалан, маҷбуран иҷро кардани қарори арбитражи хориҷӣ дар ҳолати иҷро накардани он аз ҷониби яке аз тарафҳо аст. Ин масъала маъмулан ба воситаи ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ ҳал карда мешавад.

Соли 1956 дар Конференсияи СММ дар Нью-Йорк Конвенсия оид ба эътироф ва иҷрои қарорҳои арбитражӣ қабул шудааст. Зарурият ва аҳамияти ин Конвенсия аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳангоми муҳокима ва қабули он 102 давлат иштирок кард. Ин конвенсия давлатҳоро ӯҳдадор мекунад, ки қарорҳои арбитражӣ дар қаламрави давлатҳои хориҷа ва ҳамчунин қарорҳои арбитражҳои хусусиро эътироф ва иҷро намоянд.

Дар ИДМ соли 1992 Созишнома дар бораи баррасии баҳсҳо дар робита ба ғайриқонунии ҳоҷагидорӣ, қабул шуд. Дар он баъзе масъалаҳо оид ба баррасии баҳсҳои ҳоҷагӣ, ҳамчунин баҳсҳо бо иштироки давлатҳо ва мақомотҳои онҳо дар арбитражҳо ва судҳо ҳам пешбинӣ шудааст. Дар ин созишнома ҳамчунин меъёрҳо дар хусуси эътирофи дутарафа ва иҷрои ҳатмии қарорҳои судӣ ва арбитражӣ, асосҳои, ки иҷрои қарорҳои судӣ ва арбитражиро рад мекунанд муқаррар карда шудааст.

Самти дигари ҳамкориҳои давлатҳо таъсиси марказҳои байналмилалӣ махсусгардонидашуда барои ҳалли баҳсҳои ҳоҷагӣ мебошанд, ки ба рушди муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ мусоидат менамояд. Ҳамин тавр, дар асоси Конвенсияи Вашингтон «Дар бораи ҳал кардани баҳсҳои инвестиционӣ миёни давлатҳо ва шахсони хориҷӣ» аз соли 1965 Маркази байналмилалӣ оид ба танзими баҳсҳои инвестиционӣ таъсис дода шудааст. Муассиси ин конвенсия Бонки рӯпӣ ва таҷдид мебошад ва он ҳамчун маркази байналмилалӣ амал мекунад. Тақрибан сад давлат аъзои ин конвенсия шудааст.

2.4.5. ТАНЗИМИ СОҲАҲОИ АЛОҲИДАИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИ

Тиҷорат намуди ягонаи муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ будааст, ки рушди он бештар аз манфиатҳои шахсони алоҳида вобаста буд. Бинобар ин чунин ба назар мерасад, ки давлат

камтар ба корҳои тоҷирон даҳлат мекард. Баъдтар давлат макоми ҳуқуқии тоҷирон ва моликияти онҳоро муқаррар менамуд. Ин муносибатҳоро асосан одатҳо танзим менамуданд ва минбаъд асоси ҳуқуқии тиҷорат низ шудаанд. Дар ҳоли ҳозир одатҳо дар танзими тиҷорати байналмилалӣ аҳамияти муҳим доранд.

Низоми робитаҳои иқтисодии муосирро бидуни тиҷорати байналмилалӣ тасаввур кардан мумкин нест. Дигар намудҳои робитаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла, боркашорӣ, суғуртақунонӣ, ҳисобу китоб низ хусусиятҳои тиҷоратӣ доранд. Масалан, ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ, саноатӣ ва фарҳангӣ. Созишномаҳои дутарафа бошад, асоси ҳуқуқии муносибатҳои гуногуни иқтисодӣ буда, чун қоида, асосан созишномаҳои тиҷоратӣ мебошанд.

Созишномаҳои тиҷоратии дутарафа сарчашмаҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ тиҷоратӣ ва заминаҳои ҳуқуқии тиҷоратии байни давлатҳоро муъайян мекунад. Масалан, созишнома дар бораи савдо ва киштигардӣ, созишномаҳо дар бораи савдо ва ҳамкориҳои иқтисодӣ. Умдатан созишномаҳо ба муҳлати муъайян ё муҳлати номуъайян баста мешаванд. Чунин созишномаҳо масъалаҳои ҷиддиро ҳал мекунанд. Субъектҳои, ки ҳуқуқӣ ба амал баровардани робитаҳои иқтисодӣ ва тиҷоратиро аз номи давлатҳои аҳдкунанда доранд, вазъи дутарафаро дар хусуси боҷи гумрукӣ, тартиби воридшавӣ ва содиршавии молҳо, боркашӣ, транзит ва тиҷоратӣ баҳри, вазъи ҳуқуқии фаолияти шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро дар қаламрави дигар давлат муъайян намуда, низоми умумии ҳисоботҳои, ки аз робитаҳои иқтисодӣ ва тиҷоратӣ бар меоянд, муқаррар мекунад.

Созишномаҳо оид ба гардиши молҳо, гардиши молҳоро дар байни давлатҳои аҳдкунанда муъайян мекунанд. Одатан ин гуна созишномаҳо ба муҳлати кӯтоҳ баста мешаванд. Агар муҳлати амали созишномаҳо номуъайян бошад тарафҳои аҳдкунанда ҳар сол протоколҳои иловагӣ дар бораи воридоту содироти молҳо тартиб медиҳанд. Моҳияти асосии ин созишномаҳо дар он аст, ки давлатҳо ворид ва содироти миқдори мувофиқгардонидашудаи молҳоро таъмин намоянд. Дар баъзе ҳолатҳо чунин созишномаҳо тартиби ҳисобу китобро барои хароҷотҳои иловагӣ вобаста ба кашонидани молҳо ва суғуртақунонӣ муъайян менамоянд.

Масалан, ҳангоми бастанӣ созишномаҳо оид ба гардиши мол ва пардохт.

Санади асосии хусусияти универсалӣ дошта оид ба тиҷорати байналмилалӣ, Созишномаи генералӣ дар бораи нарх ва тиҷорат аз соли 1947 мебошад. Созишномаи Генералӣ ҳамчун асоси танзими тиҷорат асоси ҳуқуқи байналмилалии тиҷоратӣ эътироф шудааст. Ҳадафи асосии ин созишнома танзими тиҷорати беруна, ихтисори боҷу хироҷи гумрукӣ, даст кашидан аз маҳдудкунӣ ва ҳаҷми воридот, аз байн бурдани маҳдудкунӣ дар соҳаи савдо мебошад. Ин созишнома қоидаҳоро дар бораи ба вучуд овардани шароитҳои мусоид, дар бораи режими миллӣ, дар бораи маҳдуднакуниҳо муқаррар кардааст. Бо мурури замон соли 1994 ин созиш ба иттиҳоди тиҷоратии давлатҳо дар асоси бастанӣ шартнома дар бораи таъсиси Созмонҳои умумиҷаҳонии тиҷорат табдил дода шуд.

Созишномаҳои байналмилалии моддӣ ҳамчун созишномаҳои бисёртарафа эътироф шудаанд. Ин созишномаҳо дар байни давлатҳои содиркунанда ва воридкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ ва нуриҳои минералӣ ба муҳлати муъайян, одатан ба панҷ сол баста мешаванд. Ба воситаи муъайян кардани миқдори хариду фурӯши маҳсулот давлатҳо пасту баландшавии нархҳоро пешгирӣ мекунанд. Ин гуна созишномаҳо дар бораи хариду фурӯши шакар, нафт, пахта, кофе, какао, гандум мебошад. Барои амалӣ шудани созишномаҳои ашёӣ, созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла, созмони давлатҳои содиркунандагони нафт, таъсис дода шудааст.

Дар низомии ҳуқуқи байналмилалии тиҷоратӣ созмони умумиҷаҳонии тиҷорат мақоми хоса дорад. Созмони умумиҷаҳонии тиҷорат дар сессияи иштирокчиёни Созишнома оид ба нарх ва тиҷорат, таъсис дода шудааст. Бояд зикр намуд, ки таҳия, баррасӣ ва қабули ин ҳуҷҷат осон набуд. Санади хотимаӣ ҳамчун кодекси махсуси тиҷоратии байналмилалӣ баъди 7 соли баҳсу мунозираҳо пазируфта шудааст. Санади хотимаӣ маҷмуи созишномаҳои мебошад, ки соҳаҳои гуногуни тиҷоратиро танзим менамояд. Созишномаҳо дар бораи таъсиси созмони умумиҷаҳонии тиҷоратӣ; боҷу хироҷи гумрукӣ; тиҷорат ва хидматрасонӣ; масъалаҳои тиҷоратии муҳофизати моликияти интеллектуалӣ; ҳамчун созишномаҳои алоҳида масъалаҳои мушаххасро танзим

менамояд. Созишнома дар бораи тиҷорат бо молҳо тартиби санҷиши гумрукӣ, маҳдудиятҳои техникий ҳангоми савдо, истифодабарии чораҳои санитарӣ ва фитосанитарӣ ҷараёни супоридани иҷозатномаҳои воридотӣ, расонидани кӯмаки пулӣ, чораҳои антидемпингӣ, масъалаҳои маблағгузорӣ, оид ба савдо бо матоъ ва либос, маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва ғайраҳоро муъайян кардааст.

Ба маҷмӯи ҳуҷҷатҳои умумӣ меморандум оид ба танзими баҳсҳо; оид ба ҷори кардани назорат доир ба сиёсати тиҷоратии иштирокчиён; қарор оид ба расонидани кӯмак дар мавриди таъсири манфии ислоҳот дар давлатҳои рӯ ба инкишоф ниҳода ва аз воридоти озӯқаворӣ вобаста буда дохил мешаванд. Ҳамаи ин, аз зиёд шудани нақш ва фаъолияти густардаи Созмони умумичаҳонии тиҷорат гувоҳӣ медиҳад. Ҷараёни баррасии баҳсҳои байнидавлатӣ зарурияти танзими меъёрҳои марбути аҳдҳои доир ба муруфияҳои антидемпингӣ тақозо намуд. Мавриди амал қарор додани ин меъёрҳо дар ҷорӣ кардани назорат оид ба сиёсати иштирокчиёни шартномаҳо аҳамияти махсус дорад. Инчунин дар Созмони умумичаҳонии тиҷорат мақомоти махсус - Комитет оид ба сиёсати тиҷоратӣ таъсис дода шудааст, ки ҳадафи он ноил шудан ба сиёсати озод дар тиҷорат ва паҳн кардани таҷрибаи аъзоёни ин созмон мебошад. Ба ғайр аз ин, Кумитаи сиёсати тиҷоратии давлатҳоро дар асоси гузоришҳои пешниҳод карда ва маърузаҳои котиботи Созмони умумичаҳонии тиҷоратӣ барраси менамояд. Натиҷаи масъалаҳои баррасишударо Конференсияи вазирон, ки мақомоти олии Созмони умумичаҳонии тиҷорат буда, аз намояндагони вақолатдори давлатҳо иборат аст муҳокима намуда, қарорҳо қабул мекунад. Кумита ҳар сол масъалаҳоро дар робита ба ташақули «муҳити тиҷоратии байналмиллалӣ» дар Конференсияи вазирон муҳокима арзёбӣ мекунад. Қарорҳо дар конференсия ба таври консенсус қабул мегарданд.

Созмони умумичаҳонии тиҷорат фаъолияти соҳаҳои асосии созмонро таҳлил намуда вазифаҳои аввалиндараҷаро бо дар назардоши аҳамияти онҳо барои иқтисодӣ матраҳ мекунад. Таъсиси Созмони умумичаҳонии тиҷорат ба ташақули механизми танзими муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ва тиҷоратӣ мусоидат намуд. Тибқи манъбаҳои боэътимод иштирокчиёни

Созмон умумичаҳони тичорат тақрибан 90% тичоратро дар
чаҳони муосир назорат мекунад. Бо вучуди он, ки чанд маротиба
роҳбарияти сиёсии Тоҷикистон кӯшиши воридшудани Ҷумҳурии
Тоҷикистонро ба ин созмон кардааст, вале бо омилҳо ва сабабҳои
мухталиф то ҳол ин масъала мавриди баҳси ҷонибҳо аст. Яке аз
талаботҳо барои пазируфта шудан ба Созмони умумичаҳони
тиҷорат мувофиқати қонунгузории Тоҷикистон ба қоидаҳои
асосии ин созмон мебошад.

Таҳлили фаъолияти созмонҳои байналмиллалӣ
тиҷоратӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки саҳми ин созмонҳо, воқеан, дар
ташаккули маҷмӯи меъёрҳои марбута оид ба густариши
робитаҳои иқтисодии хеле назаррас аст.

Робитаҳои байналмилалӣ тичоратӣ асосан тавассути
шахсонӣ воқеъӣ ва ҳуқуқӣ ба амал бароварда мешавад ва
фаъолияти онҳоро қонунгузории давлатҳо танзим менамояд. Агар
қонунҳои давлатҳои гуногун дар робита ба мавриди амал қарор
додани шартномаҳои тичоратӣ, тичорати байналмилалиро
халалдор кунад, одатан давлатҳои манфиатдор санадҳои ҳуқуқии
созмонҳои байналмилалиро ки эътибори баландтар доранд, ба
иннобат мегиранд.

Воситаи асосии ҳал кардани ин гуна масъалаҳо
мувофиқат намудани қонунгузории миллий ба санадҳои
байналмилалӣ тавассути ратификатсияи шартномаҳои
байнидавлатӣ ва конвенсияҳои байналмилалӣ мебошад. Имрӯз
ин масъалаҳо доимо дар маркази тавачҷӯхи созмонҳои
байналмилалӣ байнидавлатӣ ва ғайриҳуқуматӣ мебошанд. Дар ин
робита бояд зикр намуд, ки Конференсияи Гаага оид ба ҳуқуқи
байналмилалӣ хусусӣ пеш аз ҳама ба фаъолият оғоз намудааст.
Он дар асри XIX даъват мешуд ва аз соли 1955 ҳамчун созмони
доимоамалкунанда фаъолият мекунад. Самти асосии фаъолияти
Конференсияи Гаага унификатсияи ҳуқуқи коллизсионӣ ва
меъёрҳои коллизсионӣ давлатҳои гуногун дар соҳаҳои тичорати
байналмилалӣ мебошад. Ҳамин тавр, соли 1955 Конвенсияи Гаага
дар бораи хариду фурӯши байналмилалӣ молҳо ва соли 1986
Конвенсия дар бораи ҳуқуқ доир ба истифодаи созишномаҳои
хариду фурӯши молҳо қабул карда шуд, вале то ҳол мавриди амал
қарор дода нашудааст.

Институти байналмилалӣ оид ба унификацияи ҳуқуқи хусусӣ соли 1926 созмони байнихукуматӣ буд. Дар тафовут аз конференсияи Гаага, институт соҳаҳои гуногуни ҳуқуқи хусусӣ ва тижоратиро унификацияи менамуд. Соли 1964 дар асоси пешниҳоди институти байналмилалӣ Конференсияи Гаага ду конвенсия қабул кард: “Қоидаи ягона дар бораи хариду фурӯши байналмилалӣ молҳо” ва “Қоидаи ягона дар бораи бастанӣ шартномаҳои хариду фурӯши байналмилалӣ молҳо”. Дар ҳар ду конвенсия иштироки давлатҳо камтар ба назар мерасад. Соли 1923 Конвенсияи Женева «Дар бораи намоёндагӣ дар хариду фурӯши байналмилалӣ молҳо» ва соли 1988 Конвенсияи Оттава Конвенсияҳои «Дар бораи лизинги молиявӣ» ва Конвенсия «Дар бораи факторинги байналмилалӣ» пазируфта шудаанд. Ду конвенсияи охирин бо вучуди он, ки дар амалия истифода мешаванд, қувваи қонунӣ надорад, зеро, ки бо риояи тартиби муқарраршуда ақсарияти давлатҳо ратификация кардаанд.

Талаботи зиёд дар танзими ҳуқуқи тижорати байналмилалӣ Ассамблеяи Генералӣ водор намуд, ки соли 1966 дар СММ мақомоти махсус оид ба унификацияи ҳуқуқи байналмилалӣ тижоратӣ таъсис диҳад. Вазифаҳои Комиссияи унификацияи ҳуқуқи байналмилалӣ тижоратӣ ва мусоидат ба кодификацияи одатҳои тижоратӣ мебошад. Дар асоси лоиҳаи Комиссияи Конвенсияи Нью-Йорк дар бораи муҳлати даъво дар хариду фурӯши молҳо (соли 1974) қонунӣ шуда, Конвенсияи Гамбург дар бораи боркашонӣ баҳрии молҳо (соли 1978) қонунӣ шуда, Конвенсияи Вена дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ хариду фурӯши молҳо, (соли 1980) қонунӣ шуда, Конвенсияи Нью-Йорк дар бораи векселҳои байналмилалӣ гузаранда ва векселҳои оддӣ байналмилалӣ (соли 1988) қабул кардааст. Мавриди зикр аст, ки Конвенсияи якум аз соли 1989, Конвенсияи дуввум аз соли 1992 ва Конвенсияи севвум аз соли 1988 мавриди амал қарор дода шудааст. Конвенсияи чаҳорум то ҳол бо сабабҳои гуногун мавриди амал қарор дода нашудааст.

Муъайян намудани меъёрҳои, ки робитаҳои байналмилалӣ тижоратиро бо созмонҳои байналмилалӣ ғайриҳукуматӣ танзим мекунанд, аҳамияти махсус дорад.

Палатаи байналмилалӣ тичоратӣ, ки соли 1920 таъсис ёфтааст ва қароргоҳи он дар Париж мебошад, дар ин хусус қорҳои бисёр муҳимро ба анҷом мерасонад.

Палатаи тичоратӣ одатҳои байналмилалӣ ва таҷрибаеро, ки дар соҳаҳои гуногуни тичорати байналмилалӣ истифода мешаванд, ҷамъбаст намуда, маҷмуи одатҳои тичоратиро таҳия ва нашр мекунад. Ин гуна маҷмуи таъсири ҳуқуқӣ надоранд ва агар бевосита дар созишнома нишон дода шуда бошад, истифода мешаванд. Дар байни маҷмуи таъсири мафҳумҳои тичоратӣ” (ИНКОТЕРМС) бештар маълум аст.

Ҳуқуқи байнидавлатии молиявӣ маҷмуи принципҳои ва меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки муносибатҳои байнидавлатиро дар бахши асбоб ва молия танзим менамояд.

Аз сабаби бисёр будани муносибатҳои асбобӣ дар ин низом дар баъзе мавридҳо ин зерсоҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодиро ҳуқуқи байналмилалӣ асбобӣ меноманд.

Муносибатҳои молиявӣ-асбобӣ ҳама вақт бо дигар намудҳои ҳамкориҳои иқтисодии байналмилалӣ робита доранд. Масалан, тичоратӣ, саноатӣ, илмӣ-техникӣ, сармоягузорӣ, гумрукӣ ва ғ. Аммо муносибатҳои молиявӣ-асбобӣ мустақилона низ вучуд дошта метавонанд. Ба маҷмуи муносибатҳои молиявӣ-асбобӣ муносибатҳо оид ба пардохт, оид ба қарздиҳӣ, муносибатҳо оид ба таъминоти молиявӣ аҳдҳои тичоратӣ, оид ба такмили бозори асбобӣ, оид ба ташкил ва фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ-асбобӣ дохил мешаванд.

Муносибатҳои молиявӣ-асбобӣ дар байни давлатҳо асосан дар асоси созишномаҳои дутарафа амалӣ мешаванд. Меъёрҳои ин соҳаро созишномаҳои умумӣ оид ба тичорат ё ҳамкориҳои иқтисодӣ муқаррар менамоянд. Ҳамин тавр, режими ҳуқуқие, ки дар асоси созишномаҳои тичоратӣ барои ҳамаи маҷмуи муносибатҳои тичоратӣ муқаррар мегардад, ба муносибатҳои асбобӣ-молиявӣ низ паҳн мешавад.

Созишномаҳо шартҳои ҳамкориҳои тичоратӣ, саноатӣ, илмӣ-техникӣро муъайян намуда масъалаҳое, ки бо сармояи лоиҳаҳои муштарак, маблағгузории дарозмуддат ҳангоми сохтмони иншоотҳои бузург, пардохти таҷҳизоти содиршуда ва ғ, ҳал менамоянд. Масъалаҳои молиявӣ-асбобӣ дар асоси созишномаҳо

дар бораи гардиши мол ва пардохт баррасӣ мешаванд. Созишномаҳои номбаршуда созишномаҳои махсусро истисно намекунад.

Созишномаҳои клирингӣ тартиби ҳисоби дутарафоро бо дар назардошти талаботҳо ва уҳдадорихон ҷонибҳо бе гузаронидани арзи хориҷӣ, ки дар фаъолияти берунии хориҷии иқтисодӣ ба амал меояд, муъайян мекунад.

Ҳадафи ин навъ созишномаҳо баробар кардани пардохти дутарафа мебошад. Қурби асъори пардохт шуда дар ҳисобҳои махсуси клирингӣ ба амал меояд ва тағйир меёбад. Бинобар ин дар созишномаҳо эъзоҳоти арзӣ дар бораи аз нав ҳисоб карда баромадани пули нақд пешбинӣ мешавад. Дар баъзе мавридҳо ин созишномаҳо интиқоли боқимондаҳои пулиро дар шакли арзи мушаххас пешбинӣ мекунанд, ки дар суратҳисоби тарафҳо баъди ба ҳисоб гирифтани талаботҳо ба вучуд омадаанд. Ин созишномаҳо пардохти клирингӣ меноманд.

Созишномаҳои пардохтӣ ҳисобҳои дутарафоро дар арзи мувофиқгардонидашуда танзим намуда механизми ҳисбро муъайян мекунанд.

Созишномаҳои қарзӣ шартҳои пешниҳоди қарз, шакл (дар шакли тилло, асъор, мол) ва шартҳои онро (муддат ва фоизи қарз инчунин тарзҳои адо кардани қарз ва ғ.) муъайян менамоянд.

Муносибатҳои молиявӣ-арзиро созишномаҳои бисёртарафа низ танзим мекунад. Масалан, созишномаҳо, ки дар байни давлатҳои Аврупои Ғарбӣ дар хусуси тартиби пардохти дутарафа бе арзи авропой (созишномаи Мастрехт соли 1992) ва Созишнома дар бораи таъсиси иттиҳоди пардохтии давлатҳои аъзоёни ИДМ аз соли 1994.

Созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ воситаҳои муҳими механизми амали намудани ҳамкориҳои байнидавлатӣ мебошанд.

Бунёди байналмилалӣ асъор дар низоми созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ мақоми марказиро дорад. Ин созмон соли 1945 дар асоси созишномаҳо, ки дар конференсияи СММ оид ба масъалаҳои молия ва асъор қабул шудаанд, таъсис дода шудааст. Қароргоҳи ББА дар Вашингтон мебошад. Соли 1947 ББА муассисаи махсусгардонидашудаи СММ шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои ББА мебошад.

Ҳадафи асосии БА мутобиқ гардонии сиёсати молиявӣ-асъории давлатҳо ва додани қарз бори нигоҳ доштани баланси пардохтӣ ва қурби миллии онҳо ва ҳамчунин БА ба рушди ҳамкориҳо дар тичорати байналмилалӣ ва соҳаи аъсор кӯмак мерасонад, бори нигоҳ доштани устувории аъсор ва танзими муносибатҳои аъсорӣ миёни давлатҳо татбири меандешад, бори ба вучуд овардани низоми бисёртарафаи ҳисобҳои иштирок мекунад ва ғ.

Ҳуқуқи овоздиҳии давлатҳои аъзои БА дар мақоми олии он-Шӯрои Идоракунандагон, аз саҳми онҳо дар сармояи оинномавӣ вобастагӣ дорад. Ҳангоми дохилшавӣ ба ин созмон давлатҳо ба саҳми муъайяни сармояи он имзо мегузоранд. Саҳми давлатҳо мақоми онҳоро дар идораи БА муъайян мекунад. Чунин мақомро шӯрои идоракунандагони БА тасдиқ мекунад. Ҳиссаи ба давлат ҷудокардашуда, шумораи овозҳои ба ӯ дахлдошта ва қарзҳои, ки давлат дар назар дорад муъайян мекунад. Андозаи қарзҳо бояд на зиёда аз 45%-и ҳисса бошад.

Бонки умумичаҳонӣ созмони байналмилалӣ молиявӣ буда сохтори мураккаб дорад. Бонки умумичаҳонӣ бо СММ робита дорад.

Ба низоми Бонки умумичаҳонӣ чаҳор муассисаҳои худмухтор дохил мешаванд, ки бевосита ба президенти Бонки умумичаҳонӣ итоат мекунанд. Бонки рушд ва тармим, Корпоратсияи байналмиллалӣ молиявӣ, Ассоциатсияи Байналмиллалӣ рушд, Оҷонсии бисёртарафа оид ба кафолати сармояҳо.

Ҳадафи асосии ин муассисаҳо расонидани мусоидат дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба давлатҳои аъзоёни СММ, кӯмаки молиявӣ ва машваратӣ ва тайёр кардани кадрҳои мебошад. Дар доираи ин ҳадафҳои умумӣ ҳар як созмон ҳадафҳои худро низ амали мекунад.

Ҳамин тавр, Бонки байналмилалӣ рушд ва тармим ва Бунёди байналмилалӣ молиявӣ соли 1945 таъсис дода шудааст. Аксарияти давлатҳои аъзои ин созмон мебошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 апрели соли 1993 ба ин созмон дохил шуд. Ҳадафи асосии ин созмон расонидани кӯмак дар таҷдид ва рушди давлатҳои аъзо тавассути сармоягузори ба истеҳсолот ва ҳавасмандгардонии сармоягузорони хусусӣ ва хориҷӣ мебошад.

Дар бонк теъдоди овозҳои давлатҳои аъзо мутаносиби саҳми онҳо дар сармоия ойинномавӣ аст. Хусусияти корпоратсияи байналмилалии молиявӣ ва Ассоциатсияи байналмилалии рушд дар он аст, ки онҳо барои инкишофи давлатҳои ҷаҳони севвум кумак мерасонанд. Масалан, Корпоратсияи байналмилалии молиявӣ ба давлатҳо қарзҳои бефоида медиҳад.

Ҷорӣ намудани меъёрҳои ягона, ки муносибатҳои молиявиро танзим менамояд, аҳамияти махсус доранд. Тиҷорати байналмилалӣ дар муносибатҳои молиявӣ-асъорӣ бояд тафовути муносибатҳои байнидавлатиро, ки ҳуқуқи байналмилалӣ иқтисодӣ танзим менамоянд ва муносибатҳои, ки байни шахсони хусусӣ (пеш аз ҳама бо иштироки бонкҳо ва дигар созмонҳои молиявӣ), ки қонунгузориҳои миллӣ ба танзим мебарорад, муайян кунад. Вале бо вучуди ин ҳуқуқи байналмилалӣ барои танзими муносибатҳои характери хусусӣ дошта тавачҷӯҳи махсус медиҳад ва он ҳамчун воситаи унификатсия дар таъсиси меъёрҳои миллие, ки барои танзими муносибатҳои молиявӣ-асъорӣ дар байни шахсони воқеъӣ ва юридикӣ муқаррар шудаанд танзим мекунад.

Дар ин робита Конвенсияҳои Женева оид ба унификатсияи ҳуқуқ, ки ба векселҳо дахл дорад (соли 1930) ва Конвенсияи Женева оид ба унификатсияи ҳуқуқ, аҳамияти калон доранд.

Конвенсияҳо мавриди истифода мебошанд, аммо хусусияти универсалӣ пайдо накардаанд. Дар онҳо давлатҳои низоми ҳуқуқии англо-америкой иштирок намекунаанд. Дар натиҷа дар муносибатҳои иқтисодӣ ду низоми векселҳо ва чекҳо амал мекунаанд: женевагӣ ва англо-америкой.

Бо мақсади аз байн бурдани чунин вазъият соли 1928 Конвенсияи СММ оид ба векселҳои байналмилалии гузаранда ва векселҳои оддии байналмилалӣ қабул гардид. Аммо ин конвенсия ҳоло эътибори қонунӣ надорад.

Муносибати бевоситаро ба робитаҳои молиявӣ Конвенсияҳои Оттава аз соли 1988 дар бораи лизинги молиявӣ ва факторинги байналмилалӣ доранд. Ҳарду Конвенсия молиякунонии тиҷоратӣ, яъне созишномаҳои хусусиро таъмин мекунаанд.

Ҳисобҳои байналмилалии пули мувофиқи қоидаҳои, ки дар таҷрибаи бонкӣ пайдо шудаанд амали мешаванд. Унификатсия

ин гуна қоидаҳо дар сатҳи ғайриҳукумати дар Палатаи тижорати байналмилалӣ амалӣ мешавад. Маҷмуи қоидаҳои муъайян шуда, моҳиятан санадҳои ягонае мебошанд, ки ҳисобҳои пулии байналмилалиро ба низоми мебароранд, аммо қувваи ҳуқуқӣ надоранд. Бонкҳо дар механизми татбиқи онҳо саҳми асосӣ доранд. Ассоциатсияҳои миллии бонкҳо ва бонкҳои алоҳида Палатаи тижорати байналмилалиро оид ба қабул кардани қоидаҳои муъайян ва татбиқи онҳо хабардор мекунанд ё ин қоидаҳо дар созишномаҳои корреспондентие, ки дар байни бонкҳои давлатҳои гуногун баста мешаванд, мавриди истифода қарор мегиранд. Масалан, Қоидаҳо ва одатҳои унификатсияшуда барои акридитҳои документари (соли 1993), Қоидаҳои унификатсияшуда оид ба инкассо (соли 1995), Қоидаҳои унификатсияшуда барои кафолати талаботҳо (соли 1992), Қоидаҳои унификатсияшуда дар бораи кафолатҳои шартномавӣ (соли 1978) татбиқ мешаванд.

Қобили тазакур аст, ки меъёрҳо ва институтҳои бевосита сармоягузори боиси ташаккули зерсоҳаи нави ҳуқуқи байналмилалии иқтисодӣ – ҳуқуқи байналмилалии инвеститсионӣ шудаанд.

Ҳуқуқи байналмиллалӣ инвеститсионӣ низоми меъёрҳо ва принципҳои мебошад, ки муносибатҳои байнидавлатиро оид ба маблағгузори танзим менамояд. Принципи асосии ҳуқуқи байналмилалии сармоягузори Хартияи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои иқтисодии давлатҳо чунин муайян намудааст: “Ҳар як давлат ҳуқуқи танзим намудан ва назорат карданро оид ба истифодаи мақсадноки сармояи хориҷӣ дар асоси қарорҳо ва қонунгузори миллий дорад. Ягон давлат набояд ба пешниҳод кардани режими мусоид ба сармоягузори хориҷӣ маҷбур карда шавад”.

Шаклҳои сармоягузори моддӣ (иншоотҳои сохташудаи стода, мошинҳо ва таҷҳизот, молҳо); ғайримоддӣ (моликияти интеллектуалӣ, ҳуқуқ ва манфиатҳо ва ғ.); ва пулӣ мешаванд.

Дар шароити Тоҷикистон сармоя афзоиши иқтисодии саноатӣ ва кишоварзӣ бештар ба сармояи хориҷӣ ниёз дорад.

Яке аз сармоягузори молиявӣ сармоягузори “портфелӣ” мебошад. Сармоягузори “портфелӣ” маблағгузори ба қоғазҳои қимматнок бо мақсади зиёд кардани фоида ва кам кардани

бӯҳрони иқтисодӣ ва гирифтани фоида сармоягузори «портфелӣ» аст.

Сармоягузорӣ ба иншоотҳое, ки ба сармоягузор ҳуқуқи иштирок карданро дар идоракунии ин иншоот медиҳад, сармоягузори бевосита аст. Мувофиқи Конвенсия «Дар бораи таъсиси Оҷонсии бисёртарафа оид ба кафолати сармоягузорӣ» созишномаҳое, ки миёни сармоягузор ва сармояқабулкунанда баста шудаанд, ҳамчун сармоягузори бевосита дар бораи тақсими маҳсулот; дар бораи иштирок дар лоиҳаҳо ва фондаҳои, ки дар натиҷаи ғуруши лоиҳа ба даст омадааст; дар бораи иштирок дар идоракунии корхона; дар бораи конвенсияҳои тичоратӣ (франчайзинг); дар бораи сохтмон бо «карид»; дар бораи созишномаҳои литсензионӣ; дар бораи созишномаҳои иҷорай молиявӣ (лизинг) мешаванд.

Сармоя ва маблағҳо аз як давлат ба давлати дигар дар шакли сармояи тичоратӣ (сармоягузори бевосита ва портфелӣ) ва сармояи қарзӣ мегузарад. Додани қарз дар шакли маблағи пулӣ ё дар шакли мол бо мақсади гирифтани фоида аз ҳисоби фоизи қарзӣ сармояи қарзӣ аст. Сармоягузорӣ давлатӣ (қисми фондаи миллӣ дар намуди воситаҳои буҷаи давлатӣ, буҷаи маҳаллӣ, ки ба рушди иқтисодиёт ва истеҳсолот равона мешавад); хусусӣ (воситаҳои ғайридавлатӣ); хориҷӣ, (давлатӣ, хусусӣ, созмонҳои байналмилалӣ) мешавад.

Ҳамчун воситаҳои танзими сармоягузорӣ имтиёзҳои андозӣ, амортизатсияи тезонидашуда, пешниҳод кардани субсидияҳо, заёмҳо, суғуртакунонӣ, кафолати қарзҳо, пешниҳод кардани қитъаҳои замин, таъмин бо инфраструктура, расонидани кӯмаки техникаӣ вучуд доранд.

Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ сармоягузорӣ асосан созишномаҳои дутарафа дар бораи ҳавасмадкунӣ ва ваҳимояи дутарафаи маблағгузорӣ ва ғ. мешаванд.

Имрӯз дар ҷаҳони муосир тақрибан 1000 созишномаҳо доир ба сармоягузорӣ бо иштироки субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ баста шудааст.

Бонки байналмилалӣ таҷдид ва рушд ва Фонди байналмилалӣ асёр бо дар назардошти созишномаҳои дутарафаи сармоягузори соли 1992 маҷмуи намунавии чунин созишномаҳоро нашр намуданд

Ҳамаи созишномаҳои дутарафа маъмулан режими ҳуқуқии сармоягузарони хориҷиро муқаррар мекунанд кафолатҳои давлатиро таъмин мекунад, тартиби баррасии баҳсҷоро дар робита бо сармоягузори муайян менамояд.

Конвенсияи Вашингтон «Дар бораи тартиби ҳал кардани баҳсҳо дар байни давлат ва шахрванди давлати дигар аз соли 1965», Конвенсияи Сеул «Дар бораи таъсиси Оҷонсии бисёртарафа оид ба кафолати сармоя аз соли 1985»

Созишнома «Дар бораи масъалаҳои тиҷорати сармояҳои хориҷии дар низомии Созмони умумиҷаҳонии тиҷоратӣ буда» созишномаҳои бисёртарафа буда, ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ инвестиционӣ аҳамияти муҳим дорад

Дар асоси конвенсияи Вашингтон «Дар бораи тартиби ҳалли баҳсҳои сармоягузори дар байни давлатҳо ва шахрвандони хориҷӣ Бонки байналмилалӣ таҷдид ва рушд Маркази байналмилалӣ бо мақсади ҳалли баҳсҳо дар байни давлатҳо ва шахрвандони хориҷиро таъсис дод. Иштирокчи ин конвенсия зиёда аз сад давлат шудааст.

Ин конвенсия ба созишномаҳои байналмилалӣ сармоягузори қойдаҳои ягонро оид ба масъалаҳои муносибати давлатҳои аъзо, марказ ва сармоягузори хусусӣ барои дохил кардан пешниҳод кардааст. Сармоягузоре, ки ба қонунҳои Марказ итоат намекунад аз ҷимояи дипломатии давлат маҳрум мешаванд.

Бо ташаббуси Бонки байналмилалӣ таҷдид ва рушд соли 1988 дар асоси Конвенсияи Сеул аз соли 1985 Оҷонсии бисёртарафа оид ба кафолати сармояҳо таъсис дода шуд. Ҳадафи асосии Оҷонсӣ ҳавасмандгардонии маблағгузори хориҷӣ ба истеҳсолот аст. Ин ҳадаф бо роҳи додани кафолатҳо, ҳамчунин суғуртақунонии сармояи хориҷӣ аз хатарҳои ғайритиҷоратӣ (манъи барои баровардани асъор, миллиқунонӣ, ҷанг, инқилоб, бетартибҳои дохилидавлатӣ ва ғ.) амали, карда мешавад.

Оҷонсӣ бо Бонки таҷдид ва рушд робита дорад. Аъзоёни Оҷонсӣ фақат аъзоёни Бонки таҷдид ва рушд шуда метавонанд.

Тақрибан 120 давлат аъзои Оҷонсӣ шудааст. Чун дигар созмонҳои иқтисодӣ, теъдоди овозҳои давлатҳои аъзо аз саҳми онҳо дар фонди ойнномавии Оҷонсӣ вобаста мебошад. Оҷонсӣ бо сармоягузори хусусӣ низ шартнома мебандад. Дар ҳолати ба вучудойии хатари суғуртави Оҷонсӣ аввал маблағи

пешбинишударо ба сармоягузор пардохт менамояд ва баъд даъвоҳои сармоягузори хусусӣ ба давлати сармоя қабулкарда ба Оҷонсӣ мегузарад. Баъҳс хусусияти ҳуқуқӣ байналмилалӣ дорад. Тавачҷӯҳӣ махсусро бояд ба он дод, ки иштирокчиёни баҳс на ду давлат балки як давлат ва созмони байналмилалӣ мебошад. Чунин тартибот моҳиятан ба муносибатҳои дутарафаи давлатҳои манфиатдор таъсири манфӣ намерасонад.

Умуман созишномаҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Конвенсияи Сеул ба маблағгузори хориҷӣ кафолати ҳуқуқӣ байналмилалӣ медиҳанд. Бинобар ин агар давлати сармоя қабулкарда созишнома ро дар бораи сармоягузори вайрон кунад, тибки ҳуқуқӣ байналмилалӣ ҷавобгари пешбинӣ шудааст.

Дар ИДМ соли 1993 созишномаи бисёртарафа оид ба ҳамкори дар соҳаи фаъолияти сармоягузори қабул шудааст. Режими ҳуқуқӣ ин созишнома ба давлатҳои севвум паҳн намегардад. Тарафҳо уҳдадор шудаанд, ки дар таҳия ва амалӣ намудани сиёсати ягонаи сармоягузори мувофиқгардонидашуда ҳамкори кунанд. Яке аз самтҳои ҳамкори унификатсияи қонунгузори оид ба масъалаҳои сармоягузори мебошад. Мувофиқи созишномаи бисёртарафа, ҳамчунин сатҳи баланди муҳофизати сармояҳо пешбинӣ шудааст. Дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомотҳои давлатӣ ва шахсони мансабдор ба сармоягузор зарар расонда бошад, ба сармоягузор ҳаҷми зарари расидаро давлат пурра пардохт мекунад.

Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки созишномаҳои байналмилалӣ оид ба сармоягузори ҳал мекунанд, масъалаи милликунони сармояи хориҷӣ мебошад. Ҳуқуқӣ давлатро ба милликунони моликияти хориҷӣ ҳуқуқӣ байналмилалӣ эътироф менамояд. Аммо амалӣ гаштани он аз як қатор талаботҳои махсус вобаста аст. Пеш аз ҳама милликунони набояд худсарона бошад ва дар ҳолатҳои истисноӣ дар асоси қонун бояд амалӣ шавад. Дуввум он бояд ҷуброн карда шавад.

Дар робита бо милликунони хотирасон кардани моддаи 8-и Қонуни ҚТ “Оид ба сармоягузори хориҷӣ” мувофиқи мақсад аст. «Мусодиракунӣ набояд, хусусияти маҳдудкунӣ дошта бошад. Дар ҳолати қабули чунин татбирҳо ба сармоягузори хориҷӣ бояд ҷубронпулӣ пардохта шавад ва он ба нархи ҳақиқии сармояи гузошташуда, мувофиқ бошад».

БОБИ V. ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ БАҲРӢ

2.5.1. МАФҲУМИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ БАҲРӢ

Проблемаҳои баҳр ва муносибатҳо дар ин робита миёни субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бисёр мураккаб, муҳим ва мубрам мебошанд. Тақрибан 70% замин об аст. Бинобар ин аз муносибати инсон ва давлат самарабахш истифода бурдани об вобастагӣ дорад. Дар натиҷаи муносибати нодуруст ба баҳру дарёҳо проблемаҳои экологӣ зиёдтар шудааст ва имрӯз дар ҳалли онҳо ҷомеаи ҷаҳонӣ низ мушкилиҳо дорад. Масалан, баҳри Арал боиси нигарониҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ шудааст. Мувофиқи маълумотҳои омӯрӣ дар баҳри Арал 1/3 об мондааст, 24 навъи моҳии зоти маҳаллӣ нобуд шудааст. Ҳаҷми шикори моҳӣ 48 ҳазор тонна буд, дар ҳоли ҳозир ҳаҷми шикори моҳӣ як ҳазор тонна шудааст.

Кам шудани оби баҳри Арал боиси пайдо шудани проблемаҳои экологӣ шудааст. Бинобар ин сарони панҷ кишвари Осиёи Марказӣ, Бунёди байналмилалӣи Наҷоти Аралро таъсис доданд, ки ҳадафи он ҷалби маблағҳо ва дигар манбаҳои эҳтимоли барои беҳбудии баҳри Арал аст. Яъне зарурияти баррасии масъалаи баҳр ва ҳалли он тавассути меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба талаботи замон мебошад. Бинобар ин ҳамкориҳои давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ дар ин робита ба қонеъ гардондани талаботи одамон ва таъмини фаъолияти муътадили субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мусоидат мекунад. Ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ имрӯз ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқи байналмилалӣи оммавӣ пазируфта шудааст. Маҷмӯи меъёрҳои шартномавӣ одатӣ ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки муносибати байни субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣро оид ба истифодаи сарватҳои баҳрӣ танзим мекунад ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Ташаккули ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқи байналмилалӣи оммавӣ таърихи тӯлонӣ дорад. Фаъолияти инсон дар баҳр боиси ба вучудойии муносибатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ шудааст.

Ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣи оммавӣ маарҳилаҳои гуногунро гузаштааст. Дар аҳди Қадим доираи танзими ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ камтар

ба назар мерасад ва моҳияти он танҳо масъалаи киштигардӣ, низоъҳои баҳрӣ ва моҳидорӣ буд.

Дар замони феодалӣ робитаҳои хоҷагӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар баҳр сусти инкишоф ёфтаанд, бинобар ин ташаккули меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ асосан бо шароити минтақа маҳдуд мешуд. Дар ин замон баъзе кодексҳои баҳрӣ қабул шудаанд, ки фаъолияти давлатҳоро дар баҳрҳои минтақаҳои ҷудогона танзим менамуданд. Дар асри ХХ муносибатҳои байналмилалӣ баҳрӣ эътироф гардид ва дар натиҷа миёни субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ шартномаҳои байналмилалӣ дутарафа ва бисёртарафа баста шуд. Низоми ҳуқуқи баҳрӣ кушод, обҳои дохилӣ, қаламравӣ баҳр ва ғайра муқаррар карда шуданд.

Ҳамаи ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ таърихи тулони хусусиятҳои хос ва аз дигар соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ тафовут дорад.

2.5.2. САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ БАҲРӢ

Сарчашмаҳои ягонаи ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ то асри ХХ одатҳои байналмилалӣ будааст. Инкишофи муносибатҳои байналмилалӣ баҳрӣ боиси он шуд, ки одатҳои онҳоро танзим карда наметавонистанд. Бинобар ин субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ шартномаҳои байналмилалӣ таҳия ва қабул карданд. Бо дар назардошти он, ки фазаҳои баҳрӣ дар тобеияти соҳибхитиёрии давлатҳои алоҳида мебошанд, зарурияти бастанӣ шартномаҳои байналмилалӣ бисёртарафа ба вуҷуд омад. Дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ баҳрӣ шартномаҳои байналмилалӣ бисёртарафа ва Конференсияҳои СММ, ки дар Женева дар солҳои 1958 то 1982 баргузор гардид, нақши муҳим доранд. Нахустин маротиба дар таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ кодификатсияи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ хеле мукамал ва пурра ба анҷом расонида шуд. 10 декабри соли 1982 Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқи баҳрӣ қабул шуд ва ин санади байналмилалӣ дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ баҳрӣ нақши асосӣ дорад. Конвенсияи мазкур 16 ноябри соли 1994 баъди

риояи тартиби муқарраршуда эътибори қонунӣ пайдо кард. Мувофиқи маълумотҳо тақрибан 90 давлат иштирокчиӣ ин Конвенсия шудаанд. Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқи баҳрӣ аз 17 қисм ва 320 модда иборат аст. Зарурияти қабули чунин санади байналмилалӣ хусусияти универсалӣ дорад. Аз ҷумла, дар Конвенсия гуфта шудааст: Кодификатсияи ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ барои таҳкими сулҳ, амният ва рушди ҳамкориҳо ва муносибатҳои дӯстонаи тамоми давлатҳо оид ба истифодаи оқилонаи баҳр ва уқёнусҳо, ҳамчунин муқаррар кардани режимҳои ҳуқуқӣ дар бораи баҳр ва уқёнусҳо бо мақсади истифодаи осоишта, ҳифзи сарватҳои зиндаи он, истифодаи оқилона ва тадқиқот бурдан дар онҳо мусоидат мекунад.

Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқи баҳр вазъи ҳуқуқии баҳр, фазои ҳавоии болои баҳр, обҳои дохилӣ, дарёҳо, минтақаҳои истисноии иқтисодӣ, шельфи континенталӣ, баҳрҳои кушод, вазъи ҳуқуқии киштиҳо дар баҳр, режимҳои ҷазираи дар баҳр ҷойгиршуда, таъсиси мақомотҳои байналмилалӣ оид ба баҳрҳо ва дигар масоилҳои марбут ба баҳрро муқаррар намудааст. Бояд зикр намуд, ки Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқи баҳрӣ ягона санади байналмилалӣ дар низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрӣ мебошад, ки дар маҷмӯъ тамоми проблемаҳои ҳуқуқи баҳрро танзим менамояд.

Ҳамзамон дигар санадҳои байналмилалӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ масъалаҳои алоҳидаи ҳуқуқи байналмилалӣ баҳрро танзим намудаанд. Масалан, Конвенсия дар бораи режими гулӯгоҳҳо аз 20 июли соли 1936; Конвенсия дар бораи қоидаҳои байналмилалӣ оид ба пешгирии садамаи киштиҳо дар баҳр аз соли 1972; Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи ҳифзи ҳаёти инсон дар баҳр аз соли 1974; Конвенсияи байналмилалӣ оид ба тадқиқот ва наҷотдиҳӣ дар баҳр аз соли 1979 ва ғайра.

Дар таҳия ва қабули чунин аснодҳои байналмилалӣ бисёртарафа созмони байналмилалӣ баҳрӣ (ИМО) нақши муҳим дорад. Давлатҳо низ ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ дар таҳия ва қабули санадҳои байналмилалӣ минтақавию дутарафа оид ба ҳуқуқи баҳрӣ саҳми шоиста доранд. Масалан, дар давлатҳои Осиёи Марказӣ Созишнома дар бораи ҳамкориҳо доир ба масъалаҳои баҳри Арал 26 март соли 1993 дар конференсияи Қизиллурда қабул карда шуд Саҳми ин Созишнома дар беҳтар

шудани вазъи экологӣ ва таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодии минтақа хеле муҳим аст. Маҳз баъд аз дар чунин сатҳи олий баррасӣ шудани баҳри Арал, Бунёди байналмилалии наҷоти Арал ва Шурои байнидавлатӣ оид ба масъалаҳои баҳри Арал таъсис ёфт. Бунёди байналмилалии наҷоти Арал дар ҷалби маблағҳои хориҷӣ ва бартараф намудани ин бӯҳрони минтақа кӯшишҳои бисёр дорад.

Кумитаи иҷроия ҳамчун мақомоти доимӣ дар Бунёди байналмилалии наҷоти Арал таъсис дода шуд, ки ҳайати он аз 10 нафар намоёнҳои ваколатдори панҷ кишвари Осиёи Миёна иборат аст. Давлатҳои Осиёи Марказӣ ба Бунёди байналмилалии наҷоти Арал дар ҳаҷми зерин ҳаққи узвият месупоранд: Қазоқистон, Туркманистон, Ўзбекистон – 0,3 фоиз, Қирғизистон, Тоҷикистон – 0,1 фоиз аз қисми даромадаи буҷети давлатӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хусуси беҳтар шудани вазъи экологии минтақа, аз ҷумла, баҳри Арал чун дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ фаъолона иштирок менамояд. Ҳамчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ, истифодаи сарфакорона ва ҳифзи захираҳои обро дар асоси риояи принципҳои ҳуқуқи байналмилалии баҳрӣ, ҳамкориҳои муфид ва дӯстона бо давлатҳои хориҷӣ, амнияти умумии экологӣ, рушди ҳамкориҳои байналмилалиро мувофиқи мақсад донистааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи истифодаи оқилонаи об тавачҷуҳӣ махсус медиҳад ва дар ҳамкориҳо оид ба ин масъала хеле фаъол аст. Масалан, Созишнома доир ба принципҳои асосии ҳамкориҳо дар соҳаи истифодаи самаранок ва ҳифзи объектҳои байнисарҳадии обӣ, ки 11 сентябри соли 1998 дар шаҳри Москва қабул шудааст. Ин ҳуҷҷатро Ҳукумати ҚТ 29 декабри соли 2000 тасвиб намудааст.

2.5.3. ФАЗОҲОИ БАҲРӢ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ фазоҳои баҳрро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд.

1) Фазоҳое, ки дар онҳо соҳибхитиёрии давлатҳои гуногун паҳн мегардад ва ин фазоҳо мутаалиқи қаламрави онҳо аст.

2) Фазоҳое, ки дар он соҳибхитиёрии давлат паҳн намегардад. Фазоҳои баҳрӣ тибқи Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқи баҳрӣ аз 10 декабри соли 1982 ғуруҳбандӣ карда мешаванд. Таснифоти ҳуқуқии фазои баҳрӣ мувофиқи вазъи ҳуқуқии ҳар як фазои баҳрӣ дар алоҳидагӣ бояд баррасӣ шавад. Воқеан, таснифоти дуввум аз нигоҳи режими ҳуқуқии фазои баҳрӣ муқаррар мешавад, вале таснифоти аввал, вобаста ба доираи танзими ҳуқуқии фазои баҳрӣ дар қаламрав сурат мегирад. Лекин ҳар ду таснифот дар якҷоягӣ пурра моҳияти масъаларо ифода мекунанд. Аввал режими ҳуқуқии фазои баҳрӣ муқаррар карда мешавад, баъд мутааллуқияти ин фазо ба қаламрави давлатӣ ё байналмилалӣ. Бинобар ин, ин гуна таснифотҳои фазоҳои баҳрӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад.

Таснифоти ҳуқуқии фазои баҳрӣ тавре, ки зикр шуд бо дарназардошти режими ҳуқуқии фазоҳои баҳрӣ ва тибқи Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқи баҳрӣ муъайян карда мешавад. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ намудҳои гуногуни фазоҳои баҳрӣ вучуд дорад. Масалан, обҳои дохили қаламрав, оби баҳрҳои кушод, минтақаи иқтисодӣ, шельфи континенталӣ, гулӯгоҳҳои байналмилалӣ, қаър ва сарватҳои ноҳияҳои баҳрӣ, ки ба онҳо қонунгузории миллий татбиқ намешавад, соҳилҳои баҳрӣ ва ғайра.

Обҳои дохилӣ яке аз намудҳои фазоҳои баҳрӣ мебошад, ки дар аксар ҳолат онҳоро “обҳои дохилии баҳрӣ” низ меноманд ва он ба ғуруҳи фазои баҳрӣ давлатӣ дохил мешавад. Тавре, ки аз моҳияти «обҳои дохилии баҳрӣ» бармеояд, ҳудуди обҳои дохилиро қонунгузории кишварҳои алоҳида муқаррар мекунанд ва обҳои дохилӣ дар тобеияти давлати мушаххас мебошад. Мафҳуми обҳои дохилӣ дар қонунгузории миллий ва санадҳои байналмилалӣ зикр ёфтааст. Масалан, дар қонуни ҚТ “Дар бораи Сарҳади давлатии ҚТ” аз 1 августи соли 1997 чунин гуфта шудааст: “Ба обҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон оби дарёҳо, кӯлҳо ва дигар обанборҳо мансубанд, ки соҳилҳои онҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ доранд”. Аз мазмуни ин моддаи қонун бармеояд, ки обҳои дохилӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, қонунгузории ҚТ дар ин ҳудуд паҳн мегардад ва вазъи ҳуқуқии фазои баҳрӣ тибқи қонунгузории миллий муъайян мешавад.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ мафҳуми обҳои дохилии баҳрӣ чунин баён гардидааст: “Обҳои дохилии баҳрӣ – обҳои ҳампаҳлӯи

(ё канораи) баҳр мебошанд, ба ҳайати қаламрави давлати дохил мешаванд ва пурра тобеи соҳибхитиёрии давлатҳои назди соҳили мебошанд”.

Вазъи ҳуқуқи обҳои дохилиро ҳар як давлат бо дарназардошти манфиатҳои худ муқаррар менамояд, аз ҷумла, дар обҳои дохили тартиби киштигарди, моҳидорӣ, фаъолияти илмию тадқиқотиро давлатҳои муъайян мекунад, ки ин фазо ба қаламрави он дохил аст. Дар ин обҳои гузаронидани машқҳои ҳарбӣ бо киштиҳои хориҷӣ, моҳидорӣ ва тадқиқотҳои илмӣ ва дигар фаъолиятҳои манъ карда шудааст. Ҳангоми зарурият ва ҳолатҳои истосной субъектҳои манфиатдор иҷозати махсус бояд гиранд. Маъмулан ҳар як киштии хориҷӣ, ки ба ҳудуди обҳои дохили ворид мешавад, ҳатман иҷозати давлате, ки ин фазо ба ҳайати қаламрави он дохил аст мегирад. Ҳангоми офатҳои табиӣ киштии хориҷӣ метавонад ба ҳудуди обҳои дохилии кишвари бегона бе иҷозат дохил шавад.

Масъалан, обҳои дохили мураккаб буда, дар ҳар як кишвар гуногун баррасӣ шудааст. Асосан обҳои дохили аз халиҷ, дарё, кӯлҳо, обанбор ва соҳилҳои онҳо, ки мутааллиқиат ба ин ё он кишвар доранд, иборат мебошанд. Ҳудуди обҳои дохили набояд аз 24 мили баҳрӣ зиёд бошад. Вале ҳамчунин муқаррарот на ба ҳамаи номгуҳои обҳои дохили як хел паҳн мешавад. Масалан, дар ҳуқуқи байналмилалӣ “халиҷҳои таърихӣ” ҳамчун обҳои дохили эътироф шудаанд, аммо ҳудуди онҳо аз муқаррароти дар боло зикршуда зиёд мебошад. Дар ин робита Халиҷи таърихии “Пётри Бузург” (Руссия) – 102 мили баҳрӣ, Гудзонов (Канада) – 50 мили баҳрӣ, Варангер-форд (Норвегия) – 30 мили баҳрӣ, Габесск (Тунис) – 50 мили баҳрӣ ва гайраро номбар кардан мумкин аст.

Фазои дигари баҳрӣ бандари баҳрӣ мебошад, ки ба қиёми обҳои дохили аст. Бинобар ин тартиби воридшавии киштиҳои хориҷӣ дар бандарҳои баҳрӣ ва соҳилҳои онҳо бо розигии давлатҳои, ки ин фазоҳо ба онҳо тааллуқ доранд, сурат мегирад. Дар хусуси иҷозат додан ё надодани киштиҳои хориҷӣ дар бандарҳои баҳрӣ давлатҳои, ки ин бандарҳо ба ҳайати онҳо дохил мебошанд, ҳуқуқи мустақилона қабул кардани қарорро доранд. Киштиҳои хориҷӣ зимни ворид шудан ба бандарҳои баҳрӣ ўҳдадор мебошанд, ки тамоми шарту талаботҳои қонунгузори миллии дар бандари баҳрӣ татбиқшавандари рӯя кунанд ва ҳама гуна назорати

давлатие, ки соҳиби бандари баҳрӣ муқаррар кардааст, аз ҷумла назорати гумруки, сарҳадию санитарӣ ва ғайраро гузаранд, ҳамчунин пардохтҳои гумрукии муқарраршударо барои бандари баҳрӣ супоранд.

Дар аксар маврид тартиби воридшавӣ ва вазъи ҳуқуқии киштии хориҷӣ дар бандари баҳрӣ дар асоси шартномаи байналмилалӣ, ки миёни давлатҳои соҳиби бандар ва киштии хориҷӣ баста шудаанд, муқаррар карда мешаванд. Асосан нисбати киштии хориҷӣ дар бандари баҳрӣ принципи режими миллӣ ва принципи шароити мусоид паҳн мегардад. 1) Моҳияти принципи режими миллӣ дар он аст, ки киштии хориҷӣ дар бандар баробари киштии ватанӣ режими ҳуқуқи доранд. 2) Моҳияти принципи шароити мусоид, дар он аст, ки нисбати киштии хориҷӣ дар бандари баҳрӣ баробари киштии кишвари севвум шароит фароҳам оварда мешавад.

Нисбати вазъи ҳуқуқии кормандони киштии хориҷии ба бандари баҳрӣ ворид шуда, одатҳои байналмилалӣ паҳн мешавад ва вазъи ҳуқуқии кормандони киштиҳои хориҷиро қонунгузории миллӣ, яъне қонуни он давлате муқаррар мекунад, ки ин кишти дар таҳти парчами он давлат шино мекунад. Аммо ин мазмуни онро надорад, ки кормандони киштиҳои хориҷӣ дар бандарҳои баҳрӣ фаъолиятшонро пурра бо қонунгузории худ муқаррар намоянд. Агар кормандони киштии хориҷӣ, тартиботи ҷамъиятию амнияти бандари баҳрӣро халалдор кунад, соҳиби ин бандар бояд тадбирҳои истисноӣ андешад.

Дар бораи киштиҳои хориҷии ҷарбӣ бояд зикр намуд, ки агар онҳо қонунӣ ба бандари баҳрии хориҷӣ ворид шуда бошанд, нисбати кормандони он дахлнопазирӣ паҳн мегардад. Киштиҳои хориҷӣ қонунгузории кишвари соҳиби бандари баҳрӣро бояд риоя кунад ва амали худро ба талаботҳои ин давлат мувофиқ намояд.

Ба воридшавии киштиҳои хориҷии силоҳи ядрой дошта дар бандарҳои баҳрӣ соҳибони бандарҳои баҳрӣ иҷозат медиҳанд, агар воридшавии ин гуна киштиҳо ба муҳити зисти бандари баҳрӣ ва давлатҳои соҳилҳои онҳо хатар нашошта бошанд.

Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки вобаста ба режими ҳуқуқӣ чунин бандарҳои баҳрӣ фазоҳои баҳрӣ мебошанд, ки дар тобеияти соҳибхитиёрии давлати мушаххас қарор доранд.

Қаламрави Баҳри яке аз намудҳои фазои баҳри дар ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Асосан дар зери мафҳуми қаламрави баҳри дар ҳуқуқи байналмилалӣ хати баҳриеро меноманд, ки қад-қади соҳил ё берун аз обҳои дохили баҳри ҷойгир шудааст. Қаламрави баҳри хати баҳри соҳил аст, ки ба ҳайати қаламрави давлати соҳил дохил аст ва фарроҳии он 12 мили баҳри буда бо дар назардошти меъёрҳои умумиэтирофшудани ҳуқуқи байналмилалӣ пурра тобеи соҳибхитории давлат мебошад. Сарҳади берунаи қаламрави баҳри сарҳади баҳри давлати назди соҳил мебошад. Фарроҳии қаламрави баҳриро Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқи баҳри то 12 мили баҳри муқаррар кардааст, вале ин масъала то қабули Конвенсияи мазкур ба таври гуногун баррасӣ мешуд, ҳатто қаламрави баҳри то 200 мили баҳри муъайян шуда буд.

Намуди дигари фазои баҳри, баҳри кушод мебошад. Фазои баҳри, ки шомили ҳудуди қаламрави баҳри нест, вале ба ҳайати қаламрави ягон давлат низ дохил нашудааст, баҳри кушод номида мешавад. Ин мафҳуми баҳри кушод дар Конвенсия «Дар бораи баҳри кушод аз соли 1958» ифода ёфтааст. Вале мафҳуми «баҳр» кушод дар Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқи баҳри муқаррар нашудааст. Аммо баҳри кушод тибқи ин конвенсия барои ҳамаи кишварҳо, сарфи назар аз имкониятҳои доир ба баромадан ба баҳр, ҳуқуқи баробарро медиҳад. Истифода аз фазоҳои баҳри кушод мувофиқи талаботи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аст. Бо вучуди он ки Конвенсия «шароити муъайян» ба кишварҳои, ки имконияти воқеии ба баҳри кушод баромаданро надоранд, намодааст, вале ҳуқуқ ё иҷозатро дар бораи баромадан ба баҳр муқаррар кардааст.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло чунин гуфтан мумкин аст: "Баҳри кушод қисми фазои баҳри мебошад, ки берун аз татбиқи қонунгузории милли мондааст ва барои истифода ба ҳамаи кишварҳо дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дастрас аст". Режими ҳуқуқи «баҳри кушод» дар киштигардӣ, моҳидорӣ, шиноварӣ, татқиқотҳои илмӣ дар ин фазои баҳри ифода мегардад. Ҳамаи давлатҳои ҳақдоранд, ҳангоми амалӣ кардани озодиҳои худ дар баҳри кушод меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро риоят кунанд ва манфиатҳои дигар давлатҳоро ҳалалдор нақунанд.

Дар хусуси баҳри кушод қайд кардан зарур аст, ки фазои баҳрӣ ба ҳайати қаламрави байналмилалӣ дохил мешавад. Шелфи континенталӣ навъи фазои баҳрӣ мебошад. Вазъи ҳуқуқии ин фазои баҳрӣ тибқи Конвенсия дар бораи шелфи континенталӣ аз соли 1959 муқаррар карда мешавад. Таҳти мафҳуми шелфи континенталӣ қаръи баҳр ва сарватҳои он фаҳмида мешавад, ки ҳудудаш аз сарҳади берунаи қаламрави баҳрии давлатӣ соҳил оғоз мешавад, аммо то 350 мили баҳрӣ аз хати муқаррарӣ набояд зиёд бошад. Минтақаи иқтисодӣ низ чун шелфи континенталӣ ҷузъи фазои баҳрӣ мебошад, ки аз канори қаламрави баҳрӣ оғоз шуда, ҳудудаш то 200 мил дар баҳри кушод ҷойгир мешавад. Нисбати чунин фазои баҳрӣ давлати соҳил режими махсусро муқаррар мекунад.

Дар шелфи континенталӣ давлати соҳил оид ба гузаронидани татқиқотҳои боигарии табиӣ ин фазо ҳуқуқи мустақил дорад. Минтақаи иқтисодӣ барои моҳидорӣ ва истифодаи сарватҳои зиндаи баҳрӣ таъсис дода мешавад. Ҳуқуқи истифода намудани минтақаи иқтисодиро давлати соҳили он дорад ва ин гуна ҳуқуқро дигар кишварҳо танҳо бо розигии давлати соҳил дошта метавонанд. Шелфи континенталӣ асосан бо мақсади коркард ва истифодаи сарватҳои ғайри зиндаи баҳрӣ таъсис дода мешавад.

БОБИ VI. ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲАВОӢ

2.6.1. МАФҲУМ ВА САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲАВОӢ

Дар замони муосир густариши муносибатҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ миёни давлатҳо бе робитаҳои байналмилалӣ ҳавоӣ имкон надорад. Бинобар ин авиатсияи граждани солҳои охири бештар чун воситаи нақлиёт аҳамияти муҳим пайдо намуда яке аз омилҳои зарурӣ ва муҳими давлатҳо шудааст.

Ҳуқуқи байналмилалӣ ҳавоӣ дар ибтидои асри XX дар натиҷаи прогресси илмию техникӣ ба вучуд омадааст. Таърихи

инкишофи ҳуқуқи байналмиллалии ҳавоиро ба се марҳила чудо кардан мумкин аст.

Марҳилаи аввал ба вучуд омадани ҳуқуқи миллии ҳавой ва минбаъд ҳуқуқи байналмиллалии ҳавой.

Маҳз пайдо шудани ҳавопаймоҳо ва парвоз дар фазои ҳавоии байни давлатҳо боиси зарурати муъайян намудани режими ҳуқуқи фазои ҳавой дар ҳудуди қаламрави хушкӣ ва оби ҳар як давлат гардид.

Баъди ҷанги якуми ҷаҳон, инкишофи аэронавигатсия назаррас буд, бинобар ин давлатҳо созишномаҳои дахлдори байналмилалиро ратификатсия мекарданд. Пеш аз ҳама муъайян намудани принсипҳои истиқлолият нисбати фазои ҳавой ба миён омад ва онро қонунгузори дохилии баъзе давлатҳо танзим менамуданд. Дуввум, принсипи мазкур вобаста ба такмили авиатсияи граждани зарурияти ташаккули асосҳои ҳуқуқи парвозҳои байналмилалиро тақозо менамуд.

13 октябри соли 1919 дар конференсияи Версал, Конвенсияи Париж дар бораи ҳамлу нақли ҳавой қабул карда шуд, ки натиҷаи мантиқии марҳилаи ташаккули ҳуқуқи байналмиллалии ҳавой гардид. Конвенсияи Париж аз соли 1919 дар танзими робитаи байналмиллалии ҳавой хеле муҳим буд ва ба инкишофи минбаъдаи ҳуқуқи фазои ҳавой таъсири мусбат расонид. Конвенсия, аввалин маротиба дар таърих истиқлолияти пурра ва истисноии ҳар як давлатро нисбати фазои ҳавой дар қаламрави он ҷойгир буда муқаррар намуд.

Марҳилаи дуввум бо парвози мусофирон ва кашонидани борҳо таввасути ҳавопаймоҳо ва ҳамчунин барқарор намудани робитаҳои мунтазами ҳавоии байни давлатҳо аз рӯи хатҳои муъайяни ҳавой алоқаманд аст.

Дар ин марҳила, аввалин созишномаҳои дуҷониба оид ба робитаҳои ҳавоии баста шуданд, ки минбаъд асоси ҳуқуқи барои иҷозат додан ба парвози мунтазам дар қаламрави фазои ҳавоии давлатҳои хориҷӣ шуд. Авиатсия ба намуди мустақили нақлиёт табдил ёфт. Инкишофи робитаҳои байналмиллалии ҳавоии зарурияти унификатсияи қонунҳо ва ҳалли баъзе проблемаҳои амалиро ба миён овард, ки дар натиҷаи парвози ҳавоии мусофирон ва фиристодани борҳо, ҳамчунин парвози байналмиллалии тайёраҳо ба вучуд омада буд. Ин масъалаҳо таввасути қабули ду ҳуҷҷат ҳал

шуд: Конвенсияи Варшава аз соли 1929 оид ба унификатсияи баъзе қойдаҳое, ки ба интиқолоти байналмилалии ҳавой тааллуқ доранд ва Конвенсияи Рим аз соли 1933 дар бораи ҷуброни зараре, ки ҳавопаймоҳои хориҷӣ ба тарафи севвум дар фазо расонидаанд.

Марҳилаи севвуми инкишофи ҳуқуқи байналмилалии ҳавой аз қабул шудани Конвенсия дар бораи авиатсияи граждании байналмилалӣ (Конвенсияи Чикаго аз соли 1944, ки аз 4 апрели соли 1947 мавриди амал шудааст ва бо фаъолияти созмони байналмилалии авиатсияи гражданий ИКАО вобаста аст. Хусусияти ин марҳила дар баланд шудани нақши ИКАО дар фаъолияти танзими муносибатҳои байнидавлатӣ вобаста ба истифодаи авиатсияи гражданий мебошад. Ҳамзамон дар ин марҳила якҷанд шартномаҳои бисёртарафа баста шудаанд, ки масъалаҳои алоҳидаи робитаҳои байналмилалии ҳавой ва фаъолияти авиатсияро танзим менамуданд.

Ҳуқуқи байналмилалии ҳавой соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ буда, системаи принципҳо (асосӣ ва махсус) ва меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки муносибати байни субъектҳои ҳуқуқи байналмилалиро дар робита ба истифодаи фазои ҳавоии авиатсияи гражданий, танзим менамояд.

Мафҳуми мазкур элементҳои муҳими ҳуқуқи байналмилалии ҳавоиро ифода намудааст. Тибқи таълимоти ҳуқуқи байналмилалии муосир ва амалия системаи ба вучудодаи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии ҳавой асосан муносибатҳоеро танзим мекунад, ки ба фаъолияти авиатсияи гражданий дахл доранд.

Қобили тазаккур аст, ки дар адабиёти ҳуқуқи оид ба мафҳуми ҳуқуқи байналмилалии ҳавой, чун қойда сухан дар бораи “танзими робитаи байналмилалии ҳавой” меравад. Вале мувофиқи Конвенсияи Чикаго аз соли 1944 таҳти мафҳуми «робитаи ҳавой» ҳама гуна робитаҳои мунтазами байналмилалӣ, ки ҳавопаймоҳо бо мақсади интиқолоти ҷамъиятии мусофирон, бағоҷ борҳо ба амал мебароранд фаҳмида мешавад.

Ҳамин тавр, аз робитаи байналмилалӣ робитаҳои интиқолоти ғайримунтазами ҳавой (масалан, расонидани бор баъди zilzila), ҳамчунин дигар парвози ҳавопаймоҳо, ки ҳадафи тиҷоратро надошта ба таври расмӣ истисно карда шудаанд. Баъзе меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии ҳавой ба танзими парвози байналмилалӣ,

ки новобаста бо кадом мақсад онҳо ба амал бароварда мешаванд, робита доранд.

Бинобар ин мафҳуми дар боло зикр гардида ҳуқуқи байналмилалии ҳавой, ки танзими муносибатҳоро вобаста ба истифодаи фазои ҳавоии авиатсияи граждани муқаррар намудааст, предмет ва моҳияти ин соҳаи ҳуқуқи байналмилалиро ба таври мушаххас муъайян менамояд. Ҳамчунин дар замонҳои муосир масъала онд ба мубориза бар тероризми байналмилалӣ дар нақлиёти ҳавой дар маркази тавачҷӯӣ фаъолияти ИКАО мебошад. Ҳимояи авиатсияи граждани байналмилалӣ аз терроризми нақлиёти ҳавой ва таъмини амнияти он ки элементҳои асосии моҳияти меъёрӣ ҳуқуқи байналмилалии ҳавоиро ташкил медиҳад, ҳангоми тафсири ин соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ бояд ба назар гирифта шавад.

Сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи байналмилалии ҳавой шартномаҳои байналмилалӣ, яъне конвенсияҳои бисёртарафа ва созишномаҳои дучонибаи байнидавлатӣ, ҳамчунин одатҳо мебошанд. Ҳуҷҷати асосии универсалӣ дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалии ҳавой Конвенсияи Чикаго онд ба авиатсияи граждани байналмилалӣ аз соли 1944 мебошад. Бинобар ин Ҷумҳурии Тоҷикистон 13 ноябри соли 1998 ба ин Конвенсия ҳамроҳ шуд. Ҳамчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон онро 11 декабри соли 1999 (№916) бояд зикр кард, ки протоколи Монреалро онд ба ворид намудани тағйирот ба Конвенсия дар бораи авиатсияи граждани байналмилалӣ аз 30 сентябри соли 1997 тасвиб намудааст. Низомии меъёри универсалии ҳуқуқи байналмилалии ҳавой аз шартномаҳои байналмилалии зерин иборат аст.

- Конвенсияи Варшава аз соли 1929 онд ба унификатсия баъзе қоидаҳое, ки мутаалиқи интиқоли байналхалқии ҳаво мебошанд ва се Протоколи иловагии ба он ворид гардида: Протоколи Гаага аз соли 1955, Протоколи Гватемала аз соли 1971 ва Протоколи Монреал аз соли 1975;

-Конвенсияи Рим аз соли 1952 дар бораи ҷуброни зараре, ки ҳавонаймаҳои хоричӣ ба тарафи севвум дар фазо расонидаанд;

-Конвенсияи Токио аз 14 сентябри 1963 онд ба ҳуқуқвайронкунии ва дигар санадҳо нисбати амалҳое, ки дар ҳавонайма содир шудааст.

-Конвенсия Гаага аз 16 ноябри соли 1970 дар мубориза бо ғайриқонунӣ ғасб намудани киштии ҳавой.

-Конвенсияи Монреал аз 23 сентябри соли 1971 дар бораи мубориза бо кирдорҳои ғайриқонуние, ки амнияти авиатсияи гражданиро халалдор мекунад.

-Конвенсияи Женева аз 19 июни соли 1948 дар бораи эътироф кардани ҳуқуқ ба ҳавопаймо.

Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 ноябри соли 1995 ба чор Конвенсияи охир дохил шудааст.

Дар замони муосир дар ташаккули меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳавой, ҳамчунин созишномаҳои тиҷоратӣ байни ширкатҳои авиатсионӣ, дар инкишофи робитаҳои байналмилалӣ бо мамлакатҳои хориҷӣ нақши муҳим дорад.

Аксарияти масъалаҳо оид ба истифодаи фазои ҳавой ва фаъолият дар соҳаи авиатсия дар робита ба парвози ҳавопаймоҳо дар асоси шартномаҳои дучонибаи байналмилалӣ ҳал карда мешаванд.

2.6.2. ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲАВОЙ

Ҳуқуқи байналмилалӣ ҳавой низ чун дигар соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ принципҳои махсус дорад.

Принципи истиқлолияти пурра ва ҳуқуқи истисноии давлат дар ҳудуди фазои ҳавоии онро Конвенсияи Чикаго аз соли 1944 ва қонунгузори миллии давлатҳо, аз ҷумла Кодекси фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998 эътироф кардаанд.

Фазои ҳавоии давлат чунин фазои ҳавой мебошад, ки дар ҳудуди сарҳади обӣ ва хушкӣ, аз ҷумла дар обҳои ҳудудии он воқеъ гардидааст. Фазои ҳавой аз минтақаҳо, ноҳияҳо ва хатҳои хизматрасонии ҳаракати ҳавой (роҳҳои ҳавой, хатҳои ҳавоии маҳаллӣ) ва монанди онҳо минтақаҳои аэродромҳо ва нуқтаҳои ҳавой, минтақаҳои махсус ва хатҳои сайри парвози киштиҳои ҳавой, минтақаҳои мамнӯъ, минтақаҳои маҳдуди парвози ҳавопаймоҳо ва дигар унсурҳои фазои ҳавой, ки барои анҷом додани фаъолият дар фазои ҳавой муқаррар карда шудаанд, иборат мебошанд.

Ин принсипро моддаи 1 Конвенсияи Чикаго аз соли 1944 муқаррар кардааст. Тибқи он моҳияти асосии принсипи истиқлолият дар ҳудуди фазои ҳавой дар он ифода меёбад, ки ҳар як давлат режими ҳуқуқии фазои ҳавоии худро мустақилона муъайян менамояд.

Аз ҷумла, Принсипи мазкурро моддаи 1 Кодекси фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри 1998 пешбинӣ намудааст: “Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлолияти пурра ва истисноиро нисбат ба фазои ҳавой Ҷумҳурии Тоҷикистон дорад”.

Мафҳуми истиқлолияти пурра ва истисноӣ дар ин маврид набояд ҳамчун категорияи мутлақ маънидод карда шавад, зеро вологии давлат дар ҳудуди қаламрави он бояд дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ (принсипҳои асосӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ) ба амал бароварда мешавад. Давлат ўҳдадор аст, ки ба амал баровардани ҳуқуқҳои дигар давлатҳоро дар ҳудуди қаламрави ҳавоии худ мувофиқи шартномаҳои байналмилалӣ таъмин намояд (пешниҳод намудани фурудгоҳҳо ва хатҳои ҳавой ба ширкатҳои хориҷӣ, риояи дахлнопазирӣ ва имтиёзҳои кормандони созмонҳои байналмилалӣ соҳа, ки дар қаламрави он амал менамоянд ва ғ.). Ба ғайр аз ин, ҳар як давлат фазои ҳавоии хешро тавре бояд истифода намояд, ки дар натиҷаи он манфиатҳои дигар давлатҳо халалдор ё маҳдуд шавад (масалан, яктарафа ва беасос бастанӣ парвоз дар роҳҳои байналмилалӣ ҳавой манъ аст).

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҳавой дар асоси қоидаи умумӣ, ҳар як ҳавопаймо ҳангоми парвоз ва дар ҳудуди қаламрави ягон давлати дигар қарор гирифташ ўҳдадор аст, ки қонунҳо ва қойдаҳои амалкунандаи ин давлатро риоят намояд. Мувофиқи Принсипи истиқлолият дар ҳудуди фазои ҳавоии худ давлат одатан роҳҳои ҳавой ё хатҳои сайри парвози ҳавопаймоҳоро муқаррар менамоянд ва ҳангоми зарурият минтақаҳои мамнӯро барои парвоз ва қоидаи алоқаи радиой ва амнияти парвози ҳавопаймо таъмин мекунад.

Мувофиқи Принсипи овоз будани парвоз дар фазои ҳавоии байналмилалӣ ба фазои ҳавоии байналмилалӣ дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ фазои ҳавоии дар болои баҳрҳои кушод воқеъ гардида, аз ҷумла дар болои гулӯгоҳҳои байналмилалӣ, ки барои киштигарди байналмилалӣ байни минтақаҳои баҳри кушод истифода мешаванд, ҳамчунин Антарктика дохил мешаванд. Ҳамин тавр, ба фазои байналмилалӣ ҳавой он қисми атмосфера

дохил мешавад, ки берун аз ҳудуди сарҳади давлати ҷойгир шудааст.

Фазои ҳавоие, ки дар истифодабарии умумии давлатҳо мебошад, дар адабиёти ҳуқуқӣ одатан фазои ҳавоии байналмилалӣ номида мешавад. Аммо дар нашрияҳо ва баъзе адабиёти ҳуқуқӣ инчунин истилоҳи “фазои ҳавоии кушод” низ ба назар мерасад ва ба ҷои истилоҳи “баҳри кушод” истифода бурда мешавад.

Мувофиқи моддаи 2-и Конвенсияи Женева оид ба баҳри кушод аз соли 1958 дар фазои ҳавоии дар болои баҳри кушод воқеъ гардида, принсипи “озод будани парвоз” амал мекунад, ки тибқи он ҳеҷ як давлат наметавонад нисбат ба ин фазои ҳавой режимии ҳуқуқӣ ҷорӣ наояд. Принсипи мазкур, ҳамчунин дар Конвенсияи СММ оид ба баҳри кушод аз 30 апрели соли 1982 инъикос ёфтааст, ки мувофиқи он “озодии парвоз” дар баҳри кушод ҳамчун қисми таркибии принсипи “озод будани баҳри кушод” эътироф шудааст.

Ҳамаи киштиҳои ҳавойи ҳангоми парвоз дар фазои ҳавоии байналмилалӣ ба юрисдиксияи давлати бақайдгирифта тобеъ мебошанд. Бояд зикр намуд, ки озод будани парвоз дар фазои ҳавоии байналмилалӣ маънои онро надорад, ки давлат ва ҳавопаймоҳои он аз ҷиҳати қоида ва талаботҳои муъайяне, ки созишномаҳои байналмилалӣ ва дастурҳои сарони байналмилалӣ авиатсияи граждани муқаррар кардаанд озод бошанд. Озод будани парвоз дар фазои ҳавоии байналмилалӣ ҳолати истисноӣ буда, бар ин гуна парвоз аз давлат ба таври ҳатмӣ бояд иҷозат пурсида шавад.

Мувофиқи Конвенсияи Чикаго аз соли 1944 чунин меъёрҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла қоидаҳои парвозе, ки ИКАО муқаррар намудааст, дар фазои ҳавоии баҳри кушод ва бе ягон истисно амал мекунад. Ҳамаи давлатҳо бояд ин қоидаҳои риоя намуда, баҳри он тадбирҳо андешанд, то ки ҳавопаймоҳои онҳо ҳангоми парвоз дар фазои ҳавоии баҳри кушод ин қоидаҳоро қатъиян риоя кунанд.

Мутаассифона, таҷриба аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар аксар мавридҳо ҳавопаймоҳои баъзе давлатҳо бо амалиётҳои махсус ва парвозҳои хавфнокӣ ҳавопаймоҳои худ (аз ҷумла, наздикшавӣ ба киштиҳои ҳавоии хориҷӣ дар фосилаи нораво ё маҳдуд намудани парвози онҳо), режимии ҳуқуқии қоидаҳои умумии парвозро дар фазои ҳавоии баҳри кушод ҳалалдор намуда принсипи “озод

будани парвоз"-ро риоя намекунад ва ба амнияти ҳаракати ҳавой таҳдид мекунад.

Ҳангоми парвози транзитӣ авиатсияи граждании байналмилалӣ бояд қоидаҳои парвозро, ки ИКАО муқаррар намудааст, риоят намуда, тадбирҳои зарурии амният оид ба истифодаи басомадҳои радиоеро, ки мақомотҳои босалоҳияти байналмилалӣ чудо намудааст, назорат кунанд, ҳамчунин аз ҳама гуна қувва ва таҳдид бо қувва, ки зидди истиқлолият, ягонагии қаламрав ё истиқлолияти сиёсии давлат, ки бо гулӯгоҳҳо ҳамсарҳад мебошад, худдорӣ намояд.

Мувофиқи Принсипи таъмини амнияти авиатсияи граждании байналмилалӣ давлатҳо бо мақсади таъмини парвози ҳавопаймоҳо вазифадоранд, ки:

а) оид ба таъмини боэътимоди техникаи авиатсионӣ, фурудгоҳҳо, хадамоти ёридиҳанда (хадамоти амнияти авиатсионии аэродромҳо ё фурудгоҳҳо, ҷузъу томҳои ҳарбикунонидашуда оид ба муҳофизати он) ва роҳҳои ҳавой тадбирҳо андешанд;

б) Зидди амалҳо ва даҳолати ғайриқонунӣ дар фаъолияти авиатсияи гражданий мубориза баранд.

Қобили тазаккур аст, ки тадбирҳо оид ба таъмини амнияти экологӣ, алалхусус мубориза бо таъсири хатарноки зарбаи садо ва дигар ҳолатҳои, ки муҳити зистро вайрон мекунад, меафзояд.

Ҳамин тавр, амнияти авиатсияи ҳифзи авиатсия аз даҳолати ғайриқонунӣ ба фаъолият дар соҳаи авиатсия мебошад.

Ташаккул ва рушди шабакаи умумиҷаҳонии иртиботи ҳавой бе андешидани тадбирҳои зарурӣ аз ҷониби давлатҳо оид ба таъмини амнияти авиатсияи гражданий байналмилалӣ ғайриимкон аст.

Яке аз вазифаҳои асосӣ аз қабули Конвенсияи Чикаго (соли 1944) ва таъсиси ИКАО дар он буд, ки "авиатсияи граждании байналмилалӣ тавонад бо роҳи осоишта ва низоми муъайян инкишоф ёбад.

Ба ин пеш аз ҳама талаботи ягонае, ки амнияти техникаи аэронавигатсиониро таъмин мекунад ва онҳоро Конвенсияи Чикаго аз соли 1944 ва иловаҳо ба он муқаррар кардааст. Масалан, қоидаҳои парвоз дар роҳҳои ҳавоии байналмилалӣ, ки ба таъмини

амнияти он равона шудааст ва ғ. Ин гуна талаботҳо доимо ниёз ба такмил доранд. Бо дар назардошти прогрессии илмӣ-техникӣ дар соҳаи авиатсия иҷрои ин вазифа ба зиммаи ИКАО гузошта шудааст. Давлатҳо дар доираи ин созмони байналмилалӣ (ИКАО) регламентҳои байналмилалиро (қоида, дастур, стандартҳо, тавсияҳо ва ғ.) қабул менамоянд, ки ба қайдгирии ҳавопаймоҳо ва санадҳои дахлдори борти низоми алоқа ва харитаи аэронавигатсионӣ, қоидаҳои парвоз ва амалияи идоракунии ҳаракати ҳавой, ки тавассути иртиботи радиой ба амал бароварда мешавад, ҳамчунин тамоми масъалаҳои дигар, ки ба амнияти авиатсионии тааллуқ доранд, танзим менамояд.

Дастурҳои ИКАО ба таъмини амният ва самаранокии авиатсияи граждании байналмилалӣ мусоидат менамояд.

Тибқи Кодекси фазои ҳавоии ҚТ аз 13 ноябри соли 1998 амнияти авиатсия бо роҳҳои зерин таъмин карда мешавад:

1) дохил шудани шахсони бегона ва воситаҳои нақлиётро ба минтақаи таҳти назорати аэропорт ё аэродром пешгирӣ мекунанд;

2) муҳофизати ҳавопаймоҳо дар истгоҳҳо бо мақсади роҳ надодан ба дохилшавии шахсони бегона ба киштиҳои ҳавой;

3) роҳ надодан ба интиқоли ғайриқонунии силоҳ, муҳимоти ҷангӣ, моддаҳои тарканда, радиоактивӣ, захролудкунанда, оташангез ва дигар ашёву моддаҳои хавфнок ва ҷорӣ намудани ҷораҳои махсуси эҳтиётӣ ҳангоми иҷозатдиҳии интиқоли онҳо;

4) муоинаи пеш аз парвоз;

5) татбиқи ҷораҳои зарурӣ дар мавриди даҳолати ғайриқонунӣ ба фаъолият дар соҳаи авиатсия ва тадбирҳои дигар, аз ҷумла тадбирҳои, ки бо ширкати мақомоти ҳифзи ҳуқуқ анҷом дода мешаванд.

Роҳу воситаи дигари таъмини амнияти авиатсияи гражданий дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ мубориза бо амалҳои ғайриқонуние, ки ба амнияти парвоз таҳдид менамояд.

Вобаста ба қоидаҳои ғайриқонунӣ истифода бурдан ва ғасби киштиҳои ҳавоии гражданий, ки робитаи байналмилалӣ ҳавоиро ҳалалдор карда ба фаъолияти муътадил ва амнияти соҳаи авиатсия таҳдид менамояд ба Конвенсияи Чикаго баъзе тағйиротҳо аз ҷумла “амният, ҳимояи авиатсияи гражданий аз амалҳои даҳолати ғайриқонунӣ” ворид карда шуд.

Дар асоси ИКАО солҳои 70-ум 2 Конвенсияи байналмилалӣ Конвенсия оид ба мубориза бо ғасби ғайриқонунии киштиҳои ҳавой ва Конвенсия дар бораи мубориза бо амалҳои ғайриқонуние, ки муқобили амнияти авиатсияи граждании равона шуда, қабул гардид, ки ба рушди ҳамкориҳои давлатҳо оид ба мубориза ва даҳолати ғайриқонунӣ ба фаъолияти авиатсияи гражданий мусоидат менамояд.

Барои беҳтар кардани авиатсияи гражданий созмонҳои дучониба доир ба ҳамкориҳо оид ба пешгирӣ намудани истифодаи ғайриқонунии ҳавопаймоҳои гражданий миёни давлатҳои ҳамсоя (ё ҳамсарҳад) аҳамияти муҳим дорад.

2.6.3. ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ РОБИТАҲОИ ҲАВОИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Робитаи Парвози ҳавопаймоҳои гражданий дар фазои ҳавоии ду ва ё якҷанд мамлакатҳо бо мақсади интиқолати мусофирон, бағоч, борҳо ва ғ. робитаи ҳавоии байналмилалӣ номида мешавад.

Масалан, танзими ҳуқуқи байналмилалӣ робитаҳои байналмилалӣ аз Принсипи истиқлолияти давлат ба фазои ҳавой вобастагӣ дорад. Дар асоси ин принсип (Принсипи истиқлолияти пурра ва истисноии давлат дар фазои ҳавоии худ) ҳар як давлат дар қаламрави фазои ҳавоии худ парвози ҳавопаймоҳои давлати хориҷиро (тайёраҳо чархболҳо ва ғ.) муайян менамояд. Фазои ҳавой дар асоси иҷозати мақомоти ваколатдори давлат ва бо риояи тартиби муайян истифода мешавад.

Тартиби додани иҷозат ба парвози байналмилалиро моддаи 6-и Конвенсияи Чикаго аз соли 1944 муайян намудааст, ки тибқи он: "иҷрои ҳеҷ гуна интиқолати мунтазами ҳавоии байналмилалӣ дар қаламрави фазои ҳавой ё дар қаламрави давлати аҳду паймонкунанда мумкин нест, бидуни иҷозати махсус ё дигар санксияи ин давлат ва мувофиқи тартиби (қоидаи) муқаррарнамудаи ин иҷозатнома ва ё санксия". Чунин тартибро Кодекси фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муқаррар намудааст.

Дар таҷрибаи ҳуқуқи байналмилалӣ 2 асос барои иҷро намудани парвози байналмилалӣ вучуд дорад:

21.11 дар асоси шартномаҳои байналмилалӣ

21.12 иҷозатномаҳои махсус барои иҷрои парвозҳои муваққатӣ ва парвозҳои доимӣ

Ба ғайр аз он иҷозати диспечерӣ низ вучуд дорад, ки ба ҳавопаймоҳои мушаххас, вобаста ба вазъият дода мешаванд (масалан, номусоидии обу ҳаво).

Ҳамчунин ҳама гуна интиқолати ғайри мунтазами ҳавоии байналмилалӣ низ дар асоси иҷозати мақомоти босалоҳияти давлат бояд амалӣ шавад.

Ҳавопаймое, ки аз сарҳади давлатӣ бе иҷозат ё дар натиҷаи вайрон кардани қоидаҳои парвозӣ мегузаранд, ҳавопаймои вайронкунанда мебошанд ва дар ҳолати итоат накардан ба талаботи мақомоти назоратӣ ба нишастан маҷбур кунонида мешавад. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати давлатӣ ба фаъолият дар соҳаи авиатсияи граждани ба зиммаи Департаменти авиатсияи граждани гузошта шудааст.

Ҳангоми дар ҳудуди қаламрави хориҷӣ буда ҳавопаймоҳо бояд талабот ва қоидаҳои, ки қонунгузори миллии ин давлат вобаста ба робитаҳои ҳавоии байналмилалӣ муқаррар намудааст, риоя кунанд. Ин пеш аз ҳама ба киштиҳои ҳавоӣ, вазъи ҳуқуқи хайъати он, мусофирон, интиқолати ҳавоии бор, муросилот ва бағоч тааллуқ дорад. Мувофиқи моддаи 11 Конвенсияи Чикаго талаботҳои дахлдор ба ҳавопаймоҳои ҳамаи давлат новобаста аз мансубияти миллиашон тааллуқ доранд.

Талабот ва қоидаҳои дар ин Конвенсия муқаррар гардида тартиби фуруд омадан ва парвози киштиҳои ҳавоӣ, назорати қоидаҳои шиноснома, гумрукӣ, асбобӣ, санитарияи карантинӣ ва дигар навъҳои назорат, ҳолатҳои (қоидаҳои) пешбинӣ мешаванд, ки парвози ҳавопаймоҳои давлатҳои хориҷиро дар фазои ҳавоии минтақаҳои муъайяни қаламрави хориҷӣ (масалан, дар фазои ҳавоии минтақаи сарҳадӣ, минтақаҳои мамнӯъ), хатҳои аниқи (муъайяни) сайри парвози ҳавопаймоҳо, чун фурудой ва ғайраҳо танзим намояд. Ҷавобгарии ҷиноятӣ, граждани ва маъмури барои вайрон кардани талаботҳои номбурда ва ё зараре, ки ҳангоми дар қаламрави ин давлат будани ҳавопаймоҳои хориҷӣ расонидаанд, муқаррар карда мешавад.

Дар асоси моддаи 16 ва 22-и Конвенсияи Чикаго аз соли 1944 ва ҳамчунин қонунгузори миллии ҳар як давлат, нисбат ба

ҳавопаймоҳое, ки ба қаламрави давлати хоричӣ фуруд меоянд, бояд ҳуҷҷатҳои зеринро ҳатман дошта бошанд: шартнома дар бораи ба қайдгирии ҳавопаймо; шаҳодатнома дар бораи қобили парвоз будани он (ё сертификати қобилияти парвоз), шаҳодатнома ё худ ҳуҷҷати дахлдор барои ҳар як узви экипаж доир ба омодагии зарурии касбӣ, китобҳои борт ва санитарӣ, иҷозатнома барои дастгоҳи радио ва ғайраҳо. Тибқи моддаи 30-и Конвенсияи Чикаго ҳангоми истифодаи олоти радиои қоидаҳои давлате, ки дар қаламрави он парвози ҳавопаймоҳо дар назар дошта шудааст, бояд ҳатман риоя кунад.

Ҳамлу нақли ҳавоии байналмилалӣ ва парвози байналмилалӣ дар сатҳҳои гуногун муносибатҳои мухталифи ҳуқуқиро ба вуҷуд меоранд. Парвози байналмилалӣ дар фазои ҳавоии якчанд давлат сурат мегирад. Парвози байналмилалӣ ҳавопаймоҳо дар асоси шартномаҳои байналмилалӣ ё иҷозатнома дода мешавад ва ё иҷрои он риояти қоидаҳои махсусро талаб менамояд. Интиқоли Қоидаҳои Нақлиёти ҳавоии байналмилалӣ ҳамлу нақли ҳавоиест, ки нуқтаи фиристодан ва нуқтаи таъинот дар қаламравҳои ду давлат ё дар қаламрави як давлат дар сурати нуқтаи нишаст дар қаламрави давлати дигар бурдан воқеъ гардидаанд. Интиқоли ҳавоии байналмилалӣ дар асоси шартномаи ҳамлу нақли ҳавоӣ низ анҷом дода мешавад. Масалан, шарномаи чартери ҳавоӣ.

Бо ҳамлу нақли ҳавоии байналмилалӣ баъзе меъёрҳои ҳуқуқи граждани низ робита доранд (масалан, бобби 38 қисми II Кодекси граждани ҚТ).

ТАНЗИМИ ФАЪОЛИЯТИ ТИҶОРАТИИ ШИРКАТҲОИ АВИАТСИОНИИ ХОРИҶӢ

Робитаҳои ҳавоии байналмилалӣ барои ҳамлу нақли мусофирон, бағоч, бор ба ивази музди муъайян анҷом дода мешаванд ва характери тиҷоратӣ доранд. Парвози байналмилалӣ бо мақсадҳои ғайритиҷоратӣ чун қоида, ғайримунтазам иҷро карда мешаванд (парвози расмӣ сарвари давлат ва ғ).

Таҷрибаи робитаҳои ҳавоии байналмилалӣ асосан вобаста ба ҳаҷми ҳалли фаъолияти тиҷоратии ширкатҳои авиатсионӣ аз якдигар тафовут доранд.

1. ҳуқуқи парвози транзитӣ бидуни нишаст ба қаламрави давлате, ки чунин ҳуқуқро муқаррар намудааст.

2. ҳуқуқи парвози транзити бо нишастан, вобаста ба омилҳои техникӣ (аз назаргузаронию техникӣ, таъмини сӯзишворӣ ва ғ.) ва дигар мақсадҳои ғайритиҷоратӣ, аммо бе борбардорӣ ва борфарорӣ объектҳои интиқолшаванда ва фуруд овардани мусофирон ба вучуд меоянд;

3. ҳуқуқи фуруд овардан яъне фаровардани мусофирон ва борфарорӣ объектҳои интиқолие, ки дар борти аэропорт ба қайд гирифтани давлатии ҳавопаймо гирифта шудаанд.

4. ҳуқуқи аз давлати хориҷӣ интиқол додани мусофирон, борҳо ва муросилоте, ки ба қаламрави давлати ба қайд гирифтаи ҳавопаймо парвоз менамояд;

5. ҳуқуқи гирифтани ва фаровардани мусофирон, борбардорӣ ва борфарорӣ объектҳои ҳамлу нақл дар қаламрави давлати хориҷӣ, агар чунин нуқтаи фиристодан ва нуқтаи таъинот дар қаламрави ҳар гуна давлати севвум бошад;

6. ҳуқуқи иҷрои ҳамаи намудҳои ҳамлу нақли байни мамлакатҳои севвум тавассути қаламрави давлати худ, яъне давлати ба қайд гирифтаи ҳавопаймо;

7. ҳуқуқи иҷрои интиқоли бо давлати севвум, бидуни қаламрави давлати бақайдгирии ҳавопаймо;

8. ҳуқуқи иҷро намудани тамоми намудҳои интиқол миёни фурудгоҳҳои давлатҳои хориҷӣ.

Ҳуқуқҳои зикршуда ба ҳавопаймоҳои на танҳо давлати ба қайд гирифтаи он, балки давлати истифодабарандае, ки мустақилона дар муносибатҳои шартномавӣ оид ба фаъолияти тиҷоратии чунин ҳавопаймоҳо иштирок мекунанд, мумкин аст, иҷозат дода шавад. Аз ҷумла, тибқи моддаи 56-и Кодекси фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои авиатсионии хориҷӣ, намоёндагҳои байналмилалӣ истифодабарӣ ва соҳибкорони хусусии хориҷӣ ҳуқуқ доранд, ки бо тартиби муқаррар намудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шартномаҳои байналмилалӣ дар асоси иҷозатномаҳои дахлдор бо фаъолияти тиҷорати мапгул шаванд.

Аммо бояд дар хотир дошт, ки иҷозат додан ба ҳавопаймоҳои хориҷӣ, яъне пешниҳод намудани ҳуқуқҳои тиҷоратии дар боло зикр гардида, дар вақте ҳуқуқи иҷрои худӣ

парвоз дар фазои ҳавоии қаламрави ин давлат, ҳуқуқи истисноии он мебошад. Иҷрои ин ҳуқуқи истисноиро қонун, муъайян мекунад ё тавассути бастании созишномаҳои дӯҷонибаи байни давлатҳо ба амал бароварда мешавад. Ин гуна созишномаҳои дӯҷонибаро ба якҷанд категорияҳо, аз ҷумла, созишномаи намунаӣ дар бораи хатҳои муваққатии ҳавоӣ, ки дар асоси ИКАО таҳия мешаванд принципҳои Конвенсия дар бораи авиатсияи граждании байналмилалиро танзим намудааст. Созишномаи намунаӣ хусусияти маъмури ва техникий дошта Созишномаҳои интиқоли ҳавоӣ мешаванд. Ҳар яке аз ин созишномаҳо хусусият ва қоидаҳои махсус доранд.

2.6.4. РЕЖИМИ ҲУҚУҚИИ ФАЗОИ ҲАВОИИ ХУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Робитаҳои ҳавоии байналмилалӣ ба инкишофи муносибатҳои иқтисодиву тичоратӣ ва фарҳангии байни давлатҳо мусоидат менамояд.

Дар замони муосир воситаи муҳими нигоҳ доштан ва таҳкими муносибатҳои байналмилалӣ давлатҳо авиатсияи гражданий мебошад.

Баъди истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои хориҷӣ оид ба истифодаи фазои ҳавоӣ ва фаъолият дар соҳаи авиатсияи гражданий ҳамкорихоро ривҷ додааст. Аз ҷумла, Созишномаи миёни Ҳукумати ҶТ ва Ҳукумати Ҷумҳурии Туркия “Дар бораи робитаҳои ҳавоӣ” аз 28 январи соли 1994; Созишномаи миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон “Оид ба ҳамкорӣ ва робитаҳои ҳавоӣ” ва ғайраҳо.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санади асосие, ки режими ҳуқуқи фазои ҳавоии Тоҷикистон танзим мекунад, Кодекси фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998, дигар санадҳои меъёрӣ, инчунин вобаста ба режими ҳуқуқи қаламрави ҶТ Қонуни ҶТ “Дар бораи сарҳади давлатии ҶТ” мебошанд.

Тибқи Конститутсияи ҶТ фазои ҳавоии он моликияти истисноии давлат аст. (моддаи 13).

Дар Кодекси фазои ҳавоии ҶТ гуфта шудааст: «Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлолияти пурра ва истисноиро оид ба фазои ҳавоии он дорад».

Таркиби қаламрави ҳавоии ҚТ-ро фазои ҳавоие, ки ҳудуди сарҳади обӣ ва хушкии онро фаро гирифтааст ташкил медиҳад.

Парвози байналмилалии ҳавопаймоҳо дар фазои ҳавоии ҚТ дар асоси шартномаҳои байналмилалӣ ё иҷозатномаҳои, ки бо тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дода мешаванд иҷро карда мешавад.

То иҷрои парвози байналмилалӣ аз ҷониби истифодабарандагони фазои ҳавоии ҚТ бояд дар бораи аломатҳои фарқкунандаи ҳавопаймоҳои давлатҳои хориҷӣ ба мақомотҳои махсуси ваколатдори соҳаи мудофия ва мақомоти махсуси ваколатдори соҳаи авиатсияи граждани хабар дода шавад (моддаи 73). Ҳавопаймоҳои давлатҳои хориҷӣ дар фазои ҳавоии ҚТ аз роҳҳои ҳавоии муқарраргардида бояд ҳаракат намоянд. Парвоз ва фуруди ҳавопаймоҳои хориҷӣ бояд, дар фурудгоҳҳои байналмилалӣ на аэродромҳои, ки барои парвози байналмилалӣ кушодаанд, сурат бигирад (моддаи 73). Ҳавопаймоҳои гражданин давлатҳои хориҷӣ ҳангоми дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон фуруд омадан шахсони ваколатдори мақомоти дахлдори махсус аз назар мегузаронад. Агар дар борти ҳавопаймои гражданин давлати хориҷӣ санадҳои зарурӣ барои парвози байналмилалӣ муқарраршуда аз ҷумла шаҳодатнома дар бораи ба қайдгирии давлатӣ; сертификати қобилияти парвоз ё худ шаҳодатнома дар бораи қобили парвоз будан; ҳуҷҷати дахлдор барои ҳар як узви экипаж ва ғ. набошад ё барои ғайри фаъол донишҷӯи ҳавопаймои мазкур асосҳо вуҷуд дошта бошанд, мақомоти махсуси ваколатдори соҳаи авиатсияи гражданин метавонад парвози ҳавопаймороро боз дорад. (моддаи 74).

Ба экипажҳои ҳавопаймоҳо ва мусофирон, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон меоянд ва аз ҚТ мераванд ва ба таври транзитӣ бо нишастан дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаракат мекунанд, ҳамчунин ба амвол, бағоч, борҳо ва муросилоте, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда мешаванд ва аз ҷумҳурӣ бурда мешаванд, амали қоидаҳои шиномаснома, гумрук ва қоидаҳои дигари муқаррарнамудаи қонунгузори ҚТ татбиқ мегарданд.

Ҳангоми дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом додани интиқоли байналмилалӣ ва иҷрои корҳои авиатсионӣ корхонаҳои авиатсионӣ хориҷӣ, намояндагиҳои байналмилалии истифодабарӣ ва соҳибкорони хусусӣ бояд литсензияҳои дахлдор

дошта бошанд. Додани чунин литсензия мутобиқи моддаи 10 Кодекси фазои ҳавоии ҶТ сурат мегирад.

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки заминаҳои ҳуқуқи фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ғайр аз меъёрҳои соҳаи ҳуқуқи граждани, гумруки, ҷиноӣ, ки онҳоро соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ танзим мекунанд, ҳамчунин асноди қарорҳои Маҷлиси Олии ҶТ, фармонҳои Президенти ҶТ қарорҳои Ҳукумат ва дигар санадҳои меъёри мебошанд.

2.6.5. СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОҲАИ АВИАТСИЯИ ГРАЖДАНӢ

Дар ташакули меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳавоӣ ҳамчунин таҳкиму густариши ҳамкориҳои давлатҳо роҷеъ ба самтҳои мухталифи фаъолияти авиатсияи байналмилалӣ созмонҳои авиатсияи байналмилалӣ нақши муҳим доранд.

Дар байни созмонҳои байналмилалӣ созмони байналмилалӣ авиатсияи граждани ИКАО нақши асосӣ дорад. ИКАО соли 1944 дар асоси конвенсияи Чикаго таъсис дода шуда ва тибқи Конвенсияи соли 1947 ба фаъолият оғоз намуд.

ИКАО муасисаи махсусгардонидашудаи СММ буда, ҳадафи он таъмини амният ва танзими рушди авиатсияи граждани байналмилалӣ ва ҳамоҳангсозии ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба масъалаҳои фаъолияти авиатсияи граждани, аз ҷумла ҳамлу нақли авиатсияи байналмилалӣ мебошад.

ИКАО тадқиқот мегузаронад стандартҳоро таҳия ва такмил медиҳад қоидаҳо ва дастурҳоро барои истифода дар авиатсияи граждани байналмилалӣ тавсия медиҳад.

Мақомоти олии ИКАО – Ассамблея мебошад, ки дар 3 сол на камтар аз як маротиба даъват карда мешавад.

Мақомоти доимӣ ӯ иҷроияи он Шуро мебошад, ки дар фосилаи байни иҷлосияҳои Ассамблея фаъолият намуда, дар назди Ассамблея масъул мебошад. Роҳбарии Шуро ба зиммаи президент гузошта шудааст.

Мақомоти дигари кории ИКАО – комиссияи аэронавигатсионӣ, Комитети молиявӣ, Комитети ҳуқуқ, Комитети авиатсия, Комитет оид ба дастгирии муштраки таъмини

аэронавигатсионӣ, Комитет оид ба даҳолати гайриқонунӣ ба ҷаёолияти авиатсияи граждани ва котибот мебошад.

Ситод – қароргоҳи ИКАО – Монреал (Канада) мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони байналмилалӣ авиатсияи граждани 3 октябри соли 1993 аъзо шудааст.

Ҳамкориҳои байнидавлатӣ оид ба танзими ҷаёолияти авиатсияи граждани дар минтақаи Аврупо тавассути ду созмони байниҳукумати ба амал бароварда мешаванд:

Конференсияи аврупоии авиатсияи граждани ЕКАК мебошад, ки соли 1954 дар Страсбург таъсис дода шудааст.

Ҳадафи ЕКАК – омӯзиши проблемаҳои нақлиёти ҳавоии мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, кӯмак расонидан ва ҳамоҳангсозии ҷаёолияти он дар ин соҳа, истифодаи самаранок ва инкишофи авиатсияи граждани байналмилалӣ дар ин минтақа, ҳамчунин ҳамкорӣ бо ИКАО мебошад.

Аъзои ЕКАК – мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, аз ҷумла Туркия мебошад.

Мақомоти олии ЕКАК – комиссияи пленарӣ мебошад ва Ситод қароргоҳи он дар Париж аст. Мақомоти иҷроияи ЕКАК Кумитаи ҳамоҳангсозӣ мебошад.

Созмони аврупоӣ оид ба таъмини амнияти аэронавигатсионӣ Евроконтрол. Барои пешгирӣ намудани садама ва риоҳа накардани қондаҳои истифодаи ҷаёо аз ҷониби дастгоҳҳои граждани ва ҳарбӣ, ҳамчунин барои такмили хизматрасонии дар ҳаракатҳои ҳавоӣ дар қаламрави ҳавоии манотиқи Аврупои Ғарбӣ, соли 1960 таъсис дода шудааст. Конвенсия дар бораи созмони Аврупо оид ба таъмини амнияти аэронавигатсия – Евроконтрол.

Дар асоси созишномаҳои махсуси байналмилалӣ Евроконтрол бо ИКАО ва мамлакатҳои Аврупо ҳамкорӣ менамояд.

Мақомоти олии созмон Комиссияи доимӣ доир ба таъмини амнияти аэронавигатсионӣ мебошад. Мақомоти иҷроияи Евроконтрол – Оҷонсии амнияти аэронавигатсия мебошад. Ситод-қароргоҳи Созмони аврупоӣ оид ба таъмини амнияти аэронавигатсия дар Брюссел (Белгия) қарор дорад.

Ҳамкориҳои дар соҳаи авиатсияи граждани дар Африка Комиссияи африқоии авиатсияи граждани – АФКАК ва Оҷонсии таъмини амнияти аэронавигатсия дар Африка ва Мадагаскар – АСЕКНА ба амал мебароранд.

Комиссияи африкоии авиатсияи граждани (АФКАК) соли 1969 дар конфронси намояндагони 32 давлатҳои аъзои созмони ягонагии Африко – ОАЕ дар Аддис-Абеба таъсис дода шудааст ва он хусусияти машваратӣ дорад.

Ҳадафи АФКАК таҳияи барномаҳои минтақавии хизматрасонии аэронавигатсия, кӯмак намудан бо таҳияи сиёсати умумӣ, яъне интегратсияи сиёсати давлатҳои аъзо дар соҳаи нақлиёти ҳавой, гузаронидани тадқиқот оид ба истифодаи воситаҳои аэронавигатсия, кӯмак расонидан ба татбиқи стандартҳои ИКАО дар минтақа ва ғайраҳо мебошад.

Мақомоти Олии АФКАК – иҷлосияи пленарӣ мебошад, ки дар ду сол як маротиба даъват карда мешавад.

Мақомоти иҷлосияи он Бюрои АФКАК мебошад ва он фаъолияти ҷорӣ созмонро роҳбарӣ менамояд.

Ситод-қароргоҳи АФКАК – дар Аддис-Абеба (Эфиопия) воқеъ аст.

Оҷонсии таъмини амнияти аэронавигатсия АСЕКНА дар Африка ва Мадагаскар соли 1959 дар Конференсияи сарони давлатҳои Африко ва Франция дар Сенегал таъсис дода шудааст.

Ҳадафи асосии АСЕКНА таъмини низом ва амнияти парвози ҳавопаймоҳо дар фазои ҳавоии қаламрави давлатҳои аъзо мебошад. Ҳамзамон, АСЕКНА маълумоти парвозӣ ва техникӣ пешниҳод менамояд, маълумот оид ба ҳамлу нақл ва идора ва назорати парвози ҳавопаймоҳоро ба амал мебарорад ва ғайраҳо. Ба ин ҳадафҳо созмон бо давлатҳои, ки барои хизмати он розигӣ додаанд, метавонад созишнома имзо намояд.

Мақомоти олии созмон- Шурои маъмурӣ мебошад, ки дар се моҳ як маротиба даъват мешавад.

Мақомоти иҷроияи АСЕКНА аз ҷониби чор идора-маъмурӣ, хизматрасонӣ, иншоотӣ, рӯизаминӣ, фаъолияте, ки дар ҷараёни он шудидии электромагнитӣ ва ғ. ба вуҷуд меояд ва метеорологӣ ва бюрои ҳисобдорӣ ва директориҳои генералӣ ба амал бароварда мешавад.

Ситод-қароргоҳи он дар Дакар (Сенегал) аст.

Дар минтақаи Америкаи Лотинӣ ҳалли масъалаи ҳамкориҳоро дар соҳаи авиатсияи граждании байналмилалӣ дар сатҳи байнидавлатӣ созмонҳои байналмилалӣ Комиссияи авиатсияи граждании Америкаи Лотинӣ (ЛАКАК) ва корпоратсия

оид ба хизматрасонии аэронавигатсияи Америкаи Марказӣ (КОКЕСНА) ба амал мебароранд.

Комиссияи авиатсияи граждании Америкаи Лотинӣ ЛАКАК соли 1973 дар конфронси намояндагони 14 мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ таъсис ёфтааст.

Ҳадафи созмони мазкур ҳамоҳанг намудани фаъолияти нақлиёти ҳавоии давлатҳои аъзо мебошад.

Мақомоти олии ЛАКАК – Ассамблея мебошад, ки дар 2 сол як маротиба даъват карда мешавад.

Мақомоти иҷроияи созмон – Кумитаи иҷроия мебошад.

Ситоди ЛАКАК дар Мехико (Мексика) аст.

Корпоратсия оид ба хизматрасонии аэронавигатсияи Америкаи Марказӣ КОКЕСНА дар конференсияе, ки соли 1960 дар Тегусигальпе (Гондурас) таъсис ёфтааст. Ба ин созмон панҷ давлати Америкаи Марказӣ Коста-Рика, Гватемала, Гондурас, Никарагуа ва Салвадор аъзо шудааст.

Ҳадафи созмон хизматрасонӣ дар идораи ҳаракати ҳавоӣ мебошад. Созмон ба шахсони воқеъӣ ва ҳуқуқӣ тавассути бастанӣ қарордодҳои махсус ва ё созишномаҳои байналмилалӣ хизматрасонӣ пешниҳод менамояд.

Мақомоти олии созмон- Шӯрои маъмури мебошад. Ба ҳайати Шӯрои маъмури намояндагони давлатҳои аъзо дохил мешаванд, қарорҳои ин мақомот бевосита иҷро карда мешаванд.

Ситоди КОКЕСНА дар Тегусигальпе (Гондурас) аст.

Шӯрои байнидавлатӣ оид ба авиатсия ва истифодаи фазои ҳавоӣ моҳи декабри соли 1991 12 намояндагони сарони Ҳукуматҳои ИДМ дар асоси Созишнома дар бораи авиатсияи гражданий оид ба истифодаи фазои ҳавоӣ таъсис додаанд.

Ҳадафи созмон таҳияи санадҳои меъёрии байнидавлатӣ ва меъёрҳо ва стандартҳо бо дарназардошти талаботҳои ИКАО; сертификатсияи ҳавопаймоҳои истифодабарандагони байналмилалӣ, роҳҳои ҳавоии байналмилалӣ, аэродромҳо, ҳавопаймоҳо, низомии идоракунии ҳаракати ҳавоӣ; таҳқиқи ҳодисаи авиатсионӣ; таҳия ва ба амал баровардани барномаҳои илмӣ байнидавлатӣ; ҳамоҳанг кардани ҷадвал ва нақшаҳои байнидавлатии ҳаракати ҳавоӣ, ҳамоҳанг намудани сиёсати умумӣ дар соҳаи тарифҳо ва бочҳои авиатсионӣ мебошад.

Мувофиқи созишнома дар бораи авиатсияи граждони оид ба истифодабарии фазои ҳавоӣ ва қарори Шӯрои Сарони Ҳукуматҳои ИДМ, ки 30 декабри соли 1991 қабул гардида буд, мақомоти иҷроияи Шӯрои байнидавлатӣ оид ба авиатсия ва истифодабарии фазои ҳавоӣ Кумитаи авиатсияи байнидавлатӣ (МАК) мебошад.

Ситод қароргоҳи он дар шаҳри Москва аст.

БОББИ VII. ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ КАЙҲОНӢ

2.7.1.МОҲИЯТИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ КАЙҲОНӢ

Ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳонӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва илми ҳуқуқӣ дар муқоиса аз дигар соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳоли ҳозир пурра ташакул наёфтааст.

Аввалин маротиба соли 1966 Г.П.Жуков дар бораи зарурияти эътирофи ҳуқуқи кайҳонӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ умумӣ таъкид кардааст.

Ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳонӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ аз дигар соҳаҳо бо ҳадаф, вазифа ва предмети танзими он тафовут дорад.

Ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳонӣ фаъолияти давлатҳоро оид ба азхудкунӣ ва истифодаи кайҳон танзим менамояд.

Фаъолияти давлатҳо ва шахсони ҳуқуқӣ дар робита ба азхудкунӣ ва истифодабарии кайҳон на танҳо дар фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ амалӣ мешавад. Ин гуна фаъолиятро дар рӯи замин ва дар фазои ҳавоӣ низ амалӣ кардан мумкин аст.

Ташаққули соҳаи нави ҳуқуқи байналмилалӣ аз соҳаи нави фаъолият вобаста мебошад. Истифодабарии техникаи нав, ки ворид шудани одамонро ба муҳити нави табиӣ ва истифодаи онро барои эҳтиёҷоти ҷомеа таъмин мекунад боиси ташаққули ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳонӣ шуд.

Вижагиҳои фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ ҳамчун соҳаи фаъолияти инсоният бевосита ба моҳият ва мазмуни сиёсати давлат доир ба гузаронидани таҳқиқ ва истифодабарии муҳити нав инчунин ба танзими ҳуқуқи байналмилалӣ ва фаъолияти кайҳонии давлатҳо таъсир мерасонад.

Оид ба муъайян кардани мафҳуми ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ олимони ақидаҳои гуногун доранд.

Дар аввали асри XX дар хусуси номи соҳаи ҳуқуқие, ки муносибати давлатҳоро оид ба таҳқиқ ва истифода бурдани фазои кайҳонӣ мавриди омӯзиш қарор додаст, пешниҳодҳои гуногун буданд, аз ҷумла ҳуқуқи астронавтикий, ҳуқуқи этеронавтикий, ҳуқуқи байнисайёравӣ, ҳуқуқи байниситоравӣ, ҳуқуқи байнифазоӣ ва ҳуқуқи кайҳонӣ пешниҳод шуда буданд.

Вобаста ба номгузори муаллифон кушиш мекарданд, ки хусусиятҳои муъайяни фаъолиятиро, ки ба таҳқиқ ва истифодабарии фазои кайҳонӣ алоқаманд аст, муъайян намоянд.

Олими Уругвай Алваро Бауса Араухо ҳуқуқи астронавтикийро ҳамчун ҳуқуқи навигатсияро дар байни ҷирмҳои осмонӣ танзим менамояд, муъайян кардааст.

Ба ақидаи олими Аргентина Армандо Кокка “ҳуқуқи австронавтикий” начандон дуруст аст, зеро дар тафовут аз фазои баҳрӣ ва ҳавоӣ навигатсия дар фазои кайҳонӣ буда наметавонад. Бинобар ин мувофиқи андешаи А.Кокка номгузори пешниҳодшуда зарурияти танзими мақоми ҳуқуқи моҳ ва сайёраҳоро ба инобат намегирад. Ҳамин тавр, «ҳуқуқи байнисайёравӣ» агар истифода шавад мувофиқи мақсад аст. Ҳуқуқи байнисайёравӣ масъалаҳои ҷойивазкунӣ дар кайҳон ва проблемаҳоро дар робита ба таҳқиқи ҷирмҳои осмонӣ фаро мегирад.

Воқеан, баъзе давлатҳо иборати ҳуқуқи байнифазоиро пазируфтаанд.

Дар адабиёти илмӣ давраи Иттиҳоди Шӯравӣ иборати “Ҳуқуқи кайҳонӣ” қабул шуда буд. Ин ибораро давлатҳои дигар, аз ҷумла Полша, Чехия, Югославия, Булғористон низ истифода мебуданд.

Ҳуқуқи кайҳониро вобаста ба фаъолияти давлатҳо дар кайҳон низ муъайян кардан мумкин аст.

Олими рус Е.А.Коровин соли 1962 ҳуқуқи кайҳониро ҳамчун маҷмуаи меъёрҳоро, ки муносибатҳои ҳуқуқии байни одамон ва давлатҳоро дар кайҳон танзим менамояд, муъайян карда буд.

Дар асоси таъйини Е.А.Коровин доираи амали ҳуқуқи кайҳонӣ бо ҳадди фазои кайҳонӣ маҳдуд шудааст.

Ба андешан ҳуқуқшиноси венгерӣ Г.Гал ҳуқуқи кайҳонӣ маҷмуъи меъёрҳои ҳуқуқие мебошад, ки дар натиҷаи муносибатҳои дохилидавлатӣ ва байнидавлатиро, вобаста ба таҳқиқи фазои кайҳонӣ, истифодабарии фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ ба вучуд меояд ва меъёрҳои ҳуқуқие, ки оқибати чунин фаъолиятро вобаста ба нуқтаи назари ҳуқуқи шахсони алоҳида муъайян менамояд, танзим мекунад.

Ҳамин тавр, ин олим ҳуқуқи кайҳониро новобаста ба характери фаъолияте, ки дар кучо амалӣ мешавад, муъайян мекунад. Яъне Г.Гал ба мафҳуми “ҳуқуқи кайҳонӣ” меъёрҳои ҳуқуқи дохилидавлатиро, ки ба фаъолияти кайҳонӣ алоқаманд аст, дохил кардааст.

Ҳуқуқи кайҳонӣ чун қисми ҳуқуқи байналмилалӣ бо ҳуқуқи дохилидавлатии ҳар як давлат робита дорад. Хусусан бо чунин институтҳои миллӣ, ки ҳадафи онҳо ҳифзи истиқлолияти давлатӣ аст. Санадҳои қонунгузорие, ки парвози кайҳонӣ, ҳолати ҳуқуқии космодромҳо, киштиҳо икайҳонӣ ва экипажҳои онҳоро танзим менамояд, ба ҳуқуқи кайҳонӣ мувофиқат бояд кунад.

А.С.Пирадов ҳуқуқи кайҳониро чун соҳаи мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф мекунад.

Ба ақидаи Г.П.Задорожний ҳуқуқи кайҳонӣ бояд фаъолияти фазои кайҳонӣ ва характери фаъолияти кайҳониро новобаста аз макони амали намудани он инъикос намояд. Вобаста ба ин васеъшавии зиёд шудани таҳқиқ ва азхудкунии кайҳон зарурияти танзими ҳуқуқи байналмилалӣ ин фаъолият ва режими кайҳониро ба вучуд овард.

Тавре, ки аз гуфтаҳои Г.П.Задорожний бармеояд ҳуқуқи кайҳонӣ ҳамаи масъалаҳоро дар робита ба фаъолияти давлатҳо доир ба таҳқиқ ва истифода бурдани фазои кайҳонӣ мувофиқи ҳуқуқи байналмилалӣ танзим менамояд.

Ҳамин тавр, дар асоси муқоиса ва таҳлили андешаҳои олимони соҳа ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳониро чунин маънидод қардан мумкин аст:

Ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳонӣ маҷмуъи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад, ки мақоми ҳуқуқии фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмониро муъайян карда, фаъолияти субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ дар робита ба гузаронидани таҳқиқотҳои илмӣ дар кайҳон танзим менамояд.

Ҳуқуқи кайҳонӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ дар асоси бастанӣ шартномаҳои байналмилалӣ ва одатҳои байналмилалӣ ташаккул ёфтааст.

Сарчашмаи асосии ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ Шартнома «Дар бораи принципҳои фаъолияти давлатҳо оид ба таҳқиқ ва истифодабарии фазои кайҳонӣ, моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ»; Созишнома «Дар бораи наҷотдиҳии кайҳонавардон, бозгашти кайҳонавардон ва объектҳои, ки ба фазои кайҳонӣ сар дода мешаванд»; Конвенсия «Дар бораи масъулияти байналмилалӣ нисбати зараре, ки ба объектҳои кайҳонӣ расонида шудааст»; Конвенсия «Дар бораи ба қайдгирии объектҳои, ки ба фазои кайҳонӣ сар дода мешаванд»; Созишнома «Дар бораи фаъолияти давлатҳо дар моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ»; ҳамчунин созишномаҳои минтақавӣ ва дутарафа миёни давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ мебошанд. Бояд зикр намуд, ки Конвенсияҳои ишорашуда дар солҳои 1967, 1968, 1972, 1975 ва 1979 қабул шудаанд ва аксарияти давлатҳо онҳоро эътироф кардаанд.

Дар танзими режими ҳуқуқи фазои кайҳонӣ ҳамчунин Шартнома дар бораи манъ кардани озмоиши яроқи ядрои дар ҳаво, фазои кайҳонӣ ва дар зери об аз соли 1963 ва шартнома дар бораи маҳдудкунии системаи мудофиаи зиддиракетӣ аз соли 1972 ва ғ. нақши муҳим доранд.

Сарчашмаи дигари ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ одатҳои байналмилалӣ мебошанд.

Тавре, ки ҳуқуқшиноси венгерӣ И.Герцег менависад, одати байналмилалӣ қоидаеро муқаррар намудааст, ки тибқи он фазои кайҳонӣ барои давлатҳо дар истифода бурдани фазои кайҳонӣ таҳқиқ ҳамчун сарвати умумии ҳамаи инсоният кушода аст. Ин меъёри одати байналмилалиро резолютсияҳои Ассамблеяи Генералии СММ 1721 (ХУI) ва 1968 (ХУШ) тасдиқ кардааст. Ҳуқуқшиноси франсуз Е.Пепен ташаккули ҳуқуқи байналмилалии одатиро бо ҷирмҳои осмонӣ вобаста кардааст. Ба ақидаи ҳуқуқшиноси америкой С.ШИК кодификатсияи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии одатӣ, фаъолияти кайҳонии давлатҳоро танзим менамояд.

Воқеан, одатҳои байналмилалӣ дар ташаккули меъёрҳои ҳуқуқи кайҳонӣ нақши муҳим доранд, вале мавқеи шартномаи байналмилалӣ нисбат ба одатҳои байналмилалӣ баландтар аст. Барои ҳамин, бастанӣ шартномаи байналмилалӣ яке аз роҳҳои дуруст дар ташаккули меъёрҳои ҳуқуқи кайҳонӣ мебошад.

Субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳонӣ иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ доир ба фаъолият дар фазои кайҳонӣ ё истифодабарии технологияи кайҳонӣ мебошанд. Дар ин хусус А.А. Рубанов чунин менависад: “Дар аксарияти ҳолатҳо дар муносибатҳои ҳуқуқи маҳз дар натиҷаи фаъолияти давлатҳо ба объектҳои кайҳонӣ зарар расонида шудааст. Фаъолияти кайҳонӣ пеш аз ҳама фаъолияти давлат мебошад, созмонҳои байналмилалӣ нисбатан салоҳияти маҳдуд дорад”.

Дар асоси гуфтаҳои Рубанов ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки субъекти асосии ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳонӣ, ки дар муносибатҳои ҳуқуқи кайҳонӣ иштирок мекунад, давлат мебошад, зеро маҳз давлат ҳамаи ҳуқуқ ва ўқдадориҳои байналмилалиро дорад.

Қобилияти соҳибҳуқуқи кайҳонӣ ва қобилияти амалкунии кайҳонӣ аз унсурҳои муҳими қобилияти субъект дар ҳуқуқи байналмилалӣ мебошанд.

Қобилияти соҳибҳуқуқи кайҳонӣ қобилияти доштани ҳуқуқ ва ўқдадориҳо, ҳамчунин қобилияти ҷавобгар будан ҳангоми амали кардани фаъолият оид ба таҳқиқ ва истифодабарии фазои кайҳонӣ мебошад.

Қобилияти амалкунии кайҳониро ҳамчун қобилияти амалии фаъолияти кайҳонии давлат оид ба вучуд овардани оқибати ҳуқуқи, ки меъёрҳои ҳуқуқи кайҳонӣ муқаррар намудаанд, муъайян кардан мумкин аст.

Ҳамаи давлатҳо дар амали кардани фаъолиятҳои оид ба таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ қобилияти соҳибҳуқуқи доранд. Агар ҳамаи давлатҳо қобилияти соҳибҳуқуқи кайҳониро дошта бошанд, ин мазмуни онро надорад, ки онҳо қобилияти амалкунии кайҳонӣ низ доранд. Тавре, ки М.И.Лазарев қайд кардааст, “Дар замони муосир қобилияти амалкунии давлатҳо мувофиқи ҳаҷми худ нисбати қобилияти соҳибҳуқуқи онҳо камтар аст”.

Субъектҳои дуввумдараҷаи ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ созмонҳои байналмилалӣ мебошанд, ки салоҳиятҳои мушаххасеро доранд. (Масалан, созмони байналмилалии радифии алоқа ва ғ.)

Ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ бо баробари созмонҳои байналмилалии байниҳукуматӣ, ҳамчунин ба созмонҳои байналмилалии ғайриҳукуматӣ низ ҳуқуқи ба амал баровардани фаъолияти кайҳониро додааст. Фаъолияти кайҳонии чунин субъектҳо бо иҷозат ва таҳти назорати доимии давлатҳое, ки ба фаъолияти чунин шахсони ҳуқуқӣ ҷавобгар мебошанд, амалӣ гардонида мешавад.

Объекти фаъолияти кайҳонии давлатҳо фазои кайҳонӣ, моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ мебошанд. Объекти фаъолияти кайҳонӣ аз объекти ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ тафовут дорад. Яъне объекти фаъолияти кайҳонӣ кайҳон буда, объекти ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ фаъолияти кайҳонӣ, яъне фаъолияти давлатҳо оид ба таҳқиқ ва истифодабарии фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ мебошад.

2.7.2. ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ КАЙҲОНӢ

Принсипҳои ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ қоидаҳои умумии рафторро, ки давлатҳо бояд ҳангоми амалӣ намудани фаъолияти кайҳонии худ риоя кунанд, муқаррар мекунад. Ин принсипҳо хусусиятҳои ҳуқуқи байналмилалии кайҳониро ҳамчун соҳаи алоҳидаи ҳуқуқи байналмилалии умумӣ муъайян мекунанд. Принсипҳои ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ критерияи қонунӣ будани чунин меъёрҳои мушаххаси ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ мебошанд. Бинобар ин принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалии кайҳониро низоми умумии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф кардаанд.

Дар ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ принсипҳои соҳавии зерин вучуд доранд:

Пеш аз ҳама оид ба принсипи озодии таҳқиқ ва истифодабарии фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ дар шартнома дар бораи кайҳон чунин гуфта шудааст: “Таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ, аз ҷумла, моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ бар

манфиати ҳамаи давлатҳо новобаста аз вазъи иқтисодӣ ё илмӣ ба амал бароварда мешаванд ва сарвати тамоми инсоният мебошанд.

Фазои кайҳонӣ, аз ҷумла, моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ барои таҳқиқ ва истифода барои ҳамаи давлатҳо, бе ягон маҳдудият дар асоси баробарӣ ва дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ ҳангоми иҷозати озод доштан дар ҳамаи ҷойҳои ҷирмҳои осмонӣ кушода аст” (м.1).

Ҳар як давлат бояд ҳуқуқ ва манфиатҳои дигар давлатҳоро дар фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ эҳтиром намояд.

Принсипи мазкуро ҳамаи давлатҳо эътироф кардаанд. Ин принсип дар амал дар се самти фаъолияти асосии кайҳонии давлатҳо татбиқ шудааст:

- 1) гузаронидани таҳқиқотҳои илмӣ дар фазои кайҳонӣ;
- 2) идорашаванда будани парвози кайҳонӣ;
- 3) истифодаи радиифҳо (стансияҳои кайҳонӣ) бо мақсади иртиботи радиой, телевизионӣ, метеорологӣ, омӯзиши сарватҳои Замин. Фаъолияти давлатҳо оид ба азхудкунии кайҳон пеш аз ҳама дар сатҳи миллий ба амал бароварда мешавад.

Манъи тасарруфи миллии фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ яке аз принсипи куллии эътирофшуда буда дар асоси он фазои кайҳонӣ, аз ҷумла моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ на бо роҳи ба он эълон кардани соҳибхитиёрӣ, бо роҳи истифодабарӣ ё забт кардан, ҳамчунин на бо роҳҳои дигар, боиси тасарруфи миллий набояд бошад” (моддаи 2). Ин принсип аввалин маротиба дар резолютсияи 1721 (XVI) Ассамблеяи Генералии СММ 20 декабри соли 1961 таъкид шудааст. Дартар дар Декларатсияи принсипҳои ҳуқуқӣ, ки фаъолияти давлатҳоро оид ба таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ танзим менамояд низ инъикос гардидааст.

Қисман демилитаризатсия кардани фазои кайҳонӣ ва пурра демилитаризатсия кардани ҷирмҳои осмонӣ принсипи сеvvуми ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳонӣ мебошад.

Демилитаризатсия кардани фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ манъи фаъолияти мебошад, ки дар давраи озоишта бо мақсади ҷарбӣ анҷом мешавад. Демилитаризатсия мумкин аст, ки қисман ва пурра бошад. Дар мавриди қисман демилитаризатсия кардан намудҳои мушаххаси фаъолияти ҷарбии кайҳонии давлатҳо, ки созишномаҳои байналмилалӣ муайян кардаанд, манъ карда мешавад. Дар мавриди пурра демилитаризатсия кардан ҳама гуна

фаъолияте, ки дар давраи осоишта мақсади ҳарбӣ дорад, манъ карда мешавад.

Принсипи мазкурро моддаи IV-и Шартнома оид ба принсипҳои фаъолияти давлатҳо дар бахши таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ, аз ҷумла, моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ муқаррар намудааст. Ин шартнома иштирокчиёни онро ӯҳдадор мекунад, ки ба мадори Замин ҳама гуна объектро бо яроқи ядрой ё намудҳои дигари яроқи қатли омм набароранд ва ин гуна яроқҳо дар ҷирмҳои осмонӣ бо қадом воситае, ки набошад, ҷо накунад.

Ҷавобгарии байналмилалӣ давлатҳо барои фаъолияти миллий дар кайҳон, аз ҷумла, ба зараре, ки ба объектҳои кайҳонӣ расонида мешавад, принсипи ҷоруми ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳонӣ аст.

Шартнома дар бораи кайҳон принсипи ҷавобгарии байналмилалӣ давлатҳо барои фаъолияти миллий дар кайҳон муқаррар намудааст. Дар Шартнома гуфта шудааст: «Давлатҳои аъзои Шартнома-мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти роҳбарикунандаи созмонҳои ғайри ҳукуматӣ ҷавобгарии байналмилалӣ барои фаъолияти миллий дар фазои кайҳонӣ, аз ҷумла, моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ доранд». (моддаи VI).

Ҷамин тавр, давлат дар асоси хусусиятҳои иҷтимоии соҳтори худ ба ширкатҳои хусусӣ барои фаъолият дар кайҳон иҷозат медиҳад ва ин кори дохилии ҳар давлат аст. Барои ҳамкориҳои байналмилалӣ ҳамкорӣ дар сатҳи давлат ва соҳибкориҳои хусусӣ хеле муҳим аст. Бинобар ин Шартномаи соли 1967 барои ҳама гуна намуди фаъолияти миллий дар кайҳон ҷавобгариро муқаррар намудааст.

Принсипи панҷуми ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳонӣ расонидани кӯмак ба киштии кайҳонӣ дар мавриди дучори садама, фалокат ё нишастани он

Шартнома дар бораи кайҳон принсипи расонидани кӯмак ба киштии кайҳонӣ дар мавриди дучори садама, фалокат ва ночор нишастани онро муқаррар мекунад ва шаклҳои ҳуқуқи байналмилалӣ амали кардани ин принсипро пешбини намудааст.

Дар моддаи V-и ин Шартнома гуфта шудааст «Давлатҳои аъзои Шартнома кайҳонавардонро ҳамчун фиристодагони инсоният дар кайҳон эътироф намуда, ба онҳо ҳангоми садама, фалокат ва ҳангоми ночор нишастани он дар қаламрави дигар

давлат-аъзои Шартнома ё ин ки дар баҳри кушод кӯмаки ҳаматарафа мерасонанд. Кайҳонавардоне, ки киштии кайҳониро ночор мешиноманд бояд таҳти амнияти он давлат бошанд ва ба давлати худ боз гардонида шаванд”.

Шартнома ҳамкориҳои байналмилалӣ давлатҳоро оид ба расонидани кӯмаки ҳамҷониба ба кайҳонавардон ҳангоми ночор нишастани онҳо дар сатҳи Замин ва ҳам дар мавриди дучори садама ё фалокат, ҳангоми амали кардани фаъолият дар фазои кайҳонӣ, аз ҷумла, моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ муқаррар намудааст.

Фаъолият оид ба таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ мувофиқи принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла принципҳои асосии Ойинномаи СММ амалӣ мешавад.

Шартнома дар бораи кайҳон аз соли 1967 принсиперо муқаррар намудааст, ки дар асоси он давлатҳо вазифадоранд: фаъолият оид ба таҳқиқ ва истифодабарии фазои кайҳонӣ, аз ҷумла, моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла Ойинномаи СММ бар манфиати нигоҳдории сулҳи байналмилалӣ ва амният, ҳамчунин рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ ва яқдигарфаҳмӣ амалӣ гардонанд (моддаи 3).

Давлатҳо дар фаъолияти кайҳонӣ бояд, Декларатсия дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки ба муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои байни давлатҳо дар асоси Ойинномаи СММ бахшида шудааст риоят кунанд.

Ғайр аз принципҳои дар боло зикршуда дар ҳуқуқи байналмилалӣ кайҳонӣ, ҳамчунин дигар принципҳо, аз ҷумла принсипи кӯмак ба ҳамкориҳои байналмилалӣ бо мақсади сулҳҷӯена таҳқиқ ва истифода бурдани фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ ва принсипи нарасонидани зарар ба фазои кайҳонӣ ва ҷирмҳои осмонӣ ва ғ. вучуд доранд.

2.7.3. ВАЗЪИ ҲУҚУҚИИ ФАЗОИ КАЙҲОНӢ. МОҲ ВА ДИГАР ҶИРМҲОИ ОСМОНӢ

Фазои кайҳонӣ фазое мебошад, ки берун аз фазои ҳавой дар баландии зиёда аз 100км. ҷойгир шудааст.

Низоми ҳуқуқии фазои кайҳонӣ пеш аз ҳама дар он зоҳир меёбад, ки фазои кайҳонӣ аз муомилот бароварда шудааст, моликияти умумӣ намебошад ва дар ин қаламрав истиқлолияти ягон давлат паҳн намешавад. Фазои кайҳониро тавассути эълон кардани истиқлолият ва истифодабарӣ, забт кардан, ҳамчунин дигар воситаҳо тасарруф кардан мумкин нест. (моддаи 2-и Шартнома дар бораи Кайҳон).

Давлатҳо фаъолияти кайҳониро дар асоси уҳдадорӣ ҳуқуқи байналмилалӣ ва дар асоси Ойинномаи СММ амалӣ менамоянд.

Фаъолият дар фазои кайҳонӣ ва дар Замин, ки бо фаъолият дар фазои кайҳонӣ робита доранд фаъолияти кайҳонӣ меноманд. Намоиши бевоситаи телевизионӣ аз кайҳон; сохтани технологияи нав, сохтани стансияи мадорӣ ва таҳқиқи кайҳонии дур, геологияи кайҳонӣ, метеорология, фаъолияти тичоратӣ дар кайҳон, озодии кайҳон ҳангоми риояти қатъии маҳдудиятҳо, ки бо шартнома дар бораи кайҳон аз соли 1967 муқаррар шудааст, амалӣ гардонида мешавад, намудҳои асосии фаъолияти кайҳонӣ мебошанд.

Таҳқиқ ва истифодаи кайҳон пеш аз ҳама бо роҳи сар додани объектҳои кайҳонӣ ба амал бароварда мешавад. Сохтани радиои маснуъи Замин, мушаққо ва стансияҳои атомӣ ва идорашаванда, ҳамчун объектҳои кайҳонӣ эътироф шудаанд. Объект агар сар дода шуда бошад (аз ҷумла фуруди бебарор) ҳамчунин баъди бозгашти он ба Замин (бозгашти ночор ё ба нақша гирифташуда) объекти кайҳонӣ аст.

Ҳамаи объектҳои кайҳонӣ, ки ба мадори замин ё дар фазои кайҳонӣ сар дода мешаванд созмонҳои байналмилалӣ ва давлатҳо дар асоси Конвенсияи соли 1975 ба қайд мегиранд.

Сатҳ ё қабри моҳ ва сарватҳои табиӣ он моликияти ягон давлат, созмони байналмилалӣ, муассисаи давлатӣ ё шахси воқеъӣ нестанд.

Давлатҳо ҳангоми гузаронидани таҳқиқоти илмӣ ҳуқуқ доранд, ки дар моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ намунаҳои модаҳои ғундоранд ва онҳоро аз он ҷо бардоранд. Ин намунаҳо таҳти назорати давлатҳои таҳқиқгузаронида мегарданд.

Моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ бояд танҳо бо мақсади ороишта истифода бурда шавад. Дар моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ гузоштани яроқи ядрӣ ва дигар яроқи қатли омм, таъсиси базаҳои

ҳарбӣ, дастгоҳҳо, озмоиши ҳама гуна яроқ ва ғ. манъ аст. Албатта, истифодаи олимону мутаххасисони ҳарбӣ барои таҳқиқи илмӣ ё дигар мақсадҳои осоишта, ҳамчунин истифодаи таҷҳизот барои таҳқиқи осоиштаи моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ иҷозат дода мешавад.

Мувофиқи Шартнома дар бораи кайҳон аз соли 1967 давлатҳо ўҳдадоранд ҳангоми гузаронидани таҳқиқотҳо ва истифодаи фазои кайҳонӣ, аз ҷумла моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ партовҳои зараровар ва дигаргуниҳои ғайримусониди муҳитро ба вуҷуд наоранд.

2.7.4. ВАЗЪИ ҲУҚУҚИИ КАЙҲОНАВАРДОН

Дар асоси қоидаҳои Шартнома дар бораи кайҳон аз соли 1967 ва Созишнома оид ба наҷотдиҳии кайҳонавардон аз соли 1968 давлат кайҳонавардонро ҳамчун фиристодагони инсоният дар кайҳон эътироф намуда ба онҳо кӯмаки ҳамаҷониба мерасонанд.

Принсипи ғайритасаруфӣ фазои кайҳонӣ амалӣ намудани ҳуқуқи давлатро тавассути фаъолияти шаҳрванд ва аппаратҳои кайҳонӣ дар фазои кайҳонӣ эътироф мекунад. Давлате, ки объекти он ба фазои кайҳонӣ сар дода мешавад, назорат ва юрисдиксияро аз болои ҷунин объектҳо ва экипажҳои он ҳангоми дар фазои кайҳонӣ мавҷуд будан, нигоҳ медорад.

Ҳангоми дучори садама ё ночор нишастани киштии кайҳоние, ки дар дигар давлат ба қайд гирифта шудааст, иштирокчиёни шартнома маълумоти марбутаро ба ҳукумати давлате, ки фурудро амалӣ гардонидаст ва Дабири кулли СММ дода оид ба наҷоти кайҳонавардон тадбирҳои амалӣ биандешанд.

Кайҳонавардоне, ки ночор нишастаи киштии кайҳониро амалӣ намудаанд, объекти кайҳонӣ ва қисмҳои асосии он бояд ба давлате, ки киштии кайҳонӣ мутаалиқи он мебошад, баргардонида шавад.

Ҳангоми амалӣ кардани фаъолияти кайҳонӣ кайҳонавардони як давлат бояд ба кайҳонавардони давлати дигар кӯмак расонанд.

2.7.5. МАСЪУЛИЯТ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ КАЙҲОНӢ

Мувофиқи қоидаҳои байналмилалӣ ва Шартнома дар бораи кайҳон аз соли 1967, Конвенсия дар бораи ҷавобгарӣ аз соли 1972, ҳамчунин дигар созишномаҳо барои фаъолият дар фазои кайҳонӣ, новобаста аз он ки мақомотҳои ҳукумати ё ғайриҳукумати онро ба амал мебароранд, давлат ҷавобгар мебошад. Тавре ки дар боло қайд гардид фаъолияти кайҳонии созмонҳои ғайриҳукумати бояд бо иҷозат ва таҳти назорати давлат гузаронида шавад.

Мазмуни “зараре, ки ба объекти кайҳонӣ расонида мешавад”, аз ҳаёт маҳрум кардан, зарари ҷисмонӣ ё дигар зарар ба саломатии шахсони воқеӣ расонидан ё нест кардан ё зарар расонидан ба амволи давлат, созмонҳои байналмилалӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ аст.

Дар асоси Конвенсияи соли 1972 давлате, ки киштии кайҳониро сар медиҳад, новобаста аз гуноҳ, зарари ба объекти кайҳонӣ, ба шахсони воқеӣ ё амвол ва ба замин расонида мешавад, ҷуброн мекунад.

Агар объектро ду ё якчанд давлат сар диҳанд онҳо ба ҳама гуна зарари расонидашуда ҷавобгар мебошанд. Бинобар ин давлате, ки ҷубронро барои зарар супоридааст, ҳуқуқи талаб кардани пардохтро аз иштирокчиёни дигар, ки якҷоя объекти кайҳониро сар доданд дорад.

Иштирокчиёни дигар ҳиссаи ҷавобгарии ҳар як аз давлатро муъайян менамояд.

Зараре, ки ба шахрвандон дар натиҷаи сар додани объект расонида шудааст, мувофиқи қонунгузории давлате, ки чунин объектро сар додаст, ҷуброн карда мешавад.

Далелҳо оид ба ҷуброни зарар ба давлате, ки объектро сардод ба воситаи идораҳои дипломатӣ пешниҳод карда мешавад (моддаи 9). Агар ягон далел бо роҳи гуфтушуниди дипломатӣ дар муддати як сол моҳиятан баррасӣ наштавад, бо талаби яке аз тарафҳо Комиссия оид ба баррасии далелҳо таъсис медиҳанд (моддаи 15). Комиссия иборат аз се нафар таъсис дода мешавад. Ду аъзоро давлати даъвогар ва давлате, ки объектро сар додаст, таъйин мекунад. Раиси комиссияро ҳарду тараф интихоб мекунанд.

Дар ҳолате, ки якчанд давлат даъвогар ё ҷавобгар бошанд, ҳамагӣ як аъзои Комиссияро таъйин мекунад. Агар миёни тарафҳо хусни тафохум бошад, қарори Комиссия ҳатмӣ аст. Ҳамчунин ба зараре, ки дар натиҷаи гайриқонуни будани фаъолияти кайҳонӣ расонида мешавад, дар асоси ҳуқуқӣ байналмилалӣ ҷавобгарӣ муқаррар шудааст (п.2 моддаи 6). Агар зарар дар натиҷаи чунин фаъолият расонида шуда бошад, ягон асоси аз ҷавобгарӣ озод кардан вучуд надорад. Бинобар ин, ҳатто тарафи ҷабрдида дар зарари расонидашуда гунаҳкор бошад ҳам, вай ҳуқуқи талаб кардани пардохти пурраи зарарро дорад.

Масъалаҳои ҷавобгарӣ ба зараре, ки ба фаъолият дар кайҳон расонида мешавад, аҳамияти калон дорад зеро, ки он ба табиат таъсири манфӣ мерасонад, чун хатар ба ҳаёт ва моликият таҳдид мекунад.

Давлатҳо ва СММ объектҳои кайҳониро ба қайд мегиранд. Худи объектҳо бояд, албатта, нишона оид ба мутааллукияти миллии ва рақам дошта бошанд.

2.7.6. СОЗМОНИ БАЙНАЛМИЛАӢ ОИД БА ҲАМКОРИҲО ДАР ГУЗАРОНИДАНИ ТАҲҚИҚ ВА ИСТИФОДАИ ФАЗОИ КАӢҲОНӢ

Ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба азхудкунии кайҳон ҳамчун фаъолияти якҷояи давлатҳо дар соҳаҳои илмӣ-техникӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ баҳри таъмини таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ, ҳамчунин ба истифодаи илм ва техникаи кайҳонӣ бо мақсадҳои осоишта ва ба манфиатҳои ҳамаи давлатҳо ва халқҳо мебошад.

Ҳангоми таснифоти созмонҳои байналмилалӣ, ки ба инкишофи ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ бо мақсади осоишта мусоидат мекунад:

якум Созмонҳои байналмилалӣ, ки вазифаи асосии онҳо баррасии масъалаҳои ба фаъолияти кайҳонӣ алоқаманд набуда;

дувум, созмонҳои байналмилалӣ, ки ҳадафи асосии онҳо густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба самтҳои мухталифи таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ бо мақсади осоишта аст, дохил мешаванд.

Созмони Миллали Муттаҳид – ҳамчун созмони байналмиллалӣи универсалӣ яке аз намуди созмони аввал аст.

Агар СММ дар шахсияти мақомотҳояш ҳамаи масъалаҳои ба фазои кайҳонӣ алоқаманд бударо баррасӣ наояд, муассисаҳои таҳассусии он танҳо дар доираи салоҳияти худ, ки санадҳои таъсисии онҳо муъайян кардаанд, ҷаъолият мекунад.

СММ ба баррасии масъалаҳои таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ бо мақсади осоишта баъди сар додани аввалин радифи сунъии Замин шурӯъ кард.

Дар ҳоли ҳозир дар мақомотҳои СММ, ки ба амалӣ кардани ҳамкориҳои давлатҳо дар таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ мусоидат мекунад, дохил мешаванд: Ассамблеяи Генералии СММ, Кумитаи авали Ассамблеяи Генералӣ, Кумита оид ба истифодаи фазои кайҳонӣ бо мақсади осоишта, зеркумитаҳо ва гурӯҳи кории онҳо, ҳамчунин якҷанд қисмҳои Котиботи СММ.

Созмони байналмилалӣи алоқаи радифи баҳрӣ (ИНМАРСАТ); Созмони байналмилалӣи алоқаи кайҳонӣи “Интерспутник” Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.05.1994с. аъзои ин созмон мебошад; Созмони байналмилалӣи алоқа бо воситаи радифи сунъии Замин (ИНТЕЛСАТ); Кумита оид ба таҳқиқи кайҳон (КОСПАР); Федератсияи байналмилалӣи астронавтикӣ (МАФ); Академияи байналмилалӣи астронавтикӣ (МАА); Донишгоҳи байналмилалӣи ҳуқуқи кайҳонӣ (МИКП); Созмони арабии алоқаи радиф (АРАБСАТ); Созмони Европои таҳқиқи радифи (ЕВТЕЛСАТ); Созмони Европои таҳқиқи кайҳонӣ (ЭСРО); Агентии Европои кайҳонӣ ва ғ. намуди дуввуми созмонҳои байналмилалӣи мебошанд.

Созмонҳои байналмилалӣи кайҳониро вобаста ба критерияи аъзоӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад:

Якум, Созмонҳои байналмилалӣи байниҳукумати (дар ҳоли ҳозир ИНМАРСАТ, Интерспутник, ИНТЕЛСАТ, Агентии европои кайҳонӣ):

Дуввум, Созмонҳои байналмилалӣи ғайриҳукумати (КОСПАР, МАФ, МАА, МИКП).

Густариши ҷаъолияти давлатҳо дар созмонҳои байналмилалӣи доир ба таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин соҳа аз таҷрибаи кори СММ, муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ ва созмонҳои байналмилалӣи

кайҳонӣ, ҳамчунин мушкилиҳои муъайяне, ки дар фаъолияти онҳо ба вуҷуд меояд, зарурияти такмили шаклҳои мавҷудаи ҳамкориҳои давлатҳоро тақозо мекунад. Бояд зикр намуд, ки ҷустуҷӯ ва истифодаи шаклҳои нав ва мукаммалӣ ҳамкориҳои давлатҳо оид ба азхудкунии кайҳон, ки ба талаботи имрӯза мувофиқро низ зарур аст.

Ҳамин тавр, шакл ва самтҳои ҳамкориҳои давлатҳо бо созмонҳои байналмилалӣ оид ба таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳонӣ хуб аст ва тарафҳо кушиш доранд, ки ҳамкориҳои кайҳонии худро оид ба якҷоя сар додани радиҳо, ба амал баровардани корҳои таҳқиқӣ, корҳои муштарак дар соҳаи метеорологияи кайҳонӣ ва ғ. густириш диҳанд.

БОБИ VIII. ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУҲИТИ ЗИСТ

2.8.1. МАҲУМИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУҲИТИ ЗИСТ

Ҳуқуқи байналмилалӣ муҳити атроф аз маҷмуъи меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иборат мебошад, ки муносибатҳоро оид ба муҳофизати муҳити табиат, истифодаи самаранокии он, ҳамкориҳои давлатҳо дар ин соҳа бо мақсади таъмини ҳаёти мусоид барои инсоният танзим менамояд. Ин соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣро ҳуқуқи байналмилалӣ экологӣ меноманд.

Муҳофизати муҳити атроф яке аз масъалаҳои муҳими инсоният мебошад, ки танҳо бо кушиши якҷояи давлатҳо ҳал мешавад. Ҳамкориҳои байналмилалӣ ва фаъолияти муштаракӣ давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ дар сатҳи маҳалӣ, минтақавӣ ва универсалӣ низ ба ҳалли масъалаҳои муҳити зист мусоидат менамояд.

Ин масъала солҳои 50-уми асри XX бо сабаби таҳавулотҳои илмӣ-техникӣ, такмили технологияҳои нав, ихтироҳои намудҳои нави силоҳ, мубрам гардид. Инкишофи тамаддуни инсониятро даҳолат нодуруст ба равандҳои табиӣ, хатари садамаҳои экологӣ ва дигар намудҳои ҳуқуқвайронкуниҳо доир ба муҳити атроф ҳалалдор мекунад.

Ҳамаи ин омилҳо боиси ҳарчӣ зудтар ба вучуд овардани заминаҳои ҳуқуқӣ доир ба танзими ҳуқуқии ҳифзи муҳити зист шудааст.

2.8.2. ПРИНЦИП ВА САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОИД БА МУҲИТИ ЗИСТ

Принсипҳои ҳуқуқи байналмиллалӣ муносибатҳои ҳуқуқиро оид ба ҳифз ва самаранок истифода бурдани муҳити зист танзим менамояд. Ҳуқуқи байналмилалӣ муҳити зист низ принсипҳои махсуси худро дорад.

Моҳияти принсипи муҳити зист дар он аст, ки ҷомеаи байналмилалӣ дар ҳамаи сатҳҳо якҷоя ва дар алоҳидагӣ бояд муҳити зистро ҳифз намояд. Ин принсип дар аксарияти созишномаҳои байналмилалӣ баррасӣ шудааст. Масалан, дар муқадимаи Конвенсия «Дар бораи гуногунии биологӣ» аз соли 1992 гуфта шудааст: «Нигоҳ доштани гуногунии биологӣ вазифаи умумии тамоми инсоният мебошад».

Принсипи зарар нарасонидан ба давлатҳои ҳамсарҳад – чунин амали давлатҳоро дар қаламрави худ манъ мекунад, ки ба системаи миллии муҳити зисти давлатҳои хориҷӣ ва ноҳияҳои истифодаи умум зарар расонад. Ин принсип аз принсипи эҳтиромии соҳибхитиёрии давлатҳо бармеояд ва барои амали давлатҳо дар қаламравашон маҳдудиятҳои муъайяно мегузорад ва низ ҷавобгарии давлатҳоро ба расонидани зарари экологӣ ба муҳити зисти давлатҳои хориҷӣ ва ноҳияҳои истифодаи умум пешбинӣ мекунад. Бори аввал ин принсип дар Декларатсияи СММ оид ба масъалаҳои муҳити зист ки соли 1972 қабул шудааст, инъикос гардидааст. Ин Декларатсияро аксарияти давлатҳо эътироф кардаанд.

Дар бораи принсипи истифодаи самараноки захираҳои табиӣ дар Декларатсияи СММ аз соли 1972 ба таври муфассал гуфта шудааст. Истифодаи самаранок ва идоракунӣ бо захираҳои аз нав барқароршаванда ва барқарорнашавандаи замин ба манфиатҳои наслҳои оянда; барномаи экологӣ ва таъмини иҷрои он; баҳо додан ба таъсири манфии фаъолияти давлатҳо ба системаи муҳити зист дар ноҳияҳои истифодаи умум ва давлатҳои ҳамсарҳад; нигоҳ доштани истифодаи захираҳои табиӣ дар сатҳи имконпазир, яъне

дар сатҳе, ки маҳсулноки зиёд шуда камшавии маҳсулноки ба назар нарасад; бо дарназардошти асоси илмӣ идоракардани захираҳои зинда, элементҳои асосии принципи истифодаи самараноки захираҳои табиӣ мебошад.

Принципи пешгири намудани захролудшавии радиоактивии муҳити зист соҳаи ҳарбӣ ва истифодаи энергияи атомиро бо мақсади осоишта танзим менамояд. Ин принципи ҳуқуқи байналмилалии муҳити зист бо дарназардошти таҷрибаи байналмилалии давлатҳо, шартномаҳои байналмилалӣ ва одатҳои байналмилалӣ амалӣ шудааст.

Принципи ҳифзи системаи экологии Уқёнуси Ҷаҳонӣ давлатҳоро ўҳдадор мекунад, ки тамоми тадбирҳои заруриро барои пешгирӣ ва кам кардани ифлосшавии муҳити баҳрӣ аз ҳар гуна сарчашмаҳо, амали намуда, моҳияти ин принцип дар Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ аз соли 1982 хеле муфассал ифода ёфтааст.

Принципи ҷавобгари ҳуқуқи байналмилалии давлатҳо ҷавобгари давлатҳоро барои расонидани зарари калон ба системаи экологии берун аз қаламрави давлат буда, пешбинӣ мекунад. Ин принципро Декларатсияи РИО-92 муқаррар карда давлатҳоро вазифадор намудааст, ки бо мақсади такмили меъёрҳо оид ба ҷавобгарӣ барои расонидани зарари экологӣ ҳамкорӣ кунанд. Ҳамчунин принципи зикршударо ба таври мушаххас Конвенсия оид ба пешгирии ифлосшавии баҳри Миёназамин аз соли 1976 ва Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи байҳрӣ аз соли 1982 танзим намудааст.

Барои фаъолияти самарабахш ва мувофиқ гардонидашудаи давлатҳо оид ба ҳифзи муҳити зист пеш аз ҳама танзими ҳуқуқӣ зарур аст. Ҳоло оид ба масъалаҳои гуногуни ҳифзи муҳити зист тақрибан 500 созишномаҳои байналмилалӣ қабул карда шудааст. Созишномаҳои хусусияти гуногун доранд. Масалан Созишномаҳои универсалӣ ва минтақавӣ; созишномаҳои, ки масъалаҳои умумӣ ё алоҳидаи Уқёнуси ҷаҳонӣ, атмосфераи замин ва фазои назди заминии кайҳониро танзим мекунад.

Таҳлили таҷрибаи шартномавӣ оид ба муҳофизати муҳити зист аз он гувоҳӣ медиҳад, ки муносибатҳои шартномавӣ бештар дутарафа ва минтақавӣ буда объектҳои алоҳидаи табиӣро дар макони муайян ҳифз менамояд. То ҳол санади хусусияти

универсалидоштаи кодификатсияшуда, ки масъалаҳои мухталифи ҳифзи муҳити зистро танзим менамояд, ба тасвиб нарасидааст.

Дар асоси пешниҳодҳои Комиссия оид ба ҳуқуқи муҳити зист, Иттиҳоди умумичаҳонии ҳифзи табиат дар ҳамкорӣ бо Шӯрои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи муҳити зист. Конгресси СММ оид ба ҳуқуқи байналмилалӣ 17 март соли 1995. Лоихаи Хартияи байналмилалӣ оид ба муҳити зист ва рушдро қабул кардааст. Хартияи байналмилалӣ оид ба муҳити зист ва рушд асоси ҳуқуқӣ ва кафолати ҳифзи муҳити зист мебошад. Хартия ҳамчун механизми татбиқ барои созишномаҳои дигар шароити мусоидро баҳри таъмини иҷрои созишномаҳои байналмилалӣ ба вучуд меорад.

Албатта, сарчашмаҳои муҳими ҳуқуқи байналмилалии муҳити зист Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз соли 1948, Декларатсияи Стокгоlm оид ба муҳити зисти инсон аз соли 1972, Хартияи умумичаҳонии ҳифзи табиат аз соли 1982, Декларатсияи принципҳои Рио-де-жанейро аз соли 1992 мебошанд. Ин сарчашмаҳо принципҳои муҳимеро, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф кардаанд, доранд, вале на ҳама вақт бевосита мавриди истифода қарор мегиранд. Санадҳои байналмилалӣ асосан вазифаҳои давлатҳоро муайян намуда барои ба ҳадаф расидан баъзе тавсияҳо додааст.

Ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалии ҳифзи муҳити зист одатҳои байналмилалӣ аҳамияти муҳим доранд. Воқеан саҳми одатҳои байналмилалӣ дар ҳифзи муҳити зист назаррас буда, истифодаи самарабахши захираҳои табииро меъёрҳои шартномавӣ танзим менамоянд.

2.8.3. ҲАМКОРИИ ДАВЛАТҲО ОИД БА ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ

Ҳамкории давлатҳо оид ба ҳифзи муҳити зист шартномавӣ ва ташкилӣ мешаванд.

Моҳияти ҳамкориҳои шартномавӣ оид ба ҳифзи муҳити зист таҳия ва қабули шартномаҳо дар робита ба ҳалли масъалаҳои мухталифи муҳити зист аст.

Доир намудани конференсияҳои байналмилалӣ, таъсис ва фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ шакли ташкили ҳамкори давлатҳо оид ба ҳифзи муҳити зист мебошад.

Соли 1972 дар Стокгоlm бо ташаббуси Ассамблеяи Генералии СММ Конференсияи СММ оид ба масъалаҳои муҳити зист баргузор гардид. Конференсия Декларатсияи принсипҳои қабул кард, ки риояи он барои давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ зимни фаъолият дар муҳити зист ҳатмӣ аст. Дар ҳамин конференсия ба Ассамблеяи Генералӣ тавсия дода шуд, ки Барномаи СММ оид ба муҳити зистро таъсис диҳад. Дар ин барнома ба созмони байналмилалӣ таъин дода шуд. Баъди Конференсияи СММ оид ба муҳити зист ва рушд, ки соли 1992 дар Рио-де-Жанейро баргузор гардид, давраи сифатан нав дар рушди ҳамкориҳо оид ба ҳифзи табиат шуруъ шуд. Дар ин конференсия “Декларатсияи Рио оид ба муҳити зист ва рушд”, ки давоми мантиқи Декларатсияи Стокгоlm аст ва “Тартиби рӯзи асри XXI”-мачмуи тавсияҳо ба давлатҳо ва созмонҳо оид ба таъмини рушди устувори экологӣ дар садсолаи нав низ қабул шудааст.

Ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист асосан созмонҳои байналмилалӣ ваколати умумӣ ва махсус дошта, чун созмонҳои унeвeрсалӣ ва минтақавии байнидавлатӣ ва ғайриҳукумати таввачӯҳи бештар мемиҳанд.

Ассамблеяи Генералӣ ва Шӯрои Иҷтимоӣ ва Иқтисодии СММ мақомоти роҳбарикунанда ва ҳамроҳсозии ҳамкори давлатҳо оид ба муҳити зист мебошанд. Дар назди Ассамблеяи Генералӣ Кумитаи илмӣ оид ба таъсири радиатсияи атомӣ ва Кумита оид ба истифодаи фазои кайҳонӣ бо мақсади осоишта фаъолият менамояд. Шӯрои Иқтисодӣ ва Иҷтимоӣ СММ оид ба масъалаҳои байналмилалӣ ҳифзи табиат тадқиқот мегузаронад ва гузоришу ҳисоботро доир ба масъалаҳои муҳталифи ҳифзи муҳити зист таҳия намуда тавсияҳои худро ба Ассамблеяи Генералӣ, аъзоёни СММ ва созмонҳои махсусгардонидашуда мефиристанд.

Дар назди Шӯрои Иқтисодӣ ва Иҷтимоӣ Кумита оид ба захираҳои табиӣ таъсис дода шудааст. Доир ба проблемаҳои соҳа ҳамчунин созмонҳои махсусгардонидашудаи СММ низ таъсис дода шудааст. Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ проблемаи ифлосшавии ҳавои атмосфериро мавриди омӯзиш қарор додаст. Созмони байналмилалӣ баҳрӣ бо проблемаи ҳифзи фазои баҳрӣ

мавриди омузиш қарор медиҳад. Созмони СММ оид ба кишоварзӣ ва озуқаворӣ масъалаҳои муҳофизати замин, ҷангал, об, ҳайвонот ва набототро баррасӣ менамояд. Созмони байналмилалӣ авиатсияи граждани стандартҳои ҳифзи муҳитро аз садои баланди авиатсионӣ муқаррар мекунад. Созмони СММ оид ба илм, фарҳанг ва маориф барномаҳои тадқиқоти илмӣ муҳити зистро амалӣ мегардонад. Агентии байналмилалӣ оид ба энергияи атомӣ истифодаи атом бо мақсади осоишта ва барномаи ҳифзи атом ва муҳити зист аз радиатсияро амалӣ менамояд.

Механизми махсус ва бевосита СММ оид ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист. Барномаи СММ оид ба муҳити зист мебошад. Барномаи СММ оид ба муҳити зист ваколати махсус дорад ва дар муқоиса аз созмонҳои дар боло зикр шуда моҳияти фаъолияти он ҳалли муҳити зист аст. Низоми Барномаи СММ оид ба муҳити зист аз Шӯрои идоравӣ, Котиб, директориҳои иҷроиявӣ ва Фондӣ муҳити зист иборат аст.

Аз созмонҳои ғайриҳукумати Иттиҳоди байналмилалӣ ҳифзи табиат фаъолияти густурда дорад. Тақрибан 800 созмонҳои ғайридавлатӣ 125 давлат аъзои Иттиҳоди байналмилалӣ ҳифзи табиат шудаанд. Иттиҳод 6 комиссия дорад, ки дар он 6-ҳазор мутахассис кор мекунад. Иттиҳод барномаҳои байналмилалиро таҳия карда конференсияҳои байналмилалӣ мегузаронад, лоиҳаҳои тавсияҳо ва конвенсияҳоро барои баррасӣ дар конференсияҳои байналмилалӣ пешниҳод мекунад.

Дар сатҳи минтақавӣ оид ба ҳифзи муҳити атроф САҲА, Шӯрои Аврупо ва дигар созмонҳои минтақавӣ саҳми арзанда доранд. Қобили тазаккур аст, ки аз лаҳзаи аввали таъсиси Иттиҳоди давлатҳои мустақил кишварҳои ИДМ ба ҳамкориҳо доир ба масъалаҳои муҳити зист аҳамияти махсус додаанд. Моҳи феврالی соли 1992 давлатҳо-аъзоёни ИДМ Созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи экология ва ҳифзи муҳити зист қабул карданд. Бо мақсади чори кардани назорат оид ба иҷрои созишномаи мазкур Шӯрои байнидавлатии экологӣ дар ИДМ ва Фондӣ байнидавлатии экологӣ таъсис дода шудааст.

2.8.4. ҲИФЗИ МУҲИТИ САӢӢРА ВА ФАЗОИ КАӢӢОНӢ

ЗиӢд шудани партовӢо ва моддаӢои заӢролуд ба атмосфера ба системаи экологӢ таъсири манфӢи мерасонанд. Бинобар ин давлатӢо дар Ӣифзи атмосфераи Замин манфиатдор мебошанд. МасъалаӢо дар робита ба Ӣифзи атмосфераи замин дар конференсияи Стокголм 1972 мавриди баррасӢи шуда буд. Бо ташаббуси ИттиӢоҳи ШуравӢи соли 1977 Конвенсия дар бораи манъ кардани таъсиррасонии низомӢи ва дигар воситаӢои таъсиррасонӢи ба муӢити зист қабул шудааст. Ӣадаф ва вазифаи конвенсияи мазкур пешгириӢи кардану таъсири суњӢи ба иқлим ва табиат бо мақсади расонидани зарар ба дигар давлатӢо мебошад. Чунин таъсиррасонӢи боиси боронӢои сахт, жола, беобӢи, обӢезӢи ва дигар офатӢои табиӢӢи шуда, ба иқтисодиӢти миллӢи хатар таӢдид мекунад.

Мувофиқи Конвенсия дар бораи заӢролуд шудани ноӢияӢои ӢамсарӢад аз соли 1979 давлатӢо уӢдадор шуданд, ки муӢити зистро аз заӢролудшавӢи Ӣифз кунанд, доир ба ин масъала машварат кунанд, ба Ӣамдигар маълумотӢо диӢанд ва сиӢсати ягонаро барои мубориза бо партовӢои зараровар таӢия ва муӢайян намоянд.

Соли 1985 Протоколи иловагӢи ба Конвенсияи дар боло зикргардида оид ба кам кардани партовӢои сулфур ва соли 1988 оид ба маӢдуд кардани партовӢои оксидӢои нитроген қабул карда шуд.

Ба заӢролудшавии атмосфера хусусан партовӢои радиоактивӢи, ки бар асари садамаӢо дар стансияӢои атомӢи ва дигар объектӢо ба вучуд меояд, таӢдид мекунанд. Бинобар ин соли 1986 дар Вена Конвенсия «Дар бораи ба таври фаврӢи расонидани хабарӢо оид ба садамаи ядрой» ва Конвенсия «Дар бораи Ӣри расонидан дар Ӣолати садамаи ядрой ва вазъияти садамавии радиатсионӢи» қабул карда шуд.

Ӣифзи атмосфера аз тадбирӢо оид ба пешгирии заӢролудшавии кайӢон дар натиҷаи озмоишӢои хатарнок, ядрой ва дигар таркишӢо вобастагӢи дорад. Созишномаи Москва аз соли 1963 озмоиши силоӢи ядроиро дар атмосфера, фазои кайӢонӢи ва дар зери об манъ кардааст. Мувофиқи созишнома дар бораи кайӢон аз соли 1967 давлатӢои аъзо омузиш ва тадқиқи фазои кайӢонӢи, моӢ ва дигар ӢирмӢои осмонӢи аз рохи гайри матлуб анҷом

мешаванд, ки дар натиҷа ба кайҳон зарар расонида мешавад. Созишнома иқдоми ҷиддӣ алайҳи ин раванд аст.

Фаъолияти давлатҳо дар фазои кайҳонӣ ба дигаргуншавии шароитҳои физикии фазои наздисайёра ва боиси халалдоршавии қабати озонии замин мусоидат намуда нури саҳти офтобро мегузаронанд, мекунанд, ки дар натиҷа ба организмҳои зинда хатар таҳдид мекунад. Барои пешгирии ҳодисаҳои таҳдидангез соли 1985 Конвенсия «Дар бораи ҳифзи қабати озонии замин» ва соли 1987 Протокол «Дар бораи моддаҳои, ки қабати озонии Заминро вайрон мекунанд», қабул шудааст. Соли 1992 Конвенсияи СММ оид ба иваз гардидани иқлим қабул низ карда шуд. Бешубҳа рӯя ва татбиқи ин Конвенсия ки барои дар сатҳи муайян устувор гардидани газҳои дар натиҷаи гармӣ бавучудодада, мусоидат менамояд.

2.8.5. ҲИФЗИ МУҲИТИ БАҲРӢ

Ҳифзи муҳити баҳрӣ умуман, аз ҷумла ҳифзи баҳрҳо, дарёҳо, кӯлҳо ва ғ. аз заҳролудшавӣ, аз маҳсулоти нафтӣ ва партовҳои радиоактивӣ доимо дар маркази тавачҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ будааст.

Конвенсияи Женева «Оид ба ҳуқуқи баҳрӣ» аз соли 1958 ва Конвенсияи СММ «Оид ба ҳуқуқи баҳрӣ» аз соли 1982 давлатҳоро вазифадор намудааст, ки муҳити баҳрро ҳифз намоянд. Қисми XII-и Конвенсияи 1982 тадбирҳои махсусро оид ба ҳифз ва нигоҳдории муҳити баҳрӣ кафолат додааст.

Конвенсияи байналмилалӣ оид ба пешгирии заҳролудшавӣ аз нафт, ки соли 1954 қабул шудааст рехтани нафт ва дигар омезиши онро аз киштиҳо ва танкерҳо манъ карда, давлатҳои аъзоро вазифадор кардааст, ки бандарҳои худро бо дастгоҳҳои махсус барои қабули боқимондаҳои нафт аз киштиҳо таҷҳизонанд.

Конвенсия «Дар бораи пешгирии ислофшавии баҳр аз партовҳо ва дигар ашёҳо», аз соли 1972 амал мекунад, партофтани се ғуруҳи моддаҳоро манъ кардааст:

якум, иҷозатномаи пешакии махсус лозим аст;

дувум иҷозатномаи умумии пешакии лозим мебошад;

севвум партофтани онҳо тамоман манъ мебошад. Хусусан Конвенсияи соли 1972 партофтани симоб, пайвастиҳои органикӣ хлор, кадмий, моддаҳои пластикии устувор, нафт ва омезиши он, моддаҳои радиоактивӣ ва манбаъҳои, ки метавонанд дар ҷанги биологӣ ва химиявӣ истифода шаванд қатъиян манъ кардааст.

Конвенсия «Дар бораи пешгирии ифлосшавии баҳр аз киштиҳо» ки аз соли 1973 амал мекунад, партовҳои моддаҳои захрнок, обҳои захролудшуда ва партовҳои инсон ва ҳайвонро аз киштиҳо, ба ғайр аз киштиҳои ҳарбӣ ва киштиҳои ғайритиҷоратии давлатӣ манъ кардааст.

Давлатҳои наздизоҳили ҳуқуқдоранд, ки киштиҳои тиҷоратии хориҷиро назорат кунанд ва нисбати киштиҳои тиҷоратии хориҷӣ дар сурати вайрон кардани қоидаҳои муқарраргардида парванда оғоз намуда муҳофизатии судӣ анҷом медиҳанд. Дар баъзе ноҳияҳои баҳрӣ режими шадидтар қарор дода шудааст. Тибқи чунин режим партофтани моддаҳои хатарнок ба Баҳри Сиёҳ, Миёназамин, Сурх, Халиҷи Форс ва Оман қатъиян манъ шудааст.

Санадҳои байналмилалӣ оид ба нигоҳ доштани минтақаҳои қалони баҳрӣ дар ҳолати зарурӣ тадбирҳои махсус пешбинӣ намудааст. Чунин тадбирҳо дар асоси Конвенсияи байналмилалӣ оид ба даҳлат кардан дар баҳри қушод хангоми садамаи киштиҳои нафтқашон амалӣ карда мешаванд. Тарафҳо дар баҳри қушод тадбирҳои амали менамоянд, ки онҳо барои пешгирӣ, кам кардан ё аз байн бурдани таҳдиди ҷиддӣ ба соҳил зарур аст. Давлати наздизоҳили ҳуқуқдоранд, ки чораҳои маҷбуриро оид ба барҳам додани садама татбиқ намояд. Агар ба соҳил воқеан захролудшавӣ таҳдид кунад, давлати наздизоҳили барои ғарқ кардани кишти ҳақдоранд.

Тартиби ҷуброни зараро Конвенсия «Дар бораи ҷавобгарии граждани барои зарари расонидашуда бо нафт ва маҳсулоти нафтӣ», ки аз соли 1969 амал мекунад, муқаррар намудааст.

АДАБИЁТИ МАХСУС БАРОИ ТАЙЁРИ БА ДАРСҲОИ ЛЕКСИОНӢ ВА ДАРСҲОИ АМАЛИ.

1. Бобоев У.Х., Раҷабов М.Н., Тохиров Н.Ф. ва ғ. Ҳуқуқи байналхалқӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе, Ирфон, 2008.- 530 сах.
2. Сулаймонов Ф.С. Ҳуқуқи байналхалқии оммавӣ (дар саволу ҷавобҳо) Душанбе: «Эҷод», 2008.-160 сах.
3. Бобоев У.Х., Раҷабов М.Н. Международное право. Учебное пособие. Душанбе, 2007.- 174с.
4. Менглиев Ш.М. Международное частное право. Душанбе, «Деваштич», 2002.-328 с.
5. Дипломатия Таджикистана. Информационный бюллетен Министерства Иностранных Дел Республики Таджикистан. Душанбе, 2002, 2003, 2004 гг.
6. Международное право в избранных документах. В 3 т./ Сост. Л.А. Моджорян, В.К.Собакин. Отв. ред. В.Н. Дурденевский. М., 1957.
7. Международное право в документах / Сост. Н.Т.Блатова. М., 1982.
8. Международное публичное право. Сборник документов в двух томах / Под ред. К.А.Бекашева и А.Г.Ходакова.М., 1996.
9. Действующее международное право. В трех томах/ Отв. ред. Ю.М.Колосов и Э.С.Кривчикова. М., 1996-1997.
10. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью. Сборник документов / Сост. П.Н.Бирюков, В.А.Панюшкин. Воронеж, 1997.
11. Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью / Сост. Т.Н.Москалькова и др. М., 1998.
12. Международные акты о правах человека. Сборник документов / Сост.и авторы вст. Статьи В.А.Карташкин и Е.А.Лукашева. М., 1998.
13. Курс международного права. В 7 т. / Гл. ред. В.Н.Кудрявцев, зам. гл. ред. В.С.Верещетин, Г.И.Тункин.М., 1989-1993.
14. Тункин Г.И. Теория международного права. М., 1970.
15. Левин Д.Б. Актуальные проблемы теории международного права. М., 1974.
16. Международное право / Отв. ред. Г.И.Тункин. М., 1994.

17. Международное право / Отв. ред. Ю.М. Колосов, В.И.Кузнецов.М., 1998.
18. Международное право / Под ред. Г.В.Игнатенко. М., 1995.
19. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. М., 1996; Особенная часть. М., 1997.
20. Бирюков П.Н. Международное право. Воронеж, 1996.
21. Словарь международного права / Отв. ред. Б.К.Клименко. М., 1986.
22. Международное право. Словарь – справочник / Под общ. ред. В.Н.Трофимова. М., 1997.
23. Международное право. Библиография / Отв. ред. Д.И.Фельдман. 1917-1972. М., 1976; 1973-1985. М., 1987; 1986-1990. СПб.,
24. Камаровский Л.А. Международное право. М.,1905.
25. Мартенс Ф.Ф. Современное право цивилизованных народов. Т. I-II. СПб., 1904-1905.
26. Уляницкий В.А. Международное право. Томск, 1911.
27. Броунли Я. Международное право / Пер. с англ. Под ред. и со вст. ст. Г.И.Тункина. Кн.1-2. М., 1977.
28. Кольяр К. Международные организации и учреждения / Пер. с франц. Под ред. В.Г.Шкунаева. М., 1972.
29. Оппенгейм Л. Международное право / Пер. с англ. изд., дополненного Г.Лаутерпахтом. Под ред. и с пред. С.Б.Крылова. Т. I-II. М., 1948-1950.
30. Фердросс А.Международное право / Пер. с нем. Под ред. и с пред. Г.И.Тункина. М., 1959.
31. Хайд Ч. Международное право, его понимания и применение Соединенными Штатами Америки / Пер. с англ. Под ред. В.Н.Дурденевского и др. Т.1- 6. М., 1950-1954.
32. Хименес де Аречага Э. Современное международное право / Пер. с исп. Под. ред. и со вст. ст. Г.И.Тункина. М.,1983.
33. Аршавский Б.М. Межправительственные конференции. – М., 1980.
34. Блищенко И.П. Дипломатическое право. М., 1990.
35. Бобылев Г.В., Зубков Н.Г. Основы консульской службы. – М., 1990.
36. Богданов О.В. Иммуниет представителей государств при ООН // Сов. ежегодник международного права. – М., 1975.
37. Ганюшкин Б.В. Дипломатическое право международных организаций. – М., 1972.

38. Даниленко Г.М. Обычай в современном международном праве. – М., 1988.
39. Демин Ю.Н. Статус дипломатических представительств и их персонала. – М., 1995.
40. Ковалев А.А. Привилегии и иммунитеты в современном международном праве. – М., 1986.
41. Ковалев А.Г. Азбука дипломатии. – М., 1988.
42. Кузнецов А.Г. Азбука дипломатии. – М., 1988.
43. Курс международного права. В 7 томах. – М., 1989-1992.
44. Левин Д.Б. Дипломатический иммунитет. – М., Л., 1949.
45. Петренко Н.И. Основы консульского права. – М., 1986.
46. Международные организации. Справочник. Сост. Шрепpler X.-А.-М., 1995.
47. Международное право в современном мире. Под ред. Ю.Колосова.
48. Международное право: Учебные материалы Составитель В.П.Панов – М.: Издательство «Инфра», 1997.-1992с.
49. Международное публичное право. Под ред. К.А.Бекашева. – М., «Проспект», 1998.
50. Сандровский К.К. Право внешних сношений. Киев, 1986. – М., 1991.
51. Словарь международного права. – М., 1986.
52. Цибуков В. Проблемы правопреемства в Содружестве Независимых Государств. – Изд. МГИМО МИД РФ, 1994.

**ҲАКИМОВ Ш. Қ.
УСМОНОВ Ф. Н.**

**ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ
(Дастури таълимӣ)**

*Муҳаррири техникӣ Комрон Икромов
Тарроҳи компютер Ҳусейн Қудратов*

БИ 3846

Ба матбаа 16.03.2009 супорида шуд. Ба чоп
15.04.2009 имзо шуд. Коғози офсет. Чопи офсет.
Андозаи 60x84¹⁶. Ҳуруфи адабӣ. Ҷузъи чопии
шартӣ 19,4. Ҷузъи нашрии ҳисобӣ 16,25

Адади нашр 500 нусха. Супориши №340.

Муассисаи нашриявии «Ирфон»-и Вазорати
фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 734018. ш.
Душанбе хиебони Н.Қарабоев 17

ҶДММ «Анҷумани Деваштич, ш. Душанбе. х. «Дустии
халқҳо». 47 Тел: 227-61-47.

ISBN 978 99947-63-67-2

60 сом.

ISBN 978 99947-63-67-2

9 789994 763672